ATTILA

ATTILA FIAI

ÉS

UTÓDAI TÖRTÉNELME

A

MAGYAROK EURÓPÁBA TELEPEDÉSÉIG.

IRTA

THIERRY AMADÉ.

FORDITOTTA

SZABÓ KÁROLY.

II. RÉSZ.

ATTILA FIAI ÉS UTÓDAI TÖRTÉNELME.

PEST, 1865.

KIADJA RÁTH MÓR.

ATTILA FIAI

ÉS

UTÓDAI TÖRTÉNELME.

IRTA

THIERRY AMADÉ

SENATOR ÉS AZ INSTITUT TAGJA.

A 3-DIK JAVITOTT ÉS BŐVITETT KIADÁS SZERINT

FORDITOTTA

SZABÓ KÁROLY.

PEST, 1865.

KIADJA RÁTH MÓR.

ATTILA FIAI ÉS UTÓDAI TÖRTÉNELME.

I. FEJEZET.

Attila fiai: viszályuk a hún birodalom romlása. — A germán vazallok föllázadnak. — A netádi csata. — A gepidák elfoglalják Hunniát. — A Duna folyásának leirása. — Pannonia és Moesia régi népségei. — Az oláhok vagy románok. — Pannonia és Moesia virágzó állapotja a római császárság alatt. — Az e tartományokban született császárok és tábornokok. — A Duna vidékének katonai állapotja. — A germánok szétoszlása a netádi győzedelem után. — A húnok elsánczolják magokat Hunnivárban. — Megkisértik ismét jármok alá vetni az ostrogóthokat, de vereséget szenvednek. — Attila fiainak jelleme: Denghizikh, Hernákh, Emnedzár, Uzindur, Gheism. — A húnok ujabb támadása az ostrogóthok ellen. — Attila fiainak szétválása; Denghizikh Hunnivárban marad. — Hernákh és az alán király Kandax Kis-Scythiában, Emnedzár és Uzindur a folyó melléki Dáciában telepednek meg. — Sarmaták, cemandrok és satagarok Moesiában és Pannoniában. — A keleti birodalom politikája Attila fiai irányában.

453—462.

Annak a rettentő akaratnak, mely, míg Attila élt, soha akadályt nem ismert, s mely egy negyed századon át a világnak törvényt szabott volt, többé csak egy nap sem engedelmeskedett senki, mihelyt a hóditó szemeit behúnyta. Mint már föntebb mondám, a lázadás saját családjában kezdődött. Attila bölcs előrelátással, a végre hogy birodalmának, melyet annyi fáradság és bűn árán alapított, egységét megóvja, ugy rendelkezett, hogy utána hatalmának egész teljességével fia Ellákh egy maga

következzék: de fiai nélkül, e középszerü, nagyravágyó és irigy nép[1]) nélkül számitott, kiket maga után hagyott. Ezek vonakodván bátyjok felsőségét elismerni, a birodalomnak mindnyájok közt egyenlő részre fölosztását követelték. Mindent föl kellett osztani, mindent föl kellett darabolni, a földet, a népeket, a nyájakat. Osztályra bocsátották a nemzeteket, „s a derék királyokra, mondja boszankodási hangnyomattal a góth történetiró Jornandes, a hős és dicső királyokra alattvalóikkal együtt sorsot vetettek[2]).“ Az ázsiai népek, kik előtt az efféle eljárás nem volt ujság, ezt zúgolódás nélkül tűrték; de a büszke germánok szivében forrott a bosszú. Ezek nem szivelhették azt a gondolatot, hogy úgy bánnak velök, mint hitvány csordával, s legelsőben is a gepidák királya Ardarik ragadt fegyvert[3]). Ardarik sokáig legmeghittebb tanácsosa és legbecsültebb vazallja volt Attilának. Valemir, ki második helyen állt ura bizodalmában, s ki két öcscsével Theodemirrel és Videmirrel megosztotta az ostrogóthok kormányát, követte Ardarik példáját. A német vazallok legnagyobb része királyaik két legnagyobbika köré sorakozott, s Attila hadserege két ellenséges táborra szakadt: egyik oldalon állottak a germánok, a másikon a húnok, alánok, sarmaták, és a hóditó emlékéhez híven maradt némely germán népségek.

A két fél, miután egymást darab ideig szemmel tartotta s a szomszéd nemzetek közt toborzott, végső küzdelemre készült, melynek vagy Germania örök szolgasá-

---

[1]) Filii Attilae regis, quorum per licentiam libidinis pene populus fuit. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Ut ad instar familiae bellicosi reges, cum populis, mitterentur in sortem. Ugyanő u. o.

[3]) Quod dum Gepidarum rex comperit Ardaricus, de tot gentibus indignatus velut vilissimorum mancipiorum conditione tractari, contra filios Attilae primus insurgit. Ugyanő u. o.

gával vagy fölszabadulásával kellett végződni. Mérkőzésökre a Dunától délre s a Drávától nyugotra terülő pannoniai nagy síkságot, s ebben azt a tért választották, melyet az akkor Netádnak nevezett kis patak hasitott, melynek mai nevét nem ismerjük[1]). Olyan barbár tolmácsra volt szükség mint a góth Jornandes, hogy maga is érezze s könyve lapjain elénk tüntethesse ez egymás ellenségeivé vált világpusztitók szenvedélyeit, s visszaadhassa e halálos küzdelem nagyszerűségét, mely a rómaiak szemei előtt, római területen, mintegy gladiatori viadal gyanánt föltárult. „Képzeljen az ember, mond, egy testet, melynek fejét levágták, s melynek tagjai, többé köz kormánynak nem engedelmeskedve, egymással őrült harczra kelnek: éppen így lehetett látni, mint marczangolták egymást az erős nemzetek, melyek soha emberökre nem akadtak, csak mikor egymás ellen fordultak[2])." S azután csaknem oly vad lelkesültségre ragadtatva mint a kép, melyet festeni fogott, így kiált föl: „Igazán bámulatos lehetett látni a dühös góthot karddal viaskodva, a gepidát a mint sebeibe törteli a nyilat, mely megsebzette, a gyalog küzdő svévet, a húnt a mint nyilait szórja, az alánt a mint nehéz fegyverzetü hadait sorakoztatja, a herult a mint könnyü gyalogságával rohamra száll . . . [3])." Több csatát vívtak, egyik véreng-

[1]) Bellum committitur in Pannonia, juxta flumen cui nomen est Netad. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Dividuntur regna cum populis, fiuntque ex uno corpore membra diversa, nec quae unius passioni compaterentur, sed quae exciso capite invicem insanirent . . . Quae nunquam contra se pares invenerant, nisi ipsae mutuis se vulneribus sauciantes, se ipsas discerperent fortissimae nationes. Ugyanő u. o.

[3]) Nam ibi admirandum reor fuisse spectaculum, ubi cernere erat cunctis pugnantem Gothum ense furentem, Gepidam in vulnere suorum cuncta tela frangentem, Suevum pede, Hunnum sagitta praesumere, Alanum gravi, Herulum levi armatura aciem instruere. Ugyanő u. o.

zőbb volt a másiknál, s a szerencse a húnoknak látszott kedvezni, midőn egyszerre a koczka a gepidák javára fordult. Ázsia fiai negyvenezer halottat hagytak a csatatéren; ezek közt volt Ellákh is, ki csak akkor esett el, mikor már a földet maga körött ellenségei tetemeivel boritotta. „Ellákh oly vitézül esett el, mondja még Jornandes is nyers de erőteljes styljében, hogy atyja, ha él, ilyen dicső halált óhajtott volna[1].“ Ekkor testvérei futásnak eredve visszavonultak a Dunán, és a gepidáktól nyomon üzetve a folyó torkolatához és a Pontus melléki sikságra húzódtak, hol magokat elsánczolták. Igy lőn széttörve a húnok birodalma, melyről pillanatig azt lehetett hinni, hogy a világ fog neki hódolni. Ardarik a Tisza síkját elfoglalván, sátrát Hunnia szivében Attila székhelyén ütötte föl[2]. A gepidák királyát valóban jobban is megillette mint a többieket régi uraik gazdag zsákmányának legjava; ő kezdte a háborút s ő döntötte el a győzedelmet[3].

A Duna mintegy ötszáz mérföldnyi folyása közben több medenczére oszlik, melyeket medrének összeszorulásai képeznek, melyen keresztül nyulnak egymás után a Nori és Juli Álpok, a Szudeth és Kárpát hegységek és a Haemus ágazatai. E medenczék, egyik vizszíne alacsonyabb lévén a másikénál, mintegy ugyan annyi lépcsők, melyeken a völgy vizei leszállnak, hogy a Fekete tengerbe ömöljenek. Mindegyiknek megvan a maga saját ábrázata, körületét hegységek, határait sebes vagy

---

[1]) Nam post multas hostium caedes, sic viriliter eum constat peremptum, ut tam gloriosum superstes pater optasset interitum. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Gepidae Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes, totius Daciae fines, velut victores, potiti . . . Ugyanő u. o.

[3]) Itt Thierry jegyzetében az olvasót a Függelék V. számú jegyzetére utasitja, melyet azonban ott hijában keresünk. A ford.

mély folyók jelzik; többnyire még saját népségök is, szóval mindenök van, a mi egy külön vidéket alkot. A két utolsó vizmedencze területe az, melyen e történelem főbb eseményei lefolyandók.

A mint a folyó az esztergomi szorulatokból, melyeket a nyugoti Kárpátok és a styriai Álpok közeledése képez, kiér, pályája közepére jutva ugy tetszik mintha megállapodnék, meggondolná magát s megpihentetné habjait, mielőtt legutolsó szorosa zuhatagján alá zúditaná. Ettől fogva két sík közt folydogál, melyeket Európa legkiterjedtebb sikjai közzé sorozhatni: jobbra a pannoniai sík, mely keletről nyugotra nyúlik s melyet a Nori és Juli Álpok és a Dinári Álpok egy ága szegnek bé; balra a dáciai sík terül, melyet a Kárpátok félkör alakú láncza foglal bé egészen a folyó partjaiig. Pannonia, mely a Dráva és Száva fölött uralkodik, Italiát és éjszaki Görögországot fenyegeti; míg Dacia oldalvást két roppant hegytömeggel, melyek két szélén mintegy két fellegvár gyanánt emelkednek, éjszakra és keletre azokon a téreken uralkodik, melyeket akkor is ma is a szláv faj birt és bir, kiknek e térek mint látszik ősi örökségök. Midőn a folyó áttört zuhatagjain, hol Duna nevét a görögöknél elvesztette s a helyett Ister nevet kapott, balra lapályos és mocsáros síkokon terjeszkedik szét. A Fekete tengertől alig néhány mérföldre irányától daczosan elfordúl délről éjszaknak; azután torkolata felé visszatér eredeti irányába nyugotról keletnek, keskeny félszigetet alkotva medre és a tenger közt. A Haemus hegylánczát, mely a völgyet dél felől elzárja, hét szoros metszi át, melyek nagyobb része függőlegesen eső keskeny völgyekkel, a legnyugotibb az Isker széles és tárt völgyével, vannak a Dunával közlekedésben. A vidék a Haemus csúcsaitól fogva lépcsőzetesen száll alá a nagy folyóig, mely e hegység legutolsó lejtjeit mossa. A folyón innen s a Fekete

tenger hosszában részint termékeny síkok, részint pusztaságok terűlnek, melyek egymást helylyel közzel váltogatják s csak az Ural és Kaukáz hegylánczok lábainál enyésznek el.

Ez a föld, mely azon korban, melynek történelmével foglalkozunk, nagy részben a keleti római birodalomtól függött, előbb igen külömböző uralmakat látott egymásra következni. E különféle államokról némi részletes tudósitások a következendő események elbeszélésének világositására fognak szolgálni.

Ezt a tért először illyr vagy thrák nemzetekkel látjuk népesitve, kikre később több Galliából kibujdosott népraj telepedett. A gall nemzetek nyugotra a Duna mind két partján és a Noricumi és Pannoniai Álpok lejtőin laktak[1]). A Bohemia és Bavaria nevek[2]) maig is föntartják némi nyomát annak, hogy e két videket hajdan a kelt-bojok foglalták el, s a karnok, kik nevöket a krajnai Álpok csoportjára adták, a tauriskok és scordiskok, kik távolabb keletre a Scodrus hegy körött telepedtek le, a görög és római történelemben azon kalandos szellem által tették magokat hiressé, mely a kimber-gall fajt mindig megkülömböztette. Ezek a dunai gallok voltak azok, kik a toulouse-i tectoságokkal szövetkezve a delphii templomot kirabolták, Kis-Ázsiát meghóditották, s Phrygiában a gall-görögök hires királyságát alapitották[3]); ezek voltak azok, a kik egyszer Nagy-Sándornak azt felelték, hogy nem félnek semmitől, hanem ha az ég rájok talál

---

[1]) Vesd össze erre nézve „Histoire des Gaulois“ czimű munkámat I. köt. 1. és 4. fej.

[2]) Boiohaemum (bojok laka). — Boioarii, Boiobarii, Boio-warii.

[3]) Histoire des Gaulois I. köt. 4. és 5. fej.

szakadni[1]). A pannoniaiak, dardaniaiak, és moesiaiak, a galloknál még vadabb nemzetek, egy magok lakták a keleti részt a Duna és Haemus közt. A germánok előnyomulása nyugoton s a rómaiak hóditásai délen lassan lassan összébb szoritották e fajok birtokait, melyek utoljára a római egységben enyésztek el.

Évszámitásunk első századának vége felé, egy a Kárpátok nagy síkján alapított barbár birodalom, a dákok birodalma, akarta elvitatni a római birodalomtól a Duna birtokát: de Trajanus Dáciát fegyverrel megtörte s provinciává változtatta[2]). Ekkor a római világ minden szegletéből, de kivált Italiából, egy egész nép szorgalmas és vállalkozó gyarmatost lehetett ide tódulva látni, kik egyik kezökben karddal, másikban kapával, megmívelték és meghóditották Dácián kivül a Kárpátok és a Fekete tenger közt fekvő roppant síkságot is, és előőrsül szolgáltak az ázsiai nemzetek s később a góthok berohanásai ellen. Miután a védelem szüksége Aurelianus császárt kényszeritette, hogy a római határszélt a Dunához visszavigye, a daco-román gyarmatosoknak menedékhelyet nyitott a folyó jobb partján egy Moesiától elválasztott tartományi kerületben, s némi fájdalmas érzéssel erre ruházta a Dacia nevet[3]): azonban a dunántúli gyarmatosok nagy része vonakodott elhagyni a tartományt. Ezek ellenálltak,

---

[1]) *Ἐρέσθαι (τόν βασιλέα) τί μάλιστα εἰη ὅ φοβοῖντο; αὐτούς δέ ἀποκρίνασθαι οὐδένα, εἰ μή ἄρα ὁ οὐρανός αὐτοῖς ἐπιπέσοι.* Strabo. VII. 301. l.

[2]) Daces autem sub imperio suo Trajanus, eorum rege devicto, et terras ultra Danubium . . . in provinciam redegit. Jornandes, De temporum successione 11. fej.

[3]) Daciam a Trajano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri; abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit, appellavitque suam Daciam. Vopiscus, in Aureliano. Lásd: Scriptores Historiae Augustae.

a mint birtak, a góth nemzeteknek, melyek a Dniester partjairól a Duna felé nyomultak. Midőn a góthok a Kárpátok uraivá lettek, a római gyarmatok elszánták magokat ezen uralom alatt élni, mely kimélte bennök a mesterségeket, melyekhez nem értett, és a mezei munkát, melyet megvetett. Később Daciával együtt a góthok kezéből a góthok legyőzői a húnok kezébe kerültek s Attila alattvalóivá lettek. Attila után más barbár uralmak birták őket s mindig megkimélték bennök az iparkodó népet, melynek munkájából hasznot húztak. Igy történt, hogy tizenhét századot átéltek, az időre bizva hogy uraikat elseperje, s átörökitve a minden fajta barbarok között régi polgárisultságuk maradványait, nyelvöket, mely a latin leánya, és gyakran nemes és szép arczkifejezésöket, mely az italiai fajok jellegére emlékeztet. Szomszédaik a szlávok vlakh vagy vlokh (oláh) néven nevezték őket, mely szóban némelyek a welsch nevet[1]) hiszik fölismerhetőnek, melylyel nevezték a germánok a római népségeket általában: ők magok azonban nem ismernek és sohasem ismertek el nemzeti nevökül mást, mint a rumun, vagy rumán, azaz római nevet.

A római Pannonia és Moesia, ez egészen katonai tartományok, azok voltak keleti Európára nézve, a mi Gallia nyugotra nézve, t. i. a birodalom védbástyái. Ezek fedezték Italia egyik kapuját és az egész Görögországot két védelmi vonalánál, a Dunánál és a Haemus hegyláncznál; fontosságuk csak növekedett, midőn Róma magának a Bosporusnál egy testvért adott, s így két császárt kellett védelmezniök. Bár Görögországgal gya-

[1]) Welsch, Welsh, Wallici, Gallici, e név nem más mint őseink, a gallok, neve, kiknek számtalan rajai népesitették nyugot oly nagy részét. Egyébiránt a gall-rómaiak voltak a IV-dik és V-dik században utolsó képviselői a régi római hatalomnak.

kori viszonyban álltak s Konstantinápolyhoz közel estek, polgárisultságukban, mely a táborok tűzhelyeinél fejlődött, mindig maradt bizonyos nyerseség, de megmaradt benne a katonai erkölcsök becsületessége is. E tartományok voltak a III-dik és IV-dik században a legiók és a legiók által a Caesarok veteményes kertjei. E korszak nagy császárjai közt kevés van, ki nem illyr volt volna. Claudius Gothicus a Haemus lábánál, Probus Sirmiumban, Aurelianus az e várossal szomszéd mezőségen született; Diocletianus dalmata, s tiszttársa Maximinus Hercules pannoniai volt. Galerius a pásztor botot Moesia hegyeiben viselte, mielőtt Julius Caesar kardját kezébe vette. Naissus, a mai Nissa, azzal dicsekedett hogy Constantinus születésének tanuja volt, s I. Valentinianusnak, ennek a kevély rómainak, kit dühében a guta ütött meg, midőn a quádok követeit illetlenül hallotta beszélni a birodalomról[1]), bölcsője Sabaria városában volt. Azon korban, melyben e történelem eseményei lefolynak, Pannonia nem volt még annyira kimerülve, hogy kitünő férfiakat, akár császárokat, akár tábornokokat, ne birt volna szolgáltatni; csak imént adta a császári trónra Marcianust, és utódját Leót, s nem sokára adandó volt arra Justinianust. Aëtius, Attila legyőzője, eredetét Durostorumból, a mai Silistria városából vette, míg Alarikh, Róma legyőzője, a Duna torkolatánál, a góthoknál Peuce szigetében látott világot; Attila fiai a Duna bal partján születtek. Róma nagy ellenségei és nagy védői tehát e földről kerültek, hol római és barbár egymással súrlódott s gyakran ugyanazon barázdát mivelte. E föld mindig

[1]) Ammianus Marcellinus XXX. 6. — Aurelius Victor, Epist. 45. — Has. Histoire de la Gaule sous l' administration romaine. III. köt. 8. fej. — Sabaria városa, a mai Szombathely, a Dunán túl feküdt, a mai Vas vármegyében. Schönwiesner, Antiquitates et Hist. Sabariensis. Pestini. 1791.

csaták mezeje volt; e volt az a hely, a hová az ősi hitrege Mars isten bölcsőjét helyezte.

Ezen tartományok fontosságához méltó nagy városok terültek a Duna partján s lépcsőzetesen a folyó és a hegylánczok közt, melyek a Duna völgyét elzárják. Majd mind meg volt erősitve, s mindegyikkel mint hadműveleti központtal, elsánczolt táborhelyek, kastélyok, egyes tornyok, karózattal erősitett sáncztelepek vagy árkok voltak összeköttetésben a szerint elosztva, a mint a hely fekvése kivánta. E védművek közzül sok viselte a Trajanus nevét, mely nem kevesbbé volt népszerű a Duna völgyében, mint Julius Caesaré Galliában. A rómaiak, e színt oly ügyes mérnökök mint nagy tábornokok, oly jól ki tudták választani telepeik helyét, hogy a hadtudományban a mai találmányok által behozott forradalom daczára itt a védelem általános rendszerének ugyan annak kellett maradni. Az igaz hogy Sirmium, Pannonia fő erőssége és fővárosa, eltünt a Száva medre mellől, mely oldalát mosta; de Belgrád ugyanazon terűleten fekszik, a hol Singidunum, a római közép-dunai hajóhad állomása, s Zimony Taurunum helyén áll szemben Singidunummal. Szendrő a Morava beszakadásánál Margus városa, e vidékeknek a rómaiak korabeli nagy vásárhelye, területén áll, s a régi Bononiát, mely mint neve mutatja gallok épitménye, ma Viddin képviseli.

Az ázsiai népek rohamainak kitett Al-Dunánál halmozták össze főképpen a rómaiak védműveiket. Minthogy a Haemust, mely a Dunával párhuzamosan vonul, mint már mondám hét hegyszoros metszette át, melyek Moesia és éjszaki Görögország közt közlekedési vonalokúl szolgáltak, a rómaiak a folyó jobb partján[1]) Bononiától Du-

[1]) Az eredetiben bizonyosan csak elnézésből áll bal part (la rive gauche) a helyes jobb part helyett.

rostorumig a hét hegyszorosnak megfelelő hét nagy várost épitettek, úgy hogy a Haemus mindegyik átjárása úgy szólván el volt zárva éjszak felől egy egy dunamelléki erősség által. Transmarica [1]), Sexaginta-Prisca [2]), Novae [3]), Nicopolis, Ratiaria, mely a dunai hajóhad egy osztályának s egy fegyvergyárnak volt telephelye, s más városok is még e védelmi rendszer számitásainak köszönhetik eredetöket. A Duna és Fekete tenger közzé szorult félsziget, a Kis-Scythiának nevezett tartomány [4]), körületén számos erősséggel volt megrakva, s délről egy sánczczal volt elzárva, mely maig is áll és Trajanus nevét viseli. Ilyen állapotban voltak a dunai tartományok a góthok 375-diki és a húnok berohanása előtt, mely csak nem szakadatlanúl tartott Attila egész uralkodása alatt. Attila volt e vidékek nagy rombolója, hol gyászosan népszerű neve minden rommal egybekötve maradt, mint Trajanusé minden épitménynyel. Justinianus dicsőséget keresett benne, hogy a tartomány romjait, mely saját hona volt, megépítse; de azon pillanatban, midőn elbeszélésünk kezdődik, a belföld városai nagyobb részint csupa romhalmazok voltak s a dunai védhelyek, csak nem mind lerombolt falakkal, a barbarok átkelése ellenébe csak gyenge akadályt vethettek.

A véres netádi csata után a győztesek is csak nem oly zavarban találták magokat mint a legyőzöttek: nem tudták, hova legyenek. Nejeik, gyermekeik, öregeik, nyájaik követték a germán harczosokat Pannoniába; egész nemzetek várták szekérváraikban a szerencse koczkájának utolsó fordultát. Nem volt többé hazájok: visszamenjenek-é, hogy még több fáradalmat és veszélyt álljа-

[1]) Ma Turtukai.

[2]) Ma Ruscsuk.

[3]) Ma Sistova.

[4]) Ez a mai Dobrudzsa.

nak ki, visszafoglalni a tartományokat melyeket oda hagytak, s melyeket talán most már mások birnak? Okosabbnak tetszett előttök ott maradni, a hol voltak. A gepidák a Kárpátok nagy síkján, a Trajanus régi Daciáján s Attila Hunniáján foglaltak örökséget, és senki sem jelentkezett, hogy elvitassa tőlök az elsőségi jogot, melyet oly méltán megérdemeltek. Az ostrogóthok Pannoniát éppen nekik valónak találván, Sirmiumtól fogva Bécsig elfoglalták, és birtokaik határaivá Felső-Moesiát, Dalmatiát és Noricumot szabták. Minthogy három király alatt három törzscsoportot képeztek, az országot három részre osztották: Theodemir legnyugotabbra telepedett meg Bécs fölött és a Pelsod tava, a mai Fertő környékén [1]); Valemir a keleti részt kapta, melynek határát a Száva képezte, melyet a góthok medre mélységéért és medre sötét színéért Fekete viznek neveztek el [2]); Videmir a kettő között ütött tanyát. Ez osztályban, Valemirre, mint a három király leghatalmasbikára s a nemzet képviselőjére volt bizva, hogy őrizze a keleti határszélt, mely a római birodalmat érintette.

A történelem azt mondja, hogy az ostrogóthok e területek átengedését Marcianus császártól kérték, ki ebbe szivesen bele egyezett [3]); de sokkal hihetőbb, hogy a császár megegyezése csak a birtokba vétel után történt.

---

[1]) Theodemir juxta lacum Pelsodis . . . Jornandes, De rebus Geticis 52. fej. — A földrajzirók nem egyeznek meg a Pelsod tava fekvése iránt; némelyek a Balatonnal zavarják össze, mások a mai Fertő tavában ismerik föl. Én ez utóbbi véleményt követtem, mely jobban egyezik Jornandes szövegével.

[2]) Valemir contra Scarniungam et Aquam Nigram fluvios manebat. Ugyanő u. o.

[3]) Venientesque multi per legatos suos ad solum Romanorum, et a principe tunc Marciano gratissime susceptí, distributas sedes, quas incolerent, accepere. Ugyanő u. o.

De bár mint történt is, az ostrogóthok a császári kormánytól vendég és szövetséges czimet kaptak, részökről minden kötelességnek alája vetvén magokat, a mi e czimmel járt, például: hogy a birodalomnak katonai illetéket szolgáltatnak, hogy megegyezése nélkül háborút nem kezdenek s békét nem kötnek, hogy a birodalom barátjainak barátjai, ellenségeinek ellenségei lesznek, hogy területét és a szállásaik közepett eső római városokat tiszteletben tartják; minthogy az efféle szerződésekben mindig ki voltak kötve a városok s különösen az erősitett helyek, melyek a római őrsereg hatalmában maradtak. A barbár nép, a birodalom birtokaiba igy bebocsáttatva, ott kegyelmi czimen s vendégi jognál fogva lakott[1]); teljességgel nem örök átadás, kölcsön volt ez, melyet részére a római kormány adott. Míg az ostrogóthok Pannoniába telepedtek, más germán nemzetek, melyek a háborúban szintén részt vévén magokat hasonlóan hazátlanul találták, herulok, rugok és svévek, a Duna mellett fölvonultak, s a folyó jobb partján terjeszkedtek el a Nori és Juli Álpok közt egészen Italia határszéléig[2]). E mozgalmak láttára a lombárdok elhagyták a földet, melyet az Elbétől éjszakra birtak s Bohemiába vonultak, onnan fenyegetve a Duna völgyét, mint a többiek fenyegették az Etsch völgyét. Italia leendő hóditói igy sorakoztak egymás után az Álpokkal szembe, a rugok képezvén előhadukat, s a lombárdok utóhadukat.

Mi alatt Germania Dél-Európa felé egy lépést tett, a húnok szétszórt hordái a síkokon szedték össze magokat, melyek a Dunától éjszakra s a Fekete tengertől nyugotra terűlnek. E síkokat, valamint a Dnieper- és Donmelléki pusztákat a többi nemzetek úgy tekintették,

[1]) Jure hospitii.

[2]) Jornandes, e. h. 50. fej. — Procopius, De bello Gothico. — Vita S. Severi.

mint a húnok természetes hazáját és örökségét, minthogy csak nem egy százada volt, hogy őseik onnan a góthokat elűzték [1]). Ők magok is éppen igy igényelték, s a dunai alvidékének Hunnivár [2]) azaz: húnok vára, vagy védelme nevet adtak [3]). Attila fiain koránt sem látszott hogy vereségök miatt bátorságukat vesztették volna, sőt úgy tetszett, hogy igen is biztak magokban. A bal szerencse tanulságaira hallgatva félre tették viszályaikat s közösen működtek egy ujabb hadjárat előkészületein, melynek vissza kellett vinni a járom alá alattvalóikat, s helyre kellett állítni atyjok birodalmát: legalább efféle reménységök volt. Nagyravágyásukhoz a bosszú forró vágya csatlakozott valamennyi germán, de különösen az ostrogóthok ellen [4]); jóllehet ezek csak második sorban álltak a lázadás inditói közt. Az ostrogóthokon szándékoztak a dolgot kezdeni: erejök egyébiránt tekintélyes volt, ha tekintetbe vesszük, hogy a Káspi tenger és Volga melléki hún törzsek hozzájok, szerencsétlenségök mellett is, hívek maradtak.

---

[1]) Ad proprias sedes remearunt. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Vár a magyar nyelvben maig is erősséget jelent, mint Temesvár, Ungvár a Temes és Ung folyó melletti erősség stb. Ez a szó melyet Jornandesben találunk, az egyetlen szó, mely a húnok nyelvéből fönmaradt. — „Quos tamen ille, quamvis cum paucis, excepit, diuque fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluenta praetermeant, quae lingva sua Hunnivar appellant.“ Jornandes e. h.

Szabó Károlytól vettem a következő észrevételt, mely e jegyzetet helyre igazitja: „A hún s illetőleg magyar vár szón kivül még a vadon (Steppe) szó is fönmaradt a IV-dik században élt Stephanus Byzantinus őrmény iró munkáiban. E vadon szó eredeti változatlan értelmében maig is föntartotta magát a magyar nyelvben.

[3]) A rómaiak hasonlóan gondolkozva mondták éppen e folyóról, hogy az határszélök, limes romanus, limes imperii.

[4]) Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

A történelem igen hallgatag az Attila fiai személyeire vonatkozó tudósítások dolgában s leggyakrabban csak általános kifejezésekben s egybe foglalva emlékezik róluk. Mind a mellett is, az egykorú irókban szétszórt s mintegy elejtett egyes adatok segélyével összeszedhetjük némely alakok vonásait, s megkülömböztethetünk némely arczokat, melyek mintegy vázlatban rajzolódnak elénk. Ott látjuk legelsőbben Denghizikhet[1]), ki Ellák után leginkább hasonlít atyjához, vagy, helyesebben mondva, legkevesbbé külömbözött atyjától. Nem mintha nem volt volna meg Denghizikben egy barbár hóditó sok tulajdona: vállalkozási szellem, vakmerőség, s egész a nyugalom lehetetlenségéig csigázott tevékenység; de hasztalan kereste volna az ember benne a lángész azon világát, mely Attilát, az alkalom szerint, vakmerő vagy türelmes emberré, könyörületlen katonává vagy ravasz politikussá tette, ki soha nem csaló előrelátással bonyolitotta a szövevényt, melyet kardjával volt ketté vágandó s ki végre még jobban ura volt magának mint másoknak. Denghizikh mellett s mintegy ellentéteül szemlélhetjük a fiatal Hernákhot, ki vele a családi tanácsban befolyásával versenyzett, e szelid békés jellemet, ki bátyjának mindenben ellentéte volt. A kik Attila történelmét olvasták, már ismerik e fiatal embert, a hóditó legkissebb fiát s kiváló szeretete tárgyát. Priscus történetiró, azon érdekes képben, melyet a hún király által a római követség részére, melynek ő is tagja volt, adott lakomáról hátra hagyott, Hernákhot még mint gyermeket mutatja be, atyja mellett ülve, ki csak akkor moso-

[1]) Dengizich Attilae filius. Priscus, Excerpta Legat. 45. 46. l. — Nevét még a következő alakokban találjuk: Dinzigikh. Chron. Paschale. — Dinzio. Jornandes e. h. 51. fej. — Dinzic. Marcellini Comitis Chronicon. — Ez a két utolsó alak úgy látszik hogy családias kicsinyítő név volt.

lyodik el, midőn e fiára tekint s gyönyörködik benne, hogy édesdeden arczúl csipkedi[1]). E kitünő szeretet okát megfejtette Priscus előtt a vendégek egyike: a jósok azt jövendölték a királynak, hogy ez a gyermek örökitendi nemzetségét, mely többi fiaiban kihalandó; Attila azért többet szeretett benne a fiúnál, úgy szerette mint nemzetsége egyetlen reményét[2]). Hernákh emberré válva valóban oly hajlamokkal tüntette ki magát, melyek nyugodt életet s hosszú családfát igérhettek, de a melyeket Attila aligha nézhetett volna kedvetlenség nélkül. Óvatos, magába zárkozó s minden erőszakos elhatározás ellensége volt. Ugy látszik hogy testvérei ketteje, vele egy azon anya gyermekei, gyöngéden szerették, és sorsához kapcsolták magokat: ezek nevei Emnedzár és Uzindur[3]).

A királyi vérből való húnok közt egy Gheism nevezetű[4]) félgermánt is látunk föltünni, ki Attilának a gepidák királya Ardarikh hugától született fia volt azon korból, midőn Germania leghatalmasabb fejedelmei szerencséjöknek tartották, ha Attila ágyát törvényes nőkkel vagy ágyasokkal népesithették. Bizonyos körülmények, melyekről alább fogunk beszélni, Gheismot Gepidiába nagy bátyjához, kinek vazalljává lett, visszavezetvén, en-

---

[1]) Juniorem ex filiis introeuntum et adventantem, nomine Hernach, placidis et laetis oculis est intuitus, et eum gena traxit. Priscus Exc. Legat. 68. l. — Lásd föntebb: Attila történelme 4. fej.

[2]) Ego vero cum admirarer, Attilam reliquos suos liberos parvifacere, ad hunc solum animam adjicere, unus ex barbaris, qui prope me sedebat et latinae lingvae usum habebat, fide prius accepta, me nihil eorum, quae dicerentur, evulgaturum, dixit, vates Attilae vaticinatos esse, ejus genus, quod alioquin interiturum erat, ab hoc puero restauraturum iri. Priscus, Excerpta Legat. 68. l.

[3]) Emnedzar et Uzindur consangvinei ejus . . . Jornandes, De rebus Get. 51. fej.

[4]) Giesmus, *Γιέσμος*. Theophanes, Chronogr. 185. l.

nél fogva némi zavar fejlett ki eredetét illetőleg, úgy hogy a byzanti iróknál részint hún részint gepida gyanánt jelenik meg [1]). Ezek Attila azon fiai, kiket a történelem személyesen megismertet velünk. A magyar hagyomány még két másikat csatol hozzájok: Aladárt, ki a germán Krimhildtől, egy bajor herczeg leányától született, és Csabát, ki a hún királynak Honória herczeg asszonynyal, Nagy Theodosius unokájával, való házasságából származott [2]). Sem egyikről sem másikról nem mondhatjuk, hogy a történelem által el volnának ismerve. Mint első pillanatra sejthetjük, Aladárt, Krimhild fiát [3]), a közép kori magyarok az Attiláról szóló germán hősköltményekből kölcsönözték, s talán maga az Aladár név is csak Ardarikh nevének változéka, kit unoka öcscsével összetéveszthettek. A mi Csabát illeti, ki igen fontos szerepet játszik a magyar hagyományokban, ő a legnagyobb hihetőség szerint egy nemzeti hőskölteménybe tartozik [4]), melynek töredékei mint látszik, e hagyományokban vannak föntartva. A keletiek képzelődése teljességgel nem akarta, hogy egy római császár leányának szerelme a hún királyra nézve eredmény nélkül maradjon; egybe kelette s maradékkal ajándékozta meg őket, nem gondolva azzal, hogy Honoriát anyja zárdába rekesztette, s hogy Attila soha nem követelte nejéül, csak mikor bizonyos volt felőle hogy meg nem kapja, s nem

[1]) Ex Attilanis. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej. — E Gepaedibus suum genus trahens. Theophanes Chronogr. 185. l. — Ex genere Gepidarum derivatus. Anastasius 63. l.

[2]) Simonis de Kéza Chron. Hung. — S valamennyi más magyar iró, kik a hagyomány szerint irtak.

[3]) Lásd alább, az Attila-mondákban, a germán hagyományokat.

[4]) Lásd a magyar hagyományokat.

ügyelve végre a történelemre, mely azt bizonyitja, hogy a két szerelmes egymást soha sem látta.

Az új hadjárat előkészületeivel hihetőleg az egész 455-dik év eltelt. Következő tavaszszal a húnok dühösen tomboló vihar gyanánt nyomultak a Dunához. A római állomások parancsnokainak azt mondák, ne nyugtalankodjanak, minthogy nekik semmi bajuk a birodalommal, mert czéljok csak az, hogy megszökött szolgáikat s nemzetök szökevényeit fölkeressék[1]). Igy nevezték az ostrogóthokat. A római őrségek, melyek a barbarok e viszályaitól távol akartak maradni, átkelésök ellen semmi akadályt sem vetettek. A mint csapataik a jobb partra, hihetőleg Trajanus hidja táján, átkeltek, nyugotra fordultak, a Száván áttörtek, és Valemir tanyáira rontottak. A támadás oly gyors volt, hogy az ostrogóth királynak nem volt ideje testvéreit értesítni, s a rohamot csupán saját törzse erejével kellett föntartania; de még is jól kivágta magát. Miután maga után vonta a hún lovasságot s azt a Száva mocsárain keresztül hurczolva elfárasztotta, ő lépett föl mint támadó fél s tökéletes vereségre juttatta. El lehetett ekkor ismerni, hogy a góth gyalogság, mely be volt gyakorolva hogy helyét meg állva s a régi római legiók módjára harczoljon, melyeknek harczmodorát ösztönszerűleg látszott követni, mennyivel többet ért e rendezetlen és fegyelmezetlen keleti lovasságnál. Csapataik, a mint egymásra visszatorlódtak, szétbomlottak, s futásokban mindaddig meg sem állottak, míg Hunnivárt magok és ellenségeik között nem tud-

---

[1]) Contingit ut Attilae filii contra Gothos quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia persequentes, venirent. Jornandes, e. h. 50. fej.

[2]) Ignaris aliis fratribus super Valemir solum irruerunt: quos tamen ille, quamvis cum paucis, excepit. Ugyanő u. o.

ták [1]). Valemir ekkor testvéreihez kettős tudósitást intézhetett, veszedelméről és megszabadulásáról. A történetirók beszélik, hogy azon pillanatban, a mint a góth követ a Pelsod tó partjára Theodemir szállására ért, az ország örömben volt, s az ünnepélyesen földiszesitett palota zajos zenétől viszhangzott. Éppen azon éjjel született fia Theodemirnek kedves ágyasától Ereliévától [2]), s minthogy a két testvér egymást gyöngéden szerette, osztozott egymás örömében. A fiú, ki csak imént jött világra, nem más volt, mint Nagy Theodorikh.

Attila fiainak önbizalma e második vereséget nem állotta ki. Kénytelenek lévén elismerni, hogy atyjok hatalma, melynek oly rosz őrei voltak, örökre kicsúszott kezeikből, s hogy Attila birodalma oda van, fölhagytak minden vállalattal, melynek az lett volna czélja, hogy azt helyre állítsák. Megegyeztek egymással, hogy szétválnak, vagy legalább mindegyiköknek szabadságot adnak, hogy a maga útján járjon. A nagyobb rész arra szavazott, hogy kövesse az ősi szokásokat s folytassa a pusztai életet a Dunától éjszakra s a Fekete tenger hosszában terülő síkokon; ezek Denghizikhhez csatlakoztak, ki mindnyájok közt legerélyesebb volt. Akadtak köztök, bár kissebb számmal, kiknek tetszett megkisérteni a települt életet s elhagyni a pusztai tanyázást; ezek úgy gondolkoztak, mi Attila fiaitól igen különös lehetett, hogy a római kormány alá vetik magokat, hogy tőle földet kapjanak, melyet míveljenek. Itt Hernákh tünik föl előt-

---

[1]) Diu fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluenta praetermeant, quae lingva sua Hunnivar appellant. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Nuntius veniens felicius in domo Theodemiri repperit gaudium; ipso siquidem die Theodoricus ejus filius, quamvis de Erelieva concubina bonae tamen spei puerulus, natus erat. Ugyanő u. o.

tünk, mint ezen határozat inditója vagy legalább azok legtekintélyesbike, kik e határozatot végre hajtották. A római kormány e nyilatkozatokat talán jobban fogadta mint a húnok tőle várták volna. Hernákh szabadságot kapott, hogy telepedjék Kis-Scythia tartományba[1]); hol szállását az éjszaki részén a Duna torkolata körül jelölték ki, azon mocsáros lapályokon, melyeket a háború néptelenné tett. Miután megesküdt, hogy mind azon kötelességeket teljesiti, melyek a birodalom vendége és szövetségese czimével jártak, törzsét a római lövészek tőszomszédságába az egykor atyja által lefegyverzett erősségek körött telepitette meg, melyeket most védelmezni igérkezett, még saját faja ellen is.

Hernákh megtelepedte maga után vonta az alán király Kandax és kicsiny népe települését is, kik, úgy látszik, Attila legifjabb fia felsősége alatt állottak[2]). Ezeket ugyanazon föltételek alatt fogadták be, mint őt magát, s Kis-Scythia déli fönsíkjára, a Trajanus árka mellé, egy részben Alsó-Moesiába[3]), a Duna közelében, Carsus[4]) és Durostorum[5]) várai körébe telepitették. Kandaxhoz némi germán csapatok a scyr nemzetből és satagar húnok is csatlakoztak; kiket hihetőleg bent a moeso-góthok éjszaki határán gyarmatositottak. Nem sokára tekintélyesebb kivándorló csapat érkezett Hernákh két test-

---

[1]) Quidam ex Hunnis in parte Illyrici sedes sibi datas coluere . . . se in Romaniam dederunt. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Hernach, junior Attilae filius, cum suis in extremo minoris Scythiae sedes delegit. Ugyanő u. o.

[3]) Caeteri Alanorum, cum duce suo nomine Candax, Scythiam minorem inferioremque Moesiam accepere. Ugyanő u. o.

[4]) Ma Hirsova.

[5]) Ma Silistria.

vére, Emnedzár és Uzindur vezérlete alatt, kik a család e megoszlása közben öcscsüktől külön válni nem akartak. Ezek a parti Daciába érkezve az Uto és Oescus folyók partjait foglalták el a Dunába szakadásuk táján, s így Novae [1]) és Nicopolis szomszédságába jutottak. Ha a római kormány nem adott is előlegesen engedélyt e birtokba vételre, azt utólagos beleegyezése által szentesitette.

A mint egyszer a rézs meg volt törve, más főnökök más törzsek tódultak be rajta versengve; valóságos berohanás volt ez, mond Jornandes, mely békés berohanás ellen a birodalom éppen nem tiltakozott [2]). Igy történt, hogy sarmaták, cemandrok és húnok mentek telepedni a téres mezőségre egy akkor hires vár környékére, melyet Mars várának vagy mezejének neveztek, s mely a moesiai parton egy erős fekvésü pontra volt épitve [3]). Más bevándorlókat, hihetőleg a legelszántabbakat, csoportonként szétosztottak Felső-Moesiában és Pannoniában, az ostrogóthok határai hosszában egészen a Nori Álpok aljáig. Ez utóbbi gyarmatositás czélja világosan az volt, hogy szemmel tartsák a góthokat, a birodalom ezen állítólagos barátait, kik nem késtek azt nyugtalanitni: a gyülöletet, melylyel az igy szembe állított két faj egymás iránt viseltetett, a rómaiak a húnok jó magokviseletére és hűségére nézve biztositéknak tekintették.

---

[1]) Ma Sistova.

[2]) Quod et libens tunc annuit imperator, et usque nunc . . . domum est. Jornandes e. h. 50. fej.

[3]) Sauromatae vero, quos Sarmatas diximus, et Cemandri, et quidam et Hunnis . . . ad castrum Martenam sedes sibi datas coluere. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej. — Castrum Martena. — Campus Martius vagy Martis.

A birodalom, midőn e telepedéseket területén előidézte vagy könnyitette, százados politikáját követte. Konstántinápoly örökölte Róma elveit: szembe állítni a barbarokat a barbarokkal, támogatni a gyengébbet az erősebb ellen, hogy egyik a másikat megrontsa, s használni az ellenséget, melytől már nem lehetett tartani, korlát gyanánt, hogy föltartóztassa azt, a ki félelmetessé kezdte magát tenni.

II. FEJEZET.

Attila fiai ujra megtámadják az ostrogóthokat s vereséget vallanak. — A római birodalomra ütnek. — Hormidák táborozása Moesiában. — Sardica megszállása. — A római lovassági tábornok árulása. — Hormidák visszavonulása. — Sidonius Apollinaris rajza a húnokról. — Attila fiai Leó császártól kereskedelmi jogot kérnek Moesiában. — A császár ezt megtagadja. — Attila fiai megboszankodnak; közösen tanácsot tartnak; Denghizikh háborút sürget, Hernákh a békét pártolja. — Denghizikh beüt a római területre. — Góth önkénytesek csatlakoznak hozzá. — A haemusi táborozás. — A hún hadsereg egy hegyszorosba szórítva eleséget kér a rómaiaktól. — A hún Khelkhál beszéde a húnok góth segédhadaihoz. — A húnok és góthok egymással megütköznek. — Denghizikh uj hadjárata Moesiában; fogságba jut és megölik; fejét a konstántinápolyi circusban kitűzik. — A szövetséges húnok római szokásokhoz alkalmazkodnak. — A **fossaticius** és **sacro-monticius** törzsek. — A húnok közzül került római tábornokok. — Mivé lesznek Attila utódai. — Mundo, Gheism fia, kalandjai. — Elszökik a gepidák területéről és rablóvá lesz. — A tolvaj scamarok királyukká választják. — Hertában ostrom alá veszik; az ostrogóthok megszabaditják. — Theodorikh vazalljává lesz. — Meghódol Justinianusnak. — Konstantinápolyban a circusi lázadás alkalmával Justinianusnak jó szolgálatot tesz. — A császár Illyria parancsnokává nevezi ki. — Salonai hős tettei; fiát Mauriciust elveszti. — Kétségbe esett vége. — A rómaiak szójátéka halálára.

462—535.

Attila fiainak és törzseinek elválása eleinte nem szakitotta szét sem a testvériség kötelékét a fejedelmek közt, sem a fajrokonságét a törzsek közt. A hunnivári hordákat és a Dnieper mellékieket, kik a pusztai életet folytatták, úgy tekintették, mint egy nemzeti testet, s Denghizikh, ki ezeket kormányozta, ha nem is fönségi de legalább gyámsági és felsőségi joggal érezte magát

fölruházva a külön vált csapatokkal szemben. A történelem két esetet említ, melyben a pusztai törzsek a megtelepedett törzsek fölötti pártfogóságukat fényesen gyakorolták. A 462-dik évben az ostrogóthok, megboszonkodván fölügyelőikre, kiket a birodalom ellenökben Pannoniába helyezett volt, hirtelen a satagár húnok területére rontottak, mindent raboltak, elhordták termésöket, nyájaikat, s a római nép vendégeit mind egy lábig kiirtani fenyegetőztek [1]). Denghizikh e pusztitásokról értesülvén, nagy sietve segitségére rohant honfiainak; négy pusztai törzs követte, az angiscirek, a bittugorok, a bardorok és ulzingurok. A Dunán ellenállás nélkül átkeltek, s az ostrogóth területre benyomulva megszállották Bassiana városát, a mai Szabácsot, e római helyet, melyet az ostrogóthok a szerződések ellen foglaltak el, s mely egyik védbástyája volt határszélöknek [2]). A város könnyen ellen állt az oly ellenségnek, mely nem értett a vivás mesterségéhez, s ellenállása időt engedett a góthoknak, hogy megérkezzenek. Valemir valóban, mihelyt hirét vette Denghizikh ujabb berohanásának, ott hagyta a satagarokat, s ellene indult. Bassiana falai alatt nagy csata történt; a város föl lőn mentve, s a húnok, kiket bal sorsuk látszott üldözni valahányszor az ostrogóthokkal összetűztek, harmadszor is vereséget vallottak s rendetlenül vonultak vissza a Duna bal partjára [3]).

---

[1]) Videntes Gothi non sibi sufficere ea, quae ab imperatore acciperent solatia . . . ceperunt vicinas gentes circumquaque praedari, primo contra Satagas, qui interiorem Pannoniam possidebant; arma moventes . . . Jornandes, De rebus 52. fej. — Satagae, Satagarii.

[2]) Quod ubi rex Hunnorum Dinzio, filius Attilae, cognovisset, collectis secum, qui adhuc videbantur, quamvis pauci, ejus tamen sub imperio remansisse, Ulzingures, Angisciros, Bittugores, Bardores, veniens ad Bassianam Pannoniae civitatem, eamque circumvallans, fines ejus cepit praedari. Jornandes e. h. 53. fej.

[3]) Gothi . . . expeditionem solventes, quam contra Satagas college-

Négy év mulva, 466-ban, a rómaikkal volt a hú-noknak ügyök csaknem hasonló okon. Történt hogy a szövetségesekül Moesiába Attila fiai kiséretében befogadott szláv népecskék egyike megunván uj állapotját s visszavágyván a puszták szabadságába, elhagyta volt tanyáit s vissza indult a Duna felé; azonban a római tisztek ezt szökésnek magyarázva erővel visszatartották őket. A pusztai húnok becsületökbe vágó dolognak tekintették föntartani e nép szabadságát, mely, mint mondák, nem szünt meg alattvalójuk lenni, s követelték a római parancsnoktól, hogy ereszsze szabadon a sarmatákat. Ezen követelésök eredmény nélkül maradván, csakhamar egy hún hadsereg vonult be Hunnivárba; ezt nem Denghizikh hanem Hormidák, a húnok egyik tekintélyes főnöke s s talán éppen Attila fia, vezérelte [1]). Ez éppen a tél derekán történt, s oly kemény hideg volt, hogy a Duna fenekig fagyva a legterhesebb szekereket is megbirta. Hormidák a jegen vitte át lovasságát s társzekereit, melyek a nomád tábort a hadjáratra követték [2]). A barbarok pusztitó sáska sereg gyanánt boritották el a parti Daciát, mindent rabolva s a zsákmányt szekereikre halmozva. Leo császár, ki e különféle népek, barátok és ellenségek s barbarnál barbarabbak közepett, e rablók kiverésére egy magához hasonló okos embert, Anthemius consult küldötte, ki később nyugoti császárrá lett. Ez egy ügyes

---

rant, in Hunnos convertunt, et sic eos suis a finibus inglorios pepulerunt. Jornandes, De rebus Geticis 53. fej.

[1]) Sed Scythicae vaga turba plagae, feritatis abundans,
Dira, rapax, vehemens, ipsis quoque gentibus illic
Barbara barbaricis, cujus dux Hormidac atque
Civis erat, cui tale solum, murique, genusque . . .
Sidonius Apollinaris Paneg. Anthemii
II. ének 273. és köv. vers.

[2]) Instanti hiemali frigore amneque Danubii solite congelato, nam

hadi csellel Hormidákot a síkról, melyet elfoglalt, a sardicai hegyes vidékre csalta, hol lovassága nagy részben hasznavehetetlenné lett. Ekkor ő lett a támadó fél s kardjával az ellenséges hadseregnek úgy a veséje körűl járt, hogy annak nem maradt más menedéke, mint magát Sardicába vetni, melyet egy csapással kezére kerített, de a melyet a rómaiak csakhamar ostrom alá fogtak[1]).

A város, melynek falait egykor Attila lerontotta, s mely legközelebb lőn helyre állítva, elég erős volt arra, hogy magát ily őrsereggel sokáig tarthassa, ha eleségben hijányt nem látott volna: de e hún őrsereg magával hozta az éhséget, s Hormidák csak hamar a legvégső szükségben látta magát. Társzekerei élelem és takarmány helyett, mik oly becsesek voltak volna előtte, roppant de haszontalan kincsekkel, a szerencsétlen tartományokból zsákmányolt metszett edényekkel, ritka szövetekkel, és sok aranynyal voltak megrakva. Hormidák úgy gondolkozott, hogy ebből legalább a fölösleget maga megmentésére használja, s nem félt a tábornokhoz fordúlni, ki Anthemius lovasságát vezérelte. A birodalom szolgálatában álló barbár volt-é ezen ember, mint oly sok római tábornok, hogy az ellenség oly könnyedén reménylhette, hogy megvásárolja? magától ajánlkozott-é az árulásra

---

istius modi fluvius ita rigescit. ut in silicis modum vehat exercitum et plaustra. Jornandes, De rebus Geticis 53. fej.

. . . . . Gens ista repente
Erumpens, solidumque rotis transvecta per Istrum
Venerat, et sectas inciderat orbita lymphas.
Sidonius Apollinaris, Panegyr. Anthemii
II. ének 269. és köv. v.

[1]) Hanc tu directus per Dacica rura vagantem
Contra is, aggrederis, superas, includis, et ut te
Metato spatio castrorum Sardica vidit,
Obsidione premis.
Ugyanő u. o.

s a hún ok szekereiben fölhalmazott kincsek nem hozták-é kisértetbe kapzsiságát már előbb is, mint sem Hormidák maga megkisértette? nem tudjuk: de azt tudjuk, hogy a hún főnök és a római tábornok közt gyalázatos alku jött létre. Megegyeztek, hogy bizonyos napon a hún ok kivonulnak a városból és csatát ajánlanak a consulnak, hogy a lovassági parancsnok bele hagyja magát a bajba bonyolódni, azután elhagyja állomását s katonáival átmegy az ellenség oldala mellé. Ekkor a hún lovasság bekeritendi a legiókat, melyek oldala védtelen maradt, s rohammal csakhamar tönkre teendi.

Bár az árulást, mint látjuk, a tábornok ügyesen tervezte, meghiusitotta a katonák becsületessége. Azon pillanatban, midőn a két sereg, csatarendben állva, össze kezdett ütközni, a lovasság, mely a rómaiak egyik szárnyát képezte, főnöke jeladására csakugyan kanyarodást tett, azt hive hogy valami hadműveletet hajt végre; de midőn látta, hogy a tábornok a város felé tart s szökésről gyanakodott, azonnal forditott a kantárszáron, és visszanyargalt állomására a legiók oldala mellé. Ideje is volt, mert a hún lovasság már mozdulatát végre hajtotta s a legiók bomladozni kezdtek. A csata ekkor uj erővel ujra kezdődött, s Hormidák keményen vissza lett verve a városba. Más nap alkudozást kért. „A béke ára, válaszolá a consul, az áruló feje.“ A főt habozás nélkül ki-

[1]) Sic denique factum est
Ut socius tum forte tuus, mox proditor, illis
Frustra terga daret, commissae tempore pugnae;
Qui jam cum fugeret, flexo pedo cornua nudans,
Tu stabas acie solus; se sparsa fugaci
Expetiit ductore manus, te marte pedestri
Sudantem repetebat eques, tua signa secutus
Non te desertum sensit certamine miles.
Sidonius Apollinaris Panegyr. Anthemii
II. ének, 280 és köv. v.

szolgáltatták. „Római birák itélete volt ez, mond az egykorú elbeszélő, melyet barbarok hajtottak végre“ [1]). Anthemius a barbarokkal megalkudva megmentette Sardicát a tökéletes lerombolástól. Hormidák és társai, eléggé csekély számban, podgyászok, s lovaik nélkül, csak nem félholtan keltek át a Dunán.

E rövid de érdekes háború előadása nem történetirótól szállott ránk; egy költőnél, a hires Sidonius Apollinarisnál találjuk, ki a nyugoti császárrá lett Anthemiusra dicsőitő éneket szerzett. Sidonius, a költők szokását követve, a mint a húnokat szinpadra léptette, nem szalasztotta el az alkalmat, hogy képöket lerajzolja, s ezt azon hamis szép szellem minden keresettségével és tulzásával tette, mely kortársai izlésének hizelgett, s melynek az igazat megvallva hirnevében nagy része volt. Mindemellett is Apollinarius, e köz ügyekben forgott tudományos férfiú, Avitus császár veje s később clermonti püspök, azon emberek között élt, kik e barbarokkal a római hadseregben harczoltak volt; ő maga is minden kétségen kivül látta volt őket Attila galliai berohanása alatt: a rajzot tehát, melyet rólok ad, úgy tekinthetjük, mint a melynek alapja, az erőltetett szinezés alatt, mely eltorzitja, valóság. Ezt fölvéve, érdekes összehasonlitnunk a képet, melyet Sidonius Apollinaris 468-ban rajzolt, azzal a melyet Ammianus Marcellinus a 375-dik év táján, a húnok nyugotra érkezésének legelső benyomása alatt vázolt. Ha e nép jellemének vadsága körülbelől száz év alatt, míg Európa szivében lakott, a legpolgárisultabb

---

[1]) Nam qui te fugit mandata morte peremptus,
Non tam victoris periit quam judicis ore.
. . . . . Jussum subiit jam transfuga lethum
Atque peregrino cecidit tua victima ferro.
Sidonius Apollinaris, Panegyr. Anthemii
II. ének, 297. és köv. v.

fajokkal való érintkezés által szelidülhetett is, ezen egymástól egy század távolában álló két kép összehasonlitása után annyit mégis elismerhetünk, hogy testalkati jellegében és erkölcseiben nevezetes változás nem történt.

„Ez a borzasztó nemzet kegyetlen, telhetetlen, és kimondhatatlan vad, s barbarabb magoknál a barbaroknál. Teste és lelke irtózatot gerjeszt. E nemzetnél még a gyermekek ábrázatjára is, mely rendesen oly szelid, a borzalom bélyege van nyomva. Csúcsban végződő kerek tömeg, a homlok alatt két mély üreg, melyekben az ember a szemet alig találja, s aztán a pofacsontok közt egy idomtalan lapos dudorodás, im ez a húnok feje. A világosság alig bir e szük rejtekekbe hatni, melyekben a szem azt mintha kerülné, és még is oly átható pillantások lövelnek ki e szemekből, melyek a legnagyobb távolságot is messze bejárják. Azt mondhatná az ember, hogy minél mélyebben fekszenek e szemek, mintegy két kút fenekén csillogó fénypontok, világuk annál erősebb[1]). Az orrczimpák laposságát a pólyák ezközlik, melyekkel az ujdonszülöttek ábrázatát leszoritják, hogy a sisak, az orrban akadályra nem találva, jobban oda álljon az arczhoz. Az anyai szeretet igy torzitja el s igy képezi a háborúra a gyermeket[2]) . . . . Többi testök szép; mellök

[1]) Gens animis membrisque minax: ita vultibus ipsis
Infantum suus horror inest. Consurgit in altum
Massa rotunda caput: geminis sub fronte cavernis
Visus adest oculis absentibus: arcta cerebri
In cameram vix ad refugos lux pervenit orbes,
Non tamen et clausos; nam fornice non spatioso
Magna vident spatia, et majoris luminis usum
Perspicua in puteis compensant puncta profundis.
Sidonius Apollinaris Paneg. Anthem.
II. ének 245—251. v.

[2]) Tum ne per malas excrescat fistula duplex,
Obtundit teneras circumdata fascia nares,

tág, válluk széles, hasuk kicsiny, termetök a középszerűnél kissebb, ha gyalog vannak, s nagynak, látszik, ha lovon ülnek . . . Mihelyt a gyermek anyjától elválhatik, rögtön lóra ültetik, hogy gyenge tagjai jókor képződjenek azon gyakorlatokra, melyeket egész életén át folytatni fog. Vannak köztök nemzetek, melyek lóháton kóborognak, lóháton laknak [1]). A hún roppant íjával s hosszú nyilvesszeivel soha nem téveszti czélját; jaj annak a kit czélba vett, mert lövése halállal jár!“

A barbarok, kik mint a gyermekek oly hirtelenek és állhatatlanok, könnyen elfelejtik a rosszat, melyet tettek, s szint oly könnyen elhitetik magokkal, hogy az

---

Ut galeis cedant. Sic propter praelia natos
Maternus deformat amor, quia tensa genarum
Non interjecto fit latior area naso.

Sidonius Apollinaris Paneg. Anthem.
II. ének 253—247. vers.

Ebből az előadásból látjuk, hogy a húnok ujdon szülött gyermekeik fejein a torzitás két külön nemét gyakorolták. Az első az ábrázatot illette. Erősen megszoritott vászonszalagokkal lapitották le az orrt és dülesztették ki a pofacsontokat. A második a koponyán ment végbe, melyet bizonyos kézfogással czukor süveg módjára elnyujtottak. Consurgit in arctum massa rotunda caput. — Egy külföldi tudós természetbuvár, ki anthropologiai kutatásai tárgyává az éjszak-európai népfajokat tette, megütközött azon eltorzitott koponyák nagy számán, melyek a régi sirokból kerülnek oly vidékeken, melyeket hajdan a finn-hún nemzetek laktak. Engem tisztelt meg azzal, hogy e tárgyra nézve fölvilágositást kért tőlem. Szerencsés vagyok oly határozott tudósitással szolgálhatni, mely a természettudományok szükségét kielégiti, s nem kevesbbé szerencsés vagyok, hogy e tudományok oly bizonyitékra támaszkodhatnak, mely a történelmi valószinüségek ellenvetésein fölül áll.

[1]) . . . . . Cornipedum tergo gens altera fertur,
Haec habitat.

Sidonius Apollinaris Panegyr. Anthem.
II. ének 265. l.

okozott sérelem el van felejtve, mihelyt valami uj érdekök vagy valami uj előítéletök e feledséget előttök kivánatossá teszi; igy történt, mint látjuk, Attila fiaival is. A 467-dik évben úgy tünnek föl előttünk, mint a kik némi családi gyülésben egyesültek és azon kedvezésről tanácskoztak, melyet a római kormánytól akartak megnyerni, mintha az előbbi évben nem dúlták volna irgalmatlanúl tartományait: a mit most sürgettek, a birodalommal való szabad kereskedés joga volt, hogy a határszéli római városokban legyenek meghatározva bizonyos vásárok, hol a húnok bevitt árúikat eladhassák s helyettök római árúkat vehessenek. Elhatározták, hogy ünnepélyes követséget indítsanak mindnyájok nevében Konstántinápolyba, hogy kérelmöket a császár elébe terjeszsze[1]). A római törvényhozás az idegen és római között való kereskedés jogából, jus commercii, kiváltságot csinált, melyet csak nagy elővigyázattal oly szomszédok részére adott meg, kiknek barátsága megpróbáltnak látszott; mert gyakran megesett, hogy a barbarok e joggal visszaélni igyekeztek. Olykor, a birodalom ellen tervezett háború előestéjén, a római vásárokra azért mentek, hogy magokat élelemmel és fegyverrel ellássák; olykor összebeszélve nagy számmal találkoztak a kereskedelmi helyeken, melyek rendesen katonai helyek is voltak, megrohanták a lakosokat, s kirabolták vagy árulás utján kezökre keritették a várost. Attila több efféle csinyt hajtott végre vagy kisértett meg, melyek a római kormányt méltán bizalmatlanná, gyanakodóvá tették, s Attila egyik másik fiának harczvágya, valamint az izgalom, melyben törzseiket tartották, teljességgel nem volt alkalmas arra,

[1]) Ut omnibus omnino praeteritorum dissidiorum causis resecatis, pacem inirent: itaque Romani, ut olim erat in more positum, ad Istrum usque procedentes mercatum celebrarent, ex quo invicem ea, quae sibi opus essent, desumerent. Priscus, Exc. Legat. 44. l.

hogy a tilalmat megszüntettesse: és igy a követség nem vihetett haza egyebet, mint határozott visszautasitást nagyon világos szavakban[1]).

E visszaútasitásra a hún fejedelmek magokon kivül lettek. Összegyültek újra, hogy dühöket kifújják, s e tanácsban, mely a mint látszik igen zajos volt, a legerőszakosabb határozatok kerültek szőnyegre. Volt egy hadi párt, mely azt vitatta, hogy ilyen gyalázatot csak vérfürdővel lehet lemosni éppen Konstantinápoly falai közt, s Denghizikh természetesen e párt megátalkodott szószólójává tette magát; de szemben találta magával Hernákhot, ki szint oly makacs védője volt a békés határozatoknak[2]). A béke mellett fölhozott egyéb védvek közt kiemelte „hogy az akatzirok, saragurok és a Kaukáz s a Káspi tenger mellett lakó más hún törzsek éppen e pillanatban hadjárattal vannak elfoglalva Persia szivében[3]). Nem őrültség volna-é, mondá, még más háborút is kezdenünk a birodalommal, s egész lelki örömmel vetni magunkat két ilyen ellenség karjai közzé?“ Hernákh okoskodása világosan bizonyitja, hogy a hún nemzetek magokat folyvást ugy tekintették, mint egy azon nemzeti test tagjait, régi szövetségök egész kiterjedésében, a Káspi tengertől és a Kaukáztól fogva a Dunáig, sőt most egészen a Haemus aljáig. Attila ifjú fiának befolyása és józan okoskodása magával ragadta testvérei kisebb részét, hihetőleg mind azokat, a kik vele együtt a Dunától délre laktak s egyenesen a császár keze alatt érezték magokat; de Denghi-

---

[1]) Ea quidem legatio re infecta rediit. Priscus u. o. 44. l.

[2]) Etenim Dengizikh . . . bellum Romanis indici volebat . . . Cui quidem apparatui Hernakh repugnabat. Priscus, Exc. Legat. 45. l.

[3]) Nec enim bellum longius geri a patria expedire existimabat, quod Saraguri, Acatziris aliisque gentibus aggregati, in Persas exercitum duxerant. Ugyanő u. o.

zikh erősen ellenszegűlt[1]), s kinyilatkoztatta, hogy ha cserbe hagynák, egy maga is folytatná s szerencsésen be tudná fejezni a háborút. Sérelme miatti boszankodásába nem tudni miféle eszmét zavart Moesia és Thracia tartományok meghóditásáról, sőt még azzal a reménynyel is kecsegtette magát, hogy a római birodalmat adófizetővé teendi. A mint elhatározása meg lőn állapitva, azonnal fegyverre szóllította a Dniester és Dnieper melléki hordákat; csak hamar minden mozgásba jött a Fekete tenger lapályain, s Hunnivárban nem sokára egy hatalmas hadsereg előcsapata mutatkozott.

A római part kormányzója, az Al-Duna védelmére rendelt haderő főparancsnoka, egy Anagastus nevű elrómaisodott góth volt, kinek atyja a birodalmat szolgálva esett el egy Attila ellen folytatott háborúban. E körülmény következtében Anagastus a hún király emléke s egész nemzetsége ellen gyülölettel viseltetett, s ebből nem is csinált titkot. Nyugtalan lévén a mozgalmak miatt, melyeket Hunnivárban fejlődni látott, kérdést intézett Denghizikhez, mit jelent ez, van-é s miben van panasza a római kormány ellen? S miután Denghizikh feleletre sem méltatta, követelte tőle, nyilatkozzék határozottan, háborura készül-é vagy nem[2]). Attila fia a nélkül hogy Anagastus kérdéseivel törődött volna, követeket inditott Konstantinápolyba, hogy, mint mondá, egyenesen a császárral értekezzék[3]). A követség a császár elé vezettetvén, előadta a hún király sérelmeit: nem elégedett ez többé meg a rómaiakkal való kereskedéssel, föld kellett neki,

---

[1]) Dengizikh bellum Romanis inferre et Istro potiri institit. Priscus, Exc. Legat. 46. l.

[2]) Per suos ex eo quaesivit an ea mente esset, ut acie decertare vellet. Ugyanő u. o.

[3]) Sed Dengizich Anagastum contemnens . . . per legatos imperatori denuntiavit. Ugyanő u. o.

mely magának és népének elegendő legyen, s hozzá még évi adó, hogy seregét fizethesse[1]). A kihez ez oly boszszantó követelések intéztettek, éppen az a Leó császár volt, kivel a Hormidák elleni küzdelmekben találkoztunk, s kinek szilárd s egyszersmind igazságos jellemét a történelem magasztalva emliti. Leó a barbaroknak hidegen azt felelte, „hogy ily kérelmeket csak barátjainak teljesitett, hogy ha a húnok felsősége alá vetnék magokat, meglátná hogy mit lenne teendő; hogy mindenesetre örvendene, ha ellenséges szerepöket baráti és szövetségesi szereppel váltanák föl[2]).“ Denghizikh éppen nem is várt más feleletet Leótól, s követsége csak szembekötősdi volt, hogy a határszéli római parancsnokokat elaltassa. Mialatt gyanakodásaik ellenébe békés hajlamainak e bizonyságát vetette, módját ejtette, hogy a Dunán több ponton átkeljen, s töméntelen lovassága csakhamar a Duna jobb partján volt mind összpontositva.

Alsó Moesia s a két Dácia lett dulásai szinhelye. A Haemus melléki vidék ekkor rabló csapatok tanyájául szolgált, kik a völgyekből, melyekben magokat elsánczolták, lecsapkodtak a sik földre, hogy azt megadóztassák. Ezek olyan góthok voltak, kik királyaiknak fölmondták az engedelmességet, hogy teljes függetlenségben s az egész világ romlására éljenek: egyébiránt harczhoz törődöttek s jól fegyverzettek lévén, nem egyszer mérkőztek meg a visszavitelökre kiküldött csapatokkal. Denghizikh maga mellé szólitotta őket, s mihelyt ezek derék gyalogságukat a hún lovassággal egyesitették, a háború azonnal oly arányt vett, mely a rómaiakat nyugtalanitotta. Három tábort állitottak a sikra több tekintélyes

[1]) Se bellum illaturum, nisi sibi suisque terram, quam incolerent, et pecunias alendo exercitui..subministraret. Priscus, Exc. Leg. 46. l.

[2]) Sibi enim pergratum et jucundum esse, si quando inimici in foedus societatemque transirent. Ugyanő u. o.

római tábornok vezérlete alatt, kik között volt Anagastus és a hires góth Aspar is, kinek köszönhette Leó a császári trónt. Utasitásuk volt, hogy kerüljenek minden összeütközést nyilt téren, hogy az ellenséget jobbra balra hurczolva fáraszszák el, főként pedig, hogy hegyes vidékekre csalják, hol számos lovassága inkább kárára válandik mint hasznára. Azon rendszer volt ez, melyet a mult évben Hormidák csapatai ellen Anthemius alkalmazott, a legjobb rendszer e vitéz, de vigyázatlan tömegek megsemmisitésére, melyek sem élelmezésökről gondoskodni, sem csatavesztés után rendben visszavonulni nem tudtak. Denghizikh, ki a vidéket nem ismerte, lassan lassan egy meredek és zárt völgy torkolatába csalogattatva, csak azon vette észre magát, hogy kelepczébe van keritve s a rómaiaknak nem kell egyébre ügyelniök, csak hogy őt ott foglyúl őrizzék[1]). A legiók veszély nélkűl táborozva a szűk völgy torkolatánál, csak nézték, mint mozgolódnak a húnok haszontalan s mint emésztik magokat szemeik láttára, mert nem volt semmijök, sem eleségök, sem takarmányuk, s a meredek sziklafalak, melyek közzé rekedtek, még a kilátást is elzárták előlök, hogy valaha e sirból menekűlhessenek. Denghizikh érezte, hogy veszve van, s büszke nyakassága elhagyta. Követeket küldött a római táborba, kik ez alázatos izenetet vitték: hogy a húnok mindenre rá állnak, a mit tőlük kivánnak, föltéve hogy földet engednek részökre[2]). S midőn erre a római tábornokok azt felelték, hogy tudósitni fogják a császárt, a követek fölkiáltottak: „mi nem várhatunk, mondák a kétségbeesés hangján; nekünk eleség kell, vagy drágán

[1]) Duces romani in locum abruptum et concavum Gothos (Scythasque) inclusos obsederunt. Priscus, Exc. Legat. 44. l.

[2]) Ibi Scythae victuum inopia laborantes, Romanos missis legatis certiores fecerunt, se omnibus, quae statuerint, parituros. Priscus, Exc. Legat. 45. l.

adjuk el életünket, mig utolsó csepp vérünk el nem foly[1]).“ A tábornokok tanácsot tartottak, s tanakodásuk végeztével megigérték a húnoknak, hogy adnak nekik élelmet addig, mig a császár nem tudatja velök akaratját: de tekintetbe véve, hogy maga a római tábor sem volt igen bőven ellátva, a tábornokok magoknak tartották fön a jogot, hogy mindennap szabályozhassák az osztalékokat, melyeket a barbaroknak adhatnak, s hogy a kiosztásra a legiók élelmezéséről gondoskodó római tisztek által fölügyelhessenek. Ennélfogva ajánlották a húnoknak, hogy a római csapatok módjára oszoljanak föl kis csapatokra, hogy a római tisztek közöttök az élelem kiszolgáltatásában a szolgálati rend változtatása nélkül járhassanak el[2]). E módon, mint állíták, könnyebb lesz rendet tartani és gazdálkodni. Ez okok alatt más komolyabb czélok lappangottak, mint a következés le fogja leplezni.

A római hadsereg főtisztjei közt volt egy hún születésü barbár, ki azonban őszintén ragaszkodott a zászlóhoz, mely alatt nyerte rangját és vagyonát: Khelkhálnak hítták[3]). Őt jelelték ki egyik biztosnak Denghizikh táborába az eleség kiosztására ügyelni. Khelkhál, hún létére, értette s jól beszélte a góth nyelvet. A mint a táborba érkezett, módját találta, hogy a barbár sereg egyik osztálya mellé legyen alkalmazva, melyben góthok nagy számmal, húnok igen kevesen voltak. Legelső gondja volt

---

[1]) Romani responderunt se ad imperatorem eorum postulata delaturos. At Scythae, propter famem quae eos premebat, transigere velle dixerunt, neque longiores moras ferre posse. Priscus, Exc. Legat. 45. l.

[2]) Alimenta praebituros polliciti sunt, si Scythae Romanorum multitudini proxime ad eorum morem ordinati accederent: facile enim fore singulis ordinum ductoribus . . . Ugyanő. u. o.

[3]) *Χελχάλ*. — Chelchal vir genere Hunnus, qui secundum ab Aspare imperii gradum in eos, qui sub eo ordines ducebant, tenebat. Ugyanő u. o.

maga köré gyüjteni e hadosztály különböző főnökeit[1]), kikhez ily előre átgondolt beszédet intézett: „Tökéletesen biztosithatlak benneteket, hogy a császár kivánságtok szerint földet fog adni számotokra; de azt kérdem, mi hasznotok lesz belőle? bizonyosan semmi sem, mert minden hasznot a húnok huznak majd belőle. A húnok, mint tudjátok, a munkát, kivált a mezei munkát megvetik; ti lesztek tehát a kik dolgoztok, a kik számukra arattok, a kik őket tápláljátok; ti az ő szolgáik lesztek s ők ezért kifosztanak benneteket. Beteljesedik rajtatok, a mi a farkas és bárány társaságával történt[2]). Volt oly idő, mikor őseitek, visszautasitván minden érintkezést, minden szerződést e néppel, e határozatuk megtartására utódaikat is rettentő esküvel kötelezték, és gyermekeiknek meghagyták, hogy a húnok társaságát örökké kerüljék; s ime ti nem csak hogy szives örömest kiteszitek magatokat annak, hogy benneteket elnyomjanak és kifoszszanak, hanem, a mi még roszabb, megtagadjátok atyáitok szent esküvését[3]). Én a húnok közt születtem s ezt dicsőségemnek tartom, de elébbvaló előttem az igazság, mint a vérségi kötelék: ez az, a mi kötelességemmé teszi, hogy

---

[1]) Cohortem obiens, in qua erant plures numero Gothi quam reliqui, accitis primoribus. Priscus e. h.

[2]) Terram quidem imperatorem ad inhabitandum daturum, quae non illis fructui et commodo futura esset, sed cujus utilitas ad solos Hunnos redundaret. Hos enim terrae cultum negligere, et luporum more bona Gothorum invadentes diripere, qui ipsi servorum conditione habiti ad victum illis comparandum laborare coacti forent. Priscus, Exc. Legat. 45. l.

[3]) Quamvis nullum nusquam foedus inter utramque gentem sancitum sit, et majores jurejurando eos obstrinxerint ut Hunnorum societatem fugerent . . . Quare non tantum suis eos privari, sed etiam patria sacramenta negligere. Priscus e. h.

igy beszéljek előttetek. Gondolkozzatok rajta“ [1]). A szerint a mint Khelkhál beszélt, gyuladt föl a góthok szivében a szégyen, a bosszú, a gyülölet, ingerültségöket alig alig birták tartóztatni. A mint távozott, az ingerültség dühösen kitört, kardot rántottak, s megrohanták a húnokat; mind azokat, a kik a góthok között voltak, leöldökölték. A többi pontokon is hasonló vagy épen ellenkező értelmű jelenetek fejlődtek[2]), s Denghizikh tábora, vérben úszva, csakhamar roppant vágó hid gyanánt tünt föl. A római tábornokok csak ezt a pillanatot lesték. Ekkor csapataiknak jelt adnak, melyek jó rendben a szorosba nyomúlnak, s a barbarokat nyilaikkal és dárdáikkal össze lövöldözik. Ezek, tévedésöket átlátva, igyekeztek volna egyesülni, de hijában; a legiók kardja elbánt velök. A római hadseregen keresztül törve csak egy kis csapat menekülhetett s juthatott el a Duna partjára: ezek közt volt Denghizikh is.

Következő tavaszszal a fáradhatatlan harczos uj hadsereggel ismét hadjáratra kelt, de most már a római tábornokok vigyáztak magokra. Anagastus, kit a gyülölet találékonynyá tett, másodszor is tört vetett, melybe Denghizikh csakugyan bele rohant. Elfogták, megölték[3]) s levágott fejét Konstantinápolyba küldték, mialatt a megvert, szétszórt hún hordák visszahúzódtak, a mint tudtak, Hunnivárba. Az Anagastus izenetét vivő katona épen akkor érkezett a császári városba, midőn a fa szinkörben nagyszerű szekérversenyt tartottak. A hún királynak a halál által eltorzított s megcsúfitott fejét láncsára tüzve

---

[1]) Se quidem genere Hunnum, quo maxime glorietur, sed aequitate motum haec illis dicere, ut quae facienda essent viderent. Priscus e. h.

[2]) Deinde quasi ex compacto caeteri conveniunt, et ingens pugna inter utramque gentem est commissa. Ugyanő u. o.

[3]) Dingizichus, Attilae filius, ab Anagasto magistro militum Thraciae caesus est. Chron. Paschale 323. l.

hordozták végig az utczákon és piaczokon, s azután a küzdtéren karó hegyébe tűzték, hogy a kiváncsiak bámulhassák[1]). Kelet Rómája nem titkolta örömét, melyet e halálon érzett: Denghizikh bizonyosan nem Attila, de Attila fia s e név árnyéka volt, mely még folyvást rémületet gerjesztett. Azért is büszkeséggel jegyezték be a krónikákba ezt a tudósítást, melyet ma is olvashatunk: „Leó császár uralkodásának tizenegyedik esztendejében hozták Konstantinápolyba Attila fia Dinghizikh fejét“ [2]).

Attila családja e legkitünőbb képviselőjének halála talán a legutolsó köteléket szakitotta el, mely e család tagjait égybe tartotta, s Hunnivár törzseit viszályokba taszitotta, melyek közben hanyatlaniok kellett; a szövetséges húnok egybeköttetését azonban a római kormánynyal megszilárditotta. Következése lett az is, hogy szélesitette a válaszfalat, melyet az életmód változtatása s a politikai állapot a megtelepedett és pusztai törzsek között vont volt, s hogy mindinkább idegenekké tette egymáshoz ez ugyanazon fajú két töredéket. Valósággal e pillanattól kezdtek a pannoniai és moesiai hún gyarmatok, minden külső nyűgtől szabadulva, bátrabb léptekkel haladni a polgárisultság vagy legalább a római szokások azon utánzása felé, mely a rómaiság első lépcsőjét képezte[3]). Haladásukat lépésről lépésre, biztos jelek után, követhetjük a történelemben. Azonban faji egyéniségöket csak lassan vesztik el, s e század végén még tökéletesen hún

---

[1]) Cujus caput allatum est Constantinopolim, dum circenses agerentur, et per mediam urbis plateam traductum, et ad xylocircum delatum, paloque infixum est. Chron. Paschale 323. l.

[2]) . . . His Coss. caput Denzicis Hunnorum regis, Attilae filii, Constantinopolim allatum est. Marcellini Comitis Chron. ad annum 469.

[3]) E kor kifejezéseiben Romania, mint már megelőzőleg is láttuk, római birtokokat, romanitas római alattvalóságot, s mint a barbaries ellentéte, polgárisúltságot jelentett.

népségeknek ismerték őket, viseletöknél, nyelvöknél s bizonyos gondosan föntartott intézményeiknél fogva. Nemzeti főnökeik kormánya alatt állottak, kik a legtekintélyesebb törzseknél király nevet vettek föl, s ezen királyokat, kik a politika és háború általános ügyeiben a római tisztviselők alá voltak rendelve, rendesen a császár erősitette meg s olykor maga is tette. Jóllehet a törzsek általában megtartották saját neveiket, némely csoportok mégis latin neveket viseltek, melyeket vagy sajátságos rendeltetésöktől vagy telepeik helyi körülményeitől kaptak. Ilyenek voltak a fossaticiusok[1]), kik, mint nevök mutatja, a fossatum, az árok vagy védsáncz egy részének őrségére voltak rendelve, és a sacromonticiusok, kik a legnagyobb hihetőség szerint az ugy nevezett Sacer Mons (szent hegy) fölött tanyáztak; ilyen volt még a Mars vára melletti gyarmat is, mely ez erősség környékét mivelte. Ezen részletek nagyobb részét Jornandesnek köszönjük; mi annyit jelent, hogy bizonyos nézpontból hitelességökhöz kétség nem férhet. Jornandes Moesiában született a kis moesogóth nép közt. Nagyatyja, Peria, jegyző vagy titoknok volt Kandax alán királynál, Hernákh vazalljánál és bajtársánál, atyja Alanowamuthis is hihetőleg ugyanezt a hivatalt viselte, melynek tisztében állt a barbár királyok levelezését a Duna mellett divatozó különféle nyelveken szerkeszteni; ő maga is, iskolázatlan létére, (a mint ezt maga mondja) nagyatyja pályáját követte, mielőtt a papi rendbe lépett volna[2]). Ily hivataloskodása alatt tökéletesen megismerkedett e kis

[1]) E quibus nunc usque Sacromonticii et Fossaticii dicuntur. Jornandes, De rebus Geticis 49. fej.

[2]) Cujus Candacis Alanowamuthis patris mei genitor Peria, id est meus avus, notarius quousque Candax ipse viveret, fuit . . . Ego item, quamvis agrammatus, Jornandes, ante conversionem meam notarius fui. Ugyanő u. o.

királyságok minden belső és külső ügyeivel. Midőn tehát Jornandes velünk a pannoniai és moesiai húnokról beszél, több mint egykorú történetiró, több mint szemtanú, csak nem részese az eseményeknek, ki azokat saját szájával beszéli el.

Nehéz volna elszámlálni a dunai gyarmatokból kerűlt mind azon húnokat, kiket a véletlen vagy érdemök a római katonaságban főrangra emelt; elég lesz emlitnünk Ákumot, az illyriai katonaság parancsnokát, Mundót, Attila unokáját s Belisarius hadnagyát, Bessa patriciust, kinek szolgálatait a kapzsiság elhomályositotta, és két testvért, Froilast és Blivilast, kik közzűl amaz Pentapolis katonai parancsnoka, emez kormányzója volt: ezek ketten, valamint Bessa a Mars vára melléki gyarmatból eredtek [1]). Azt a kegyet, melylyel a szövetséges húnokat a konstántinápolyi udvar a VI-dik század első felében elárasztotta, csak azzal lehet hasonlitni, a melyben a góthok egy századdal azelőtt Arcadius és II. Theodosius uralkodása alatt részesültek. Szórták rájok a méltóságokat és parancsnokságokat, majmolták modorukat, sőt még öltözetökbe is bele bolondúltak. A byzanti fiatal divathősök, a kék párt nyalka legényei, hajukat a húnok módjára elől igen rövidre nyiratták s dolmányt és lobogós gatyát viseltek, mint e népnél szokásban volt [2]). Justi-

[1]) Castrum Martena . . . ex quo genere fuit Blivilas, dux Pentapolitanus, ejusque germanus Froïlas, et nostri temporis Bessa patricius. Jornandes, De rebus Get. 49. fej.

[2]) Factiosi statim comere caesariem, ac novo quodam et Romanis alieno cultu recidere; nam . . . sinciput capillitio ad tempora usque nudarunt, coma ad occipitium permissa, ut Massagetae solent, nulla lege diffluere; quare et hunc habitum hunnicum appellavere. Omnes sibi curarunt vestes arte laboratas . . . Vestis manicae ad volam strictissime coibant, inde vero ad humeros in miram amplitudinem diffundebantur. Procopius Hist. Arcana 7. fej.

nianus maga is kedvelte ez öltözetet, mely becsülettel szerepelt Belisarius és Narses sátrai alatt[1]). Ha megtörtént, hogy e kis hún királyok közzűl valamelyik, a byzanti udvar csalogatásainak engedve, bele egyezett, hogy a keresztséget fölveszi, ez nagy szerencse volt inkább a római politikára mint a keresztyénségre nézve. A város, az egész birodalom ünnepet ült; a császár volt rendesen a keresztatya, a császárné a keresztanya, s a keresztyén világ bámulva nézte e bizonyosan igen különös jelenetet, hogy Nagy Constantinus egyik utódja tartja keresztvizre Attila valamelyik unokáját.

Szeretnők e kor igen zavaros és igen hiányos történelmében követni a békés Hernákh nyomait, kire épitette Attila késő maradéka reményét. Beteljesedett-é a jóslat, s tartozunk-é hinni, mint a húnok hittek, táltosaik csalhatatlanságában? Hová lettek Uzindur és Emnedzár, Hernákh lelki s testi vérei[2]) és sorsában hű bajtársai? megmaradtak-é mindig egyességben vele? Az idő mind ezek sorsára fátyolt vetett, mely soha többé föl nem lebben. Nem vagyunk épen ily tudatlanok Gheismot illetőleg, kit Attila a gepidák királya Ardarikh húgától nemzett. A történelem őt mindjárt Gepidiába nagybátyja mellé vonulva tünteti föl, hol kicsiny népével vazall állapotban csendesen élt. Fia Mundo vagy Mundio, kinek neve Attila atyjára Mundiukhra emlékeztet[3]), követi őt törzse kor-

---

[1]) Ad barbarorum morem habitu se comparavit. Procopius Hist. Arcana 7. fej.

[2]) Emnedzar et Uzindur consangvinei ejus. Jornandes, De rebus Geticis 49. fej.

[3]) Attila atyjának neve Priscusnál Mundiukh-nak, Jornandesnél Mundzuc-nak van irva. — Gheism fia nevét Jornandes adja kétféleképpen, Mundo és Mundio alakban.

mányán és a gepida királyok kegyeiben[1]). Ez a kegy nem változott mind addig, mig Thrascrikh nem jutott a trónra, de ekkor nyilt gyűlölség lépett helyébe. A kevély szenvedélyes Mundo nem tűrte sokáig az üldözéseket, melyeknek ki volt téve. Egyszer csak széttépi alattvalói kötelezetését, néhány vitéz bajtársával átkel a Dunán s a római földön keres menedékhelyet[2]). Hogy megélhessen rablóvá lett, elhajtotta a nyájakat, melyek a Haemus völgyeiben legeltek, rabolta a városokat s fosztogatta az utazókat. Ez a foglalkozás, meg kell vallani, sem rendkivűli sem valami szégyenletes dolog nem volt ezen országban és ezen nyomorúlt időben, midőn az élet bizonytalansága a legszélső határt érte el, s hol a kit ma kifosztottak, holnap, romlása végzetes következtében, akaratlanúl is rablóvá lett. Mundo tehát nem egy maga volt, ki e foglalkozást űzte. Azon góthokon kivűl, kikről föntebb beszéltem s kik különösen felső Moesiát háborgatták, a pannoniai és noricumi Álpok egész hosszában rendezett s mindenféle fajból, vidékiekből és barbarokból, góthokból, gepidákból és rómaiakból összeállt rablóbandák voltak: ezeket a nyomor, henyeség, kicsapongás ujonczozta. Elég számosan lévén, hogy némi kis népet alkossanak, a köz életben scamar nevet viseltek, mely illyr szó ugy látszik zsiványt jelentett[3]). A scamarok, Mundo kaland-

---

[1]) Giesmi filius, qui post patris obitum ad avunculum ex matre, Sirmii regem, accessit. Theophanes, Chronogr. 185. l. — Giesmi filius regulus Sirmii . . . Cedrenus, I. köt. 172. l.

[2]) Turrim, quae Herta dicitur, supra Danubii ripam positam occupans, ibique agresti ritu praedans vicinos, regem se suis grassatoribus nuncupat. Jornandes, De rebus Get. 50. fej.

[3]) Nam hic Mundo . . . Gepidarum gentem fugiens ultra Danubium in incultis locis sine ullis terrae cultoribus debacchatur: plerisque abactoribus, Scamarisque et latronibus undecumque collectis. Jornandes e. h. 55. fej.

jainak vakmerősége által elbűvölve, ajánlatot tettek neki, hogy álljon élökre, s ettől fogva a rablás valóságos háború arányára nőtte ki magát.

Egy szerencsés csapással uraivá lévén Herta toronynak, mely erősség a Fel-Dunán uralkodott, nagyravágyásuk többé határt nem ismert: Mundót paizsra emelték és kikiáltották a scamarok királyának[1]). Az egész környék fölindult e szemtelen garázdaságra. A római birodalom és a gepidák királysága, egyenlően érdekökben állván e rendetlenségek elnyomása, csapatokat küldött mindegyik a maga részéről: a gepidák közelebb lévén előbb érkeztek meg s táborba szállottak Herta alatt. Mundo fegyverrel s csakhamar éhség által is szorongattatva, csak nem kétségbe esett a maga sorsa felől is s már önmegadásról gondolkozott[2]), midőn egy véletlen megmentette. Az ostrogóthok ekkor viszályban voltak a gepidákkal dunamelléki régi telepeik birtoka miatt, melyeket, mikor Italiába vonultak, üresen hagytak s emezek elfoglaltak volt. Miután Theodorikh haszontalan követelte vissza azt, a mit a góthok örökségének nevezett, éppen akkor hadsereget küldött a Szávához, hogy kergesse át a Dunán a bitorlókat. Mundó e körülményről értesülvén, azt csodálatosan hasznára fordította: magát ugyanis Theodorikh vazalljának nyilatkoztatja és a góthok pártfogása alá helyezi, kik a scamarok közremüködését nagyon érdekökben állónak találván, Hertát fölmentik és Mundót szabadságba helyezik[3]). Attila fia azonnal utra kelt a havasokon át, és hűbérnöki esküjét Theodorikh kezébe letette.

---

[1]) Épen ezt a scamar szót találjuk a Vita Sancti Severiniben (7. fej.) azon rabló bandákra alkalmazva, kik Noricumot háborgatták. „Latrones, quos vulgus Scamaros appellabat.“

[2]) Hunc ergo pene desperatum, etiam de traditione deliberantem... Jornandes, De rebus Get. 50. fej.

[3]) Petza subveniens e manibus Sabiniani eripuit, suoque regi Theodorico cum gratiarum actione fecit subjectum. Ugyanő u. o.

Italia királya őt személyéhez csatolta, s Mundó dicsően szolgált e nagy kapitány alatt: de Theodorikh halála után, a mint az ostrogóth királyságnak leánya Amalasuntha kezére kellett volna jutni, illetlennek tartotta, hogy egy asszony alatt viselje a fegyvert. Ez akkor történt, midőn Justinianus, alig hogy magát a császári trónon mutatta, máris magára vonta az egész világ szemét, mely lángeszét sejteni látszott. Mundó kiváncsi lévén őt ismerni és nála szerencsét kisérteni, Konstantinápolyba ment egy csapat herullal, kik őt követni kivánták[1]). Egy Attila-finak, ki mint a góthok vazallja megszökött, egy scamar királynak, kinek kalandjai szájról szájra jártak, lehetetlen volt jól nem járni Justinianus udvarában, annyi kalandor találkozási helyén. Mundó megtetszett a császárnak, ki őt szolgálatába fogadta; igy lépett viszonyba Belisariussal, ki már dicsőségben uszott, de mégis kegyet vesztett. Mundó Konstantinápolyban volt 532-ben, midőn azon hires szinköri fölkelés kitört, melynek czélja volt Justinianust megbuktatni s a birodalmat fölforgatni[2]). A lázadók, a fegyvertárakból rablott fegyverekkel, uraivá lettek a városnak, a csapatok ingadoztak, és a népcsőcselék magát a szinkör falai mögé mint valami erősségbe elsánczolva más császárt kiáltott ki. Minden veszve látszott, s Justinianus,

---

[1]) Theodorico fatis functo . . . ab imperatore Justiniano imperii subditum se haberi postulavit. Quinetiam Constantinopolim accessit, quem imperator maximis muneribus donatum . . . Theophanes, Chronogr. 135. l. — Quem imperator humanissime tractatum Illyricum praefectum dimisit. Cedrenus I. köt. 372. — Anastasius 63. l.

[2]) Az egykorúak e fölkelést Niká: győzz névvel jelelték, minthogy a fölkelők ezt a szót vették lázadásuk jelszaváúl. Lásd: Procopius, De bello Pers. I. 24. 25. fej. — Chron. Paschale 336—340. l. — Theophanes Chronogr. 154—158. l. — Cedrenus I. köt. 369. l. — Jornandes, De successione temporum.

már maga is elhagyván magát, arról beszélt, hogy a várost oda hagyja, midőn Belisarius, elvonultságából kilépve, vállalkozott hogy a lázadást leveri. Neki elszánt emberekre volt szüksége; maga mellé vette Mundót, kit, mint húnt, hihetőleg a hiven maradt lovas csapatok élére állitott. Bizodalmában nem is csalatkozott. Mig maga gyalog osztályaival a szinkörnek a palotához legközelebb eső kapuját vivta, Attila unokája csapatja élén az ellenkező kapun kivont karddal sebes nyargalvást berontott: a többi tudva van. Justinianus e szolgálatot az illyricumi hadparancsnoksággal fizette meg. Semmi sem úgy történt Mundó életében, mint a közönséges emberekében szokott. Állomására igyekezve egy bolgár sereggel találkozott, mely épen akkor kelt át a Dunán és Thracia felé vonúlt; ez a hadsereg nem téritette őt vissza. Egy maroknyi csapattal, mely kiséretét képezte, verekedve keresztűl kasúl tör rajtok, s baj nélkűl szerencsésen megérkezik székhelyére [1]).

Attila utóda, miután ily magos rangra emelkedett, tökéletesen római akart lenni. Ázsiai nevét hangzatos latin végzettel Mundus-ra változtatta, mely meglehetősen fönhéjázó név világot jelent; fia pedig, ki hihetőleg meg volt keresztelve, Mauricius nevet viselt [2]). Az uj római éppen azon tartományokat kormányozta, melyek mind romokkal voltak telve, melyeket nagyatyja csinált volt, és jól kormányozta. Midőn a háború Italiában Justinianus és a góthok közt kitört, Belisarius egyik hadnagyául őt szólitotta föl. Az ostrogóthok előtt, kiknek vazallja volt, Mundus vakmerősége által ismertette meg magát; megverte egyik seregöket, fölmentette Dalmatiát, elfoglalta

[1]) Theophanes Chronogr. 185. l. — Anastasius 63 l. — Cedrenus I. köt. 372. l.

[2]) Mundus, *Μοῦνδος*. — *Μαυρίκιος ὁ Μούνδου υἱός*. Procopius, Bellum Goth. I. 7. fej.

Salonát, s mindezt csak néhány hét alatt: azonban itt lőn vége kalandjainak. Hogy életét méltólag megkoronázza, nem kellett egyéb, mint hogy halála is regényes legyen, s a sors ezt nem tagadta meg tőle. Salona bukása után a góthok nem késtek nagy erővel visszatérni, hogy e fontos hadállomást visszafoglalják, s midőn közelgetésök híre terjedt, Mundó fiát Mauriciust küldte ki némi csapatokkal, hogy tartsa szemmel őket. Ez a fiatal ember, ki ereiben faja vérét érezte lángolni, nem tartotta magát a tábornok rendeleteihez: merészen megtámadta az ellenséget, bevágott soraik közzé; de csakhamar körülvétetve a nagyobb erő által, minden emberével együtt oda veszett [1]). Ennek hirére Mundó csaknem őrültté lett: valamennyi katonáját keze alá venni s oda rohanni, hol fia elveszett, neki pillanat műve volt. Megérkezvén a legtömöttebb zászlóaljakra rohan, azokat rendetlenségbe hozza, vissza kergeti, s a rómaiak győzedelme többé már nem lehetett kétséges, midőn egy góth, ki a csatatéren át futott, ráismer a húnra, megáll, s kardját szivébe mártja [2]).

Igy lőn vége azon utolsó Attila-finak, mint Jornandes magát kifejezi [3]), kinek életrajzát a történelem útmutatásai segélyével össze lehet állitanunk. A rómaiak, kik szerettek a szavakkal játszani, Mundus halálában alkalmat találtak az elménczkedésre. A Sybilla jóslataiban fölfedeztek egy homályos verset, mely azt mondta, hogy midőn Afrika el lesz foglalva, a világ maradékával együtt elvész: Africa capta, Mundus cum prole per-

[1]) Romani fere omnes cum duce Mauricio ceciderunt. Procopius, Bellum Goth. I. 7. fej.

[2]) Mundus caede furens ac temere insequens, nec valens commotum filii casu animum cohibere, a quodam fugientium vulneratus, occubuit. Ugyanő u. o.

[3]) Attilanis quondam origine descendens. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

ibit[1]). Áfrika Belisarius által vissza volt foglalva: Mundus és Mauricius csakugyan elveszett; nem teljesedett-é a jóslat? Némely babonások igen is akarták hinni; a tömeg csak szójátékot látott benne, melyben gyönyörködött, s ez lett a halotti beszéd Attila rómaivá vált unokája fölött.

---

[1]) Tunc Romani in memoriam revocarunt Sibyllinum oraculum, quod antea decantatum prodigii loco habebant. Sic enim illud accipiebant, ut dicerent, post captam Africam, orbem cum sua progenie ad interitum redactum iri. Non erat haec sententia vaticinii: sed praenunciatio Africae redditae in ditionem romanam; id sequebatur, tunc Mundum cum filio periturum. Etenim his verbis constabat: Africa capta, Mundus cum prole peribit. Et quoniam Mundus latine orbem universum significat, ad orbem oraculum referebant. Procopius, Bellum Goth. I. 7. fej.

III. FEJEZET.

Denghizikh halálának következése; királyságának fölbomlása; új hordák alakulása a Volga és Don mellett. — Utigur és kutrigur hún ok. — A szlávok legelső föltünése; antok, vendek, szlovénok. — A szlávok faji jellege és erkölcsei. — A bolgárok eredete; e nép képe, vallása, erkölcsei. — A hún-vend-bolgár szövetség. — A szövetségesek megtámadják a római birodalmat. — A zurtai csata; a rómaiak vereségöket a bolgárok bűvölőinek tulajdonitják. — A gepidák eladják a szlávoknak a Duna révét. — A hunok, bolgárok és szlávok új hadjáratai; e barbárság mindegyikének jelleme. — A római birodalom állapotja a VI-dik század első éveiben; a nestorianismus és eutycheismus megoszlatja a keleti egyházat. — A byzanti császárok theologosukká lesznek; Zénó egyesitési parancsa. — Anastasius Silentiarius császár; theologiai hajlama; csak azután koronázzák meg, miután a chalcedoni zsinat hitalakját aláirta. — Anastasius jó tulajdonai és hibái. — Ujra életbe lépteti Zénó egyesitési parancsát; gnosticus tévelygései; az orthodoxusokat elnyomja. — Lázadás Konstántinápolyban; vallásos háború a birodalom éjszaki részében. — Vitalianus. — A senatus Anastasius nevében megalkuszik; a béke föltételei. — Anastasius a hosszú falat épiti, hogy Konstántinápolyt biztositsa. — A hunok ujabb pusztitásai. — Anastasius halála. — Justinus a Dunát védelmi állapotba helyezi. — Kormánya alatt a birodalom nyugalomban van; társúl veszi maga mellé testvére fiát Justinianust.

463—527.

Mialatt Hernákh s Attila többi fiai, kik a birodalom vendégei lettek, a telepedett élethez szoktak, a pusztai hunok, kik fölött Denghizikh hatalmas szelleme többé nem uralkodott, visszaestek régi viszályaikba. Hunnivártól a Volgáig, a Dontól a Kaukázig a hunok tanyái roppant csatatérré váltak, melyen a törzsek egymást marczangolták. „Azt lehetett hinni, mond egy egykorú törté-

netiró, hogy e rettentő név elenyészik a világból“ [1]). A belháborúhoz külső háború is járúlt.

Körűlbelől húsz év mulva, az V-dik század végső éveiben, midőn e zűrzavar elemei rendezkedni kezdtek, Denghizikh régi birodalmának ilyen tekintete volt: némely hún törzsek ugy elenyésztek, hogy nyomuk sem maradt, mások szállást változtattak; némely távol népecskék közelebb vonúltak, uj csoportozatok szerveződtek, s eddig ismeretlen nevek alatt már is félelmetes uralmak tűntek föl emelkedőben.

Az Al-Duna mellett, e folyó és a Dnieper közt, még mindig húnok laktak, minden más külön név nélkül, Attila csapatainak egyenes és vegyűletlen maradékai. A Dnieperen túl fekvő vidékeket, a Palus Maeotis környékét, valamint a Kaukáz lapályát, két nagy hún horda birta, a kutrigúr húnok és az utigúr húnok, kiknek tanyáit a Don görbe vonala választotta el: a kutrigúrok a Palus Maeotistól nyugotra, az utrigúrok keletre tanyáztak [2]). Ezen hordák neve, már szerkezete által, melyben az uigur vagy ugur név benne van, mutatja, hogy e hordák a régi húnoknak azokkal az ugur népségekkel való összeolvadásából alakultak, melyek tisztán vagy vegyűlten a Volga, a Káspi tenger és az Ural hegyláncz

---

[1]) Adeo ut patriam etiam appellationem amitterent. Agathias, Hist. V. könyv. 171. l.

[2]) Cutriguri és Cuturguri; *Κοντρίγουρροι* Agathiasnál, *Κουτούργουρροι* Procopiusnál. — Cotrageri és Contragori alakban is találjuk e nevet. — Utiguri és Uturguri, *Οὐτίγουρροι* Agathiasnál, *Οὐτούργουρροι* Procopiusnál. Találjuk e nevet *Οὐτρίγουρροι* és *Οὐττήγουρροι* alakban is. — Cuturguri cis, Uturguri trans Paludem Maeotidem habitant. Procopius, Bellum Goth. IV. 18. fej.

közt terűlő hosszas négyszögben barangoltak[1]). Az ugúrok magok is a húnok keleti vagy is fehér ágából valók voltak. Midőn 375-ben a fekete húnok vagy finn-húnok Balamir vezérlete alatt a Dnieper sikjára törtek, mozgalmuk magával ragadt több ugur törzset is: voltak ilyenek Attila táborában; még többen voltak Denghizikh alatt[2]), s a legutolsó viszályok egy lépéssel közelebb hozták őket nyugothoz. Azon özönben, melyet éjszaki Ázsia Európára árasztott, a fekete húnok utócsapatát képezve, előcsapatai voltak a turkoknak, kik magok is a mongolok előcsapatát képezték. A kutrigurok- és utriguroktól éjszakra, a közép Volgánál, egy Európa előtt eddig ismeretlen hún-finn nép tünt föl, mely abban csakhamar borzasztó hirt volt szerzendő, a bolgár nép, mely nem rég szállt alá Szibéria fönsikjairól. E külömböző csoportok Európa és Ázsia közt igy sorakozva némi vegyületekkel Attila birodalmának hún elemeit képviselték.

A pusztai népek minden csoportúlása s minden átalakulása kifelé való terjeszkedést von maga után: ez a puszták társadalmainak törvénye s a hóditások nagyobb részének titka. A dunai húnok, mintegy menekűlendők belső izgalmaiktól, szomszédaikra rontottak, s minthogy dél felé a római partot jól őrizve találták, nyugot felé tódultak vissza azon roppant síkokra, a honnan a Bug, Dniester és Dnieper ered. Itt éppen oly vad és még szegényebb barbarokra találtak, mint magok, az antokra,

---

[1]) Uguri, Urogi, Ugri, *Οὐγοῦροι* és *Ὀγοῦροι*, *Οὖρωγοι*, és összetételeikben *Ονόγουροι*, *Σαράγουροι* stb. — Az uigur és igur faj, melyet Priscus az V-dik században az Al-Volga és a Káspi tenger környékén talált, Ázsiában még a XI-dik s XII-dik században is hires volt. Akkor e faj a török uralomba volt kebelezve.

[2]) Jornandes azon törzsek közt, melyek Attila e fiának egyik hadjáratában részt vettek, emliti az ulzingurokat, a bittugorokat, a bardorokat, talán bargorokat, a satagarokat vagy satagorokat.

kiknek számos rajai, e folyamok dereka táján elterülve, éjszak felé a finn népségek határszéleig terjeszkedtek. Az antok a szláv nemzetek keleti ágát képezték, s egy értelemmel az oroszok őseinek tartják őket. Midőn a húnok észre vették, hogy ily ellenséggel szemben többet lehet veszteni mint nyerni, testvérileg kezet nyujtottak feléjök, s inditványozták, hogy menjenek együtt a dunai gazdag tartományokat rabolni. Ez volt a legelső társulás az orosz birodalom bölcsőjében, azon két főelem, a keleti szláv és a finn hún, közt, melyekből volt idővel e birodalom alakulandó. Ez az első szövetség egy harmadik népet is magához vont, a bolgárokat, kiket a húnok híttak segitségökre a Volga mellékéről. Igy szerveződött egyike a legrettentőbb szövetségeknek, melyek valaha Konstántinápolyt és a régi világ polgárisultságát fenyegették.

Ekkor hangzott a történelemben legelőször a mai nap oly hires szláv név. E nagy faj, s a roppant tér, melyet a Kárpátoktól éjszakra a Bálti és Fekete tenger közt elboritott, addig teljességgel nem volt ismerve másként mint idegen nevek alatt, melyeket a hóditók adtak rájok. A szlávok és Szlávia két felől a berohanások kettős árjának lévén kitétetve, keletről az ázsiaiknak, nyugotról a germánoknak és skandinávoknak, soha nem voltak szabadok. Időszámlálásunk kezdete táján a sarmaták alattvalói voltak, mely pusztai nép hihetőleg a Kaukázból jött, és országukat Sarmatiának hivták. A IV-dik században a skandináv góthok, a fekete tenger mellékén hatalmasokká válva, meghóditották a sarmatákat s velök együtt a szlávokat is, mint alattvalóikat vagy szolgáikat[1]). Miután Balamír 375-ben Hermanarikh birodalmát leron-

[1]) Lásd: Histoire d'Attila 1. fej. — Has. Histoire de la Gaule sous l'administration romaine. II. köt. 3 fej.

totta, góthok, sarmaták és szlávok mind egyszerre a húnok uralma alá sorakoztak. Attila halálával különös tünemény állott elő. A góthok a húnoktól elválva kalandos életet élni Dél-Európába vonultak; a sarmata nemzet maradványa Denghizikh vagy Hernákh sorsát követve a hún hordák közt elvegyült[1]); mig a többi germán népeket, melyek amazok helyét mint Szlávia urai elfoglalhatták volna, magával ragadta azon ellenállhatatlan erő, mely Germániát az Alpokon tulra hajtotta: a szlávoknak tehát nem voltak többé uraik, s szabadoknak találták magokat, a nélkül hogy valamit tettek volna azért, hogy szabadokká legyenek. Nem kellett egyebet tenniök, mint ismét birtokukba venni a földet, mely az övék volt, és fölvenni a nevet, melyet magok adtak magoknak.

Mit tesz ez a név szláv, mely a régi orosz nyelvben szlovén, a latin vagy görög iróknál scláv, vagy sthláv[2]). A nemzeti hiúság a slava szótól származtatja, mely dicsőséget jelent; hanem maga ez a szó is a slova szótól származik, mely szót jelent, éppen úgy mint a latinban fama, hír, a fari, beszélni, szótól származik[3]).

---

[1]) Lásd: Histoire d'Attila 1 fej.

[2]) *Σκλάβοι, Σθλάβοι, Ἀσθλάβοι, Σκλαβηνοί, Σκλανηνοί, Σκλαβινοί, Σθλοβενοί.* Az oroszok legelső krónikása Nestor szlovénoknak hivja azon népeket, melyeket a görögök és rómaiak sclavénoknak, vagy sclavinoknak neveztek. — Az *a* és *o* egyébiránt több szláv szójárásban váltakozik.

[3]) A slova szóban, mely szót jelent, az *l* hehezetes, és erős torokhanggal ejtik. A lengyel nyelvben két *l* van, az egyik egyszerű, a másik hehezetes, melyet zártnak hívnak, az ennek kifejezésére használt betűjegy hangzásáért. Az oroszban csak egy *l* van, s azt mindig gyöngén zártan ejtik. Ez a kiejtés, melyet igen nehéz a görög vagy latin betűkkel megkülömböztetni, lehető legjobban van kifejezve *cl* és *thl* betűkkel a szlávok és szlovének nevének Sclavi, Sthlavi, Sclavini és Sthloveni leirásában. — Ugy látszik hogy Ptolemaeus ismerte a szlávokat *Σουοβηνοί* és *Σουουηνοί* nevek alatt.

A dicsőség az emberi nemzet szava valamely hősről vagy nemzetről. A szláv vagy szlov névnek legértelmesebb magyarázatja tehát ez: az a ki beszél, azaz a ki a faj saját nyelvén beszál, s e kifejezéssel egybevágólag az idegen niemetz, betű szerinti értelemben néma, azaz: a ki nem beszél. A nyelv a szláv ismertető jele; ez az, a mi által a testvériség érzése a faj minden töredékei közt föntartja magát, akármily külömbözések legyenek is társadalmi életében és politikai állapotjában. Ilyennek mutatja magát e faj mai nap Dalmatiától fogva az éjszaki sarkvidékekig; ilyennek látjuk szabadságra ébredése hajnalán is [1]). Akkor három nagy ágra oszlott, melyek viszont szövetségekre és törzsekre voltak oszolva. Keletre s a Fekete tengerbe szakadó folyók mellett az antok ága lakott [2]), kikről csak imént beszéltem, s kik a finn és ázsiai népekkel voltak szomszédok. Nyúgotra a venétek vagy vendek ága terült [3]), kik a Bálti tengerre támaszkodva, éjszakra az európai finnekkel, délre a germánokkal voltak szomszédok: ezt a szláv ágat már jókor ismerték volt a görög hajósok és római útazók. E kettő közt feküdt a harmadik ág, melynek maga a faj nevéből

---

[1]) Nomen etiam quondam Sclavenis Antisque unum erat... una est lingva... Procopius, Bellum Goth. III. könyv 14. fej.

[2]) Antes qui sunt eorum fortissimi, qui ad Ponticum mare curvantur, a Danastro extenduntur usque ad Danubium. Jornandes, De rebus Get. 51. fej. — Ulteriora ad septentrionem habent Antarum populi infiniti. Procopius, Bellum Goth. IV. 4 fej.

[3]) Introrsus Dacia est, ad coronae speciem arduis alpibus emunita, juxta quarum sinistrum latus, quod in aquilonem vergit, et ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia venit, Winidarum natio populosa consedit. Jornandes, De rebus Geticis. — Winidae, Veneti, Vendi, Venedi, Wenithi. — Tenent Sarmatiam maxime gentes Venedae per totum Venedicum sinum. Venedicus sinus, a mai Bálti tenger. Ptolemaeus Geogr. III. 73. l.

származtatott neve szlovén, vagy szlavén volt[1]), kik úgy látszik a szláv törzsek külön nem szervezett egyik ágát képezték. E fő osztályok mindegyikének megvolt saját működési módja Dél-Európára, megvolt saját hivatása. Mig az antok arra törekedve, hogy a Kárpátokon kelet felől hatoljanak át, a hún népségekkel egyesültek, hogy a római birodalmat az Al-Duna felől támadják meg, a vendek, a Kárpátoktól nyugotra, a thüringeni és csehországi germán népekre nehezedtek. A közben eső szlovénok, kik e hegyláncz aljában, melyet a gepidák jól őriztek, magokat föltartóztatva érezték, jobbra vagy balra tódultak, most a vendekhez majd az antokhoz csatlakozva, s igy találjuk majd őket fajuk minden nagy vállalatába bele avatkozva mind az Al- mind a Fel-Duna mellett.

A szlávok megjelenésében a polgárisult világra nézve semmi megnyugtató nem volt: ez az uj barbárság a lehető legsötétebb és visszataszitóbb látványt nyujtotta. A szláv faj, hóditói alatt, kik fogyasztottak a nélkül hogy termesztettek volna, s kiknek számára kellett dolgoznia, oly hosszas ideig szolgaságban tartva, fölvette a települt élet szokásait, ismerte a mesterségek első elemeit, hanem durva ipara igen szük határok közzé volt szorulva. A mit nálok városnak neveztek, nem egyéb volt nyomorult kalibák halmazánál, melyek nagy területeken szét voltak szórva, s el volt rejtve, mint a vad állatok barlangjai, a rengetegek mélyébe, mocsárok közepébe, meredek sziklák aljába, egy szóval mindenüvé, a hol az ember magát az embertől könnyen oltalmazhatta[2]). Ezekben a nyomor és iszonyú

---

[1]) Az orosz szlávok magokat szlovénoknak nevezik. — Csehországban szlovénok, Magyar- és Lengyelországban slovákok.

[2]) Hi paludes sylvasque pro civitatibus habent. Jornandes, De rebus Get. 5. fej. — In tuguriis habitant vilibus et rare sparsis, atque habitationis locum subinde mutant. Procopius, Bellum Goth. III. 14. fej.

rondaság ütött tanyát[1]). Itt a családok vagy családcsoportok teljes zürzavarban szaporodtak, meztelen élve a kalibákban, s kivűl alig fedezve magokat állatok bőreivel s fekete szövet rongyokkal, melynek festéséhez asszonyaik értettek[2]). Némely törzsek, mintegy ruházatúl, tetőtől talpig bemázolták magokat[3]). A szláv mindenféle még a legtisztátalanabb állat húsát is megette; de élelme különösen kölesből és tejből állott. Természeténél fogva henye s a mulatság barátja lévén, megvoltak benne a vendégszeretet erényei: az idegeneket szivesen látta s jól fogadta[4]); dicsérték adott szava megtartásáért is[5]): de ezen jó tulajdonainak rettentő visszái is voltak. Rendes közönyösségi lélekállapotját vad erőszakossági rohamok váltották föl; ekkor irgalmatlanná lett, s az öldöklés mámorától elragadtatott képzelődése oly kinzásokat találtatott ki vele, melyeket soha el nem lehetett felejteni s melyek mai napig fönmaradtak, mint az emberi kegyetlenség gyászos találmányai[6]). A szláv katona, hajadon fővel, meztelen mellel, oldalán hosszú handzsárral, kezében egy csomó nyilvesszővel, melyeknek vasa méregbe volt mártva[7]), embervadászhoz hasonlitott. Rá nézve a há-

---

[1]) Vitam victu arido incultoque tolerant, sordibus et illuvie semper obsiti. Procopius, Bellum Goth. III. 4. fej.

[2]) Ezért nevezték a görögök több törzsüket Melanchlainoknak (fekete ruhásoknak).

[3]) Tincta corpora. Tacitus Germ. 43. fej. — A ligek, a kiknek tulajdonitják ezt a szokást, hogy magokat feketére mázolták, a lekhek ősei, a kik éppen a lengyelek ősei.

[4]) Moribus et hospitalitate, ut nulla gens, honestior aut benignior potuit inveniri. Adamus Bremensis II. könyv 12. fej.

[5]) Ingenium nec malignum nec fraudulentum. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 14. fej.

[6]) Procopius e. h. III. könyv 38. fej.

[7]) Loricam non induunt; cum pugnam invadunt, multi pedibus tendunt in hostem, scutula spiculaque gestantes manibus. Procopius Bel-

ború valósággal csak vadászat volt. Sorban harczolni, zárt sorokká alakulni, mozdulatait az egészre kiterjedő számitással együtt intézni, oly mesterség volt, melyet esze még föl nem foghatott; magához való taktikája a lesbe állás volt. Egy egy szikla mögé lapulni, a fűben hason csúszni, egész napokat egyegy folyóban vagy mocsárban tölteni, ugy hogy a vizből csak szeme látszszék ki s csak egy nádszálon vehessen lélekzetet, nagyon jól értett [1]); türelmesen lesett itt ellenségére, hogy azután rá rohanjon, oly ügyesen és oly erővel, mint a vad állatok, mintha ezeket vette volna példányképeiűl.

Az erkölcsi élet, mint minden egyéb, a szlávnál csak első csiráiban volt. Alig volt fogalmuk a házasságról. Törzseik nagyobb részében megvolt az asszonyok közössége [2]), s ez állapot jó hosszú ideig fönmaradt az után is, hogy a keresztyénség, a vad társadalmak e nagy javitója, azt megtámadta. Némi határozatlan vallásos ösztönök, egy részről a fetisismus más részről a varázslás gyakorlatai által elhomályositva, tüntek föl itt ott intézményeikben. Némely törzseknek volt fogalmuk egy legfőbb értelemről, a dolgok és emberek kormányzójáról; nem hitték, mond Procopius, hogy a világot a végzet kormányozza [3]). Másoknál bizonyos dualismus uralkodott, mely a keletre

lum Goth. III. könyv 14. fej. — Mauricius, Strategia II. könyv. 5 fej. irja, hogy a szlávok nyilai igen finom méregbe voltak mártva, mely csakhamar elterjedt az egész testben, ha a sebesült ellenszert nem vehetett bé, vagy a húst a seb körűl ki nem vágták.

[1]) Sub angusto saxo aut virgulto quolibet obvio delitescere et hostem quemlibet rapere . . . Contracto corpore ad herbam latet. Procopius, Bellum Goth. II. könyv 26. fej.

[2]) Chronicon Slavorum. Edidit Lindenborg 202. l. — Fredegarius, Chron. 48. fej.

[3]) Unum enim Deum, fulguris effectorem, dominum hujus universitatis solum agnoscunt . . . Fatum minime norunt, nedum illi in mortales aliquam vim tribuunt. Procopius, Bell. Goth. III. 14. fej.

emlékeztet. Ezek két istenséget ismertek, egyik a fejér, minden jó forrása, másik a fekete minden rosz forrása volt: de csak a fekete istennek voltak templomai [1]). Miért gondoltak volna a fejér istennel, ki senkinek sem ártott?

Ilyen volt a szláv, a húnok első szövetségese, kit a római birodalom konczára uszitottak; mindjárt megmondjuk, milyen volt a második.

A bulgár, vagy szabatosabban vulgár [2]), a finn húnok csoportjához s e csoport utócsapatához tartozott. A legutóbbi belháborúk által előszólitva, e nép Szibéria belsejéből nyomúlt elő, hogy sátrait azon nagy folyó partjain üsse föl, melyet akkor is s még ma is Athelnak vagy Athil-nak hivtak és hivnak a tatár nyelvekben [3]), s mely a Volga (bolgárok folyója) nevet akkor nyerte, midőn a bolgár uralom Európában hiressé lett [4]). Vissza kellene mennünk a IV-dik századba, a legelső húnok föltünésének korára, hogy a történelemben a rémület és irtózás ahoz hasonlitható benyomására találhassunk, melyet ezek az éjszaki pusztákról jött idegenek idéztek elő, kik oly vadak voltak, mint az erdők fene-

---

[1]) Malum Deum sua lingva Zcerneboch, idest nigrum deum appellant. Helmoldus Chron. I. 53. — Lásd Gebhardit is Gesch. der Slaven 21. és 24. l. — A szlávok fejérnek neveztek minden jótékony befolyást.

[2]) Bulgari, Bulgares; *Βούλγαροι*, *Βουλγαρεῖς*, *Οὐούλγαροι*.

[3]) Theophanes e folyót Atal, *Ἀτάλις* vagy *Ἀτάλ* néven nevezi. — Etelnek, Ethilnek vagy Athilnak hívják valamennyi tatár nyelvjárásban, s mind azon tatár népek nyelvében, melyek partjain laktak vagy maig is laknak.

[4]) Ez az uralom, melynek székhelye Bulgaris városa volt, azon hely közelében, hol ma Kazán emelkedik, magába foglalta az egész Volga mellékét, valamint a Káspi tenger éjszaki vidékét. Bulgaris a X-dik században tekintélyes kereskedelem központja volt, s a XIII-dik században, a bolgár uralommal együtt, Dzsingiz-Khán legidősb fia Batu fegyvere által bukott meg.

vadjai, kik között éltek volt ez ideig. Mellettök az európai hún, ki egy századnál tovább állott érintkezésben a rómaiakkal és germánokkal, magát csaknem polgárisultnak mondhatta. Utálatosságuk, piszkosságuk, vad ösztöneik[1]) mindent fölül látszottak múlni, a mit valaha a világ látott. A bolgár rombolt, hogy romboljon, ölt hogy öljön, kedve telt benne, hogy minden emberi művet megsemmisitsen, mintha csak sivatagjai képét akarta volna maga után hagyni. Nem tapasztaltak nála sem vallást, sem isteni tiszteletet, ha csak annak nem mondjuk a samanismust, melyet a babonák nagy pompájával üzött. Valami ördögies volt ezen utálatos népben, melynek még nála is utálatosabb varázslói irtóztató görcsös rángatózásokkal idézték a sötétség szellemeit. Ezek voltak jósai, politikai tanácsadói és papjai, róluk csudálatos dolgokat beszéltek, melyeknek a hiszékenység könnyedén hitelt adott. Beszélték, hogy ezek csata alatt a sereg egyik zugában meghúzódva meg tudták büvölni, meg tudták zavarni, és varázs látmányokkal rettenteni az ellenséget[2]). A bolgár vágyaiban zabolátlan s oly kicsapongó volt mint a vadállatok[3]): minden vétek örökbe szállt rá, s ezek közt van egy, melynek hogy csaknem minden európai nyelvben nevet adott, az ő gyalázatos dicsősége. Intézményei, ugy látszik, inkább öldöklésre mint háborúra voltak számitva; senki sem jutott nálok parancsnokságra, míg saját kezével ellenséget nem ölt. Harczmodoráig, roppant ijáig, a czélt biztosan találó nyilvesszeiig, veres bőr süvegéig[4]), a pányváig, melyet

[1]) Gentem sordidam et immundam. Theophanes Chronogr. 298. l.

[2]) Quibusdam praestigiis et incantationibus usi... Zonaras II. köt. 55. lap.

[3]) *Μιαρὸν ἔθνος*, impura gens. Theophanes, Chronogr. 298. l.

[4]) Karamsin, Histoire de Russie I. köt.

sebes futtában ellensége nyakára hurkolt[1]), semmi sem volt benne, mi önkénytelen bosszúságot ne gerjesztett volna, akár ujdonságánál akár azon csudálatos ügyességnél fogva, melylyel ezeket használta. Mind azon barbarok közt, kik a római birodalmat dúlták, csak ugyan ő maradt az, a kit az egykorúak leginkább átkoztak s a történelem legerősebben megbélyegzett. Közönséges melléknevök, vagy is jobban mondva a bolgár szóval egy értelmű nevök e volt: istentől átkozott, s ez elnevezésök, melyet a VI-dik századi római nemzedékekből a szenvedés csikart ki, átment a történelembe, mely azt szentesítette[2]).

Körülbelől tizenegy évvel azelőtt, hogy a húnok őket fölszólították, ez istentől átkozottak megkisértették volt, hogy a Dunához nyomuljanak. Egyik hordájok a Volga mellől megindulva, hol még csak alig telepedtek meg, már a moesiai s pannoniai tartományokat fenyegette, midőn nagy Theodorikh, a mennyi góth és római katonát összeszedhetett, nagy sietséggel maga mellé vévén, e horda elé vonult, azt a Dnieper sikságán bevárta, megverte, szétriasztotta, s Libertem nevű hadvezéröket megsebesitette[3]). A bolgárok e kudarczokat elfelejtették, s nem emlékeztek másra mint Romania példabeszéddé vált gazdagságára s városai nagy számára, midőn a húnok ajánlata hozzájok érkezett, melyet tétovázás nélkül elfogadtak. E nép, mely elbeszélésünkben az előtérben fog szerepelni, ma is egyike azon elemeknek, melyekből az orosz nemzet alakult, mely történelme kezdetétől fogva félig szláv félig ázsiai. Ezen annyi

---

[1]) Theophanes, Chronogr. 185. l.

[2]) Gyakran adják e nevet az avarok és bolgárok khánjainak, *ὁ κατάρατος, πανάθεος, θεομισητὸς Χάγανος.* Chron. Paschale.

[3]) Ennodius. Panegyricus Theodorici 296. l.

fejlődésre rendeltetett nagy birodalom első magva, mint látjuk, a VI-dik században, Európa és Ázsia határszélén, a római birodalom ellen összeesküdt két barbárság szövetségéből készült megalakulni. Első czélja a Duna völgyének kirablása, első harczi riadása ez volt: A Caesarok városára![1]). Vajon sokat változott-é azolta?

A 498-ról 499-re következett télen történt, hogy a szövetkezett barbarok hadserege, melyet egy byzanti történetiró hunno-vendo-bulgárnak nevez[2]), (a vend nevet olykor általános értelemben használták a szlávok jelelésére), a Duna bal partjára nyomult. A tél volt azon évszak, melyet választottak rendesen az e vidéki barbarok Moesiába való berohanásaikra, „tekintve, mond Jornandes, hogy a Duna minden évben befagy, s jege kőkeménynyé válván nem csak a gyalogságot, hanem a lovasságot s a nehéz társzekereket is, egy szóval bármi féle terhet megbir, ugy hogy egy berohanó seregnek sem tutajokra sem ladikokra nincs szüksége“[3]). Volt még egy más előny is, mely a barbarokkal hadjárataik kezdetére a fagy idejét választatta. Minthogy ekkor a Dunán állomásozó római hajóhadcsapatok a jég közzé voltak rekedve, az erősségeket tetszésök szerint megkerülhették, s azután az ország szivéig semmi nem állott utjokban. Ha később megverték őket, vagy diadalmasan zsákmányukkal akkorra tértek meg, mikor a folyó jege elolvadt, az ázsiai népek szokása szerint lovaik farkára kötözött tömlőkre ülve

[1]) Konstantinápolyt a szlávok Czargradnak hivják.

[2]) *Οὐννοβουνδοβούλγαροι*. Theophanes, Chronogr. 296. l. — Vesd össze erre nézve Saint-Martin jegyzetét, Lebeau általa kiadott munkájához, Histoire du Bas-Empire VII. köt. 143. l.

[3]) Instanti hiemali frigore, amneque Danubii solite congelato . . . nam istius modi fluvius ita rigescit, ut in silicis modum vehat exercitum pedestrem, plaustraque et triaculas, vel quidquid vehiculi fuerit, nec cymbarum indigeat lintre. Jornandes, De rebus Geticis 53. fej.

keltek át rajta. A hún-vend-bolgár hadsereg véletlenül lepte meg a rómaiakat, kiket a hosszas béke elaltatott. Illyricum Aristus nevezetű parancsnoka alig tudott tizenötezer embert összeszedni, kikkel a barbarok elébe vonult, kiséretében hétszáz eleséggel és fegyverrel terhelt társzekérrel[1]). A két sereg egy folyó mellett találkozott, melyet a történetirók Zurtának neveznek, s melynek fekvését pontosan meg nem határozhatjuk. Ez egy hegyek közzé szorult kis mély medrű séd volt, melynek egyik partján igen meredek hegyek emelkedtek. A rómaiak már akár a helyzet átkozott kényszerűsége akár a tábornagy képtelen volta miatt, a helyett hogy ez árok mögött sánczolták volna el magokat, előtte foglaltak állomást és megkezdték a támadást. Talán azt hitték, hogy könnyen elbánnak ezen zajongó tömegekkel, melyek közt ugy látszott hogy semmi rend sem uralkodott: de nem ugy történt. Iszonyú tekintetök, vad orditásuk, az ismeretlen ellenség szokatlan fegyverei megrémitették a legiókat, melyek a mint látták, hogy a hún és bolgár lovasság által oldalba vannak fogva, csak a menekülésre gondoltak. A Zurta hátok mögött volt; a nyilak zápora közben kellett ezen áthatolniok és a meredekre fölkapaszkodniok, s itt osztán rettentő mészárlás történt. Négy ezer római lőn leöldökölve, vizbe fulva, a lovak által eltapodva, s három császári tiszt maradt a halottak közt, miután vitézül de haszontalan küzdöttek[2]). A vert hadak, a helyett hogy magokat, vigyázatlanságukat, gyávaságukat, tábornagyuk ügyetlenségét okolták volna, vereségöket azon varázs tüneményeknek tulajdonitották, melyeket a bolgár varázslók eléjök idézni értettek, s melyek, mint mondák, karjaikat elzsibbasztották[1]).

[1]) Zonaras XIV. könyv II. köt. 56. l. — Marcellini Comitis Chron. ad Ann. 499.

[2]) Zonaras e. h. — Cedrenus I. köt. 358. l.

Azt is némi borzadással vették észre, hogy a hollók fekete felleg gyanánt jártak utjok közben a bolgár csapatok előtt, s ütközet közben fölöttök lebegtek, mintha ez istentől átkozottak alkut kötöttek volna a halállal [2]). Ilyen volt a hún-szláv szövetség első föllépése a birodalom területére. Midőn a barbarok sok zsákmányt összeszedtek, eltávoztak, hogy azt a Kárpátok valamely félre eső zúgában elrejtsék, s ujabb táborozásra készülődtek.

A következő évekbeli hadjáratok, ha nem voltak is ily rombolók a rómaiakra nézve, nem kevesbet jövedelmeztek a barbaroknak, kiknek minden becsapásaikban a kimondhatatlan rettegés kezökre dolgozott. A szövetkezettek nem működtek mindig közösen, néha megoszoltak a területen, akár azért, hogy nagy kiterjedésü földet annál könnyebben megrabolhassanak, akár azért, hogy élelmet könnyebben találhassanak. A húnok és bolgárok, kik lovasok voltak, akár jövet akár menet, ugy intézkedtek, hogy a Dunán minden veszedelem nélkül átkelhettek; de a szlávok, kik gyalogok voltak, ezt nem mindig tehették; a római helyőrségek tűzőbe vették őket, s a római hajóhadak elállották a folyót, mikor a viz szabad volt. Ekkor a szlávok a gepidákhoz folyamodtak, hogy engedjék meg átkelniök a folyó azon részen, mely országuk határát képezte s melyről ők rendelkeztek. A gepidák a birodalom szövetségesei nevét viselték s magokat a rómaiak hü barátjainak állitották; el is vették évenként az ajándékot a konstántinápolyi udvartól [3]), meg-

[1]) Barbari autem cum incantationibus et artibus magicis usi fuissent, Romani turpiter in fugam acti sunt. Zonaras e. h.

[2]) Illis autem iter facientibus corvi supervolitabant et praeibant. Zonaras e. h.

[3]) Gepidae nihil aliud a Romano imperio nisi pacem et annua solemnia amica pactione postulavere. Jornandes, De rebus Geticis

igérve mindig, hogy segitséget adnak a góthok vállalatai ellen, de a mit soha sem teljesitettek. E szövetséges czím nem gátolta őket, hogy a szlávok ajánlatát elfogadják. Alku szerint megegyeztek, hogy át engedik kelni e rablókat s ladikokat szolgáltatnak számukra, ha fejenként egy aranyat fizetnek[1]). Ez annyi volt, mint a birodalmat azok kezeivel rablani[2]); de a gepidák nem ismertek ily finom lelkiismereteskedést. Midőn a byzanti kormány, cselfogásaikat gyanitva, magyarázatot kivánt tőlők, vakmerően tagadták a tényeket, vagy ürügyet ürügyre halmoztak, hogy tetteiket szépitsék. A császár habozott velök harczias hangon beszélni; három rettentő ellenség lévén a nyakán, félt a negyediket maga ellen idézni.

Azon szomorú évek alatt, melyek az V-dik századot bezárták s a VI-dikat megnyitották, a dunamelléki tartományok saját rovásukra tanulmányozhatták az emberi kegyetlenség különféle nemeit; mert a barbár fajoknak, melyek dúlták, mind egyiknek megvolt saját kinzási és rombolási modora. Ismérték az Attila bandáiból eredt európai húnok eljárását; ezek, mint mondám, bajtársaik mellett csak nem polgárisultak voltak: de a szláv és bolgár ismeretlen kegyetlenségei mellett a kivégzésben rettentő módra járt el. A szláv, e láthatatlan s mindig jelen lévő ellenség, minden bokor alatt meglapulva, még a folyókba is elbujva, az éjt leste, hogy véletlen rohamait

---

52. fej. — Procopius, Bellum Goth. III. könyv 4. fej. és egyebütt.

[1]) A Gepaedibus excepti transvehebantur pacto transmissionis pretio non exiguo, quippe aureum staterem unum pendebant in capita. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 25. fej.

[2]) Quod in Romanorum perniciem, post foedus ictum, Sclavenorum agmen Istrum fluvium transportassent. Ugyanő u. o.

végre hajtsa; akkor rá rohant a városra[1]) vagy falura, vagy valamely útban lévő csapatra, s ahol járt, emberi lélek élve nem maradt. Hosszas ideig nem tudta mit tesz valakit fogolylyá tenni. Tapasztalásból kellett megtanulnia, hogy néha haszonnal jár egy emberi teremtést kimélni, a kit visszaválthatnak, s hogy egy gazdag család anyjának vagy gyermekének, vagy egy város tisztviselőjének kész pénz értéke van. Akkor, a helyett hogy mindent leölt volna, mindent fogságba hurczolt, s a szerencsétlen lakosok ut közben fáradság és nyomor miatt vesztek el[2]). E rettentő dolgokat az antok követték el, mikben még túl tettek rajtok a szlovénok, midőn hadjárataikhoz csatlakoztak. Az egykorúak a szlovénoknak tulajdonitják a karóba húzást, e gyalázatos hirű találmányt, mely a Duna vidékein mai napig fönmaradt. A római polgárisultság elborzadt e vonagló testekkel megrakott hosszú sor karó láttára, melyek mint a barbarság diadaljelei az utak mellé föl voltak állitva[3]). Némelyek foglyaikat kezeiknél s lábaiknál fogva négy czölöphöz kötötték, hogy fejök hátra csüggjön, s úgy verték osztán őket botokkal agyon, mint a kutyát és kigyót szokták, mond a görög író[4]). A lakosok közzül a kiket a

[1]) Obvios quosque sine aetatis discrimine de medio sustulerunt, ita ut in Illyrico Thraciaque, insepultis cadaveribus solum longe ac late constratum esset. Procopius e. h. III. könyv. 38. fej.

[2]) Pueros ac feminas servituti addicunt, cum ad eam diem nulli aetati pepercissent. Ugyanő u. o.

[3]) Non ense, non hasta, non alio quoquam usitato necis genere conficiebant, sed depactis valide in terram sudibus praeacutis, miserorum sedes multa vi impingebant, et infixas inter nates palorum cuspides adigentes ad usque viscera, illis vitam extorquebant. Ugyanő u. o.

[4]) Praeterea defossis humi lignis quatuor crassioribus alligabant hi barbari eorum quos ceperant, manus ac pedes: deinde capita fustibus assidue tundendo, veluti canes aut serpentes, aliudve ferae genus mactabant. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 38. fej.

szlávok el nem vihettek, az ökrökkel és lovakkal együtt ólakba rekesztették, ezeket szalmával körülhordták s rájok gyujtották; azután a barbarok az emberek orditása közben, melyek zajába a barmok bőgése s a lángok ropogása vegyült, eltávoztak[1]). Ez volt egyik legnagyobb mulatságuk. A bolgárokkal más csapások más ijedelmek jártak. Semmi sem menekülhetett e villámgyors lovas csapatok elől, melyek sebesebbek és pusztitóbbak voltak mint pusztáik sáskái. A hol átvonúltak, az asztagokat fölégették, a kerteket földulták, a házakat lerombolták, s még a romok közt sem maradt kő kövön. Idő multával osztán mikor fű és cserje nőtte be az egykor mivelt és lakott nagy téreket, sohajtva mondogatá a moesiai lakos: „Ihol a bolgárok erdeje!“ [2]). Ez a vad nép a pányvát, melyet bal kezében csóválgatott, menetközben bámulatos ügyességgel és biztossággal vetette ki, s midőn áldozatát hurokra keritette, lovát vágtatásnak eresztve a pányvát nyeregkápájába akasztott száránál fogva a földön vontatta, mind addig míg a szerencsétlen fogott darabokra nem szakadozott[3]).

E kor történetiróiban e siralmas képeket végig tekintve rögtön azt kérdi az ember, miért nem kelt föl egy szivvel lélekkel a római birodalom, hogy ennyi nyomorúságnak véget vessen; de ugyanazon történetirók megadják a feleletet: a birodalomnak egészen más dolga volt. Más érdekek, más küzdelmek, melyek szenvedélyessége a dü-

---

[1]) Alios cum bobus et ovibus, quos in patriam abducere non poterant, in tuguria compactos, immisericorditer cremabant. Ita Sclaveni illos, in quibus incidebant, necare erant soliti. Procopius e. h.

[2]) Constantinus Porphyrogenitus, De admistrando imperio 32. fej. ugy festi Serviát, a bolgárok egy hadjárata után, mint a mely rengeteg vadonná vált: „Non invenit in ea regione praeter viros quinquaginta sine liberis et uxoribus venatione victitantes.“

[3]) Theophanes Chronogr. 185. l. és több helyt.

hig fokozódott, foglalták el az egykorú nemzedékeket, s nem engedték hogy meghallják a dunai tartományok kétségbeesési jajkiáltásait. A keleti egyház a legrettentőbb és leghosszasabb válságok egyikén ment ekkor át, melyek a keresztyénséget megrázkodtatták.

Nestorius konstántinápolyi patriarkha 428-ban azt a kérdést vetette föl köz vita közben, vajon a két természet, az isteni és emberi, egyesülve vagy külön külön volt-é Jézus Krisztus személyében, s mennyi része volt mindegyiknek a váltság munkájában, s azóta e szintoly kényes mint fontos megoldandó kérdés a köz viták teréről többé nem tünt el, sőt az ellenzés által, melyben a görög szőrszálhasogatásnak tág mezeje nyilt, egyetlen foglalkozása lett a szellemeknek. Nestorius tagadta a két természet egy személyben egyesülését, azt vitatva, hogy az isteni Ige, megtestesülte után, az emberiségben egyszerűen csak úgy lakott, mint valamely templomban[1]) s Máriától az Istenanya czimet megtagadva: Eutyches szerzetes fölvette a keztyűt, de határozottan ellenkező pontra állván, a két természetet annyira összezavarta, hogy a keresztfán az Istenséget halatta meg[2]). E két túlzó megfejtés egyiránt kiforgatta a keresztyénséget; az első elenyésztette a megváltás érdemét, a mennyiben a calvariai véres áldozatot tiszta tüneménynyé s minden valóság nélküli látványnyá alakitotta át; a második arra a képtelen következtetésre vezetett, hogy az Isten maga magát ölte meg. A chalcédoni zsinat a hagyomány tekintélyével és a szent irás józan magyarázatával hasztalan foglalta hitalakba a két természet egy személyben voltáról szóló igazhitű tudományt; a római egyház hasz-

[1]) Fleury, Hist. Eccles. XXX. köt. 28. és köv. l.

[2]) Theodoreti Lectiones I. 21. 22. — Nicephorus Callistus, Hist. Eccles. XV. könyv 28. fej. — Evagrius, Hist. Eccl. II. könyv 3. fej.

talan fogadta el e zsinat végzéseit, mint maga a keresztyén egyház szavát: a görög szellem nem egy könnyen hagyott föl a vitatkozással. Nestorius és Eutyches eretneksége más kevesbbé határozott eretnekségeknek lőn szülője, melyeket kiki a maga módja szerint mérhetett meg, s melyeknek vége hossza nem volt. Akadtak, a kik becsületesebb szándékból mint hogy egy új felekezet fejei legyenek, ha igy nevezhetjük, kiengesztelési eretnekségeket támasztottak, melyek arra törekedtek, hogy a hitczikkekbe ellensulyokat vigyenek be, s egybeállitották a tévedéseket, hogy belőlök oly igazságot vonjanak ki, mely senkit sem sért. Ez utolsó kisérletek nem tettek egyebet, csak elhomályositották a kérdést, megbotránkoztatták a vallásos érzelmet, s a keresztyénséget keleten kigázolhatatlan tömkelegbe vetették [1]).

A keleti egyház egyik szerencsétlensége volt, hogy mindig számot kellett vetnie a császárokkal nem csak a fenyiték ügyében, hanem a hitczikkek szabályozására nézve is: mely balvégzetű törvények Nagy Konstántinról szállottak örökségbe. A byzanti császárok, voltak légyen patriciusok, katonák vagy barompásztorok, mind azt hitték hogy kötelezve vannak theologusok lenni. Nem egyszer származott ebből baj magokra, de kivált a birodalomra nézve. Tudjuk hogy Constantius császár hitformái, egyházjogi itéletei, melyek a legiókra támaszkodtak, mily mélyen megzavarták az egyházat, mennyire visszaadták az önbizalmat és tekintélyt a polytheismusnak és mint készitették elő a pogány Julianus ellenmüködését[2]); tud-

---

[1]) Evagrius, Hist. Eccles. III. könyv. 7. 8. 9. fej. — Theodoretus, Lect. I. 34. — Nicephorus Callistus, Hist. Eccl. XVI. könyv 6. 7. és köv. fej. — Has. Fleury. Hist. eccles. XXX. köt. 28. 31. fej.

[2]) Lásd Histoire de la Gaule sous l'administration romaine, III. köt. 5. fej.

juk azt is, hogy a gyászos megoszlást, mely a keresztyénség kebelében a csaknem mind arianusokká vált barbarok és catholicus rómaiak közt kitört, Valens esztelen térítési túlbuzgóságának kell tulajdonitni[1]): ugy látszik hogy Zénó császárt Valens és Constantius diadalai nem engedték aludni; mert azt vette fejébe, hogy egy császári végzéssel a két természet fölötti vitát be fogja fejezni. E végzés, melyet 482-ben henotikon, azaz egyesitési rendelet czim alatt kiadott, az egyházat még nagyobb meghasonlásban hagyta hátra, mint a milyenben valaha volt. A henotikonban egy hitalak volt előterjesztve, melyet a püspököknek alá kellett irniok, s a császár, hogy mint biró részrehajlatlanságát s mint theologus felsőségét éreztesse, abban az egész világot elkárhoztatta, jobbra balra szórván az átkot az elébe terjesztett végzésekre, s a chalcédoni zsinatot csaknem egy vonalba állitván Eutychessel és Nestoriussal. Mindenki kárhoztatva lévén, természetesen senki sem volt megelégedve; a püspökök ellenszegültek, s a katonák kardja lőn használva, hogy őket meggyőzze. Zénó e közben meghalt, szerencséjére a világ békéjének[2]). Halálát titokszerü homály boritja. Azt beszélték, hogy a mint egyszer a nyavalya kitörte, melyben szenvedett s melyet kicsapongásával idézett elő, udvara tisztjei, dobzodó czimborái, elevenen egy sirboltba vitték, hol később úgy találták meg, hogy karjairól a hús le volt rágva[3]). Neje Ariadné nem igen siratta, s a legközelebbi zavarban, melybe Konstántinápolyt az uralkodás változása döntötte,

---

[1]) Lásd Histoire d'Attila 1. fej.

[2]) Evagrius Hist. Eccl. III. könyv. 7. 8. 9. fej. — Theodoretus Lect. II. — Theophanes Chronogr. — Vict. Tun. Chron. — Nicephorus Callistus, Hist. Eccl. XV. könyv 28. és XVI. 11. fej. — Has. Fleury Hist. Eccl. XXX. köt.

[3]) Ferunt inventum . . . Zenonem, qui prae fame suos ipse lacertos mandiderat. Cedrenus I köt. 355. l.

a tanács, hadsereg és nép választására Anastasiust a silentiarust ajánlotta[1]).

A választás több tekintetből nem volt rosz, s azt kedvezően fogadták. Anastasius kamarási minőségben a császár titkos szobáihoz volt alkalmazva, melyeket a byzanti udvari szokás föllengős nyelvében a csend menedékhelyének neveztek[2]); ugy volt ismerve, mint nagyravágyás nélkül szellemdús, becsületes, jótévő s a maga modora szerint kegyes ember. Régtől fogva tetszett Ariadné császárnénak, ki özvegységét arra használta, hogy őt császárrá tegye és magát vele nőül vetesse. Hatvan éves kora és hófehér haja daczára is Anastasius még szép embernek tetszett; szabályos finom vonásai arczának nagy kellemet kölcsönöztek s felemás szemei, melyek közzül az egyik fekete a másik kék volt, sajátságos kifejezésökkel magokra vonták a figyelmet[3]). Szenvedélyei közzül, melyek életén át izgathatták, egy sem volt oly tartós és élénk mint a hittudomány. Ifjúságában buzgalommal szentelte magát a vallásos elméleteknek; megvolt neki saját magához való rendszere, saját eretneksége, saját hitvallása. Miután silentiariussá lett még akkor is annyira elfeledkezett magáról, hogy hitszónoklatokat tartott a konstántinápolyi egyházakban, hol oly tételeket állitott föl, melyek nem egyeztek mindig az igaz hittel. Miután a patriarkha ezért a császárnál panaszt tett, Zénó azt a tanácsot adta neki, hogy kamarását fogassa el a papokkal, nyirassa meg barát módra s ily

---

[1]) Evagrius Hist. Eccl. III. könyv. 32. fej. — Theodoretus Lect. 558. l. — Theophanes Chronogr. 116. 117. l.

[2]) Anastasium Silentiarum . . . Theophanes Chronogr. 116 l. — Qui in palatio imperatoris militantes, ea quae sunt quietis curarent, Silentiarii sunt appellati. Procopius, Bellum Pers. 11. fej.

[3]) Külömböző szinü szemeiért kapta a felemás szemü, ὁ δίκορος, melléknevet. Theophanes Chronogr. 117. l.

állapotjában tegye köz kaczaj tárgyává[1]). Ez a fenyegetés lecsillapitotta a silentiarius hittudósi buzgóságát, ki úgy látszott hogy fölhagyott minden tévelygéseivel: de a patriárkha folyvást bosszút forralt ellene, s midőn a tanács, a nép és a hadsereg Anastasiust császárrá kikiáltották, a patriárkha kinyilatkoztatta, hogy nem fogja megkoronázni. Már pedig csaknem törvény erejére emelkedett szokás volt, hogy a császári főváros püspöke tegye a koronát az ujonnan választott császár fejére, a mi a lelki tekintélynek ha nem is a választás helybenhagyására de legalább zavarok támasztására jogot adott, s mit veszedelmes lehetett mellőzni. Ariadné megijedve közben járatta a tanács fejeit, ő maga is közben járt, s egyezkedés lőn eszközölve Anastasius és a patriarkha közt. Az új császár kötelezte magát, hogy aláirja a chalcedoni zsinat hitalakját, és hogy megtartja e zsinat végzéseit[2]); e köteleztetést irásba foglalták, a császár tulajdon kezével aláirta, a székvárosi egyház kincstárába letették és a legnagyobb gonddal őrizték, mint meggyőző bizonyitó okiratot, melyet a hitszegő császár ellenébe vethessenek, ha eszébe találna jutni, hogy megkoronáztatása lényeges föltételét ne teljesitse. Igen is gyanitható, hogy Anastasius kötelezvényével éppen ugy volt a dolog, mint sok oklevéllel, nyilatkozattal, esküvel és mindenféle engedményekkel, melyeket minden korban a szükség által kényszeritve adtak és fogadtak el.

Eleinte minden jól ment: Anastasius bölcsen kormányzott; az állam kincstárral jól gazdálkodott, a vesztegetésnek és a hivatalok vásárlásának ellensége s min-

---

[1]) Eversa ejus in ecclesiae coetu sella, minatus est, ni quantocius desisteret, ejus caput se rasurum et in plebem traducturum. Theophanes Chronogr. 116. l.

[2]) Areadna imperatrice, senatuque ad exhibenda postulata impellentibus, chartam propria manu subscriptam, qua velut fidei normam Chal-

denki iránt jó indúlatú volt; a gyülöletes adókat eltörölte, javitásokat hozott be az erkölcsökbe, s egyebek közt megtiltotta az emberek vérengző viadalait a vad állatokkal [1]). Magán életében áhitatos volt, a nélkül hogy keresztyén volt volna, napkelte előtt egyházba ment, böjtölt, az alamizsnát bőven osztotta; a nép ugy tekintette mint szentet s igy kiáltott felé útja közben: „Caesar! uralkodjál úgy, a mint éltél!“ De a hittől szakadtak, eretneksége régi czimborái, csakhamar ostromolni kezdék, s a mindent tehetés hatalma fölébresztette benne a vallásos vakbuzgóság ördögét. Anastasius manichaeus anyától születvén [2]), az anyai tejjel szítta be a persa ábrándozás szeretetét, melyet titkon keresztyénségébe vegyitett: ez volt szellemének különös iránya. Az igazi keresztyének az ő nézete szerint azon különcz iskolában voltak, melyet egy püspökké lett persa rabszolga kormányzott, s melyben arra törekedtek, hogy Zoroaster vallását a Krisztuséval egyesitsék. Anastasius ennek hirdetőit az egész keleten elterjesztette. Ő maga a császári palotában egy imaházat épittetett, melynek falai boritva voltak állatok alakjaival és mindenféle jelvényekkel, melyek a manichaeusoknál és gnosticusoknál használatban voltak. Végre az a hir terjedt el, hogy a császár az evangyéliom uj fordításán dolgozik, tekintve, mint mondá, hogy a köz használatban lévő forditás hibás és pórias. A vallásügyekbe való avatkozás e kisérleteit eleinte némi óvatossággal tette; a mi a császárt visszatartotta, az a chalce-

cedonensis synodi decreta se acceptare profiteretur, ab eo traditam accepit Euthymius, exin ab eo coronatus. Theophanes Chronogr. 117. l.

[1]) Evagrius Hist. Eccl. III. könyv 30. 38. fej. — Theodoretus Lect. 566. l. — Cedrenus I. köt. 358. 377. l. — Theophanes Chronogr. 123. l. — Zonaras II. köt. 45. l. — Concil. IV. köt. 1185. l.

[2]) Theophanes Chronogr. 117. l. — Theodoretus Lect. II. könyv.

doni zsinat végzéseinek megtartásáról irásban adott kötelezvénye volt, melyet a konstántinápolyi egyház kincstárában együtt őriztek magokkal a zsinat okirataival. Hogy ezt kezére kerithesse, semmi árt sem tartott volna drágának; megkisértette megvesztegetni Macedonius kincstartót, ki később konstántinápolyi patriarkha lett, megkisértette őt megijeszteni, de mind ezt siker nélkül. Szerencsésebb volt a zsinat eredeti okirataival[1]), melyeket egy pap pénzért kiszolgáltatott, ezeket tulajdon kezével tépte szét és égette össze. A balgatag azt hitte, hogy esküje azon irományok lángjával együtt megy füstbe, melyeknek megtartására megesküdött.

Anastasius, lelkiismeretét igy megkönnyitvén, hadjáratot inditott a catholicismus ellen: támadási tervében nem hijányzott sem ügyesség, sem erőszak. Ismét érvénybe léptette Zénó egyesitési parancsát, melynek birodalmi törvény jelleme volt, s nagy buzgóságot negélyelvén e hitszabály iránt, mely minden mást átok alá vetett, féket eresztett a nestorianusoknak, eutychianusoknak, arianusoknak, egy szóval mindennek, mi nem catholicus volt. Minden eretnekség jónak tetszett előtte, csak hogy rémképét, a chalcedoni zsinatot, tagadja meg. Ebből hasonlithatatlan s kimondhatatlan fejetlenség támadt a tudományban. Anastasius ekkor a liturgiát támadta meg, melybe oly ujitásokat hozott, melyekbe tanai mérge volt burkolva; a papok ellenszegűltek, a nép föllázadt: de a katonák, karddal kezökben, a császár inye szerinti igaztudományt énekeltették[2]). Egy csoport syriai szer-

[1]) Imperator illico Chalcedonensium actorum libellum, quem Macedonius in arca sanctiore deposuerat, per Calepodium quendam furtim sublatum conscidit atque igni tradidit. Nicephorus XVI. könyv 26. fej. — Has. Baronius, Annales Eccles. IX. köt. 99. l.

[2]) Cum . . . omnibus ecclesiis per libellum scriptum edixit ut ter sanctum hymnum, non omisso addimento, in publicis processionibus de-

zetes Ázsiából Konstántinápolyba vonulván, hogy a patriarkhát agyon verje, más szerzetesek tódultak védelmére; verekedtek a kolostorokban, verekedtek az egyházakban. Konstántinápolyban, hol a lakosság nagy többsége catholicus volt, papok, polgárok, katonák ünnepélyes körmenetben mind fegyveresen vonultak végig az utczákon, katonai zászlók és a kereszt zászlaja alatt, s a litániák éneklése közbe harczi kiáltásokat és a császár elleni szitkokat vegyitettek. Egy ily csoportozat le merészelte tenni Anastasiust[1]), ki azt a palotaőrség láncsáival szóratta szét. A nép sem mutatott maga részéről több mérsékletet. Minden papot, kire gyanakodtak, hogy Anastasiussal együtt tart, vagy csak gyáván viseli is vele szemben magát, irgalom nélkül legyilkoltak s fejét dárda hegyébe tüzve hurczolták körül. Igy halállal veszett el a császár egy kedvelt szerzetese és apáczája is, kiknek testeit egybe kötve az utczák kövezetén vonszolták végig.

E szörnyűségek polgári háborút jósoltak, mely csak hamar ki is tört, s éppen a kül háború által oly erőszakosan dúlt dunai tartományokban tört ki, melyekben a catholicus hit meg volt gyökerezve. Egy régi barbár törzsből származott Vitalianus nevű illyr tábornagy fölemelte a catholicus igazhitűség zászlaját, mely alá ezrenként tódultak a mezei lakosok, polgárok és katonák. Három nap alatt nagy sereget gyüjtött egybe. Az em-

---

cantarent . . . tumultus vehemens exortus est, multarum domorum visa incendia, et innumerae caedes patratae . . . Theophanes Chronogr. 136. l. — Imperator cum in hymno trisagio has voces adjicere voluit: Qui cruxifixus est pro nobis, gravissima seditio exorta est, perinde quasi christiana religio funditus everteretur. Evagrius, Hist. Eccl. III. könyv 4. fej.

[1]) Populi confusa plebe contumeliosis vocibus Anastasium impetente, et alium ad imperium advocante, Manichaeum et imperio prorsus indignum clamitans . . . Theophanes, Chronogr. 136. l.

berek oda hagyták házaikat, családjaikat a bolgárok fegyverének kitéve a sorsra bizták; a római helyőrségek megszöktek állomásaikról, hogy a kereszt után rohanjanak; még húnok is ajánlkoztak az igazhitűség segédfeleiűl, s elfogadták őket[1]). Vitalianus Konstántinápoly alá nyomult és az arany kapu előtt szállott táborba; de a tanács és a legelőkelőbb lakosok közbe vetették magokat, hogy a város rohammal bevételét megakadályozzák. Alkudoztak Anastasius nevében, kiért kezességet vállaltak, és a háborút húzták, halasztották. Vitalianus, kit pártosai császárrá akartak kikiáltani[2]), de a kiben több volt a hit mint a nagyravágyás, végre bele egyezett hogy azon biztositások mellett, melyeket neki ajánlottak, kibékül. Föltételei voltak: a számkivetett püspökök visszahivása, egyetemes zsinat özszehivása a római püspök elnöksége alatt, kinek hite e nehéz ügyek közben soha sem változott, ugyanezen püspök birósága a keleti főpapok és a császár közt a lehető meghasonlás esetére; s minthogy tudva volt, mennyit ér Anastasius esküje, Vitalianus követelte, hogy a tanács, a tisztviselőség, és a város legelső polgárai is irják alá e föltételeket[3]). Ezen fölűl a maga kezébe helyeztette a Konstántinápoly szomszédságában állomásozó katonai erő főparancsnokságát.

---

[1]) Vitalianus . . . ducens secum ingentem Hunnorum et Bulgarorum numerum . . . Theophanes Chronogr. 137. l. — Anastasius 54. l. — Cedrenus I. köt. 360. l.

[2]) Plebe . . . uno consensu, ceu jam declaratum imperatorem acclamante Vitalianum. Theophanes e. h.

[3]) Anastasius rebus in desperatis senatorii ordinis nonnullos, qui de pace agenda eum rogarent, misit: juravitque cum universo senatu episcopos exules se revocaturum. His additum voluit Vitalianus, ut uniuscujusque scholae principes idem jurejurando assererent: et ita demum convocaretur synodus, ad quam pontifex romanus et cuncti accederent episcopi... Theophanes Chronogr. 137. l. — Cedrenus I. köt. 360. l.

Igy Anastasius a császári város lakosai, egyik tábornagya és egy külföldi püspök háromszoros gyámsága alá lőn helyezve. Azt hitték, hogy láncát jól megkovácsolták, s még is elszabadult. Az egyetemes zsinat, melyet mindig hivtak össze s mely egyszer össze is gyűlt, soha sem határozott[1]); a pápa minden szilárdsága mellett sem mehetett semmire Anastasiussal; Vitalianus azon vette észre magát, hogy a parancsnokságot elvették tőle s a megfélemlett catholicusok visszadugták kardjokat hüvelyébe. Ezen tizennegyedfél századdal ezelőtt történt dolgok olvasása közben nem azt gondolhatná-é az ember, hogy más nevek alatt, más öltözetben s más alakban, némi tegnapi események előadását lapozgatja? Ez a saját népe gyámsága alatt álló király, ezek az irásba foglalt kötelezések, ezek a széttépett, megtagadott, kijátszott eskük, mind ez nem azon jeleneteket juttatja-é eszünkbe, melyeknek mi magunk vagy apáink tanúi voltunk? Az emberek szenvedélyei s eljárásai ugyanazok, bármi legyen is a rugó, mely ezeket mozgásba hozza, s bármily rövid legyen is a percz, melyben e szenvedélyek működnek: csak az a kérdés, vajon bizonyosok vagyunk-é benne, hogy a mi politikai viszályainknak van-é oly tiszteletre méltó és oly komoly rugója, mint a milyennek kellett lenni a keresztyén nemzedékekre nézve a hitök alaptana ellen intézett csapásnak?

Most már érthetjük, hogy a római kormány, gyávaság nélkül s a nélkül hogy megérdemelné mind azt a méltatlanságot, melylyel szeretjük a történelmen keresztül visszatekintőleg üldözni az ugy nevezett keleti birodalmat, hogyan fordithatott az V-dik század utolsó éveiben s a VI-dik elején csak középszerü figyelmet a bar-

[1]) Accesserunt etiamnum ex diversis locis episcopi circiter ducenti, qui a scelesto imperatore delusi re infecta recessere. Theophanes e. h.

bar nemzetek, a húnok, bolgárok és szlávok csapongásaira a Duna völgyében. Magának Konstántinápolynak a birodalom székének kellett volna veszedelemben forogni, hogy a lelki érdekek által egészen elfoglalt nép és császár fölébredjen. A nagy város környékét fedező s lépcsőzetesen fölállitott erősségek nem mindig tartóztatták föl az egyes hadosztályokat, melyek az erődök közein annál könnyebben átsikamolhattak, minthogy lovasságból, mozgékony s fáradhatatlan lovasságból állottak. És igy többször lehetett látni, hogy a barbar hadseregek vakmerő kóborlói a konstántinápolyi mezőre, e gazdag környék szivéig nyomultak, melyet az egykorú irók a világ leggyönyörűségesebb tájának festenek. A VI-dik század iróit s különösen Procopiust kell olvasnunk, hogy fogalmat alkothassunk arról, a mit kelet fővárosának szép ege alatt s átlátszó tengerei mellékén a művészet és fényüzés csudái a természet bájaival egyesülten előállitottak. Midőn ezen irók e fölséges tájképekről, melyek a Propontis, a Fekete tenger és a Bosporus fölött uralkodnak, e bő forrásvizekről, e márvány mulató lakokról, melyek az erdők halmai fölött tündöklenek, ez egyházakról, e palotákról, félkört képező kertekről beszélnek, melyek „mint a gyöngyszemek a füzérben“ ugy állanak sorjában az öblök körületén, a valódi költészet érzékét s olykor kifejezését is eltalálják [1]). Maga a föld, minden szépsége mellett is, nem volt elég a keleti Róma fényüzésének, s a tenger szine fölött roppant költséggel emelt gátakon tündöklöttek az aranyos porphyr paloták, melyek belől selyemmel és czédrusfával voltak diszesitve. E bűbájos magányokat egy sereg bronz és pároszi márvány szobor, a hellén lángész ereklyéi, tették elevenné. Ide jártak Byzant patriciusai kéjelgő nyugalmukat élvezni, melyet

[1]) Procopius, De aedificiis I. V. VI. VIII. könyv.

igen gyakran a tartományok rovására szereztek; itt fitogtatták a Rufinusok, Eutropiusok s Chrysaphiusok szertelen pazarlásaikat, melyek miután kortársaik haragját ellenök fölgerjesztették, még a történelemben is elkárhoztatják őket[1]). Képzelje az ember azt a réműletet, melyet a bolgár bandák megjelenése a keleti Róma e paradicsomában előidézett! Egy pillanatra elfelejtkeztek a két természet fölötti versengésről, s egy pillanatig rá gondoltak a szerencsétlen moesiaiak szenvedéseire.

Ekkor kezdette Anastasius azt a nagyszerű müvet, mely nevét viseli s melynek nyomai még ma is kivehetők Konstantinápolytól nyugotra mintegy 13 mérföldre. A rómaiak területök védelmére gyakran használtak árkokat, vagy természeti akadályokra támaszkodó erősitett falakat, melyek egyes vidékeket, olykor egész tartományokat fedeztek. Egyenlő távolságban kapuk voltak rajtok hagyva a külvidékkel való közlekedés végett.

E védmüvek melyekre rendes időben csak néhány őrállomás vigyázott, háború idején egész védsereget kaptak, mely mint valami erősségben ott biztosságban tartózkodott. A keleti birodalomban számos efféle védmű volt, melyek abban az arányban szaporodtak, a melyben kellett az anyagi eszközöknek pótolni a katonai szellemet; maga a thermopylei szoros is kapott ilyet s jobban volt védve egy lőréses falvonallal, mint az utólsó spártaiak mellével[2]). Konstántinápoly, mint tudjuk, egy földnyelvre volt épitve, melyet délről a Propontis, éjszakra a Fekete tenger mosott, s a Bosporus választott el Ázsiától. Anas-

---

[1]) Hunc suburbanum agrum Byzantii cives occupantque decorantque, non solum ad vitae usus sed ad luxum etiam insolentem, deliciasque immodicas et ad omnem licentiam, quam affert mortalibus licentia. Procopius, De Aedificiis IV. könyv 9. fej.

[2]) Procopius, Hist. Arcana 27. fej. — De Aedificiis IV. könyv 9. fej.

tasius föltette magában, hogy e félszigetet, mely a várost és környékét magában foglalta, a belföldtől elkülönitse s belőle az akkori irók kifejezése szerint szigetet csináljon[1]). E végre tervet készitett oly erősitési műre, mely a félszigetet egyik tengertől fogva a másikig vágta tizennyolcz mérföld hosszaságban[2]). E roppant mű az 507-dik évben megkezdve sebesen megépült: húsz láb magas, húsz láb széles kőfal volt ez, elől árokkal s közben közben tornyokkal fedezve, melyek egymással karzatok által közlekedtek. A kőfalat, mind két végén, egy vagy több erősség oltalmazta; igy a déli vége, mely a Propontisba mélyedt, ugy szólván be volt foglalva Héraklea és Selymbria közzé, mely mind két város hatalmasan meg volt erősitve[3]). Ez által Konstántinápoly és a szomszéd mezei jószágok biztosságba voltak helyezve, ha nem is a betörés, de legalább a meglepetés és rajtok ütés ellen. E tekintetből örvendeztek a császár gondoskodásának, azonban a nélkül, hogy a védvonal kiterjedtsége iránt magokat csalódásban ringatták volna. Az értelmes emberek belátták, hogy nagy háború esetében a védsereg nem lesz soha elég számos, hogy egyenlő ellenállást fejthessen ki a tizennyolcz mérföldnyi arczvonalon, s hogy e szerint valamely ravasz ellenség mindig kezére keritheti a kőfal egy részét, annak erősségeit arra használhatja, hogy magát bennök elsánczolja s ellenfelét onnan rettegtesse[4]). Igy nyilatkozhattak és irhattak az előre-

[1]) Urbem fere insulam pro peninsula efficit. Evagrius III. könyv 38. fej.

[2]) Imperator Anastasius, quadragesimo ab urbe lapide, longos muros aedificavit, quibus gemina junxit maris littora, ubi inter se bidui fere distant. Procopius, De aedificiis IV. könyv 9. fej.

[3]) Agathias Hist. V. könyv. — Procopius, De Aedificiis IV. könyv 9. fej.

[4]) Neque enim fieri poterat, ut opus adeo spatiosum vel satis haberet firmitatis, vel diligenter custodiretur. Certe hostes, quacumque mu-

látó férfiak: de a konstántinápolyi nép tökéletes biztosságban hitte magát; a császár népszerű dolgot csinált s ez pillanatra elég volt.

A húnok, bolgárok és szlávok nyugton hagyták Mocsiát az 517-dik évig, mikor visszatértökről a byzanti krónikák emlékeznek. Egyik krónikás e sajátságos, mysticus rettegéssel egészen eltelt sorokkal ad erről jelentést: „A tizedik indictióban, Anastasius és Agapitus consulságában, az a kohó, mely Jerémias prophéta jóslata szerint éjszak felől ellenünk és bűneink ellen annyiszor megtüzesittetett, tüzes nyilakat gyártott s e nyilakkal mély sebeket ejtett Illyria legnagyobb részén“ [1]). Görögországot Thermopyléig s Illyriát az Adriai tengerig dulták: de az ellenség nem közelitett Konstántinápolyhoz. A barbarok számtalan foglyot hurczoltak magokkal, kikért váltságdijt követeltek. Az az ezer font arany, melyet Anastasius Johanneshez, az illyriai kormányzóhoz küldött, nem volt elég mindnyájok váltságára, sokat elhurczoltak túl a Dunára, sokakat megöltek bosszúból vagy rémitésül a városok falai alatt, melyek vonakodtak föltárni kapuikat.

Anastasiust a következő évben a villám agyon csapta életének nyolczvannyolczadik, uralkodásának huszonhetedik évében, s az ábrándozó manichaeust, ki a birodalmat annyira fölzavarta, egy régi katona váltotta föl, kinek

---

ros longos invaderent, omnes partis illius custodes opprimebant nullo negotio, caeterosque ex improviso adorti calamitatem inferebant, quantam nemo verbis facile exponat. Procopius, De Aedificiis IV. könyv 9. fej.

[1]) Olla illa, quae in Hieremia vate, ab aquilone ad versum nos nostraque delicta saepe accenditur, tela ignea fabricavit; maximamque partem Illyrici iisdem jaculis vulneravit. Marcellini Comitis Chronicon ad annum 517.

semmi hittudományi igénye, de szive római volt[1]). Justinus, igy hivták, Bederianaban, a moesiai Dardaniában született[2]), s ez a körülmény szerencséjökre szolgált a dunai tartományoknak, kiknek oly nagy szükségök volt a segélyre. Justinus arra törekedett, hogy ezeket védelmi karba visszahelyezze, s megkezdte valamennyi erősség helyre állitásának munkáját, melyet később kis öcscse Justinianus folytatott és befejezett[3]). Az a kilencz év, meddig e vén katona uralkodott, a keleti birodalom legnyugalmasabb évei közzé számitható: hirét sem lehetett hallani sem a szlávoknak, sem a húnoknak, annyira megvoltak győződve a barbarok, hogy nem fognák őket kimélni, ha magokat mutatni mereszelnék. Justinus 527-ben életéhez méltó halállal mult ki. Egy régi sebe, melyet lábán kapott volt, kiujult, megfekélyesedett s ebbe veszett el[4]). Utódja, már előre ki jelelve, ugyanazon kisöcscse Justinianus lett, kit a dunamelléki munkáiban, valamint a császári hatalom gyakorlásában társául vett volt, kinek neve századokon keresztül oly élénken volt viszhangzandó.

---

[1]) Justinus pius imperator, vir aetatis provectae, et expertus rerum a militae cingulo exorsus et ad senatus usque ordinem promotus ... Theophanes Chronogr. 141. l.

[2]) Justinus, cujus Bederiana patria fuit. Procopius, Hist. arcana 6. fej.

[3]) Procopius, De aedificiis II. könyv több helyt, és III. könyv 2. fej. — Malalas, Chron. II. rész 159. l.

[4]) Procopius, Hist. arcana 9. fej. — Accidit ut imperator Justinus ex ulcere pedis, quod ex ictu sagittae in bello contraxit, extingueretur. Chronicon Paschale 334 l.

IV. FEJEZET.

Justinianus császár. — Ellenkező itéletek e fejedelemről. — Eredete, neve, családja. — Justinianus neveltetése, általános lángesze, szenvedélyei. — Theodora tánczosnét veszi nőül. — Uralkodásának eleje. — Megkisérti a vandalokat kiverni Afrikából. — A szlávok és húnok ujra megjelennek a Dunánál; Germanus megveri őket. — A szlovénok veresége, Khilbudius halála. — A bolgárok a rómaiakat megverik; Constantiust, Akumot és Godilast hurokra keritik. — A hún-vend-bolgár hadsereg irtóztató dúlása egész Illyriában. — Justinianus ujra hozzá fog a Justinus által megkezdett védmunkákhoz; pazar épitkezései Moesiában és Thraciában. — A gepidák alattomos ellenségeskedései a birodalom ellen, Sirmiumot megrohanják. — Justinianus a longobárdokat Pannoniába hivja s a gepidák ellenébe állítja. — E két nép ellenségeskedése. — Egymást bizonyos napra viadalra kihivják. — Mind ketten a császár segitségét sürgetik. — Justinianus követeiket kihallgatja. — A longobárdok beszéde. — A gepidák beszéde. — Justinianus a longobárdok részére határozza el magát. — A tetraxit góthok esete. — Követeik a császártól püspököt kérnek. — E nép eredete és erkölcsei. — Követeik fölleplezései a kutrigúr és utigúr húnokat illetőleg; Justinianus követi tanácsaikat. — Követséget küld Sandilkh utigúr királyhoz. — Sandilkh megigéri, hogy megtámadja a kutrigurokat, valahányszor azok az utigirokat megtámadandják. — A gepidák és longobardok megjelennek, hogy eligazitsák viszályukat; páni félelem lepi meg őket; seregeik a csata helyéről elfutnak.

527—548.

Történelem és regény, egyik jobban mint a másik, eltorzitotta e törvényhozó hóditó nagy alakjának vonásait, ki a VI-dik század fölött magosan kiemelkedik s kezet nyujt Theodosiusnak, Konstantinusnak, Septimius Severusnak és Hadrianusnak. A regény Justinianust illetőleg a közép korban Görögországban kezdődött, a vak s kolduló Belisarius legendájával, mely már a XII-dik században

el volt terjedve[1]). A mi a történelmet illeti, az rá nézve még életétől kezdve két szinű volt: ugyanazon alávaló s megvesztegett toll, mely nyilvánosan magasztalta, vállalkozott őt alattomban befeketitni, dicsőitve és gyalázva azonegy tetteiért, s belőle itt hőst és angyalt, ott Néronál és Domitianusnál utálatosabb szörnyeteget[2]), sőt ennél is többet, sötétség szellemét, emberi alakban megtestesült ördögöt csinálván[3]). A hizelgés és gazlelküség e két túlzása közt az utókor itélete eldöntetlen maradt, s a természetünkkel igen is egyező hajlamnál fogva, mely jobban szereti a gunyiratot mint a dicsőitő költeményt, még azok is, a kiket Justinianus nyilvános tettei önkénytelen bámulatra ragadnak, azt a titkos emlékiratok olvasásával törekednek mérsékelni[4]). Igyekezni fogunk e fellegeket szétoszlatni, s ugy mutatni be a hanyatlás napjainak e Caesarját, a milyennek részrehajlatlan kortársai láthatták. Személyisége annyira betölti egész századát, még akkor is midőn már nincs többé, hogy az ember azt a tényektől nem tudná különválasztani, a nélkül hogy ezeket tökéletlenül ne hagyja. Ezenkivül is, a római császárok magán élete a római világ ismeretére mulhatatlan elem. A palotai nevelés, az öröklési kormányok alatt, a fejedelmeket igen gyakran egy alakba önti, s minden esetre arra van irányozva, hogy őket alattvalóiktól és

---

[1]) Tzetzes, Chiliad. III. 399 és köv. v.

[2]) Domitiani et vultum et fortunam refert. Procopius, Hist. arcana 8. fej.

[3]) Ferunt Justiniani matrem narrasse, hunc non Sabbatii conjugis aut hominum cujuspiam esse sobolem; sed eo gravida antequam esset, quamdam daemonis speciem ad se ventitasse . . . Perniciosus daemon. Procopius, Hist. arcana 12. fej.

[4]) Ezen titkos emlékiratok Procopiusnak egy könyvecskéje, melyet Belisarius titoknoka maga Belisarius, Justinianus, Theodora, szóval mind azon személyek ellen irt, kiktől a nyilvános hizelgéseket nem kimélte.

koruktól elkülönitse. A választási kormány alatt, a hol a jellemek egészen megszilárdultan jutnak a fölségi hatalomra, a fejedelem csaknem mindig kora legkitünőbb jellegeinek egyike, s benne mintegy alattvalóinak öszpontositott képét tanulmányozhatjuk. Néhány adat Justinianusról és családjáról igazolni fogja ezt az igazságot.

A 474-dik év körül, Leó császár uralkodása alatt, három fiatal paraszt érkezett Bederianából Konstántinápolyba, kik kezökben egy bottal, vállukon kecskeszőr tarisznyával s egy kevés fekete kenyérrel[1]) jöttek szerencsét keresni a császári városba. Minthogy szálas s jó termetü emberek voltak, egy ujonczozó tiszt besorozta őket a palotai testőrségbe[2]), hol mind hárman szerencse fiai lettek, félig vitézségökért, félig azon hajlékony s ügyes magok viseletéért, mely honuk hegyi lakóit megkülömbözteti. Egyikök Justinus császár volt, ki fokról fokra főparancsnokává lett azon palotai katonaságnak, melyben egykor közlegény volt. Anastasius halálával, a herélt főkamarás a hadsereg választását saját teremtményei egyikére akarván ejtetni, Justinusnak nagy összeg pénzt adott át, hogy oszsza ki a katonák közt: Justinus elvette, kiosztotta, s őt magát kiáltották ki császárnak[3]); a világ jót nevetett a csinyen, melyet a testőrhad kapitánya a főkamaráson ejtett. Midőn Justinust e szerencse érte, magához hivta hugát Beglenitzát, egy Istók nevü tau-

---

[1]) Tres in Illyria nati exercendisque agris assueti adolescentes . . . Zimmarchus, Ditybistus et Justinus, pedibus Byzantium veniunt, rejectis post terga sagis, in quibus praeter secundarios panes nihil eis quod reconderent ex re domestica fuit. Procopius, Hist. arcana 6. fej.

[2]) Numeris militaribus inscripti ab Imperatore, utpote egregia corporis forma conspicui, ad regiae custodiam seliguntur. Ugyanő u. o.

[3]) Evagrius III. könyv 4. fej. — Procopius I. könyv 9. fej. — Chronicon Paschale 331. l. — Zonaras XIV. könyv II. köt. 58. l. — Cedrenus I. köt. 363. l.

resiumi paraszt nejét, s fijokat Upraudát, kit saját fia gyanánt akart fölnevelni, minthogy neki nem volt gyermeke[1]). A három paraszt illyr ruhájával együtt neveit is levetette, mint a mely nevek nagyon mulattatták volna a konstántinápolyi magos társaságot; adtak nekik hangzatos latin neveket, sőt még családfát is gyártottak számukra, mely az Aniciusok nemes családjának hajdan Dardaniába szakadt egyik ágától hozta le származásukat. E latin keresztség következtében Beglenitza Vigilantiává, Istók Labbatiussá lett, s Uprauda a Justinianus nevet vette föl, melyet halhatatlanná tudott tenni.

A haemusi pásztor gyermekségében nem igen gondos nevelést kapott, ha igaz a mit Procopius mond, hogy nevét is csak egy kimetszett arany lemez segitségével tudta leirni, melynek vágásait pennájával követte[2]); de minden esetre azt akarta, hogy egészen másképpen legyen a dolog kisöcsével. A fiatal Uprauda mindenben a legjobb mestereket kapta, kik el lőnek ámúlva betelhetetlen mukásságán s értelmessége általánosságán: szónoklatot, költészetet, jogot, hittant, hadtudományt, épitészetet, zenét, mindent akart tudni és mindent tudott. Császárrá lévén maga dolgozott a jogtudomány azon örök emlékein, melyek legfőbb dicsőségét képezik[3]). Előterjesztéseit a tanácshoz mindig maga készitette, s gyakran rögtönzötte is, jóllehet kissé durva kiejtéssel, mely illyr eredetét el-

---

[1]) Biglenitza . . . Istokus . . . Uprauda . . . Theophili Vita Justiniani.

[2]) Calamus colore imbutus . . . huic principi tradebatur in manum, quam alii prehensentes ducebant, circumagebantque calamum per quatuor litterarum formas, nempe singulas tabellae incisuras . . . Procopius Hist. arcana 6. fej.

[3]) Legibus prae nimia obscuris multitudine et manifesta inter se pugna confusis, admota manu, optima conciliatione sublato ipsarum dissidio, jus conservavit. Procopius, De aedificiis, in prooemio.

árulta[1]). A görög egyház még mai nap is énekel egy hymnust, melyet ő irt, s melynek zenejét is ő szerzette[2]). Végre Konstántinápolyban és a tartományokban számos emlék az ő terve vagy utasitásai szerint készült[3]). A mi a háborút s mellékügyeit illeti, ezek elméletét és gyakorlatát, mint minden római ifjú, a táborban és a harczmezőn tanulta meg. Ez a nevelés egész kiterjedtségében csak akkor kezdődött, midőn Justinus császárrá lett; Justinianus ekkor harminczöt éves volt. De lángeszének ezen bármily erős nyilatkozatai mellett is, egy a tudomány szenvedélyénél is mélyebb s még ellenállhatatlanabb szenvedély vett erőt szivén: elragadtatással szerette Theodora tánczosnőt, kinek bájoló szépsége valamint erkölcsi feslettsége akkor egész Konstántinápolyban közbeszéd tárgya volt. Bár mennyi ellenvetést tett is anyja, bármint ellenzette nagybátyja, bármint akadályoztta maga a törvény is, mely az ily házasságokat tiltotta, miután a színésznők éppen ugy mint a kéjhölgyek becstelen személyeknek voltak tekintve, kikkel a házasság semmis volt, Justinianus őt nőül akarta venni, és heves makacssága mindent meghajlitott. A vén katonának magának kellett megváltoztatni a törvényt, mely neve becsületét oltalmazta[4]). Utóljára is, e nő vétkei s azon bajok daczára is, melyeket kevélysége, bosszúja és erkölcstelensége

---

[1]) Quae sibi scripto respondenda forent, haec, non uti mos est, quaestori committebat, sed ut plurimum sumebat sibi pronuncianda, licet ei barbare sonaret oratio. Procopius, Hist. arcana 14. fej.

[2]) Nota Nicolai Alemanni in Historiam arcanam Procopii. Edit. Venet. 1729. II. köt. 361. l.

[3]) Procopius, De aedificiis, több helyt.

[4]) Tum is cum Theodora moliri nuptias aggreditur: nam cum viris senatoriis (quod prisca lege cautum est) uxorem ducere meretricem non liceat, ille principem adigit ad legem nova constitutione evertendam; et exinde Theodorae matrimonio jungitur. Procopius, Hist. arcana 9. fej.

a birodalomnak szerezhetett, habozhatik az ember kíméletlenül kárhoztatni a férfiút, ki nejül vette, midőn látjuk, hogy mily tiszta szerelemmel, mily hű s csak nem kegyes bálványozással ragaszkodik egész életén át „a legtiszteletreméltóbb nőhöz, kit neki Isten adott volt“ [1]), a mint törvényei egyikében maga mondja. Theodora egyébiránt nagy vétkeit nagy képességeivel egyensúlyozta: átható szellemével, mely mindig ébren állt, biztos itéletével, elhatározottságával, melynek köszönhette Justinianus legalább egy alkalommal trónját és életét [2]).

Ez a fejedelem középnél alacsonyabb termetű volt; vonásai szabályosok, ábrázata barnás, melle széles, tekintete vidám és kellemes, fülei mozgathatók, mely sajátságot már Domitianusban megjegyeztek s mi az uj császár ellen nem egyszer gonosz czélzásokra szolgáltatott alkalmat [3]). Beszélik, hogy kedve jött a barbarok s különösen a húnok módjára öltözködni. Palotájában remetei sanyarú életet élt; egy böjtön át (ezt maga mondja nem minden magamutogatás nélkül) nem evett egy falat kenyeret, s olykor két nap is egymás után minden élelme csak egy kis vad gyökérből állott sóval és eczettel [4]). Alig aludt

---

[1]) Apud nos . . . participem consilii sumentes eam, quae a Deo data est nobis, piissimam conjugem. Justiniani, Novellae. 8.

[2]) A Niká lázadás alkalmával, midőn a bátorságát vesztett és Konstántinápoly elhagyására kész Justinianust Theodora bátoritotta s Belisarius mentette meg.

[3]) Erat Justinianus imperator tereti facie, pectorosus, candidus, recalvaster, rotundis oculis, formosus, florido aspectu, subridens; subcano capite, mento rasus ritu Romanorum, naso justo . . . Chron. Paschale 375. l. — Corpore neque procero fuit, neque pusillo nimis, sed quo staturam justam non excederet, cui et aures subinde agitarentur. Procopius, Hist. arcana 8. fej.

[4]) Saepe unum atque alterum diem noctemque cibo abstinuit, praesertim ejus festi pervigiliis, quod Pascha dicimus, quandoque biduum

néhány órát s éj közben fölkelt, hogy az állam és egyház ügyein dolgozzék, vagy hogy lázas izgatottsággal futhassa végig palotája hosszú folyosóit [1]). Az álmatlanság és magános elmélkedés ez órái alatt barátkozott meg azon nagy tervekkel, melyek fejében fogamzottak s melyek utóljára maga előtt is Isten sugallatainak tetszettek. Ezen meglehetősen különös szokások segitették azon mesék terjedését, melyekben ugy festették le, mint ördögöt, mint gonosz lelket, a ki soha nem alszik, soha nem eszik, s kiben a látszaton kivül semmi emberi sincs [2]). Ez a képesség, hogy élete óráit igy megkettőztette, megengedte Justinianusnak, ki későn jutott a trónra, miután ekkor már negyvenöt éves volt, hogy egy maga többet tegyen, mint sok nagy császár együtt véve.

Alig jutott trónra, mindjárt hozzá fogott a törvényalkotás azon nagy munkájához, mely annyi század óta fönáll s az ujkori népek törvényhozóinak, a szerint a mint a népek a közép kor sötétségéből kibontakoztak, világitó tornyúl szolgált. Egy egységes törvénykönyv alkotása lelkében a római világ ujra megalkotásával volt kapcsolatban, melynek törvényeit összeszedte, világositotta, egyszerűsitette, azokat az erkölcsök változásához alkalmaztatván; azután a fegyverre bizta e birodalom megteremtésének gondját, melynek törvénykönyvet előre készitett volt.

---

brevi aqua et agresti olere victitans . . . Procopius, Hist. arcana 13. fej. — Justiniani Novellae 8. 30.

[1]) Horam somno indulgens, reliquum tempus continuis terebat deambulationibus. Procopius e. h. — Et non in vano vigilias ducimus, sed in hujusmodi eas expendimus consilia, pernoctantes, et noctibus sub aequalitate dierum utentes. Justiniani Novella 8.

[2]) Dirum et furiale caput is videbatur, qui nunquam potus, cibi vel somni expletus satietate . . . intempesta nocte regiam obambulabat. Procopius, Hist. arcana 14. fej.

Ha jól meg akarjuk érteni Justinianust, azt az ünnepélyes pillanatot kell megragadnunk, midőn országát a leghősiesebb, a legváratlanabb vállalatba, a vandalok elleni áfrikai háborúba, taszitotta, melyet a góthok ellen Italiában egy második s azután egy harmadik háborúnak kellett volna követni, melyet Hispaniában tervezett, sőt talán egy negyediknek is Galliában s végre mindenütt, a hol barbar uralmak települtek a Rómától elrabolt területre. Hadserege nem volt; teremt egyet, először Persiában folytatván háborút, hol a békét ő szabja meg, s e hadjáratból mindent merni s mindent kivinni képes tábornokok kerülnek, mint Belisarius, Narses és Germanus. Midőn titkos tanácsával Afrikára vonatkozó terveit közli, csak megdöbbenéssel, hihetetlenséggel és réműlettel találkozik. Leginkább kedvét kereső ministerei is azt hiszik, hogy jó szolgálatot tesznek neki, ha ellene küzdenek. Megszokták volt már Afrikát elveszettnek s a vandalokat győzhetetleneknek tekinteni; többé már nem igen tudták, mi volt a birodalom e régi tartománya, melylyel még a kereskedelmi összeköttetések is csaknem tökéletesen félbe voltak szakasztva; a minthogy a testőrhad parancsnoka is a tanácsban azt vitatta, hogy esztendőnél több idő kellene arra, hogy rendeletet küldhessenek a hadsereghez, s onnan választ kaphassanak. A katonák, kiknek talán a Scylla és Charybdis jutott eszökbe, borzadtak a tengeri hadjárattól, s a nép zúgott a gondolatra, hogy az adó növekedni fog [1]). Egyedül maradva nézete mellett, Justinianus maga is kételkedni kezdett magában, midőn a vallás ujra megerősitette. Egy püspök, ki távol keletről érkezett Konstántinápolyba, kihallgatást kér tőle

---

[1]) Procopius, Bellum Vandal. I. könyv 10., X-dik könyv 24. fej.; De aedificiis 14. könyv 4. fej. — Theophanes Chonogr. 160. l.

s e szavakat intézi hozzá: „Császár! Isten, ki akaratját olykor álmok által jelenti ki szolgáinak, küld engem, hogy megdorgáljalak[1]). Justinianus, mondá, ingadozik megszabaditni egyházamat a vandalok, ez istentelen arianusok jármától. Mitől fél? Nem tudja-é, hogy én fogok érte harczolni? Ragadjon fegyvert s én őt egész Afrika urává teszem!“ [2]). Justinianus örömest hitt ez álomnak, mely gondolatának megfelelt: a vallásos ösztön visszaadja politikai hitét, és e kettős illettséggel megnyitja azon gyors és fényes hadjáratok sorát, melyekben Konstántinápoly Rómát fölszabaditotta és Karthágót visszafoglalta. Többi tervei, melyeket Justinianus forralhatott, több időt kivántak egy ember életénél, s szerencsétlenségre neki nem volt örököse. Hogy dicsőségét alá szállitsák, azt mondták, hogy győzedelmeit tábornokainak köszönhette, hanem a háború eszméjét és intézését kinek köszönhette volna, ha nem önmagának? Uralkodása a birodalomnak négy oly tábornokot adott, kiket a Róma legszebb korában éltekhez lehet hasonlitni, Belisariust, Narsest, és a két Germanust: ilyen szerencse csak nagy fejedelmeknek jut.

A szláv és hún föld barbarjai, kik Justinus egész uralkodása alatt meg sem mozdultak, mihelyt ő megholt, rögtön ujra megjelentek, mintegy kikémlelendők az új császárt. Az antok, mint mindig a telet választván a Dunán való átkelésre, benyomultak Kis-Scythiába, s már Thraciát fenyegették, midőn Germanus őket egy nagy csatában megverte[3]). Három év mulva a szlovénekre

---

[1]) Quidam Orientis episcopus alas et animos addidit imperatori, somnium sibi a Deo immissum asserens. Theophanes Chronogr. 161. l.

[2]) Cum ipso enim militabo, et Libyae dominum constituam. Ugyanő u. o.

[3]) Antae Sclavenorum accolae, transito Istro, in Romanorum fines cum magno exercitu irruperunt. Germanus recens ab Imperatore creatus

került a sor, kiket a thraciai hadak parancsnoka Khilbudius a Duna bal partjára s azután a Kárpátok aljába vert vissza, s falvaik közt folytatott velök kemény háborút: de egy vigyázatlan előnyomulás közben, magát be engedvén kerittetni, elveszett. Khilbudius eredetére nézve szláv s kitünő tehetség volt a Duna mellett folyó háborúkra; halála a barbarok előtt valódi diadalnak tetszett s egész vakmerőségöket visszaadta[1]). A bolgárok nem késtek ujra munkához látni; megint versengve raboltak és kegyetlenkedtek. Egyszer a mint a rómaiak által megvert bolgárok nagy sietve visszavonultak a Dunához, a legiók, a mint vigan nem nagy rendben s nem igen vigyázva tértek vissza táborukba, egy bolgár hadosztályra bukkantak, melyet igen távolra gyanitottak. A meglepett rómaiak bomladozni kezdtek s csak hamar teljes zavarba jutottak. E zavar közben az ellenséges lovasok a futamodók közzé nyomulva a tisztekre tartottak vadászatot, s pányváikkal fogdosták őket, hogy később váltságot kapjanak értök. Igy sikerült hurokra keritniök a római sereg három parancsnokát is: Constantiust, Godilast és Akumot[2]). Godilas egyik keze még szabadon maradván a pányva kötelét tőrével elmetszette és megmenekült; a másik kettő fogságba jutott. Constantius ezer darab ara-

---

magister militum totius Thraciae, inito cum hostium copiis proelio, vi illas profligavit, et ferc ad internecionem cecidit. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 40. fej.

[1]) Chilbudium imperator . . . militari Thraciae magisterio ornatum Istri fluminis custodiae praefecit, atque operam dare jussit, ut amnis transitu Barbari in posterum prohiberentur. Post annos tres . . . duro certamine inito, Romani multi cecidere, atque in his militum magister Chilbudius. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 14. fej.

[2]) Constantium, Acum et Godilam fugientes soco velut reste interceperunt. Godilas soco sicae opera rescisso effugit, Constantius autem una cum Acum vivus comprehensus est. Theophanes Chronogr. 184. l.

nyon kiváltotta magát: de Akumot rabságra hurczolták. Ő a moesiai gyarmatokból származott s keresztyénségre tért hún volt [1]): maga a császár tartotta keresztvizre. Talán e körülmények, melyeket a bolgárok mint Akum magos rangjának okait jól ismertek, vontak reá szigorúbb bánásmódot. Hét évi csendesség következett e rablásokra; azután a háború ujra kezdődött 538-ban, de már ekkor sokkal komolyabban.

A barbarok jól kiválasztották a pillanatot, hogy támadást kisértsenek a birodalom éjszaki része ellen, a honnan minden csapat Italiában volt elfoglalva. Maga Belisarius sorsa is, kit Róma falai közt szorongattak, egy ideig kétségesnek látszhatott; igy gondolták a frankok, kik Róma szövetségéből éppen ekkor pártoltak át a góthokhoz a narbonne-i tartomány átengedéséért [2]). A góthok ügyét valamennyi germán nép előtt úgy tüntetvén föl mint maga Germania ügyét, fegyverfogásra izgatták őket, reménylve hogy a Duna felől erős oldaltámadást intézhetnek. A germánok viszont nem mulasztották el azon különféle fajú népeket izgatni, melyek e folyó szomszédságában laktak. Hihetőleg e fölszólitások következtében történt, hogy az antok, a bolgárok és húnok kicsaptak határaikból 538-ban. Utjokban akadályra nem találván minden irányban szerte szét csapongtak. E háború romboló eredménye a lett, hogy Illyriában harminczkét várat vivtak meg, a thraciai Chersonesust földulták, s egy csapat, mely a Hellespontuson Sestus és Abydus közt átkelt, a kis-ázsiai oldalon is pusztitott [3]). Egy másik

---

[1]) Acum patria Hunnus, quem e sacro fonte suscepit imperator. Theophanes, Chronogr. 184. l.

[2]) Procopius, Bellum Goth. I. könyv. 13. fej.

[3]) Ab Jonio sinu ad ipsa Bysantii suburbia, continenti cursu, omnia populati barbari castella in Illyrico XXXII. ceperunt. Procopius, Bel-

csapat, mely Thermopyléig nyomult, a szorost fallal elrekesztve találván, azt az Oeta ösvényein megkerülte, s Akhaiára vetvén magát, a korinthusi öbölig rabolt[1]). Mint midőn az árviz visszahúzódik a romokról, melyeket csinált, ugy vonultak azután vissza a barbarok országukba, jól lakva a mészárlással, megrakodva zsákmánynyal, s százhúszezer római foglyot hurczolva magokkal, kik eleven zsákmányaik voltak[2]).

Justinianus kétségbe esve ekkor ujra hozzá fogott azon nagy munkához, melyben nagybátyja uralkodása alatt közre működött s melyet más teendői vele félben hagyattak. Oly erélylyel fogott e munkához, melyet többé semmi nem lankasztott. Óriási mű volt ez, mely nem csak a Duna jobb partját, s Scythia, Moesia, Dardania és Thracia tartományok belsejét, hanem túl a folyón is a bal part minden fontos pontját magába foglalta, melyeket két század óta oda hagytak volt. Singidunum, Viminacium, Bononia, Ratiaria, Novae, egy szóval felső és alsó Moesia minden nagy erőssége kikelt romjaiból; mind meg lett erősitve, sok meg is nagyobbitva: az egyszerű kastélyokból városok lettek, a tornyok erősségekké alakultak, a mint a helyzet szüksége hozta magával. A bal parton Constantinus és Maxentius várai vissza lőnek foglalva, s a torony, mely valaha a barbarok felől Trajanus hidjának fejét képezte, Theodora tornya név

---

lum Pers. II. könyv. 4. fej. — De aedificiis IV. könyv. II. fej. — Marcellini Comitis Chron. ad ann. 538. — Jornandes, De success. temporum. — Theophanes Chronogr. 185 l.

[1]) Cum ad Thermopylas manum oppugnandis moenibus admovissent, a custodibus fortissime repulsi, dum viarum anfractus explorant, praeter opinionem invenere tramitem, quo in montem illic eminentem evaditur. Procopius, Bellum Pers. II. könyv 4. fej.

[2]) Cum opulenta praeda captivorumque centum et viginti millibus domum, obsistente nemine, remigrarunt. Ugyanő u. o.

alatt ujra fölépitve ismét uralgott a folyó szorosain [1]). Kis Scythia, a pusztai népek berohanásainak rendes utja, számos védművet kapott, mind a folyó mind a tenger mellett. Voltak itt régi rongált várak, melyekbe a szlávok tanyát ütöttek [2]); ezekből kiverték e rablókat, hogy helyökbe római őrségeket tegyenek. Végre az ország belsejében a Duna és a Haemus közt Justinianus mindent, a mit csak lehetett, megerősittetett. Imitt amott nagy lőréses keritéseket is épittetett, melyekbe, berohanás esetére, a föld népe családjaival s ingóságaival együtt menedéket találjon.

Ezen üdvös előintézkedések nem csak a húnok és szlávok ellen voltak téve, része volt abban a gepidáktól való félelemnek is. E nép, mely mint barát sokáig állt a birodalom zsoldjában, hű maradt a római szövetséghez mind addig, míg a góthok, kiknek ellensulyául szolgált, Pannoniában tartózkodtak. Mikor ezek általköltözködtek Italiába, a gepidák el akarták foglalni a Száva mellékét, de a rómaiak ellenzésével találkoztak, kik magok számára követelték vissza e föld birtokát. A gepidák osztán ezért részint alattomos részint nyilt ellenségeskedésekkel állottak bosszút. Nem azon nyilt és nyers erőszak jellemzette a gepidák viszonyait szomszédaikhoz, mint sok germán népét; politikájokban bizonyos óvatosság és ravaszság volt, mely ugy látszott, hogy a byzanti politi-

---

[1]) Tum quoque Trajanus bina castella imposuit utrique fluminis ripae; atque horum quidem alterum, quod in adverso est continente, Theodoram, alterum vero situm in Dacia vocabulo . . . utique latino Pontem appellarunt. Procopius, De aedificiis IV. könyv 6. fej.

[2]) Arx vetus erat Ulmiton dicta, quae quoniam Sclavenis barbaris grassatoribus diu sedem praebuerat, vacabat penitus, nec jam nisi nomen servabat: tota a fundamentis reaedificata, oram illam ab incursibus et insidiis Sclavenorum liberam reddidit. Procopius, De aedificiis IV. könyv 7. fej.

kát akarta majmolni. Mindig hűséget esküdözve mindennap foglaltak egyegy részt a Száva mellékéből; még Sirmium falai közzé is belopóztak, melyből azután vonakodtak kivonulni[1]). Jól ismerték részvételöket is a szlávok rablásaiban s a frankokkal való czimborálásaikat. E magok viselete méltán nyugtalanitotta a császári kormányt, mely az italiai háborúval egészen elfoglalva érezte hogy gyenge a Duna mellett. Justiniánus, hogy magát erről az oldalról biztositsa, leszállitotta a longobárdokat Bohemia fönsikjáról, hol mintegy figyelő állásban voltak, s nekik engedte a Duna jobb partján nem csak az ostrogóthok régi birtokát Pannoniában, hanem Noricum azon részét is, melyet a rugok laktak, mielőtt az Álpokon átkeltek. E terűleteket oly föltételek alatt engedte át nekik, hogy országúl alattvalói s szövetségesek czime alatt katonai szolgálatra kötelezettek legyenek[2]). Élő gát volt ez, melyet a gepidák és maga közzé akart állitani. Anastasius ugyanezt tette kicsinyben néhány évvel azelőtt, midőn herulokat telepitett Singidunum környékére[3]). Ez a kisegitő eszköz, melyet a római kormány gyakran használt, ez alkalommal csak félig sikerűlt, a longobárdok jelleme miatt, kiket valamennyi germánok közt a legvadabbaknak és zavargóbbaknak tartottak. Ez uj helyzetök éppen

---

[1]) Gepaedes, qui olim urbem Sirmium Daciamque omnem obtinuerant, ut primum Justinianus Augustus ditioni Gothicae regionem illam eripuit, agentes ibi Romanos abduxerunt in servitutem, et continenter progressi, vim vastitatemque imperio romano attulerunt. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 33. fej.

[2]) Cum urbem Noricum et Pannoniae munitiones aliaque loca Justianus Longobardis donasset, eam illi ob causam, patriis sedibus relictis, in adversa Istri ripa consederunt, haud procul a Gepaedibus . . . Tamquam Romanis conjunti foedere . . . Ugyanő u. o.

[3]) Procopius, Bellum Goth. II. könyv 14. és III. könyv 33. fej.

nem hazudtoltatta meg velök hiröket. Bizonyos hogy házsártos szomszédai voltak a gepidáknak, kiknek sanyargatásra voltak hivatva, de éppen nem mutatkoztak szelidebbeknek a római tartományok iránt sem, melyeket védelmezni igérkeztek. E gazdag vidékek látása veszélyes vonzalmat gyakorolt rájok s Justinianus csakhamar kénytelen lett magát alattvalói és vendégei közt közbe vetni.

Fő czélja minden esetre el volt érve. A gepidák és longobárdok mindenféle támadások, sértések és kihivások következtében oda jutottak, hogy egymást oly mély és engesztelhetetlen gyűlölettel gyűlöltek, a milyen csak szomszédok és rokonok közt lehető. Királyaik, Aldoin, ki a longobárdokat kormányozta, és Thorisin, ki a gepidákon uralkodott [1]), a nemzeti gyűlöletet személyes ellenségeskedésökkel még mérgesitették. A dolog oda jutott, hogy 548-ban a két nép, elszánva magát, hogy e viszálynak élethalál-harczczal vessen véget, kölcsönösen kihivást intézett egymáshoz, ugyanazon alakban, mint a germán bajnokok párviadalainál szokásban volt [2]). Időt és helyet határoztak a csatára, melyben a két nemzet közzül az egyiknek a csatatéren kellett maradni s, a nap elég távolra volt kitűzve, hogy mindegyik félnek legyen elég ideje minden erejét talpra állitni s kivülről is segitséget szerezni. A lehető szövetségesek leghatalmasbika, ki a legnyomatékosabb súlyt volt vetendő a csaták mérlegébe, bizonyosan a római császár volt, erre gondolt legelsőben is mind a két nemzet, mindegyik, az igaz, a maga módja szerint [3]).

---

[1]) Tunc temporis Thorisinus imperabat Gepaedibus, Audoinus Langobardis. *Θορισίν, Αὐδουίν.* Procopius e. h. III. könyv 34. fej.

[2]) Belli mutui vehementissima incensi cupidine, proruebant in pugnam, cui et certa dies praestituta est. Ugyanő u. o.

[3]) Utrique de illo (Imperatore) auxilium magnopere exspectabant. Procopius e. h.

A longobárdok, azon szemrehányások daczára is, melyeket gyakran kaptak, jogosultaknak hitték magokat a birodalom egyenes segitségéért folyamodni, míg a gepidák követelésöket csak odáig terjesztették, hogy a birodalom semlegességét megnyerhessék. Mindegyik nép sietett követséget küldeni Konstántinápolyba, oly szándékkal, hogy ellenségét megelőzze, s elébb terjeszsze elő ügyét a legkedvezőbb szinben. S valóban oly nagy volt buzgóságuk, hogy a két követség egyszerre érkezvén a császári városba ugyanazon napra kért kihallgatást. Justinianus azt határozta, hogy külön külön s másmás nap hallgatja ki őket[1]), de az első kihallgatás a longobárdoké volt? Aldoin követségének feje a trón közelébe bocsátva, hol a császár udvara közepett ült, ez előre elkészitett beszédet tartotta, melyet az egykorú történelem följegyzett:

„Nem tudjuk eléggé bámulni, óh rómaiak! a gepidák ostoba szemtelenségét, kik, miután birodalmatoknak annyi kárt tettek, most azt fogják elétök terjeszteni, hogy annak még több kárt tegyenek. Különös fogalma lehet az embernek szomszédai szivességről, ha akkor kér tőlök segitséget, midőn méltatlanúl megbántotta[2]). Ha e nép csak valamely távol és kevessé ismert nép iránt mutatta volna magát hűtelennek, sokat és hosszasan kellene beszélnünk, hogy szokásait és természetét lefes-

[1]) Utrosque audire statuit Justinianus, non in unum coactos coetum, at separate admissos. Procopius, u. o.

[2]) Vehementer miramur, Imperator, absurdam Gepaedum insolentiam, qui post tot tantasque injurias vestro illatas a se imperio, nunc etiam dedecus gravissimum vobis imposituri accedunt. Nam licentiam in vicinos extrema plenam indignitate ii solum exercent, qui illos arbitrati captu admodum faciles esse, eorumque bonitate, quos iniqui violaverunt, abusi ipsos adeunt. Ugyanő u. o.

sük, s idegen tanúságokhoz kellene folyamodnunk: de igy csak a ti magatok tanúságára hivatkozunk: ti szolgáltok előttünk példáúl, még pedig legújabb példáúl [1]).“

„Azon korban, midőn még a góthok birták Pannoniát, a gepidák eszélyesen határaik között tartották magokat; nem lehetett látni, hogy lábukat a Duna jobb partjára tették volna, annyira féltek a góthok kardjától. Óh ebben az időben a góthok szövetségesei, jó barátjai voltak a római birodalomnak; elődeid, óh császár, sok pénzt küldtek nekik, s te magad is nagylelkü voltál irántok [2]). Kétségtelenül nagy szolgálatokkal fizettek ugy-é jótéteményeitekért? Semmivel, sem naggyal, sem kicsinynyel. Az igaz, hogy nem tettek nektek semmi kárt; de hogyan is tettek volna? Leköszöntetek volt régi jogaitokról azon területre, melyet a Duna bal partján laknak, s a jobb parton a góthok tartották őket zabolán. Igazán szép szolgálat az ilyen, mely csak attól függ, hogy lehetetlenség ártani s erre valóban szilárd barátságot lehet alapitni!“ [3])

„Ime most a góthok egész Pannoniából ki vannak verve, s ti rómaiak távol háborúkba bonyolodva hadaitokat a világ végére külditek. S mit csinálnak a gepidák? Megtámadnak, rabolnak benneteket, pusztitják tartományotokat. Nincsenek szavaink, hogy igaz nevén ne-

---

[1]) Ac si Gepaedes perfidiam uni alii cuipiam genti exhibuissent, nobis . . . longa oratione, multo tempore, externisque testimoniis opus esset; jam vero vos ipsi exemplum praebetis recens. Procopius. u. o.

[2]) Tunc foederati et amicissimi Romanorum amicitiae nomine, cum ab Imperatoribus fato functis congiaria annis singulis plurima, tum a te aeque munificio acceperunt. Ugyanő u. o.

[3]) Quis gratum unquam appellet animum nocendi impotentiam? Et quae stabilitas amicitiae in mero defectu virium ad peccandum? Ugyanő u. o.

vezhessük az ilyen gonoszságot, mely nem csak birodalmatok fönségét támadja meg, hanem a barátság legszentebb törvényeit s szövetségtök alkupontjait is megsérti[1]). A gepidák, óh császár, elveszik tőled Sirmiumot, rabságba hurczolják a római lakosokat, s azzal dicsekesznek, hogy nem sokára egész Pannonia uraivá lesznek! Vajon hogyan kapták azt a földet, melyet birnak? A ti érettetek, a ti veletek, vagy ti ellenetek nyert győzedelmekkel? Mely ütközet árában jutott ez a föld kezeik közzé? Talán azon évdijak ráadásául, melyeket oly sokáig fizettetek nekik, hogy barátaitok legyenek[2])."

„Nem, mióta ember él, nem történt nagyobb szemtelenség, mint ez a követség, melyet hozzád intéznek óh császár![3]). Tudván, hogy mi ellenök irtó háborúra készülünk, hozzád futnak; meg fognak jelenni trónod előtt, s talán odáig viszik szemtelenségöket, hogy tőled kérnek segitséget ellenünk, kik hiveid vagyunk. Talán ellenkezőleg ajánlkozni fognak visszaadni, a mit tőled loptak; ez esetben tulajdonitsd az ő késő megjózanadásukat és megbánásukat a longobárdok kardjának, mely készen áll a kirántásra, s méltóztassál azért nekünk mondani köszönetet[4]). A kettő közzül valamelyik áll: vagy

---

[1]) Ecce enim, ut primum Gepaedes pulsos ex omni Dacia Gothos, ac vos bello impeditos viderunt, ausi sunt scelesti undique ditionem vestram invadere: cujus rei indignitatem quis possit verbis consequi? An non romanum imperium spreverunt? An non foederis ac societatis leges violarunt? . . . Nonne in majestatem rebellarunt? Procopius u. o.

[2]) In cujus pugnae proemium illis ea regio cessit? Idque postquam a vobis crebra stipendia, ut jam ante, a tempore nescimus quo, pecuniam . . . acceperunt. Ugyanő u. o.

[3]) Hac porro ipsorum legatione nihil iniquius post homines natos susceptum est. Ugyanő u. o.

[4]) Quod si eo consilio venerunt, ut injuste occupata restituant; est profecto, cur Romani praecipuam ejusmodi poenitentiae et sanioris con-

megbánásukat bevallani jönnek eléd, s akkor gondold meg, hogy ez a megbánás erőltetett; vagy azért jönnek, hogy megtartva a mit tőled elvettek, még többet kérjenek, s akkor vedd eszedbe, hogy ez a legvégső bosszantás, a mit csak emberen el lehet követni.“

„Mi barbár együgyüségünkben durván s nem oly ékesenszólással beszélünk, a milyet ily nagy dolgok érdemelnének. Szavainkhoz hozzá fogod tenni, a mi bennök hijányzik, bölcseségedben megfontolva a rómaiak és longobárdok érdekeit. Te különösen meg fogod gondolni ezt: mily természetes, hogy mi longobárdok és rómaiak, kik egyenlően a katholikus hitet valljuk, legyünk egyesülve a gepidák ellen, a kik arianusok, és már csak ezért is ellenségeink[1].“

E beszéd után, mely fogalmat adhat a VI-dik századi germán ékesenszólásról, a longobárdok követei el lőnek bocsátva s más nap a gepidák követeit vezették kihallgatásra. Justinianus egészen ellenkezőjét hallotta annak, a mit előtte való nap hallott volt. Ha a longobárdok durva, nyers, de bárdolátlanságában is ügyes követségének a volt a czélja, hogy a rómaiak becsületérzetét fölingerelje és bosszújokat fölkorbácsolja, a gepidáké, mely nem kevesbbé ügyes volt finom maga mérséklésében, arra volt számitva, hogy ellentétbe helyezze az ő hódoló és békés szellemöket vetélytársaik vad dölyfével. „A gepidák midőn e követséget a római császárhoz intézték, inkább birót mint szövetségest jöttek kérni, s bizonyosan igazságtalanúl kellett megtámadtatniok, miután birót keresnek: a ki a viszályt kezdi, vajon igy

silii causam adscribant Langobardis, quorum metu illi compulsi, sero tandem, invite licet, resipiscunt. Procopius, u. o.

[1]) Adjuncta hac aliis omnibus cogitatione, Romanos jure coituros nobiscum, qui de Deo sentimus cum ipsis eadem, et Arianis vel eo nomine adversaturos. Ugyanő u. o.

viselné-é magát? Egyébiránt senki sem jöhet arra a gondolatra, hogy ezt az eljárást a félelemnek tulajdonitsa: nagyon jól tudja a világ, hogy a gepidák mind számra mint vitézségre külömbek mint a longobárdok[1]). Ha tehát a jelen körülmények közt a császár barátságához folyamodnak, ez alázatból és becsületből s azért is történt, hogy a bizonyos diadalból neki a maga részét megajánlják. Óh császár, folytaták Thorisin követei, a longobárdok csak tegnapi barátaid, a gepidák az idő által megpróbált régi szövetségeseid. A longobárdaknak nincs egyebök mint esztelen vakmerőségök, mely arra készti őket, hogy mindennek, a ki feléjek közelit, neki rontsanak; a gepidák bölcsek, és hatalmasok[2]). Számtalanszor akartuk eléd terjeszteni sérelmeinket, de a longobárdok mindig ellene szegültek, s most, miután a háborút arra a pontra vitték, a hova akarták, gyengeségökön nyugtalankodván, azt reménylik hogy téged barátaid ellen fegyverkeztetnek. Ezek a rablók azt hozzák föl ürügyül, hogy azért támadnak ránk, mert elfoglaltuk Sirmiumot, mintha birodalmadban nem volna elég föld és város, mintha nem volna annyi tartományod, a világban, hogy magad keresed a népeket, hogy azokban lakozzanak[3]). Mi, mi magunk szeretjük hirdetni, hogy

[1]) Gepaedes et numero et fortitudine Langobardis longe praestare. Procopius c. h. III. könyv 34. fej.

[2]) Id etiam attendere convenit, recentem esse Langobardarum amicitiam cum Romanis; Gepaedibus societatem familiaritatemque vobiscum veterem intercedere . . . Langobardi . . . Inconsideratae pleni audaciae. Ugyanő u. o.

[3]) Vos adeunt, idque agunt, ut pro ipsis Romani contra quam fas est, bellum suscipiant; cujus causam ex Sirmio aliisque nonnullis Daciae locis in nos conflatam fures hi proferunt . . . Atqui tot urbes adhuc totque provinciae supersunt imperio tuo, ut nationes quaeras . . . Ugyanő u. o.

a földet, melyet birunk, a rómaiak nagylelkűségének köszönjük. Már pedig a jóltévő támogatás- és pártfogással tartozik annak, a kivel szivességet tett. Határozd el tehát óh császár! hogy segitséget fogsz adni nekünk a longobárdok ellen, vagy legalább maradj semleges köztünk és közöttök: ezt téve illően fogod tekintetbe venni néped érdekeit, s az igazságnak is eleget fogsz tenni[1]).“

Justinianus sokáig tanakodott magában és a tanácscsal együtt, hogy e körülmények közt mit volna tanácsos tenni. Bele avatkozzék-é a viszályba, vagy hagyja a két bajvivót, hogy egymást kényök kedvök szerint rongálják, a nélkül, hogy egyiket vagy másikat pártolja? Ha arra határozzák magokat, hogy beavatkozzanak, világos volt, hogy a longobárdokhoz kellett állaniok. Mind két fél mellett kitünő okok beszéltek, mert ha egy részről a rómaiaknak a gepidák gyors tönkre jutását kellett is ohajtaniok, más részről veszedelemmel járt rájok nézve szer fölött erősitni ezeket a longobárdokat, kiknek barátsága már is oly alkalmatlan kezdett lenni. Mindent jól megfontolva, a gepidákat elutasitották, s a longobárdoknak tizezer római lovast és ezerötszáz herult igértek segitségül, magoknak tartva fön megitélni, mikor és mi módon legyen az igéret teljesitve[2]). Egy közbe jött eset, mely a kettős követség után nem sokára történt elismertette Justinianussal, hogy a legokosabban cselekedett, s hogy a gepidák látszó alázatossága csak szemfényvesztés volt, hogy óvatosságát elaltassa.

---

[1]) Rogamus ut pro sociali jure Langobardos nobiscum viribus omnibus invadatis, vel certe a neutra sitis parte: quo suscepto consilio, rem aequam ac romano imperio convenientissimam facietis. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 34. fej.

[2]) Quos (Gepaedes) Justinianus Augustus post longam deliberationem remisit irritos, ac jurato cum Langobardis foedere... Ugyanő u. o.

Azon nagy félszigetben, mely a Fekete tenger éjszaki részén fekszik s azt az Azowi tengertől elválasztja, s melyet hajdan Cimmeriának s ma Krimnek hivnak, lakott a tetraxit góth nép, csekély töredéke a Hermanarich roppant birodalmának[1]). Mikor ez a birodalom 375-ben Balamir húnjainak csapásai alatt összeomlott, némely bujdosó góthok szabadságot keresni azon hegycsoport közzé vonultak, mely a félszigetet délről övezi, s mely még a VI-dik században a régi gall Dor vagy Tor nevet viselte, mi magas földet jelent[2]). Ott termékeny s forrásokban gazdag völgyeket foglaltak el, melyek egyiránt alkalmasok voltak mivelésre mint baromtenyésztésre, s idővel egy kis népet alkottak, mely szintoly ismeretes volt vendégszeretetéről s békés erkölcseiről, mint vitézségéről, ha harczra ingerelték. Nem lehetett nálok se várost se semmiféle erősséget találni; minthogy a régi germánok ezen fiai hiven megtartották őseik idegenkedését a falaktól és zárt helyektől, melyeket ugy tekintettek mint börtönöket. Szintoly bölcs mint harczos kis köztársaságuk csaknem mindig békében tartotta magát, jóllehet szomszédai voltak az utigur húnoknak, kik a félsziget éjszaki részén s a Bosporus Cimmericustól keletre terülő lapályokon tanyáztak, és a ku-

---

[1]) Gothi Tetraxitae. — *Γόθοι οἱ Τετραξῖται καλούμενοι.* Procopius, Bell. Goth. IV. könyv 4. fej.

[2]) Dory maritima regio, ubi ab antiquo Gothi habitant. Procopius, De aedificiis III. könyv. 7. fej. — Ettől kapta a kimmer félsziget déli része a görög regékben a Tauris nevet. Az oly nevek, melyekben a dor gyök előjön, igen gyakoriak azon tartományokban, melyeket hajdan gallok laktak, milyenek a tauriskok, taurinok és a Galliában s a keleti és nyugoti Álpok közt létező számos Dor, d'Or és Tor nevezetű hegyek nevei. Tudjuk egyébiránt, hogy a kimmerek azon törzsek egyikét alkották, melyekből a gall nemzetek származtak. Lásd Histoire des Gaulois czimü munkám bévezetését.

trigur húnoknak, kik a Palus Maeotistól nyugotra fekvő vidéket birták; e féktelen törzsek annyira megtanulták becsületben tartani a tetraxit góthok négyszögű paizsát és hosszú kardját[1]). A római városok, melyek a déli részt szegélyezték, hol a kereskedelem nagyban folyt, Cherson, Theodosia és Bosporos, a tengerszoros őrei, a kis góth köztársaságban becsületes és hasznos szövetségest találtak, s jó szolgálataik kölcsönös viszonzása okozta, hogy ez a szövetség soha szégyent nem vallott. A tetraxit góthok keresztyének voltak. De melyik egyházhoz, ahhoz tartoztak-é, mely a nicaeai hitalakot s az istenség két első személyének a szent háromság titkában való együttléteztét vallotta, vagy pedig az Európában szétszórt velők egy vérből való népekkel együtt Arius tévelygéseit osztották-é? Konstántinápolyban nem tudták, de ha egy egykorú irónak hihetünk, még magok sem tudták, mint a kik pallérozatlan s a tudományban járatlan, de hitök gyermetegségében jó keresztyének voltak[2]). Püspökük éppen elhalálozott, s nyugtalanúl kérdezték magoktól, hogyan kerithetnének helyébe másikat, midőn hire terjedt, hogy az abasgok csak imént keresztyénségre tért népe Konstántinápolyból kapott egyet[3]). Ez rájok nézve világosság sugára volt, s azonnal egy küldöttség indult, sürgetni a rómaiak nagy császárjánál,

---

[1]) Ac primo quidem Gothi muniti clypeis stetere contra, ut impetum prohiberent, cum suis viribus tum loci firmitate freti: nam et Barbarorum, qui in illis partibus degunt, ipsi fortissimi sunt. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 5. fej.

[2]) An vero Arii sectam Gothi isti, quemadmodum caeterae gentes Gothicae, aliamve secuti unquam fuerint, affirmare nequeo; quando nec ipsi id sciunt, sed jam pietate admodum credula simplicique religionem colunt. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 4. fej.

[3]) Audierant destinatum ab Imperatore fuisse praesulem ad Abasgos. Ugyanő u. o.

hogy adjon püspököt hű barátainak, a tetraxit góthoknak [1]).

Ez egyszerű emberek, Justinianus elé kihallgattatásra bocsátva, néhány szóval előadták utjok czélját, s a püspök, kit kértek, kegyesen meg lőn számukra igérve. Ezután ugy tetszett, hogy ismét szólni akarnak, mintha még valami fontos mondani valójok volna; de miután tekinteteiket a császár számos és fényes környezetén, kikkel szerette magát környeztetni, meghordozták, egészen megzavarodva elhallgattak. A császár, ki zavarukat látta, meghitta őket más értekeződésre, mely ekkor már titkos és bizalmas volt. E becsületes követek meg akarták szolgálni a szivességet a császárnak és a birodalomnak, fölfedezve előtte némi dolgokat, melyek mélyen érdekelték a római politikát, s minthogy szomszédaikról a húnokról volt szó, ezek a góthok féltek, az egész világ előtt beszélve, oly kényes közlésekbe ereszkedni, a miket később okuk lett volna megbánni [2]). Ekkor szivöket szabadon föltárván, lefestették Justinianus előtt a kutrigur és utigur húnok állását, bel mozgalmaikat, kincsszomjukat és főnökeik versengését, s értésére adták, mily könnyű s mily hasznos lenne a római birodalomnak e barbarok közt viszályt támasztani, hogy meg legyenek gátolva ellene egyesülni [3]). Justinianus biztosnak hitte magát a kutrigurok irányában, kik bőkezűségéből évi ajándékot kaptak; s nem hallhatta megütközés nélkül,

---

[1]) Rogantes ut antistite suo recens mortuo aliquem sibi episcopum daret. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 4. fej.

[2]) Cum Hunnos Uturguros hi legati metuerent, palam quidem ac multis audientibus legationis causam exponentes, de praesule tantum mentionem fecerunt Imperatori. Ugyanő u. o.

[3]) At in arcano intimoque colloquio utilitates omnes declaraverunt, quam imperium romanum capturum esset, si discordia inter vicinos sibi barbaros aleretur. Ugyanő u. o.

hogy e hamis szövetségesek megigérték, hogy a gepidákat a longobárdok elleni táborozásban segitendik, s hogy a megindulást éppen akkor határozták el, mikor Thorisin követei oly szerényen sürgették semlegességét. A tetraxit góthok e fölleplezéseknél nem állapodtak meg: fölajánlották köztársaságuk jó szolgálatát a kutrigurok ellen a háborúban, mely ha a rómaiaknak tetszeni fog, kitörhet, s azután visszavonultak.

A tanácsot jónak találták, és míg a góth követek a taurisi hegyekbe visszatértek, Konstántinápolyból értelmes küldöttek indultak a pusztákra, a hol az utigurok tanyáztak a Kaukázon túl. Ezen horda királya akkor egy Sandilkh nevű[1]) irigy és kapzsi ember volt, kinek alacsonylelkűsége vetekedett hiúságával. Maga az a gondolat, hogy a rómaiak őt megvetették, midőn kedveskedéseikkel és pénzökkel a kutrigurok királyát keresték föl, ki azt nem érdemelte meg, Sandilkhot majd nem megpukkasztotta mérgében, s keserű töprenkedései közben nem tudta, melyiket kelljen jobban gyűlölnie, szerencsés versenytársát-é, ki őt homályba boritotta, vagy Justinianus császárt, ki az érdemet ily roszúl itélte meg. A mint a táborába érkezett római küldötteket meglátta, homloka kiderült s rögtön visszatorlásra gondolt. Az előterjesztések, melyeket ezek hoztak, tiszták voltak minden csűrés csavarás nélkül; megjánlották az utigúr fejedelemnek a segélypénzt, melyet eddig a kutrigurok fejedelme húzott, azzal a föltétellel, ha őrizni fogja ez utóbbit, s valahányszor a kutrigurok hadjáratot inditandnak a Duna mellékén, Sandilkh törjön be szállásaikra s azokkal bánjék ugy, hogy a kutrigur csapatokat téritse vissza, s az-

---

[1]) E nevet következő alakokban találjuk *Σανδίλχος*, *Σανδίχλος* és *Σανδίλ*.

tán ne kiméljén semmit, hogy őket meglakoltassa[1]). Ezen, mint látjuk, nagyon is világos előterjesztések Sandilkhot, ugy látszott, eleinte fölháboritották. Azon a hangon, melyen az szokott beszélni, kit sokáig számba sem vettek, de a ki érzi, hogy rá vannak szorulva, igy kiáltott föl élénk hangnyomattal: „Ti rómaiak igazán igazságtalanok vagytok, midőn azt kivánjátok, hogy irtsam ki honfiaimat és atyámfiait, mert tudjátok, hogy a kutrigurok nem csak hogy azon nyelvet beszélik, a melyet mi, nem csak hogy viseletök, erkölcseik és törvényeik azonegyek a mieinkkel, hanem még ugyanazon vér is foly ereikben, mint az utigurokéban, jóllehet a két népet külön fejedelmek kormányozzák[2]). Azonban ime megmondom mit tehetek, hogy császárotoknak szolgálhassak. Meg fogom lepni a kutrigurok tanyáit, s lovaikat kézre keritve elhozom magammal. Ebből a lesz, hogy ellenségeitek, nem győzvén tovább lóval, nem folytathatják sokáig ellenetek a háborút, s akkor aztán békében alhattok[3])." A római küldöttek nevethettek volna Sandilkh ajánlatán, ha nem lett volna nagyon is boszantó gúnyolódás hangján ejtve; hanem elértették a czélzást s egyikök a barbar szivében az irigység ösztönét ujra fölbolygatva gúnyosan kérdezé tőle, vajon honfiai s atyjafiai a kutrigurok, kik iránt oly nagy gondoskodást mutatott,

---

[1]) Proponebat Imperator per legatos, si Contraguros debellasset, ad ipsum annuas pecuniarum praestationes, quae quotannis illis pendebantur, redituras esse. Menander, Excerpta Legat. 133. l.

[2]) Minime sibi pium aut decens fore, omnes suos cotribules ad internecionem usque delere . . . Quippe qui, inquiebat, non solum eadem lingva atque nos utuntur, eadem habitatione, eodem vestitu, atque eadem vivendi ratione, sed etiam sunt nostri consangvinei, quamvis aliis ducibus pareant. Menander e. h.

[3]) Equos Cotraguris adimam, et hos mihi vindicabo proprios, ne habeant quibus vecti et insidentes Romanis noceant. Ugyanő u. o.

megosztják-é vele azt a pénzt, melyet a rómaiaktól kapnak, s vajon számithat-é részre zsákmányukból, midőn a rómaiak tartományait is rablandják[1]). A vágás jól talált: Sandilkh, dühbe jőve, elvetette álarczát, elfogadta az ajándékokat, s megesküdt, hogy vakon megtesz mindent, a mit neki parancsolnak.

Mi alatt a gepida és római politika ily aknákkal és ellenaknákkal dolgozott, hogy a Fekete tenger melléki törzseket megnyerje, a gepidák és longobárdok nagy párbajára kitűzött nap elérkezett. A küzdő felek azon vették észre, hogy magokra vannak hagyva, minthogy a segitség, melyet egyik s másik felől is vártak, elmaradt: mindemellett is a germán becsületérzés nem kevésbbé követelte, hogy ily ünnepélyes kötelezettségöknek feleljenek meg. Seregeik tehát sikra szálltak, de alig állottak szemben, halálos félelem lepte meg őket, s hátat forditva egyik egy, másik más felé szaladt[2]). A két király jelen volt e különös bomláson, de nem birta megakadályoztatni. Thorisin, ki előnyben hitte magát, hasztalan vetette magát a gepidák elébe most fenyegetőzve, majd esdekelve: Aldoin, bizva erejébe, hasztalan kiabálta a longobárdoknak hogy álljanak meg: a csatatér egy pillanat alatt üres lett, s csak a két király állott helyt igen kevesed magával[3]). Kénytelenek lőnek ez eseményben az ég itéletét tekinteni, mely becsületöket megmentette, s a rémület önkénytelen nyomása alatt, melyet

---

[1]) Uturguros autem nihil inde lucri capere, et cum in praedae partem non vocentur a Cuturguris . . . Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 18. fej.

[2]) Jam erant in propinquo acies, non tamen in conspectu, cum terror panicus, de repente ipsis injectus, omnes temere retro fugere compulit. Ugyanő u. o.

[3]) Solis principibus cum paucis admodum remanentibus. Ugyanő u. o.

magok is éreztek, két évi fegyverszűnetet kötöttek, mely alatt arra számitottak hogy viszályaikat barátságosan eligazitják, vagy jobb intézkedéseket tesznek, hogy azokat fegyverrel ketté vághassák[1]).

[1]) Et nos, dixerunt, in Dei sententiam concedamus, bellum dirimentes. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 18. fej.

V. FEJEZET.

A fegyverszünet megszegése a gepidák és longobárdok közt. — Kinialkh egy kutrigur hún sereget vezet a gepidákhoz; ezek azzal szabadulnak tőlök, hogy őket Moesiára forditják. — Justinianus levele Sandilkhoz. — Az utigur húnok a tetraxit góthok által támogatva megtámadják a kutrigurokat. — Rettentő mészárlás; a római foglyok széttépik láncaikat s Moesiába menekülnek. — Kinialkh országa védelmére siet. — Kétezer kutrigur földet kap Thraciában. — Sandilkh levele Justinianushoz. — A gepidák és longobárdok párbajának vége; a győztes longobárdok Justinianust azzal vádolják, hogy irányokban hitét megszegte. — Justinianus öregsége; kormánya hanyatlása. — A római hadsereg bomladozása; a tisztviselőség romlottsága. — Dögvész és földrengések pusztitják a birodalmat. — A kutrigúr húnok, szlávok és bolgárok uj háborúja Zabergán vezérlete alatt. — Három hadsereg pusztitja Thessaliát, a thraciai Chersonesust és Konstántinápoly terűletét. — A rómaiak rémülése; a palotai katonaság gyengesége. — Az öreg Belisarius védi Konstántinápolyt egy maroknyi csapattal. — Bölcs hadműködése az ellenséggel szemben. — Zabergánnak vetett csele; a húnok rendetlenűl megszaladnak. — A győztes Belisariust Justinianus a parancsnokságból leteszi. — A két másik hún sereg is pórúl jár. — A thraciai Chersonesus szép védelme Germanus által; a hajóhadi ütközet; ezen tábornok halála. — Zabergán viszavonúl a Dunán. — A harcz kutrigur és utigur húnok közt ujra kezdődik; az avarok jövetele, kik meghóditván kibékéltetik őket.

548—560.

A kibékülés rövid ideig tartott, s a gepidák és longobárdok nem sokára nem gondoltak egyébre csak hadi készűleteikre. A gepidáknak a kutriguroktól, bizonyos meghatározott napra, tizenkétezer válogatott lovasból álló segitséget kellett kapni; de még egy esztendő volt hátra a fegyverszünet letelte előtt, midőn a segitség megérke-

zett, egy nagy hirű főnök Kiniálkh vezérlete alatt [1]). Ez a véletlen nagyon megzavarta Thorisin királyt [2]); mit csináljon vendégeivel, mig a háború tart? Haza küldeni őket, annyit tett volna, mint elkedvetlenitni, s magát tőlök talán más alkalommal megfosztani: de minden esetre, előre kelljen-é őket fizetni? Befogadni őket Gepidiába, elszállásolni, egész éven át táplálni, s az ily vendégtartástól elválaszthatatlan alkalmatlanságokba keveredni, csaknem oly veszedelmes föladat volt, mint az előbbi. Thorisin e bizonytalanságok közt habozott, midőn egy világot vető eszme villant át lelkén. Rámutatván Moesia buja mezeire, melyek a Duna jobb partján fél kör alakban terűltek, azt inditványozta Kiniálkhnak, hogy keljen át oda minden népével, mely ott zsákmányt és eleséget bőven fog találni, a mit a gepidáknál nem kaphatnának [3]). Kiniálkh elámulva elfogadta az inditványt, s a tizenkétezer kutrigur lovas, miután a Dunán s azután a Száván akadály nélkűl átkelt, Moesia szivébe nyomult, a nélkűl hogy a római hadállomásokat érintette volna, melyeket megkerült [4]). Justinianus, e tényekről értesülvén, rögtön levelet intézett Sandilkh királyhoz, mely igy volt fogalmazva:

„Ha tudva azt a mi történik, s módodban lévén cselekedni, nyugodtan honn maradsz, bámulunk hitsze-

---

[1]) Confestim illi armatorum miserunt duodecim millia, quibus praeter alios imperabat Chinialchus, vir bellica laude clarissimus. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 18. fej. — *Χινίαλχος, Χινιαλος.*

[2]) Gepaedes praecipitem adventum horum Barbarorum graviter ferentes, quod certaminis tempus nondum appeteret, sed annus adhuc superesset pactis induciis. Ugyanő u. o.

[3]) Persvaserunt ut hoc interim spatio oras incursarent ditionis imperatoriae. Ugyanő u. o.

[4]) Quoniam acribus Romanorum custodiis in Illyrico et Thracia claudebatur Istri fluminis transitus. Ugyanő u. o.

géseden, valamint tévedésünkön, melybe akkor estünk, midőn neked adtuk az elsőséget vetélytársad a kutrigur király fölött [1]). Ha ellenkezőleg nem tudod a mi történik, menthető vagy, de hogy ezt hihessük, megvárjuk, hogy kötelességedhez láss cselekedni. A kutrigurok hozzánk jöttek, nem annyira azért, hogy országainkat rabolják (mit nem sokáig fognak folytatni), mint azért, hogy bebizonyitsák előttünk, hogy külömbek az utiguroknál [2]). Nekik küldtük a pénzt, mely neked volt szánva; most a te gondod, mi módon veszed el tőlök [3]). Hallgass erre Sandilkh: ha ily gyalázat után nem sokára meg nem bosszúlod magadat, ez annyit jelent, hogy nem birod, vagy nem mered, s akkor mi, magunk viseletét változtatva, azokhoz térünk vissza, a kiktől félsz, s azt a tanácsot adjuk neked, baráti jó indulattal, hogy hódolj meg nekik. Nem leszünk bolondok, hogy részt akarjunk venni a gyenge megaláztatásában, mikor csak rajtunk áll, hogy az erőssel szövetkezzünk [4]).

A császári iroda levele dühre lobbantotta a gőgös Sandilkhot, ki hogy megmutassa, hogy meg tudja keresni pénzét ha akarja, egész seregével a kutrigurok telepei ellen indult. A tetraxit góthok, kik értesitést kaptak, tizenkétezer jól fegyverzett gyaloggal vártak rá a

---

[1]) Siquidem non ignarus eorum, quae Cutriguri in nos tentarunt, tu interim sponte quiescis, merito certe miror tuam perfidiam. Agathias Hist. V. könyv 170. l.

[2]) Advenerunt enim huc, non eo animo et studio, ut meas ditiones vastent . . . sed rebus ipsis declaraturi quod ipsis ut praestantioribus fortioribusque contemptis, decepti simus, cum tibi confidere maluerimus. Ugyanő u. o.

[3]) Aurum omne quantum tibi quotannis mercedis causa largiri consvevimus, ipsi abstulerunt. Ugyanő u. o.

[4]) Dementiae enim fuerit, una cum victis in societatem ignominiae venire, cum liceat victoribus adjungi. Ugyanő u. o.

Tanais révénél, s ott csatlakoztak hozzá[1]). A kutrigurok, bár véletlen voltak meglepve, s különben is hijányzott legjobb lovasságuk, melyet a Dunához küldtek, jól össze tartottak s Sandilkh elébe nyomultak: de a szerencse ellenök fordult; táborukat kirabolták, nejeiket elragadozták, gyermekeiket szolgaságra hurczolták[2]); a tetraxit góthok kardja s az utigur hunok nyila egyik a másiknál jobban versenyzett a rómaiak szolgálatjára. A földúlt táborban több ezer moesiai vagy thraciai fogoly is volt[3]), kiket a kutrigurok rabságban tartottak, hogy érettök váltságot kapjanak. Ezek lánczra verve szoros őrizet alatt állottak. A mint az ütközet zavarában őreik elszéledtek, e foglyok lánczaikat széttörték és elbujtak, s azután a kezeikre került lovakon megszöktek. A mint félelem- és reménytől üzve nagy sietséggel a Duna partjára érkeztek[4]), azonnal elbeszélték az eseményeket, melyeknek csak imént szemtanúi voltak.

Kinialkh ez alatt a moesiai téreken működött Aratius ellen, ki őt bekeritni igyekezett, de meglehetősen lassan igyekezett, aggódva kis hadseregét veszélyeztetni, s békés kifejlődésre számitva azon hirek következtében, melyeket a Don sikjairól vártak. Mihelyt e hirek megérkeztek, a császár azokat azon parancscsal adta tudtára, hogy közölje Kiniálkhkal. Könnyü kitalálni, mi lett e hirek hatása: Kiniálkhnak és társainak nem volt többé

---

[1]) Gothorum Tetraxitarum adjunctis sibi duodecim millibus (Uturguri) fluvium Tanaim cum omnibus copiis trajecere. Procopius, Bell. Goth. IV. könyv 18. fej.

[2]) Uturguri, versis in fugam hostibus ingentem fecere stragem . . . captis uxoribus liberisque . . . Ugyanő u. o.

[3]) Quorum numerus ad multas myriadas. Ugyanő IV. könyv 19. fej.

[4]) Ejus pugnae beneficio latentes, inde fuga celere in patriam redierunt. Ugyanő u. o.

más ohajtásuk, mint hogy siessenek családjaikat védni vagy megboszúlni; nem tudtak egyebet mint dühösen szidni a gaz utigurokat, elfajult atyjokfiait. Aratius használta ezt a jó alkalmat, hogy alkudozzék velök visszavonulásuk iránt, s azok csakugyan kötelezték magokat hogy egyetlen rómainak sem nyúlnak sem személyéhez sem vagyonához, ha őket nem háborgatják, ezen kivül megesküdtek, hogy többé a római császár ellen fegyvert nem fognak [1]). Kinialkh ekkor bucsút vett a gepidáktól, kik vele együtt eltünni látták minden reményöket a longobárdok ellen való segitséghez. Ezután kevés idő multával kétezer főnyi kutrigur csapat, asszonyok, gyermekek, fegyverfoghatók, kik Sandilkh nyilai elől menekültek, érkeztek szekereikkel a Duna partjára [2]). A csapat esedezve kért engedelmet hogy a folyón átkelhessen, s a római tartományokban egy szeglet földet kért, hogy mivelhesse. A főnök, ki őket vezette, Sinio, Belisarius alatt szolgált volt Afrikában [3]) s e kegyet mint a birodalomért ontott vére díját követelte: Justinianus mindenbe bele egyezett, s Siniot csapatjával együtt Thracia egy néptelen vidékére szállitották [4]).

Eddig minden jól ment: a vihar, melytől éjszakról retteghettek, eloszlott, s a gepidák elszigeteltségökben nem voltak többé eléggé félelmes ellenségek arra, hogy a bi-

---

[1]) Nullam se posthac facturos caedem, neminem abducturos captivum, neque aliud detrimenti importaturos; sed abscessuros ita ut se regionis illius incolis amicos praestarent . . . ac post suum reditum datam Romanis fidem usque servarent. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

[2]) Duo millia cum liberis atque uxoribus. Ugyanő u. o.

[3]) Sinio, qui jampridem in Africa Belisario adversus Gelimerem et Vandalos militaverat. Ugyanő u. o.

[4]) Ipsos Justinianus benignissime accepit et in Thracia considere jussit. Ugyanő u. o.

rodalom kénytelen legyen viszályaikba elegyedni; de a kétszinű politikának megvannak a maga kellemetlenségei s olykor keserű fordulatai. Kiniálkh távozása és Sinio Thraciába telepedése után néhány hónappal a császár egy izenetet kapott Sandilkhtól. Ez az izenet nem volt irásba téve, mert a húnok egy azonkori történetiró megjegyzése szerint nem ismerték a betűt, s irásról még csak hallani sem szerettek: követeik könyv nélkül megtanulták az izenetet, mely rájok volt bizva, s azt azután szóról szóra elmondták annak a kit illetett [1]). Igy történt a dolog Justinianussal szemben is. Az utigur követ, Sandilkh király képviselője, kihallgattatásra a császár elé bocsáttatva e szavakkal fejezte ki magát:

„Gyermek koromban tanultam volt egy példabeszédet, melynek bölcseségét magasztalták s mely megmaradt emlékezetemben. Ha jól emlékezem rá, ez az: a farkas, e vad állat, meglehet hogy szőrét változtatja; de ösztöneit soha nem változtatja meg, mert a természet nem adott neki tehetséget arra hogy megjavuljon [2]). Ez az a példabeszéd, melyet én Sandilkh a vének szájából tanultam, kik hárántékosan igy adták értésemre, miként kell megitélni az embereket. Még egy más dolgot is éppen igy eszemben tartottam tapasztalásom után, mi egy barbar előtt, ki mint én a mezőn él, nagyon is természetes [3]).

---

[1]) Quippe Hunni etiam nunc rudes plane sunt litterarum, quas ne auribus quidem admittunt; quare omnia regis sui mandata more barbarico memoriter relaturi erant legati. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

[2]) Olim puer proverbium didici, quod jactari audiebam, idque ejusmodi est si bene memini: Pilum quidem, aiunt, lupus, ferum animal, mutare fortasse poterit; ingenium vero nunquam mutabit, abnuente natura emendationem. Ugyanő u. o.

[3]) Id ego Sandil accepi a scnioribus oblique innuentibus, quae hominibus convenirent. Ea quoque teneo edoctus usu, quae me barbarum ruri degentem discere oportuit. Ugyanő u. o.

A juhászok a kutyákat még szopós kölyök korukban fölfogják, fölnevelik, gondosan táplálják, s látjuk hogy a kutyák fölnőve hálával ragaszkodnak a kézhez, mely őket táplálta. Hogy a juhászok a kutyákkal igy bánnak, azért teszik, hogy ezek őrizzék és oltalmazzák nyájaikat, s a farkast, mikor oda jön, kergessék el. Ez igy van, ugy hiszem, az egész világon, és sehol sem láthatni, hogy a kutyák leselkednének a juhokra s a farkasok őriznék őket [1]). Olyas törvény ez, melyet a természet oltott a kutyákba, juhokba és farkasokba. Nem gondolnám, hogy ez nálad másképpen volna, jóllehet birodalmadban mindenféle oly dolgok bőven vannak, még olyasok is, melyek a közönséges emberi értelemtől igen távol állanak [2]). Azon esetre, ha csalatkoznám, tudasd követeimmel hogy vénségem alkonyán tanuljak még valami ujat [3]).“

„Ha tehát ez a természet törvénye, nincs igazad előttem, midőn társaságodba fogadod a kutrigurokat, kik szomszédságának mind eddig semmi hasznát nem vetted, s midőn határaidon belől helyet adsz azoknak, kiket azon túl nem birtál tartani. Légy bizonyos benne, hogy csakhamar kimutatják, milyen természetök van. Ha a kutrigur igazán ellenséged, vereségei daczára is szakadatlanúl romlásodra fog dolgozni azon reményben, hogy állapot-

---

[1]) Lactentes catulos assumunt pastores ac domi diligenter nutriunt. Haec eo consilio pastores agunt, ut si quando lupi ingruerint, eorum impetum canes repellant: id quod ubique terrarum fieri arbitror: nam gregi nec insidiari canes, nec lupos unquam opitulari quisque vidit. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

[2]) Neque in tuo imperio, quamvis rebus cujuscunque fere generis et forte a communi intelligentia remotissimis abundet, aliter haec se habere existimo. Ugyanő u. o.

[3]) Si fallor, meis legatis ostendite, ut in ipso senectutis limine discamus aliquid inusitatum. Ugyanő u. o.

ját javitsa. Soha sem fog ellene szegűlni annak a ki tartományaidat dúlni jön, attól tartva ne hogy ellenségeidet megverve, kedvesebbekké tegye előtted, s ne hogy te ebben okot találj arra, hogy velök kegyesebben bánjál, mint ő vele [1]). Mi történt valósággal közöttünk? Mi utigurok sivatag pusztákat lakunk, mig a kutrigurok tőletek, rómaiak, termékeny földeket kaptak, melyek bőven termik az eleséget. Ők tetszésök szerint válogatnak az ételben s dobzódnak pinczéitekben; ti még fürdőitekbe is beeresztitek őket [2]). E szökevények, kiket mi vertünk ki, hogy nektek szolgáljunk, nálatok aranytól csillógva, finom és pompás szövetekben öltözve járnak, miután számtalan csoport római foglyot hurczoltak tanyáikra [3]), s a legdurvább rabszolgai munkákra szoritották, s halálra verték őket, ha valamit hibáztak. Mi ellenben végtelen fáradsággal és veszedelemmel, kiragadtuk a római foglyokat e kegyetlen uraik kezéből, s nekünk köszönhetik, hogy családjaikat ismét megláthatták. Ime ezt tették az utigurok és kutrigurok; s azután mindegyik nép megkapta érte a maga jutalmát, mint magad is tudod óh császár; az utigurok ma is azon pusztákat lakják, hol a föld nem elég, hogy őket táplálja; a kutri-

[1]) Neque ita Romanos amabit, ut provincias vestras incursantibus sese unquam opponat, veritus, ne ubi rem felicissime gesserit, splendidius a vobis tractari illos videat, quos domuerit. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

[2]) Si quidem nos in sterili solicitudine degimus; dum Cuturguris annonam curare licet, et in cellis vino expleri, et patinas deligere; quascunque lubet: nec balneis excluduntur. Ugyanő u. o.

[3]) Quin etiam auro radiant errones illi, nec vestibus carent tenuibus atque auro illusis: postquam in patriam traduxerunt innumerabiles romanorum captivorum catervas. Ugyanő u. o.

gurok azok örökségében osztoznak, kiket rabszolgáikká tettek s kik szabadságukat nekünk köszönhetik[1]).“

Ilyen volt azon élénk szemrehányás, melyet Sandilkh a maga keleti stylusában Justinianushoz intézett; ez arra csak hizelgésekkel és ajándékokkal felelt, melyekkel a követeket és királyukat elhalmozta. Az arany e kapzsi barbaroknál mindent elsimitott s Sandilkh elégedetlensége le lőn csilapitva. Nem sokára önmagát kellett oltalmaznia a kutrigurok kétségbeesett támadásai ellen, s a vér patakokban folyt a Tanais és a Kaukáz melléki sikokon, a szerencse változó fordulatai közt. A mi a gepidákat illeti, ezek csupán saját erejökre szorulva talán ki akarták volna kerülni a háborút a longobárdokkal: de ezek erősen tartották magokat, s a kitüzött napra meg kellett ismét jelenniök a csatatéren. Aldoin számitott volt a Justinianus által megigért segélyre, mely annak idejére nem érkezett meg, ugy hogy csak saját kardjába kellett biznia. Kardja győzött; a gepidák, öldöklő viadal után szét lőnek verve[2]), s a győztes longobárdoknak joguk volt azt mondani, hogy a rómaiak császárja nem tartotta meg adott szavát[3]). Egyébiránt egy polgárisult államra nézve kevésbbé becsületes szövetségesek nem lehettek, mint e vad longobárdok, kik minden isteni s emberi törvényt megvetettek. Éppen ez idő tájban a kik közzülök mint a birodalom segédhadai Italiában szolgáltak, oly irtóztató kicsapongásokra vetemedtek, hogy Narses, vitéz-

---

[1]) Talibus utrorumque meritis vices reddidistis plane contrarias: si quidem . . . Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

[2]) Gepaedes factos sibi obvios acerrimo fundunt proelio. Ugyanő u. o.

[3]) Imperatorem incusantes, quod non ex pacto foederis affuissent ipsius copiae. Ugyanő u. o.

ségök mellett is, jobb szerette őket elbocsátni, mint zászlaját igy meggyalázni[1]).

E mulékony zavarokat mély nyugalom követte. A húnok nem jelentek többé meg, s a longobárdok és gepidák viszálya tovább is folyt, a nélkül hogy a birodalom másként avatkozott volna bele, mint hogy azt minél kiengesztelhetetlenebbé tegye. Mig az éjszaki tartományok föllélekzettek, Italia meghóditása be lőn fejezve Narses kezei által, kinek szerencséje egyenlő volt lángeszével; az austrasiai frankok rosz akarata valamint kisérleteik a barbarok szövetkezéseire Narses diadalai előtt elenyésztek. Miután kelet legvégén a persa király egy uj békébe beleegyezett, Justinianus igazán mondhatta magát a római világ megbékéltetőjének s egyszersmind ujra alkotójának, restitutor orbis. Igy érte el az 558-dik évet, uralkodásának harminczkettedik s életének hetvenhetedik évét. A dicsőség e halmaza alatt, ugy látszik, mint ha meggörnyedt volna. Aléltság s ingadozás váltotta föl mohó tevékenységét és önmagában való hitét, nagyságának e két győzhetetlen eszközét[2]). Félni kezdett a háborútól minthogy a háború a szerencse forgandóságával és mozgalommal jár; félt a háborútól azért is, mert tábornokokat teremt, s mert választási államban egy dicsőséges és népszerű tábornok élő fenyegetés egy elaggodt fejedelemre nézve: a trón, melyen ült, erre nagyon is megtanitotta. Ez az igazi oka, mely őt háládatlanná tette Belisarius iránt, és igazságosnak engedte őt lenni Narseshez, kiben nem lehetett hajlandó vetélytársat

---

[1]) Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 33. fej.

[2]) Sub extremum vitae curriculum, jam enim consenuerat, cessisse et renunciasse laboribus visus est. Agathias Hist. V. könyv 156. l. — Jam senex, exacta aetate, cum animi robur et belli appetentem virtutem desidio et otio commaculasset. Menander, Excerpta Legat. 100 lap.

látni. A történelem azt is mondja, hogy a nemes hóditások, melyekkel Justinianus a birodalom becsületét és nagyságát emelte, annak segélyforrásait kimeritették. Az Anastasius által fölhalmozott tartalékok, melyeknek rosz kezelése a birodalomnak több könybe mint vérbe került, csakhamar elenyésztek, s Justinianus kénytelen lett az adót növelni, hogy a háború költségeit kitarthassa. Most már, miután a mint hitte uralkodására eleget tett, a sereget terhesnek találta, s részben elbocsátotta, mint ezen túl haszontalant. A katonák fizetése kevesebbre szabatott; elkedvetlenedtek, s nem helyettesitették őket; a barbar segédcsapatok, kiknek szegődtségét alább szállitották, hasonlóan nagy számmal vonultak vissza a római szolgálatból [1]). Ha a külömböző katonaságok bomladozásához hozzá tudjuk rosz igazgatásukat, s parancsnokaik igen általános romlottságát, elképzelhetjük azt a szánandó állapotot, melybe kellett a hadseregnek jutni e fejedelem alatt, ki mindent annak köszönhetett. Az igazgatás romlottságát egy egykorú iró e néhány szava röviden de jól kifejezi: „A katonai kincstár a tábornokok magán pénztárává lett [2]). Ugyanazon történetiró tudatja velünk, hogy e rendetlenségek következtében a hadsereg létszáma, mely rendes időben hatszáznegyvenöt ezer emberből állt, e korszak táján csak százötvenezerre sülyedt, s ezek is szét voltak szórva Italiában, Áfrikában, Hispaniában, Armeniában, s az Euphrates Kaukáz és a Duna melléki ha-

---

[1]) Militarium ordinum exitium et corruptelam perinde Justinianus negligebat, ac si nunquam in posterum illi futuri sibi essent necessarii. Agathias Hist. V. könyv 158. l. — Respublica eo devenerat, ut exercitus numero exiguus esset. Procopius, Histor. arcana 24. fej.

[2]) Agathias Hist. V. könyv 159. l. — Procopius, Hist. arcana e. h.

társzéleken[1]). A húnokkal és szlávokkal Justinianus nem igen törődött: azt mondták, hogy a vandalok és góthok legyőzőjének szégyenére válnék katonáit e vadak ellen foglalkoztatni, kik a legkissebb jeladásra egy kevés aranyért egymást rongálják[2]).

Még ha a hadsereg meggyengitéséből származó meggondolatlan gazdálkodás a köznek használt volna, csak felényi baj lett volna; de e meggazdálkodás csak arra szolgált, hogy Justinianusnak az épitkezések iránt mindig növekvő szenvedélyét táplálja. Ez volt egyetlen tevékenysége, mely értelme elgyengűlte után is megmaradt. Azt állitják, hogy ő egymaga annyi épületet és várost épitett vagy állitott helyre, a mennyit valamennyi elődje együtt véve. Ez a túlzás legalább annyit mutat, mily nagy lehetett ebben az ő része. E vállalatok közzűl sok nagyszerű, s a nagyobb rész hasznos volt[3]) de az a teher, melyet a jövedelmekkel arányban nem álló kiadások okoztak, még azt is elátkoztatta a mi hasznos volt. Az adóért méltatlankodásokkal állottak boszút. Nyomorult kitörései voltak ezek az oly rágalmaknak és képtelenségeknek, a milyenek viszhangjává tette magát Procopius, melyeket a gyűlölet meglehet igazaknak tartott, keveset gondolva a valószinűséggel, csak hogy a rosz akarat ki legyen elégitve. Fölhánytorgatták Theodora emlékezetét,

---

[3]) Cum enim universae Romanorum vires sexcentis quadraginta quinque bellatorum millibus constare deberent, aegre tum temporis centum quinquaginta millibus constabant, atque harum quidem copiarum aliae in Italia erant collocatae, aliae in Africa, aliae in Hispania, aliae . . . Agathias, Hist. V. könyv 157. l.

[2]) Magis eo quodam modo placuit hostes inter se committerre et donis eos, sicubi opus erat, demulcere potius quam perpetuo belligerari. Ugyanő u. o. 157. 158. l.

[3]) Erre nézve meg lehet olvasni, de óvatossággal, Procopiust, ki e császárnak szemtelenűl hizelkedik, mikor még szemtelenebbűl nem ócsá-

ki már ekkor sirban feküdt, hogy vele Justinianust leverjék. Leghonfiúibb sugallatait, hóditásait s törvényhozási müveit, melyek halhatatlanná tették, becsmérelték, rosz lelkű magyarázatokkal bemocskolták s bűnök gyanánt mutatták be. Akadtak emberek, kik a császár ellen a vandalok és góthok pártját fogták: ott van Procopius, ha szükség bizonyitni. Egyik könnyü méltatlankodás, melytől az elégületlenek összejöveteleikben magokat éppen nem tartóztatták, abban állott, hogy Justinianustól római nevét és czimeit megtagadták. Ott ő nem volt többé, mint törvényei előzményeiben és feliratiban a győzhetetlen. Justinianus Vandalicus, Gothicus, Persicus, Francicus, Alanicus stb., hanem egészen egyszerüen Uprauda, Istók ökörpásztor és a paraszt Beglenitza fia. Csupán azt felejtették el hozzá tenni, hogy az illyr ökörpásztor fia törvénykönyvet adott volt Augustus birodalmának s viszszaállitotta Julius Caesar szobrát a Capitoliumba. Ilyenek voltak azon szomorú csapások, melyeket az öregség hozott Justinianus dicsőségére; hasonlók voltak föntartva szerencséjére is.

Az 557. és 558-diki évek a római világot a csapások oly halmazával rettegtették, mely azt hitethette el, hogy a világnak vége bekövetkezett. Az évszakok viszszássága, a dögvész, a földindulások mintha találkozót adtak volna egymásnak, hogy kettőzött csapásaikkal sujtsák a birodalom szerencsétlen népét. A dögvész, miután Ázsia és Görögország partjain dúlt, oly erővel csapott Konstántinápolyra, hogy a holt testek sokáig halmokban feküdtek az utczákon, nem lévén kar, szekér

---

rolja. De a nélkül hogy ezen iró magasztalásaira sokat adnánk, elég megismerni a Justinianus által végrehajtott munkák természetét, hogy azok hasznosságát belássuk.

vagy ladik, hogy elhordják[1]). A földindulások nem kevesebb áldozatot kivántak; éjjel az utczák földje alatt tompa moraj hallatszott, s mindenre fekete gőzfellegek szállottak föl, melyek a levegőt megmérgezték[2]). E földalatti dörgés közzé pillanatonként az összeomló házak ropogása vegyült. A Szent Sophia egyházának kapuja, e század csudája, ketté hasadt, s beszélték hogy a talapzataikról elszakadt oszlopok, mintha nyilból lettek volna kilőve, a levegőben nagy távolra repülve rombolák össze a házakat[3]). Egyik tengerparti városrész csak nem elsülyedt a habokban. Végre, a minek még szomorúbb következései lettek, az Anastasius által a Konstántinápolyi földnyelven keresztül épitett hosszú fal több helyt romba dőlt[4]). Csak a háború hijányzott, hogy a bajok mértéke megteljék, s a háború, egy vad háború, az 558-ról 559-re menő télen kitört.

E háborút a kutrigurok inditották, kik az utigurokat hat esztendei elkeseredett küzdelem után legyőzvén, számot kértek a római kormánytól az ellenségeikkel való czimborálásért. Meg kell mondani, hogy nem annyira a tényeknek magokban véve erkölcstelen volta ingerelte föl a kutrigurokat s fogatott velök fegyvert, mint inkább az, hogy régi zsoldjukat sajnálták, mely az utigurokra szállott; királyukban Zábergánban[5]) megvolt a sértett

---

[1]) Mortifera ex bubone lues in homines maxime juvenes grassata est; adeo ut sepeliendis mortuis non sufficerent vivi. Theophanes Chronogr. 197. l.

[2]) Agathias, Hist. V. könyv 153—154. l.

[3]) Porphyretica columna e palatii Jucundianarum regione erecta ... defossa est in terram pedes octo. Theophanes Chronogr. 196. l.

[4]) Partes quidem muri Anastasiani terrae motibus dirutae. Ugyanő u. o. 198. l. — Has. Agathias, Hist. V. könyv 157. l.

[5]) *Ζαβεργάν*, másutt *Ζαμεργάν*.

büszkeség epéje, s a vágy megmutatni erejét azoknak, kik többre becsülték Sandilkhot mint őt. Nyiltan hirdette hogy legkivált ez volt a háború oka[1]). Ez az értelmes, merész, Denghizikhhez hasonlitható barbár, kinek utóda volt, jól tudta, hogy a rómaiakat az irtóztató csapások által megtizedelve s a Duna jobb partján csaknem védtelen fogja találni. Azon tekintélylyel, mely az ázsiai pusztai népek előtt a győzedelemmel mindig együtt jár, folszólitást intézett a bolgárokhoz és szlávokhoz, kik sietve tódultak zászlai alá, s Zabergán rettentő sereg élén utnak indult. A Duna, tél beálltával fenekig fagyva, a húnok vállalatában mintegy részesnek látszott[2]): igy könnyü volt utjok Kis-Scythián és Alsó-Moesián keresztül, melyek rablásával az időt nem vesztegették, hanem miután szintoly gyorsan áttörtek a Haemus szorosain, Drinápoly környékén állapodtak meg. A hadjárat igazán szólva, csak itt kezdődött[3]). Thracia e fővárosától délre három út metszette egymást, melyek Görögország és Ázsia legfontosabb pontjaihoz vezettek: jobbra a tulajdonkép ugy nevezett görögországi út, mely az Aegaeum tengert megkerülve az Olympus és Thermopylae szorosainak tartott; balra a konstántinápolyi országút s a kettő közt délkeleti irányban a thráciai Chersonesus utja, mely a Hellespontuson keresztül Ázsiába vezetett. Zaber-

[1]) Causa hujus expeditionis potissima verissimaque erat barbarica violentia, et plus habendi cupiditas, cui tamen praetextum hostilitatis adversus Utiguros obtendebat . . . despecti et manifesto contemptu provocati hanc sibi expeditionem suscipiendam censuerunt, ut et ipsi terribiles dignique quorum ratio haberetur, viderentur. Agathias, Hist. V. könyv 156. l.

[2]) Tum, vigente hieme, fluvius ex more congelatus ad imum usque vadum ita obdurarat, ut de pedestribus et equestribus copiis transiri posset. Ugyanő u. o. 155. l.

[3]) Ugyanő u. o. 155—156. l. — Theophanes Chronogr. 197. 198. l. — Malalas II. rész 235. l.

gán hadseregét három hadtestre osztotta, melyeket e három uton elinditott, hogy dulják föl Görögország szivét, a Chersonesus gazdag városait, az ázsiai partokat s végre magát Konstántinápolyt is, ha egy csapással bévehetnék. E hadjáratra, mely nem a legkönnyebbnek tetszett, maga vállalkozott, s hét ezer embert[1]), töméntelen lovassága szinét, maga mellé vévén, a konstántinápolyi hadúton a legnagyobb sietséggel előnyomult. Vállalata bizonyosan őrültség volt volna, ha e hétezer lovassal szabályos támadást tervezett volna egy ily jól megerősitett város ellen: de ő meglepetést akart próbálni, a város határát kirabolni, s minden esetre oly félre csapást akart tenni, mely a chersonesusi és achaiai hadjáratoknak kedvezzen.

Ugy kellett lenni, hogy Zabergán bizonyos tudósitásokból értesülve volt Anastasius kőfalának rosz állapotjáról és a védelmi állomások elhagyatottságáról; mert egyenesen az utolsó földindulás által okozott réseknek tartott, s vakmerőn berontott a konstántinápolyi mezőre[2]). Ha rá gondolunk, hogy Thraciában egy kutrigur gyarmat létezett, a Sinioé, kinek Justinianus hat hét évvel ezelőtt földet adott, akaratlanúl is eszünkbe jut az utigur király izenete és jóslói meséjében rejlő józan értelme. Azt a tizenhárom mérföldet, mely a hosszú fal s a császári város széle közt terült, Zabergán könnyü lovassága csakhamar csakhamar benyargalta, ki is táborát

---

[1]) Ibi diviso exercitu, alteram ejus partem in Graeciam misit . . . alteram in Chersonesum Thracicam . . . ipse vero cum equitum millibus septem, recta Constantinopolim pergens. Agathias Hist. V. könyv 155—156. l.

[2]) Quum partes muri Anastasiani terrae motibus collapsas reperissent (Hunni) per eas ingressi . . . Theophanes, Chronogr. 197. l.

az Athyras folyó mellett ütötte föl, Melanthias faluban, csak öt mérföldre a város falaitól [1]).

E váratlan megjelenés Konstantinápolyt roppant zavarba ejtette. Tudták, hogy az ellenség a hosszú falon innen van, de nem tudták, hogy ily közel, maga a főváros kapui előtt áll s a rémület oly nagy volt, mintha a város lett volna elfoglalva. A lakosok oda hagyták házaikat, hogy a Melanthiastól legtávolabb eső piaczokra és egyházakba tóduljanak, mintha már érezték volna az ellenséges nyilak csapását; a tömeg még ott sem érezte magát biztosságban; a legkissebb véletlenre, valami távol zajra, egy erősen becsapott ajtó csattanására ijedtség fogta el, s jobbra balra szétfutott, mint valami megrebbent madárcsoport. A rettegés a legnagyobbakat éppen ugy meglepte mint a legkissebbeket; senki sem parancsolt, nem rendelkeztek semmit a védelemre. A császár legelső gondolata egy kegyes gondolat volt; hogy a külvárosokban, melyekkel a közlekedés a fekete tenger és Blachernae közt szabadon állt, az egyházak megszentségtelenitését és kirablását megakadályozza rendeletet, adott ki, hogy az ezüst edényeket, az ereklyetartókat, a drága szöveteket hordják ki belőlök s helyezzék biztosságba akár a falak közt, akár a Bosporus túlsó partján [2]). A mező és kikötő boritva lőn szekerekkel és ladikokkal, melyek ide s tova jöttek s mentek: e volt az egyetlen mozgalom, melyet a várostól éjszakra és keletre észre lehetett venni. Végre

---

[1]) Circa Melanthiadem vicum non longius CL stadiis ab urbe distantem: circumfluit autem illum Athyras fluvius. Agathias Hist. V. könyv 151. l.

[2]) Jubente imperatore, ciboria argentea et sanctae mensae pariter ex argento, quae extra civitatem in ecclesiis erant, suis locis exportatae sunt. Theophanes Chronogr. 197. — Nudabantur suis ornamentis templa quotquot extra urbem sita erant. Agathias Hist. V. könyv 159. l.

egy csapat derék polgár ajánlotta magát, hogy a palotaőrséggel egyesülve kimegy az ellenséget kikémlelni: el is mentek együtt, de csakhamar a legnagyobb rendetlenségben tértek meg, embereik egy részét oda hagyva. Az ellenséges lovasság csapatai szétszórták őket. A palotai katonaság ekkor már nem a volt a mi az előtt, midőn a császárok azt az egész hadseregből válogatták, melynek szinét és büszkeségét tették [1]). Zénó kezdte volt ezt korcsositni, személyes biztonságáért Isauriából szedvén közzéjök ujonczokat, kik sehogy sem vagy roszúl harczoltak [2]). Anastasius még jobban elaljasitotta, megengedvén hogy el lehessen adni a testőri állomásokat, melyekhez számos kiváltság, mentesség s nagy zsold volt kapcsolva. A gazdag polgárok e helyeket megvásárolták s csakhamar nem volt többé katona a palotaőrségben [3]). E szerint a birodalom székhelye és a császár élete oly katonaságra volt bizva, mely aranytól csillogott, de nem tudott bánni a vassal; egy diszcsapatra, mely arra való volt, hogy a diadalünnepeken díszelegjen, de nem arra, hogy azt kivivja [4]).

A barbarok ez első sikerre fölbátorodva táborukat oda hagyták s a város gyalázatára, mely többé nem kaphatott másunnan segélyt csak a tengeren, az Arany Kapu elébe nyargaltak [5]). Szomorú és leverő volt a ró-

---

[1]) Duces quidem et tribuni militares multique armati constiterunt, ut fortiter, si forte impetum fecerat, propulsarent. Ugyanő u. o. — Multi ex civium numero . . . ibi commissa pugna, multi Romanorum et Scholarium ceciderunt. Theophanes Chronogr. 198. l.

[2]) Agathias Hist. V. könyv 159. l.

[3]) Ugyanő u. o. — Theophanes Chronogr. 198. l.

[4]) Erant vero neque bellicosi revera, sed ne mediocriter quidem in rebus bellicis exercitati. Agathias Hist. V. könyv 159. l.

[5]) In muro a ficubus dicto (a falnak a Sykes külváros felé eső részén) et porta nuncupata aurea. Ugyanő u. o.

maiakra nézve látni ez utálatos lovas csapatokat, a mint a mezőn nyargalásztak, fölkutatták a mezei lakokat, hogy nőket vagy zsákmányt raboljanak, s istállókká változtatták a márvány és czedrus folyosókat. A gazdag patricius a kőfal tetejéről, a por vagy láng irányáról figyelhette mulató laka sorsát, melyre kincseit pazarolta. E közben egy csapat vén katona, Belisarius áfrikai s itáliai veteránjai érkeztek Konstántinápolyba; csak háromszázan voltak, de még is megütközni kivántak [1]). Megérkezésök fölélesztè főnökük emlékét, kinek nevét büszkén s önbizalommal emlegették. Belisarius ekkor azon kegyvesztések egyikének sulya alatt volt, melyekkel Justinianus időről időre szolgálatait fizette, s melyeket a nagy tábornok, meg kell vallani, lelki erő nélkül viselt, maga menvén a gyalázattal, s az udvaroncok tömegébe vegyülten koldulva egy tekintetet, melyet a császár tőle átalkodottan megtagadott. E jellem gyengeség s e lángoló kegykeresés Belisarius egész életén keresztül irigyeire nézve bátoritás s diadal volt a középszerűségre nézve, melynek követelései a hős minden kicsinységével növekedtek. E volt egyetlen egy nyomorusága e kitünő embernek, kit a költői hagyomány vakká és koldussá tett, de a ki, dicsősége tisztaságának szerencsétlenségére nagyon is gazdag volt. Neve alatt két igen különböző személy rejlik, kiket nagyon gondosan számba kell venni a történelemben: a polgári élet embere, és a katona. Az első kislelkü, tisztességre s pénzre áhitozó, barátjaira nézve haszontalan, önkénytes bolondja egy nőnek, kiben Theodora minden vétke megvolt, annak legkissebb jeles tulajdona nélkül; a második nagylelkü, hü, félelmet nem ismerő, kötelességében tántorithatatlan, s olyan hős, kit a köztársasági Róma annyira magasztalt férfiai nem multak fölül. Belisariusnak,

[1]) Non multo pluros trecentis. Agathias Hist. V. könyv 160. l.

mint a mese Antaeusának szüksége volt lábával érinteni a csaták mezejét, hogy egészen föltalálja magát.

Midőn a császár őt a palotába hivatván saját és a birodalom védelmét rá bizta, a vén Belisarius mintha ujjá született volna. Fehér fürtei s roncsolt tagjai a sisak és mellvért alatt, melyet oly régóta nem viselt, mintegy megifjodtak[1]). Megjelenése elég volt egy hadsereget teremteni. A polgárok, kiknek fegyvereik voltak, s a fegyvertelen mezei nép egyiránt sürgették, hogy vegye be őket csapatába, melyben nem volt több katona háromszáznál, minthogy a palotaőrség a falak védelmére volt föntártva. Belisariusnak nem volt lovassága: a menynyi ló Konstantinápolyban volt mind lefoglalta; a magánosok lovait, a játékköri vagy a császári istállóbeli lovakat mind elvette[2]), s midőn kisded hadserege szervezve volt, táborával a várostól egy pár mérföldre Khettosz falu közelébe szállott, szemben a barbarok táborával, melytől csak egy sürű erdő választotta el[3]). A mint egyszer a mezőn volt, e mindenféle emberekből szedett gyülevész hadfölött oly fegyelmet tartott, mint egy rendes hadseregben. Tábora, mely a hadműtan minden szabályai szerint volt fölállitva, széles árokkal és karózott sánczczal övezve, bevehetetlen várrá lett. Nappal száguldozói nyargalásztak messze a sikon, éjjel tüzek voltak

---

[1]) Belisarius demum dux, jam fractus senio, mandato tamen imperatoris in hostes mittitur. Hic itaque, loricam multo jam tempore desitam resumens, galeamque capiti adaptans, et omnem cui a puero assueverat habitum capessens, praeteritorum memoriam redintegrabat, pristinamque animi alacritatem et virtutem revocabat. Agathias Hist. V. könyv 160. l.

[2]) Sumptis omnibus equis tam imperatoris quam circi, sed et sacrarum domorum, necnon uniuscujusque hominis privati, cui fuit equus in potestate. Theophanes Chronogr. 198. l.

[3]) *Ἐν Χεττουκώμῃ τῳ κωρίῳ.* Agathias e. h. — Theophanes e helynek Chittus nevet ad. *Εἰς Χίττου κώμην.*

gyujtva nagy távolban, mind ez csak azért, hogy az ellenséget zavarba ejtsék, ki a római tábort valósággal számosnak hitte s a védelem mellett maradt[1]). Csak ezt kivánta Belisarius, ki képezni akarta polgárait. A falvakból elűzött parasztok mindenfelől tódultak hozzá, s ő azokat kaszával vagy csupa bottal fegyverkezve is elfogadta[2]). Mindenkinek megvolt a maga haszna s teljesitendő szerepe. A lovasság gyakorolta magát; az ujonczok a régi katonák példáján tanultak; czek ujra hozzá szoktak az ellenség látásához, amazok e szokást minden nap tanulták. Belisarius minden gyakorlatot maga intézett, fején sisakkal, s mellén vérttel, s legelső volt a sánczon s legutolsó a sátorban. Gondosan kikerűlte hogy csapatját harczra ingereljék, hogy száguldozói az ellenséggel találkozzanak; terve az volt, hogy bevárja a barbarokat s őket esztelen vakmerőségre hangolja, hogy azután biztos csapással tönkre tehesse.

E közben e halogatás terhére kezdett lenni a régi katonáknak, kik zúgolódtak; még az ujonczok is határtalanúl elbizták magokat: nagy volt ebben a veszedelem, melyet a tábornok tanácsaival és intéseivel szüntelen igyekezett megelőzni[3]). A mennyire törekednek rendesen a főnökök katonáikat fölizgatni, annyira igyekezett ő embereit csillapitani. „Bajtársak, mondá nekik fejér hajfürteire mutatva, vajon azért adott-é nektek a császár egy ily öreg vezért, hogy benneteket csillogó vakmerőségekre hajtson? Éppen nem, sőt azért, hogy tartóztasson, s megértesse veletek a tapasztalás szavát. Azt hiszem,

---

[1]) Ignes accendit, ut hostes eos conspicati maximum esse exercitum putarent. Agathias Hist. V. könyv 161. l.

[2]) Confluxerat etiam ad eum agrestium e vicinis locis turba . . . plane inermis et imbellis multitudo. Ugyanő u. o. 160. l.

[3]) Erat jam admodum senex, magnaque uti par erat virium imbecillitate laborabat, nullis tamen laboribus cedere. Ugyanő u. o. 161. l.

megsérteném a vandalok és góthok legyőzőit, ha velök a kutrigur húnokkal szemben bátorságról beszélnék: de gondoljátok meg, hogy ha mi derekabbak vagyunk, ők számosabban vannak. Ők a háborút úgy folytatják mint rablók, mi tudjuk folytatni úgy mint katonák[1]). Hadd jöjjenek s támadjanak meg bennünket e sáncz mögött, melyben összetartó tömeget képezünk, s majd megláthatni mennyire külömbözik egy hadsereg egy rabló csoporttól. Hidjétek el bajtársaim, nem az a legjobb győzelem, melyet a vér hevességével véletlenül csikar ki az ember, az igazi győzelem az, melyet az éretten megfontolt tervek készitettek előre s melyet az ember ereje nyugodt érzetével nyer[2]).“ Ily beszédekkel verte Belisarius e durva emberek fejébe azt a bölcseséget, mely őt lelkesitette. Egyébiránt csakhamar megértette magát még a legföllengzőbb vakmerőkkel is. Midőn az ellenséges lovasok hetvenkedve egészen tábora sánczaiig nyargalásztak, megtiltotta hogy ne üldözzék őket, s a katonák nem morogtak többé. Az egykorú történetirók bámulással emlegetik e háromszáz régi katonát, kit Leonidas háromszáz spartaijához hasonlitnak. „Ezek is, amazok is mondják, a nagylelkűség és a hazáért való önföláldozás ugyanazon érzelmeit tanusitották; hanem Leonidas háromszáz embere bukásával, a Belisariusé diadala által nyerte el a dicsőséget[3]).“

---

[1]) Hoc tantum sciamus oportet, decertandum nobis esse cum hominibus barbaris, qui praedonum in morem adoriri soliti sunt. Agathias Hist. V. könyv 161.

[2]) Conatus . . . prudentia destitutos non esse adscribendos fortitudini, sed audaciae et temeritati et praevaricationi officii. Ugyanő u. o.

[3]) Quales olim qui circa Leonidam erant Lacedaemonii, fuisse commemorant, quum ad Thermopylas Xerxes eis immineret, sed illi quidem omnes ad internecionem caesi sunt, eo solo celebres quod non turpiter

E közben a hunok nem voltak többé tévedésben ellenségeik száma felől, és jóllehet Belisarius neve titkos bizalmatlanságot gerjesztett bennök, elhatározták, hogy megkisértik a támadást. Kétezer próbált lovast válogattak ki a hétezerből s Zabergán maga állott élökre[1]). Terve az volt, hogy a rómaiakat meglepje, sebesen keresztül rontva az erdőn, mely a két tábort egymástól elválasztotta: de Belisarius, kit őrszemei jól szolgáltak s ki annyi kémre számithatott, a hány paraszt volt a vidéken, figyelmeztetve lévén a mozgalmakra, melyeket a barbarok közt észre lehetett venni, tüsténi megtette rendelkezéseit. Az erdőt Khettostól Melanthias irányában egy országút hasitotta, melytől jobbra s balra csak szoros, kanyargós és lóval járhatatlan ösvények voltak. Belisarius vértes és lánczás lovasságával az út mind két felén a bokrok közt foglaltatott állomást, azzal a parancscsal, hogy ott rejtezkedjenek mind addig, mig az ellenség közzéjök nem nyomúl[2]). Azok a parasztok, kiknek csak botjok volt, azt az utasitást kapták, hogy széledjenek el az erdőben, és verjék a fákat, vonszoljanak a földön galyakat, hogy azt gyanittassák az ellenséggel, hogy sokan vannak, s ijeszszék meg a lovakat[3]). Belisarius maga háromszáz régi katonájával és polgári gya-

---

periissent: qui vero Belisario aderant Romani, audacia quidem usi sunt laconica, universos autem hostes fugarunt. Agathias u. o. 163. 164. l.

[1]) Ex barbaris duo equitum millia a reliquo exercitu separata. Ugyanő u. o.

[2]) Selectos ducentos equites scutatos et jaculatores in sylva utrimque in insidiis collocavit, qua parte barbaros impetum facturos putabat. Agathias Hist. V. könyv 164. l.

[3]) Agrestes vero et qui e civibus erant bello apti, jussit ut ingenti clamore et fragore armorum edito . . . Ugyanő u. o. Quin etiam arbores caedi et pone exercitum in terram trahi imperavit. Theophanes Chronogr. 198. l.

logságával az országút közepén foglalt állomást[1]). Mind ezen intézkedéseket csudálatos pontossággal hajtották végre. A barbarok tömege csakugyan megjelent, s miután ellenséget odáig nem vett észre, tétovázás nélkül beereszkedett a szorosba. Midőn már jól előnyomult, a római lovasok a lesből kitörtek s fegyvereikeit csattogtatva iszonyú riadással mind két oldalról egyszerre rájok rontottak; riadásukra a parasztok feleltek, kik neki estek a fákat verni s az ágakat vagdalni és vonszolni, a mint meg parancsolta volt nekik[2]). Minthogy a szél a barbarokkal szemben fútt, szemök tele lett porral, melytől sem magok sem lovaik nem láthattak[3]). E pillanatot használta Belisarius hogy előnyomuljon s a húnok egyszerre azon vették észre magokat, hogy egy vas korlát áll velök szemben.

A mi következett, alig lehet leirni: rettentő lett a tolongás, a lovak ágaskodva össze vissza zavarodtok, a lovagok nyergeikből lefordultak, a tömegek egymásra tódultak s egyik a másikat tapodta. A csata az első sorokban, lovassággal gyalogság ellen, élénkén folyt, s Belisarius, pillanatra bekeritve, csak úgy vághatta ki magát, hogy többet megölt vagy megsebesitett, oly ügyesen s oly erővel, mint valaha fiatal korában[4]). A római

---

[1]) . . . Cum reliquis in medio constiterat tamquam hostium impetum aperte excepturus. Agathias Hist. V. könyv 165. l.

[2]) Agrestes omnisque reliqua multitudo clamore et lignorum complosione ac fragore pugnantibus animos addebant. Ugyanő u. o.

[3]) Pulvis in altum elatus obstabat, quominus de numero eorum, qui in conflictu erant, judicare possint. Ugyanő u. o. — Pulvis ingens vento excitatus, et in barbaros delatus, super ipsos incubuit. Theophanes Chronogr. 198. l.

[4]) Multis ex adversa acie caesis et profligatis. Agathias Hist. V. könyv 165. l.

kardnak nem volt más dolga, mint átdöfni a lovakat s leszúrni a félig elfúladt lovasokat, kiket a parasztok a földön botokkal vertek agyon. Zabergánnak négyszáz katonája hevert az erdőben, a többi szerteszét szaladt. Egy történetiró megjegyzi, hogy a húnok e visszavonulása, mely rendesen mindig igen vérengző szokott lenni, minthogy e barbarok teljes futtok közben nagyon jól irányozva szórták nyilaikat, csak rájok nézve volt veszedelmes, annyira nyakrafőre s rendetlenül rohantak[1]). Ha Belisariusnak gyakorlott s fáradsághoz szokott lovassága volt volna, egy ellenség sem menekült s maga Zabergán is fogságba jutott volna[2]). A rómaiak az erdő urai maradván fölszedték sebesülteiket (halottjuk egyetlen egy sem volt), és visszavonultak táborukba, hogy pihenjenek[3]). Ugyan ekkor a húnok tábora különös s egyszersmind borzasztó látvány szinhelye lett. Annak látása hogy királyuk szalad s csapatai féket eresztve vágtatnak a mezőn, rémületbe ejtette a húnokat; menthetetlenül elveszetteknek hitték magokat s elkezdték tőreik hegyével arczukat hasgatni, mi közben keserves jajgatásra fakadtak[4]); ily módon nyilatkozott nálok a gyász nagy köz csapások alkalmával. Zabergán pillanatot sem vesztve összeszedette sátorfáit, szekerekbe fogatott s táborával Melanthias alól a hosszú fal felé vonult.

---

[1]) Defecerat etiam ipsos prae pavore ars ipsa, qua magnopere gloriari solent: fugientes enim hi barbari magis propulsant eos, qui sese acriter insectantur, retroversim sagittantes. Agathias Hist. V. könyv 165. l.

[2]) Aegre autem Zabergan et qui cum eo effugerant, laeti in castra pervenerunt. Ugyanő u. o.

[3]) E Romanis nemo desideratur, pauci tantum vulnerati. Ugyanő u. o.

[4]) Ingens itaque barbarorum ejulatus exaudiebatur: cultris enim genas lacerantes patrio more lugebant. Ugyanő u. o. 166. l.

Belisarius megpihent táborával utána szándékozott nyomulni. Kétségen kivül könnyen elbánhatott volna a rémület által megigézett ellenséggel; de, minden várakozás ellenére visszatért Konstántinápolyba, hova egy császári rendelet visszaszólitotta[1]). Visszahivatása, minden bevallható ok nélkül, a kevesbbé élesen látókkal is gyanittatta a jutalmat melyet számára ez utolsó és legnagyobb szolgálatért föntartottak. Belisarius igen nagynak mutatta magát az általános rémülés közepett, s a nép bámulásának és bizodalmának igen is fényes jeleit adta volt arra, hogy ne sokáig legyenek neki adósok a köszönettel. E kiáltás „Belisarius a birodalom megmentője“[2]) Konstántinápoly minden piaczáról, minden utczájáról, minden házából hangzott, mintha csak maga a város kiáltotta volna: ez fölébresztette a veszedelem alatt elszunnyadt vagy elnémúlt irigységet. Justinianust körülvették gyanúval, oly szinben láttatták vele egykor kegyvesztett tábornokát, mint a ki ma inkább a császáron mint az ellenségen ül diadalt. Mi lenne belőle, ha föl nem tartóztatnák fél diadalában, ha visszajönne, hogy magát a sokaság bálványozására bemutassa, miután a hún hadseregét tönkre tette, mely még csak meg volt rémülve, s ha Zabergánt lánczra verve hozná magával, mint egykor Gelimert?“[3]) Justinianus ily gondolatot nem szivelhetett, s tábornokát visszahivta. Hogy ez intézkedés rosz benyomását lerontsa, maga indult meg a hadsereggel, mely Belisarius műve volt, s kis napi jára-

[1]) Statim in urbem rediit . . . imperatoris jussu. Agathias u. o. — Theophanes Chronogr. 198. l.

[2]) Quum enim populus universus eum decantaret, et in conventibus cum summis laudibus efferret, veluti ab illo apertissime conservatus, momordit vero id primores urbis . . . Agathias Hist. V. könyv 166. l.

[3]) Multi ipsum ut virum arrogantem et popularis aurae blanditiis insolescentem, alias spes animo agitare dictitabant. Ugyanő u. o.

tokban követte a húnokat a hosszú falig, melyet szemök láttára igazittatott ki. Zabergán azon ijedtében nyakrafőre vonult vissza s már Thracia szivében állott. Azt mondják, hogy a mint hirűl vette, mint bántak győzőjével, nyomban visszatért, s nyugodtan több városok kirablásához látott, melyeket előbb megkimélt volt[1]). Ezen közvetett dicsőités nem szolgált arra, hogy vigasztalja az öreg tábornokot hazája igazságtalanságáért.

Zabergán folyvást rabolva s kudarczát a legátkozottabb barbarhoz méltó kegyetlenségekkel torolva meg[2]), hadserege más két osztályának visszatérését várta, melyeknek rendeletet adott, hogy vele egyesűljenek. Azok sem voltak az övénél szerencsésebbek. A görögországi hadosztály föl hagyta magát tartóztatni Thermopylaenél; a chersonesusi hasonlóan sikeretlen járt: de az első meghagyta magát veretni a thessaliai parasztok által, kiket némi katonaság támogatott[3]), míg a második csak oly jelenetek után tágitott, melyek becsületére váltak merészségének. Ime, a mi ez oldalon történt.

Az a szűk földszoros, mely a thraciai félszigetet a belfölddel egybeköti régen egy alacsony kőfallal volt elrekesztve, melyet lajtorják segitségével könnyen meg lehetett mászni, s mely mint Procopius mondja, nagyon

---

[1]) Hunni vero . . . postquam Belisarium revocatum fuisse cognorunt, neque alius quisquam in ipsos moveret, lentius rursum procedebant. Agathias Hist. V. könyv 166. l.

[2]) Visszavonulásuk közben elfoglalták Tzurullust, a mai Tsurlut, Arcadiopolist és Szent . . . . . , s e tartományban maradtak husvétig. Theophanes Chronogr. 198. l.

[3]) Qui vero in Graeciam antea missi erant, nihil plane dignum memoratu gesserunt, nullo in isthmum impetu facto, sed ne Thermopylas quidem initio transgressi, quod illas Romanorum praesidia insedissent. Agathias Hist. V. könyv 170. l.

hasonlitott valami kertkeritéshez[1]). Justinianus e haszontalan és nevetséges mű helyébe rettentő védfalat állitott. A meredek partú árokkal védett uj fal két egymás fölött álló lőréses folyosóval volt épitve, melyek közzűl az alsó boltozatos volt s a legsulyosabb hajitható tárgyakat is megbirta; ugy, hogy e védfal egész hosszában két sor katonát és hadi gépet állitott szembe az ellenséggel. Két hatalmasan megerősitett gáterőd, melyeket a tenger övezett, védte a fal két végét[2]). A kutrigurok ez erősség mögött egy jól fegyelmezett kis hadsereget és egy lángeszű fiatal tábornokot találtak, Germanust, Dorothaeus fiát, Justinianus neveltjét és fogadott fiát[3]). A barbarok minden erőlködése, hogy az akadályt erőhatalommal lerontsák, sikeretlen maradt; több izben rézst törtek a folyosókon, több izben megkisértették e réseken lajtorjákkal betörni, mindig nagy veszteséggel lőnek visszaverve. A meglepések nem sikerűltek jobban mint a rohamok, annyira együtt járt a tábornok tevékeny ügyelete a ka-

[1]) Perinde enim tenuem humilemque fecerant, quasi hortum alicubi temere positum, maceria cingerent. Procopius, De aedificiis IV. könyv 10. fej.

[2]) Supra pinnas eductus fornix concameratam porticum efficit, ac muri defensores tegit. Alter pinnarum ordo fornici superpositus, dimicationem duplicat oppugnatoribus. Deinde in utraque muri extremitate, ubi mare illiditur, ac reciprocando subsidit, aggeres sivi moles, ut appellant, molitus est, qui in aequor longe procurrunt, et muro continentes de altitudine cum ipso certant. Exteriorem ejusdem fossam purgavit, plurimaque humo egesta, latiorem multo fecit et altiorem. Praeterea militares numeros in his longis muris locavit, barbaris omnibus arcendis pares, si qua Chersonesi pars tentaretur. Procopius, De aedificiis IV. könyv 10. fej.

[3]) Dorothaeus egy derék tábornok volt, ki miután magát fényes tettekkel kitüntette, Siciliában Belisarius kiséretében halt el; a császár pártfogása alá vette fiát s magánál neveltette. Germanus Bederianában, Justinianus hazája Tauresium szomszédságában, Illyriában született.

tona állhatatosságával. Lehetett volna okuk kétségbe esni; de a húnok ujra bátorságot kaptak, mihelyt, azon a világkereskedés által meggazdagodott városokra, Aphrodisiasra, Ciberisre, Callipolisra, Sestosra gondoltak[1]), melyek kirablásáról le kellett volna tenniök, s elhatározták, hogy inkább mindent megkisértenek, mint sem ily jó szerencséről lemondjanak.

Egy mód jutott eszökbe, hogy tudniillik az egyik gáterődöt a tengeren kerüljék meg s a falat hátúlról és szemben egyszerre támadják meg. A mint ezt igy elhatározták, ahoz láttak, hogy a mennyi nádat és fát a vidéken találhattak, összegyüjtsék, hogy hajóhadat alkothassanak. A legerősebb nádszálakat kiválogatván kötelekkel kasokká összekötözték, melyeket osztán három darab keresztfa foglalt össze, egyegy a két végén s a harmadik a közepén. Három vagy négy ily egymáshoz tákolt kas alkotott egy talpat, mely négy embert megbirt[2]). A talp eleje keskenyebbre ment össze és mint a hajó orra föl volt görbitve, hogy a vizet jobban hasitsa, két oldalához két evező volt kapcsolva, és hátulján egy lapát szolgált kormányául. A nádszálak közei gondosan be voltak tömve gyapjúval és arra kákával, hogy a viz beleszivárgása meg legyen akadályozva[3]). Ilyenek vol-

---

[1]) E városok kereskedelméről és gazdagságáról lásd, a mit Procopius beszél, De aedificiis IV. könyv 10. fej.

[2]) Arundinibus itaque quamplurimis collectis, quae et longae admodum et quam maxime firmae crassaeque essent, iisque inter se coaptatis, et restibus lanaque carpta colligatis, crates complures confecerunt; tum vero perticis in longum porrectis tanquam jugis ac transtris transversim super injectis, non perpetua serie, sed tantum circa extrema ipsaque media cratium, majoribusque vinculis eas circumligatas inter se committebant, valde arcte compressas. Agathias Hist. V. könyv 167. l.

[3]) Ut vero navigationi aptiores essent, antieriores earum partes in prorae speciem leniter circumducentes atque recurrantes . . . Ugyanő u. o.

tak a húnok által föltalált hajók. Csináltak mintegy százötven darabot, s lovontatták a Mélasi öbölbe, mely a félsziget nyugoti oldalát mossa, s azután egy jó sötét éjjel vizre eresztették s hatszáz jól fegyverzett embert szállitottak rájok[1]). Azt reményleték, hogy a gátat zaj nélkül megkerűlik, s a mint kiszállának, a fal védőit álomban vagy henyélve lepik meg, de az éber Germanus nélkűl számitottak. A tábornok mindent sejtett. Mig ők nád hajóhadukat készitették, a magáét a Hellespontus valamennyi kikötőjének nagy és erős hajóit, oda rendelte, s a part és gát között képződött öbölben elrejtette[2]).

A húnok hajóhada eleinte az evezők nagy erőlködésére, lassan s tétovázva haladt a tengeren; a hullámok játszottak e könnyű kosarakkal, melyeket szüntelen fölhánytak és levetettek, miközben az evezők kinosan küzködtek a folyamok ellen, melyek őket félre sodorták. Mindemellett is elérték sőt már túl is haladták a gátat, midőn a római gályák előbukkanván minden oldalról rajtok ütöttek. Az első összecsapás oly erős volt, hogy a barbarok egy része rögtön a tengerbe hullt, a többiek a nádba kapaszkodtak, hogy le ne forduljanak[3]), egy sem állhatott meg közzűlök lábán oly erősen, hogy fegyverét használhatta s egy csapást tehetett vagy elháritha-

---

[1]) Istius modi itaque naviculas minimum centum quinquaginta construxerant, quas latenter mari immittunt, circa occidentale littus . . . Ingressi vero eas viri sexcenti optime armati. Agathias Hist. V. könyv 167. l.

[2]) Quae cum Germanus rescivisset . . . naves et bipuppes, sub interiorum mari protensum angulum veluti in insidiis applicans occultavit, ne eminus prospici possent. Ugyanő u. o.

[3]) Violentius in arundineas naviculas irruunt . . . ita ut vectores subsistere in iis tuto non possent, sed alii in fluctus excussi perirent, alii in iis necessario considerent. Ugyanő u. o.

tott volna. A gályák mint valami mozgó tornyok jártak s keltek a talpak közt, s azokat rohamukkal fölforgatták, vagy súlyok alatt elsülyesztették. Minthogy a barbarokhoz karddal nem férhettek, a legiók vitézei hosszú láncsákat használtak hogy elérhessék őket; szurkálták, agyon verték, horoggal húzták őket, mint a varsába került halakat. Hogy a csatának véget vessenek, a rómaiak elkezdték a nádkötelékeket éles szigonyokkal vagdalni, s a kasokat egymástól szétválasztani, ugy hogy a hunok mind egy lábig a vizbe fuladtak[1]). Germanus e hajóhadi győzelmét egy kirohanással akarta teljessé tenni, melyben a barbar tábort megtámadta; de heve által elragadtatva nagyon kitette magát s ágyékába egy nyillövést kapott, mely halálosan megsebesitette[2]). A római hadsereg benne egyik legkedvesebb vezérét, a birodalom legdrágább reményét vesztette el: e volt a vigasztalás, melyet a kutrigurok vereségök után magokkal vihettek.

Zabergánnak nem volt mit tenni, mint elvonulni; vissza indult a Duna felé, több foglyot hurczolva magával, mint a mennyi katonája volt. Ezek a városok lakosai, Thracia, Macedonia, Thessalia, s a konstántinápolyi környék asszonyai gyermekei s vénei voltak, kiket elrabolt, hogy váltságukra megalkudjék. Mindenütt hirdettette, hogy a foglyokat, kiket családjaik ki nem fognak váltani, rövid határidő mulva mind kardra hányatja. A császár a köz kincstárból kiváltotta őket, s kárhoztatták érte[3]). Mit nem mondtak volna, ha Zabergánnak

---

[1]) Falcatos harpagones restibus illis, quibus arundines erant colligatae immittentes, dissecuerunt ex ordine universas et compagem dissoluerunt. Agathias Hist. V. könyv 168. l.

[2]) Sagitta illi femur ictum est. Ugyanő u. o.

[3]) Imperator tantum auri ei misit, quantum redimendis captivis suffecturum censebat . . . Hoc autem civibus urbis regiae parum nobile esse videbatur, imo turpe atque illiberale. Ugyanő u. o. 170. l.

ürügyet szolgáltatott volna fenyegetéseit teljesitni, s elüttetni a foglyok fejeit, kik nagy részint a tartományok nemes családaihoz tartoztak. A hún király engedékenynek mutatta magát az alkudozásban, mert megtudta, hogy egy hajóhad közelget a Duna felé, hogy az utat előle elzárja: békét kért és megnyerte. Egyébiránt a Don partjához érkezve harczias kedvének tág mezőt talált. Távol léte alatt Sandilkh rettentő bosszút állott, s a háború az utigur és kutrigur húnok közt még véresebben, még engesztelhetetlenebbül ujra kezdődött, mint valaha. Egyiknek a két nép közzül mulhatatlanúl veszni kellett volna a másik keze által[1]), ha egy harmadik hún nemzet a küzdők közzé nem érkezik s magára nem vállalja, hogy megmentse őket, mind kettejöket meghóditva.

[1]) Eo calamitatis hunnicae istae nationes sunt redactae, ut si aliqua adhuc eorum pars reliqua sit, sparsim aliis inserviat, et ab illis appellationem acceperit. Agathias Hist. V. könyv 169. l.

VI. FEJEZET.

Attila utódai. A várkhúnok kalandjai kik az avarok alattvalói. — A turkok fogságba hurczolják őket. — Megszöknek. — Fölveszik az avarok nevét. — Követségök Justinianushoz, ki őket zsoldjába fogadja. — Meghóditják az utigurokat és kutrigurokat a rómaiak nevében. — A Duna partjára érkeznek s földet kérnek Moesiában. — A turkok nagy kánja mint szökevény rabszolgáit visszaköveteli őket; csalásuk világosságra jön. — Követeiket Justinianus kijátsza. — Az avarok a szlávokra vetik magokat, kiket a thüringeni erdőig meghódoltatnak. — A frankokkal találkoznak s vereséget vallanak. — Visszatérnek az Al-Duna mellé. — Justinianus halála. — II-dik Justinus jelleme. — Az avarkhán Baján jelleme. — Justinus kihallgatja s dölyfösen visszautasitja az avar követeket. — Uj viszálkodások a longobárdok és gepidák közt. — Alboin, Narses által Italiába hivatva, előbb meg akarja semmisitni a gepidák nemzetét. — Szövetkezik Bajánnal. — Az avarok által meghóditott Gepida visszakapja a Hunnia nevet. — Baján a rómaiaktól Sirmium birtokát követeli; Bonus vezér szilárdsága. — Ezen vezér és Baján találkozása. — A rómaiak szerencsétlensége Pannoniában. — Justinus megőrül és meghal. — Turxanth fenyegetése Valentinus követhez a várkhúnok miatt. — Baján hajóhadat szerez magának. — Hajóhidat ver Sirmium előtt. — A singidunumi római kormányzó ellenszegülése. — Baján megesküszik először a maga istenei, azután a keresztyének istene nevére, hogy nem akarja a várost elfoglalni. — Avar követség Konstántinápolyban. — Szolákh illetlen beszéde. — Baján által fölszólitva százezer szláv ront Moesiára és Thraciára. — Tiberius Sirmiumot az avaroknak engedi.

557—582.

A pusztai népek életében, mely úgy szólván folytonos vándorlás a pusztában s ki van téve a szerencse örökös változandóságának, van valami váratlan, véletlen, mely az egyes emberi élet kalandjaival szokott együtt járni. E népek történelme gyakran egy regény. Ilyen volt tetőpontján a húnavarok történelme, kik az első hú-

nok maradványait magokba kebelezvén visszaállitották Attila trónját a Duna partján, Konstántinápolyt és Görögországot a romlás szélére taszitották, s miután Európát a hún birodalom föltámadása által rémületbe ejtették, végre Nagy Károly kardja által törtek meg, évkönyveinkhez, mint elődjeik, kiket Aëtius győzött le, egy dicsőséges lapot szolgáltatva.

Nevök nem avar volt; vár néven hivták őket, mely szóhoz közönségesen hozzá csatolták a khún nevet mi hún eredetökre mutat [1]). A várkhúnok valósággal húnok voltak a keleti ágból, s azon törzsek tömegéhez tartoztak, melyek ugur vagy uigur név alatt barangoltak, az V-dik és VI-dik században, a Fekete tengertől éjszakra s a Volgától keletre terülő síkokon. A várkhúnok hajdan mindezen törzsek közt a leghatalmasabbak voltak; megvolt terjeszkedésök és dicsőségök kora, azután, mikor tájban bizonyosan meg nem határozhatjuk, más fajú hóditók járma alá jutottak, kik uralmukat egész Közép-Ázsiára kiterjesztették a chinai határoktól fogva Európa széléig. Ezek a hóditók az avarok voltak [2]). Felső Ázsia valamennyi népe meghódolt e félelmetes nemzetnek, vagy hallgattak előtte: de sehol nem

---

[1]) Alább meglátjuk, hogyan szerepeltették magokat avarok gyanánt, és hogyan kapták, miután csalásuk napfényre jött, a görögöktől a Pseudabares (ál-avarok) nevezetet. — Nimirum etiam usque ad nostram aetatem Pseudabares (sic enim magis proprie appellari debent) generis origine distincti; alii Var, allii Chunni (*Οὐὰρ καὶ Χουννί*) veteri nomine dicuntur. Theophylactus. — E nép igazi nevét Ouar vagy Var és Chouni, Var és Chuni, s gyakran Varchonitae alakban találjuk. A görögök állandó szokásuk szerint, mely a népek neveit személyek neveiből származtatja, azt mondják, hogy Quar és Kheounni két fejedelem neve volt, s ezektől vették e törzsek saját nevezetöket. Okszerübb e nevekben ethnographiai jelentőséget látni.

[2]) Avari, Avares. — *Ἄβαρες, Ἄβαροι.*

ingadozóbb és mulandóbb a szerencse, mint ezen határtalan pusztákon, melyeket a természet arra kárhoztatott, hogy pásztor népek tanyája legyen. Az avaroknak hódolt népek egyike fölkelt ellenök; szétverte, legyőzte őket, s elfoglalta mind azt a földet, melyet birtak volt. Ezek a turkok voltak, kiknek neve akkor tünt föl legelsőben a történelemben. Uralmuk széke az Altai hegység volt, s fejedelmök, ki e czimet vette föl: „nagy khán, hét nemzet királya s a világ hét tájának ura“ [1]), sátrát az Arany hegység völgyeiben ütötte föl. A turkok khánja, hogy az avarok régi alattvalóinak hódolatát maga részére biztositsa, meg akarta látogatni a Volga mellékét, hogy hatalma egész fényében mutassa be magát az ugur-féle népeknek. Látogatása vérengző volt; mert, miután e népek ellene akartak állani, ha a történetiróknak hitelt kell adnunk, háromszázezer ember veszett el a turkok keze által, s testeik négy napi járó földre boritották a térséget [2]), A várkhúnok nemzete, mint a többiek, megveretve és legyőzetve, rabságra hurczoltatott.

A várkhúnok e puszták egyik szögletébe szoritva, régi uraik, az avarok, még nagyobb szerencsétlenségének látásával vigasztalhatták magokat, kiknek maradványai, minden felől üldöztetve, alig találhattak menedéket a legtávolabb népeknél: de a várkhúnok nem voltak ennyire bölcselkedők, és szabadságot áhitva, mind addig nem nyugodtak, míg módot találtak megszökni. Több év telt bele, míg erre vártak. Végre egyszer, használva a kedvező

---

[1]) Chaganus magnus, despota septem gentium, et dominus septem mundi climatum. Theophylactus Simocatta VII. könyv 7. fej.

[2]) Perierunt ex ea gente in hoc bello trecenta millia hominum, ita ut quatuor dierum itineris spatium a corporibus peremptorum cooperiretur. Ugyanő u. o.

pillanatot, fő haduk, mely kétszázezer főt számlált[1]), szekereibe fogott s nyugoti irányban megindult. Maga után ott hagyott három törzset: a tarniákhokat, a kotzagereket és a zavendereket, kik nem akarták vagy nem tudták őket követni[2]). A félelem a várkhúnoknak szárnyat adott. Futásukban rettentőkké válva, mindent halomra döntöttek, a mi útjokba állott: a sabirokat az ugurokra és a hunnugurokra, a saragurokat az akatzirokra vetették, s ezek az alánokra tódultak[3]). Mindegyik kimozdult nép másikat mozditott ki helyéből, s ezek ismét szomszédaikra rohantak. A fölzavart hangyaboly hasonlata alig képes fogalmat adni ez ember-, barom- és szekértömegről, mely a Volga, Kubán és Don sikjain jobbra balra, egymáson keresztül kasúl bolyongott, összetolúlt és dulakodott.

A mi a rémületet még nagyobbá tette, a volt, hogy mind e népek azt hitték, hogy az avarokkal van dolguk, minthogy e név a várok nevéhez hasonlitott; egyébiránt is az uj jövevények Ázsia benső fajainak s különösen a turk fajnak egyik megkülönböztető jelét viselték; hajuk szalagokkal befont két csombókban vállukat verte, mely ékesség idegen volt a húnok előtt, kik rövid hajat viseltek s elől azt is tökéletesen leborotválták. A várkhúnok e divatot fogságuk alatt a turkoktól vették át. Látván hogy avaroknak tartják őket, igen is óvakodtak eloszlatni e tévedést, mely rájok nézve oly kedvező volt; sőt

[1]) Imperante autem Justiniano Augusto, ex istis Ouar et Chouni pars quaedam in Europam profugit... Constabat autem ex ducentis virorum millibus. Theophylactus Simocatta VII. könyv 8. fej.

[2]) *Οἱ Ταρνιὰχ, καὶ Κοτζαγηρροὶ . . . καὶ οἱ Ζαβενδὲρ ἐκ τοῦ γένους τῶν Οὐάρ καὶ Χουννί* . . . Ugyanő u. o.

[3]) Sarcelt, et Unuguri et Sabiri et aliae insuper gentes hunnicae, cum advenas illos Avares esse suspicarentur . . . Ugyanő u. o. 7. fej. — Cf. Priscus, Excerpta Legat. 42. 43. l.

ellenkezőleg mint tartozó illetőségöket ugy fogadták el számos törzsek ajándékait s a hódolat mind azon jeleit, melyeket e hajdan rettegett név még mindig gerjesztett[1]). Mialatt igy ide s tova bolyongtak, a nélkül hogy tudták volna hol telepedjenek meg, azon gondolatra jöttek, hogy a rómaiakhoz folyamodjanak, kiknek gazdagsága valamennyi barbár kivánesiságát fölingerelte, s kiktől, mint annyi mások, földet és pénzt csikarni reménylettek. Khánjok (ezt a czimet vette föl fejedelmök, hogy belső Ázsia királyait utánozza és hogy a várkhúnok avarokká átváltozását teljessé tegye[2]) e gondolattal az alánok királyához Sároshoz folyamodott, ki azzal büszkélkedett, hogy szivesen látják a konstántinápolyi udvarban, és ő, ohajtva eltávolitni magától e rettentő szomszédságot, megigérte, hogy az avarokat „ismeretségbe és barátságba“ juttatja a rómaiak nagy császárjával[3]). A Kaukáztól délre fekvő Lazia tartomány kormányzója, az ő utánjárására, rendeletet kért Justinianustól, kinek kis öcsese volt. Justinianus azt felelte, hogy szabadon át kell ereszteni a követeket, kik az avarok khánja részéről jelentkezni fognak, s erre a biztositásra ez egy Kandikh nevezetű tisztjét inditotta Konstántinápolyba tekintélyes kisérettel.

Az avarok neve, régi hatalmok és szerencsétlenségök tökéletes ismeretes volt a keleti rómaiak előtt, s az az ujság, hogy e vitéz nép, a turkok jármától menekülve,

---

[1]) Quocirca securitati consultare cupientes, donis amplissimis eos coluerunt. Ouar itaque et Khunni, ut perfugium sibi feliciter evenisse adverterunt, errorem sese honorantium non aspernati, Avares dici voluerunt. Theophylactus Simocatta VII. könyv 7. fej.

[2]) Principem suum Chagana, honoris causa, nominarunt. Ugyanő u. o.

[3]) Avares cum diu multumque incerti errassent, tandem ad Alanos accesserunt, et Sarosium, eorum ducem suppliciter orarunt, ut per eum in notitiam et amicitiam Romanorum venirent. Menander, Excerpta Leg. 99. l.

csak imént a Kaukáz lapályaira érkezett s követséget inditott Konstántinápolyba, általános érdeket keltett. Minden felől tódultak az útakra, hogy a követeket lássák, s midőn a városba bevonultak, az ablakok és házfedelek, az utczák és piaczok telve voltak kiváncsiakkal. Észre vették, hogy öltözetök az a mi a húnoké, nyelvök egy a húnokéval, minthogy tolmácsuk ezen nép rendes tolmácsa volt: de a mik mint ujdonság szemökbe ötlöttek, azok lobogó hajfonataik voltak, melyek hátuk közepéig értek[1]), s melyeket a római költők hosszú kigyókhoz hasonlitottak. Minthogy a várkhúnok az avarok szerepét tökéletesen elfogadták, a követek el voltak készülve e szerepet mind végig kitartani, s Kandikh olyan állásba téve magát, melyet személyéhez illőnek gondolt, a császáron kihallgatáson e meglehetősen fönhejázó beszédet tartotta: „Császár! mondá Justinianusnak, egy vitéz és számos nemzet, jön magát neked fölajánlani. Ezek az avarok, e győzetlen és győzhetetlen faj, mely képes a római birodalom minden ellenségét kiirtani, s a birodalom paizsául szolgálni. Miután érdekedben áll egy ily nemzet haderejével szövetséget kötni s azt mint segitő felet örökre magadhoz csatolni, fölajánljuk szövetségünket, melyre csak két dolog kell: adj az avaroknak hozzájok méltó ajándékokat, fizess évenként dijt, s engedj át nekik jó földeket, hol békében megtelepedhessenek[2]).“ Justini-

---

[1]) Gens insolens atque incognita Constantinopolim advenit . . . Ad ejus spectaculum, quod nusquam visi fuissent hujus formae homines, cuncta urbs effusa est . . . Comas siquidem a tergo longas admodum taeniis revinctas et implexas gestabant, reliquus licet habitus hunnico simillimus conspiceretur. Theophanes Chronogr. 196. l. — Colubrimodis Avarum gens nexa capillis. Corippus, Laudatio Justini Minoris.

[2]) Adesse gentem omnium maximam et fortissimam, Avares, genus hominum invictum, qui ejus omnes hostes repellere et funditus extinguere possent. Illius rationibus valde conducere cum eis armorum societatem

anus fiatalabb korában s kevesbbé lesujtva a köz csapások által (ekkor éppen a gyászos 557-dik évben, a dögvész és földindulások közepett voltak) vissza tudta volna utasitni a mi illetlenség és dölyf e szavakban volt, de igy megelégedett annyit felelni, hogy gondolkozni fog a dologról, s a kihallgatásnak ezzel vége lett. A tanács, melynek véleményét akarta tudni, kérte, hogy kövesse személyes ihletét, mely a köz ügyre nézve mindig üdvös volt, s a császár a követeknek jó indulata jeléül afféle ajándékokat osztogattatott, a mik a keletieknek tetszenek, tudniillik arannyal futtatott lánczokat, azok formájára, melyekkel a foglyokat szokták vasba verni, fekvőhelyül és trónul szolgáló s metszésekkel ékesitett arany ágyakat, gazdag öltözeteket és aranynyal áttört selyem szöveteket[1]). Azután elbocsátotta őket, tudtokra adván, hogy nem sokára egy Valentinus nevű tiszt fogja őket követni, a ki útasitásait viszi khánjukhoz.

Valentinus meg volt bizva, hogy a császár nevében alkudjék meg a khánnal évenkénti fizetése iránt oly föltétellel, hogy ez irtó háborút folytasson a birodalom minden ellenségeivel a Kaukáz felől; tartozott igérni ajándékokat is, melyek e főnök méltóságához illenek; de nem volt szabad földek átengedéséről beszélnie; e pontra nézve csak kétértelműleg nyilatkozhatott, óvakodva, hogy semmit se ne igérjen se meg ne tagadjon. A császár szemében sürgetős dolog volt az avarok veszedelmes

---

facere et auxiliarios optimos sibi adciscere, qui tamen non alia conditione servirent, quam si donis pretiosis, annuis etiam stipendiis et fertili regione, quam habitarent, donarentur. Menander, Exc. Leg. 101. 102. l.

[1]) Imperator dona ad legatos misit, catenas auro variegatas et lectos et sericas vestes et alia quamplurima, quibus leniret et demulceret animos superbiae et insolentiae plenos. Menander, Exc. Legat. 101. l. — Erant autem catellae auro variegatae quasi ad vinciendos fugientes comparatae . . . Ugyanő u. o.

tevékenységét, birodalma keleti határain lévő ellenségeire forditni. A görög történetiró Menander e pontra nézve dicséri Justinianus éles elméjét s fölfedi politikájának titkos oldalát, hogy tudniillik igen keveset gondolt vele, győznek-é majd az avarok a küzdelemben, melyet fölidézett; miután a birodalom csaknem egyenlően nyerhetett, akár az avarok verik meg azokat, akár azok őket. A mi a várkhúnok fejedelmét illeti, ez lelkiismeretesen dologhoz látván megrohanta először a hunnugurokat, azután az ephthalita húnokat, s végre a sabirokat, kiket ki kellett irtania [1]). A Káspi tó partjaitól, melyeken e népek laktak, a Fekete tenger mellékére átkelve, az utigurokra vetette magát, kik akkor a kutrigurokkal hadakoztak, s nem sokat gondolva vele, hogy amazok barátjai emezek ellenségei voltak a rómaiaknak, tökéletesen egyiránt bánt velök: a két horda, elkeseredett háborújokban már elgyengűlve, csaknem ellenállás nélkül megbukott, s maradékaik bekebelezve a várkhúnok hordáját gyarapitották. A Dnieper partjainak urává lévén, a khán az antokkal találkozott, kik megkisértették föltartóztatni, de kudarczot vallottak. E háború egy esete mutatja, mily kevés tisztelettel viseltettek a várkhúnok a népjog iránt, melyet még a legvadabb nemzetek is tisztelnek. A szlávok foglyaik kiváltásáról akarván egyezkedni, s az ellenség gondolkozását a békét illetőleg ki akarván tapogatni, bizonyos Mesamirt küldtek hozzá, egy nagy szájú, hiúságában fölfuvalkodott embert, ki azonban nagy hitelben állt honfiai előtt. Mesamir a khánt egy fönhéjázással és fenyegetéssel teljes beszéddel szólitotta meg, mely inkább egy

---

[1]) Cum igitur Valentinus ad eos profectus esset, et munera praebuisset, et mandata imperatoris exposuisset, primum quidem Viguros, deinde Eitasalos hunnicam gentem debellarunt et Sabiros . . . Menander, Exc. Legat. 101. l.

örökös háború izenethez, mint békeajánlathoz hasonlitott. A khán egészen el volt ámúlva, midőn egyik legbelsőbb tanácsosa, kit a történelem Kotrageghnek vagy Kutragernek nevez, ki igen könnyen lehetett az utiguroknak az avarok tanácsában helyet foglalt egyik fejedelme, őt félre szólitja s ezt mondja neki: „Ez az ember hazájában fecsegésével mindenható tekintélyt gyakorol: ha akarja, hogy a szlávok ellened álljanak, utolsó emberig ellened állanak. Öld meg s azután támadj rájok, ez a legokosabb, a mit tehetsz [1].“ A khán e tanácsot jónak találta, s Mesamirt megölette, mit sem gondolva követi czimével, mely ez embert sérthetetlenné tette.

A várkhúnok igy megkerűlték a Fekete tengert, s az annak mellékén terülő síkokon keresztűl vonulva lassan lassan a Dunáig érkeztek. Ekkor az 562-dik év járta, s öt esztendeje volt hogy Róma szolgálatában hadakoztak, vagy azt negédelték, hogy azért hadakoztak. Előhaduk, hévvel előre törve, átkelt a folyó torkolatán és benyomult Kis-Scythiába [2]: de a khán serege derekával a bal parton maradt, hol sátrait fölütötte és szekérvárát fölállittatta; s ugyanakkor követelte a tiszttől, a ki a jobb parti római őrségek parancsnoka volt, hogy mutassa ki neki a földeket, melyeket Justinianus császár neki rendelt [3]. A tiszt, nagy zavarban lévén mit feleljen, utasitotta, hogy folyamodjék egyenesen a császárhoz egy követség által, melyet Konstántinápolyba juttatni ajánlkozott, s a khán bele egyezett. Azon személyek között, kik a követséget alkották, volt bizonyos Oecunimos, kit neve hangzása után a pontusi városokból való görögnek

[1]) Menander, Exc. Legat. 100. és köv. l.

[2]) Imperatori significatum est, eos jam magna ex parte istam regionem occupasse. Ugyanő u. o. 101. l.

[3]) Postulabant ut illis liceret circumspicere terram, in qua eorum gens sedes et domicilia poneret. Ugyanő u. o.

tarthatunk, kit talán fogságba hurczoltak az avarok, kiknek tolmácsúl szolgált. Ez az Oecunimos, hogy a római tiszt szives fogadását megköszönje, titkon figyelmeztette, hogy jól vigyázzon, mert saját kifejezése szerint „az avaroknak más van szájokban s más van szivökben[1]).“ Nem tudván bizonyosan, mily ellenállást vethetnek eléjök a rómaiak, ütközet nélkül igyekeznek a Dunán átkelni, de ha egyszer túl juthatnának rajta, onnan többé nem szándékoznak távozni. A tiszt sietett e tudósitást a császárhoz juttatni, s levele a konstántinápolyi udvart már jól értesitve találta az állitólagos avarok ügye felől, kiknek eredetét, szökését, s minden csalárdságát ismerték: Justinianus e fölfedezéseket, melyek magoktól a turkoktól jutottak hozzája, e különös kalandnak köszönhette. A várkhúnok régi urai megtudván alattvalóik megszökését, dühös haragra lobbantak, s a nagy-khán kezeit kiterjesztve igy kiáltott föl: „Nem madarak, hogy a levegőben elrepűlhettek volna; nem halak, hogy a tenger mélységeiben elrejtezhettek volna; a föld hátán vannak, s én rájok fogok akadni.“ A szökevényeket nyomon követve, egymás után fölfedezte hogy nevöket változtatták, hogy Európába átkeltek, s hogy a rómaiak szövetségesei lettek, kiktől, mint dicsekedtek, földeket kaptak. Ekkor a turkok dühe a római császár ellen fordult, mint a kit azzal vádoltak, hogy e nyomorultaknak segitséget és menedéket adtak, s a nagy-khán, a világ hét tájának ura, követeket inditott Konstántinápolyba a végett, hogy követeljék vissza nem az avarokat, kik Ázsia belsejében meg voltak

---

[1]) Justinus autem sibi unice conciliaverat ex legatis Oeconimum, qui secreto eum monuit, Avaros aliud in ore habere et aliud sentire . . . Etenim simul atque Istrum transmiserint, nihil quidquam illis esse deliberatius, quam omnibus copiis in bellum erumpere. Menander, Exc. Legat. 101. l.

hóditva, hanem a várkhúnokat, ugyanezen avarok alattvalóit, s hogy éreztessék a császárral, mennyire megalacsonyitotta magát, midőn barátjaivá fogadta az ő szolgáik szolgáit. Igy lőn e rejtélyes titok földeritve. A római cancellaria, hihetőleg szégyenlve hogy igy rá hagyta magát szedetni, kifogyhatatlan volt mindenféle magyarázatokban s a turkok iránti barátsága bizonyitgatásában, kiket ajándékokkal és igéretekkel halmozott el. Justinianus éppen ezen alkalommal vetette meg a két nép közötti daczszövetség alapját Persia ellen, mely szövetség később lépett életbe. Ez az eset, mint könnyen el lehet gondolni, nagyon leszállitotta a várkhúnok hitelét a császári kormány előtt, mely még e pillanatban téttette magát, minthogy a barbarok a Duna partján fenyegető helyzetben voltak: de minden esetre föntartotta magának a jogot, hogy őket annak helyén és idején hazugoknak és ál-avaroknak nevezze[1]), s az udvari költők már köszörülték a verseket, melyekben fenyegették őket, hogy levágják „piszkos hajfürtjeiket“, melyeket az avarok és turkok módjára nem átallanak viselni, jóllehet csak húnok[2]).

A várkhúnok követsége, kiknek minden csalárdságuk daczára meghagyjuk avar nevöket, melyet vitézségökkel szerzettek, s mely név alatt volt birodalmok Európában ismeretes, ily körülmények közt érkezvén Konstántinápolyba, ott igen természetesen hidegen és bizalmatlansággal lőn fogadva. Sokáig várakoztatták azon

---

[1]) Pseudo-Abares. — Theophylactus történetiró éppen nem is emliti őket más neven.

[2]) . . . . . Crinita Avarum mox agmina, juxta
Istrum, squallentes tonsa comas . . . . .
Epigr. in effigiem Justiniani Imperatoris, Stritternél Memoria populorum I. köt. 645. l.

tisztességre, hogy a császár szentséges szine elé vezessék, s azután várakoztatták a császár válaszára; egy szóval mindent kigondoltak, hogy a legcsekélyebb okokért tovább tovább tartóztassák. Midőn e kevély és türelmetlen emberek e húzáshalasztáson indulatba jöttek, Justinianus ajándékokkal, hizelgő szavakkal vagy igéretekkel csilapitotta őket, melyek semmi czélra nem vezettek, hanem halogatták a visszautasitó nyilatkozatot, melyet a császár utóljára tartogatott. A khán eleinte hagyta magát ámittatni, mint követei; de később gyanitva a rómaiak mesterkedését, visszahivta követeit, kiket mind a mellett is ujabb még ujabb ürügyek alatt visszatartottak. Midőn Justinianus látta, hogy legutolsó sánczaiba van szoritva, tette magát mintha engedne, s azt ajánlotta a khánnak, hogy cserélje meg Kis-Scithiát, melyet birtokában tartott, az egykor a herulok által birt vidékkel Felső-Moesiában, Singidunum körül, melyet ezen nép Italiába távoztával üresen hagyott[1]). Ez a gepidák és longobárdok birtoka közzé szoritott, délről a birodalom által korlátolt és Singidunum városa által, melyben tetemes helyőrség tanyázott, fékentartott vidék könnyen elszigetelhető terűletet képezett; a khán ezt jól sejtette s a császár ajánlata elől kitért. „Kis-Scythia való neki, mondá, s nem is megy ki belőle[2]);“ neki való különösen azért, mert nem szakitja meg közlekedéseit azon tartományokkal, melyeket a Fekete tengertől keletre és nyugotra meghóditott volt. Ez utolsó előterjesztést elvetve, el kellett bocsátni a követeket. Justinianus fölhatalmazta őket, hogy lássák el ma-

[1]) Et imperator quidem ut gentem collocaret in ea terra, ubi prius habitabant Eluri (igy), si illis videretur, annuit. Menander, Excerpt. Leg. 102. l.

[2]) Sed Avari Scythia sibi exeundum non censuerunt, etenim illius desiderio tenebantur. Ugyanő u. o.

gokat minden árúval, a mi nekik tetszhetik, de megtudta hogy nagy mennyiségű fegyvert vásároltak össze. A népjog nevében letartóztatta őket utjok közben, elszedette tőlök a fegyvert[1]) és panaszra fakadt roszlelkűségök ellen. E késleltetések közben az illyriai katonaság parancsnoka időt nyert hadait egyesitni, a várakat élelemmel ellátni, a hajóhadat fölszerelni, egy szóval a Dunát tekintélyes védelmi állapotba helyezni. A khán észre vette, hogy ügyesebb és ravaszabb ellenfélre akadt mint ő, s minthogy egy ismeretlen tartományban fegyverrel kezében nem merészelte magát veszedelemnek kitenni, megelégedett azzal, hogy a panaszokra fenyegetésekkel válaszolt. Csak táborait telepitette meg állandó modorban a Duna parti síkokon, onnat őrködve hóditmányai fölött, s Kis-Scythiában megvetvén lábát a birodalom területén.

Az antok, bajosan meghóditva, ellenségeskedést kezdtek a khán ellen; ujra háborút inditott ellenök, melyben összetörte őket. Az antoktól a szlovének ellen, a szlovénektől a vendek ellen fordult: mindig győzedelmes fegyvereit réműlet előzte meg. Igy vonult át Szlávián kelettől nyugotig, egész a thüringeni hegyekig, hol oly ellenséggel találta magát szemben, melytől egészen másként tarthatott, mint azon vad csoportoktól, melyeket eddig maga előtt üzött: ezek az austrasiai frankok voltak, kiknek birtokai, a thüringeni régi királyságot befoglalva, az Elbéig terjedtek, hol a szászokkal és azon vend népségekkel voltak határosok, melyek szabályos gyarapodással dél felé nyomultak. Lothár, Chlodvig fia, az előbbi 561-dik évben halt meg, s midőn fölosztották örökségét, mely az

---

[1]) Ea, quae sibi opus erant, compararunt; arma etiam emerunt, et ita dimissi sunt. Verum imperator secreto mandavit Justino, ut quacumque ratione et via posset, in reditu arma illis eriperet. Menander, Exc. Legat. 102. l.

egész frank birodalmat magába foglalta, az austrasiai királyság negyedik fiának, Siegbertnek jutott. Az ifjú Siegbert az avarok elébe sietett, kiknek közelgetése határait fenyegette, és őket az Elbén túl egy nagy ütközetben megverte; minek következtében a khán békét ajánlott, melyet a frank király nem utasitott vissza, oly drágán vásárolta volt a győzedelmet[1]). Az avarok ugyanazon úton haza vonulva, de útjok közben hihetően a gepidák által is meg-megtámadva, kik szomszédságukat nem jó szemmel nézték, visszatértek al-dunai tanyáikra, éppen azon pillanatban, midőn a római birodalom helyzete egy nagy változásnak nézett elébe: Justinianus haldoklott s nem sokára kisöcscse Justinus lépett helyébe a császári trónra.

II-dik Justinus trónra lépte több volt mint személyváltozás, tökéletes forradalom volt az akár a barbarokkal szemben folytatandó politikára, akár a bel kormányzásra nézve. Justinianus hugának e fia, mint lehető trónjelölt, nagy készülettel nevelve, az iskolából nem hozott magával egyebet, mint a szavalás iránti szeretetet, hamis eszméket a világról, és ön érdemének legkevesbbé sem titkolt nagyra becsülése mellett titkos és erős irigységet nagybátyja ellen, kinek dicsősége őt homályba boritotta. E volt az a rút fekély, melyet keblében hordott, mely őt megölte, s mely a birodalmat vele együtt vészbe sodorta. Minden, a mit ez a nagy uralkodás teremtett volt,

---

[1]) Post mortem Chlotarii regis, Chuni Gallias adpetunt, contra quos Sigebertus exercitum dirigit, et gesto contra eos bello vicit, et fugavit: sed postea rex eorum amicitias cum eodem per legatos meruit. Gregorius Turonensis, Hist. Franc. IV. könyv 23. fej. — Comperta Hunni, qui et Avares, morte Chlotarii regis, super Sigebertum ejus filium irruunt, quibus ille in Thuringia occurrens, eos juxta Albim fluvium potentissime superavit eisdemque petentibus pacem dedit. Paulus Diaconus I. II. 10. fej.

ezentúl föl lőn adva vagy veszélyeztetve; hogy annak nagyságára közre müködtek, ez természetes oka lett az emberekre nézve, hogy hitelt veszitsenek, s az ügyekre nézve, hogy megbukjanak; s az uj Augustus szivének legkedvesebb hizelgés volt jóltévőjét befeketiteni. Sophia császárné, e hiú és kegyetlen nő, buzgón segitett neki a hálátlanság e munkájában. Rosznak találták, hogy Justinianus, utolsó éveiben, a háborút az ázsiai barbarok ellen aranynyal folytatta, mintha nem mutatta volna meg a vandalok és góthok ellen, hogy azt vassal elég jól folytatta; e volt a roszakarók és irigyek otromba vádja, kik szemérem nélkül hirdették, hogy a birodalom második alkotójának s Róma megszabaditójának nem volt római szive. II. Justinus ez ostoba lármát politikája kiindulási pontjául vévén, oly állásba tette magát az avarokkal szemben, mint Marius a teutonok ellenében, s a persákkal Trajanus nyelvén beszélt: csak a volt a baj, hogy ezen Trajanusban hijányzott a lángész s ezen Mariusnak nem voltak katonái. Azt hitte, hogy mint magát kifizette, a világot is kifizetheti iskolai hazafiságával. Dölyfével és fönhangzó szavaival, melyeket semmi sem támogatott, a római birodalom ellen fölfegyverezte az egész barbárságot, s azok iránti hálátlanságával, kik Justinianust szolgálták, elvesztette e császár legszebb hóditmányát, Italiát: azután a viharok láttára, melyeket oktalanságával fölidézett, bátorságát éppen ugy elvesztve mint józan eszét, őrültté lett, hogy igy mintegy kihúzza magát a zavarból. Ilyen volt azon utód, kit a rómaiak balsorsa Justinianusnak adott.

Ugyanezen idő tájban, hogy némileg e végzetes császárral ellentétet képezzen, a sors a várkhúnoknak uj khánjok személyében a felső-ázsiai népek módja szerinti nagy embert, egy oly politikus hóditót adott, a milyeneknek legtökéletesebb jellegét Dsingiz-Khán, Timur és Attila

állitják elénk. Bajánnak hivták [1]) s ifjusága teljes erejében állott. Baján, ki ügyesen ki tudta lesni az emberek legtitkosabb szándékait, ügyesen föl tudta használni hibáikat, s hogy a világot megcsalja, mindenféle szerepet ügyesen játszott, inkább abba helyezte dicsőségét, hogy hóditásait ravaszsággal biztositsa, mint sem fegyverrel veszélyeztesse. Volt eset, hogy háborút folytatott boszszúból, de soha sem hiúságból, vagy azon hiú dicsekvésért, hogy vitézségét tündököltesse: éppen nem ugy mint azon kevély germánok, kiket becsületérzésök vezetett népviadalaikra, ha teljességgel nem kellett volna is verekedniök. Baján semmi szégyent sem tartott kerülendőnek, mikor ő volt a gyengébb fél, és csak azért rántott kardot, hogy nyerjen. Türelme, melylyel az igazságtalanságot és megaláztatást inkább elszivelte, mintsem egyenetlen háborúba keveredjék, az oktalan ellenfelet meglephette és fölbátorithatta: de midőn a pillanat megjött, Baján meg tudta magát bosszulni. Midőn idejét látta hogy dühöngjön, hideg kiszámitott kegyetlensége semmit sem tekintett; a nemzetek joga, a szerződések, az eskük előtte csak ugy értek valamit mint a siker eszközei, s a hitszegésben nem látott mást mint hadi cselt. Mind ezzel Bajánt, kit a kincsek mindig lázba hoztak, ki minden ismeretlen után való kapzsiságában szemérmet nem ismert, saját népe nagy fejedelemnek tartotta. Övéi irányában magát nagylelkűnek, környezetében fölségesnek mutatta, ki még a jó izlést és fényűzést is egy barbárra nézve meglepő válogatósságig vitte. Látni fogjuk hogy Görögország müvészeteit birálja, s megvetéssel utasit vissza egy metszett mivű arany ágyat, mint hozzá méltatlant, melyen Konstántinápoly legjobb munkásai dolgoztak. Hosszú élete megengedte neki, hogy

[1]) Baianus, *Βαϊανός*.

három római császárral álljon szembe, népét a Duna mellett megtelepitse, s csaknem tetőpontján lássa a birodalmat, melyet Európában alapitott. Vereségei és a szerencse kegyetlen visszatorlásai daczára az volt ő a húnok második korszakára nézve, a mi Attila az elsőre nézve.

Az avarok ismerték egy kissé Justinust, ki 557-ben, midőn Lazika tartomány kormányzója volt, bevezetőjökül szolgált Justinianusnál. Siettek azért hozzá követséget küldeni, hogy őt üdvözőljék, vele a régi szerződéseket megujitsák, s a szokott ajándékokat tőle átvegyék. Baján e követséget ügyes, merész, és szép külsejü fiatal emberekből állitotta össze s fejökké bizonyos Targitot, egy nevezetes személyt tett, kiről ez elbeszélések folytán gyakran lesz emlékezés. Justinus, ki császári föllépéseire szinpadi jelenetet és ünnepélyes szavalatot készitett előre, nem várakoztatta a követeket, kiknek kihallgatása megérkeztök után néhány napra megtörtént. Egy szemtanú költő, az afrikai Corippus, ez ünnepélyes fogadásról és azon udvari szertartásról, melynek az avar követek alá voltak vetve, érdekes képet hagyott ránk, melyet itt ujra előadunk, nem tévén egyebet, mint szóról szóra lefordittván verseit. Talán ugy fogjuk találni, hogy a VI-dik századi byzanti udvar kegyencz költőjének, ki a kor történelmének szempontjából tekintve érdeket gerjeszt, volt némi irodalmi érdeme, sőt költészetének bizonyos fénye is volt.

„A mint a császár, biborba öltözve, trónja lépcsőire föllépett, a szertartás mestere intézkedéseit megtéve föltárja a követek előtt a szent palota belsejét . . . Ez a büszke ifjuság elámultan futkossa át az előtermeket és a hosszú folyosókat, melyek a császárok laka előtt terülnek. Minden lépten megáll s bámulja a sorba állitott katonák magas termetét, arany pajzsaikat, arany láncsáikat, melyeknek csak hegye van aczélból, arany sisakjaikat,

melyeken biborszin forgók lengenek. Önkénytelenül megborzad, a mint a dárdák éle vagy a láncsák aczélozott vasa alatt elhalad. Ez a pompa elkábitja a fiatal barbarokat, s azt kérdik magokban, vajon a császárok palotája nem egy más menyország-é; de viszont ők is kevélyek arra, hogy bámulják őket, s a rájok szegzett tekintetek csiklandoztatják sziveiket[1]). Ugy jártak ők, mint Hyrcania tigrisei, melyek, midőn az uj Róma nézőjátékot ad népeinek, a peczérek által lánczon vezetve, először kettőztetett dühvel orditnak, de azután, a mint a szinkörbe beléptek, melynek lépcsőit a nézők sűrű tömege boritja, elámultan tekintgetnek körül, s a félelem megtanitja őket szelideknek lenni. Levetkezik minden dühösségöket, nem daczolnak többé lánczaik ellen, hanem elbámúltan lépdelnek a szinkör terén, figyelve az őket tapsoló tömegre. Azt mondhatná az ember, hogy tetszelgőleg teszik ki magokat a nézésre, s hogy épen azért büszkébben lépdelnek[2]). De ime a kárpit, mely a császári kihallgató termet elzárja; e kárpit szétnyilik, s látható a csillogó aranyozott mennyezet, a trón és a császár fején tündöklő korona. Ennek láttára Targit térdét háromszor meghajtja és a császárt homlokával a földet érintve üd-

---

[1]) Et credunt aliud Romana palatia coelum;
Spectari gaudent, hilaresque intrare videri.

Corippus Laud. Justini minoris III. 244. v.

[1]) Non secus Hyrcanae quotiens spectacula tigres
Dat populis nova Roma suis, ductore magistro,
Non solita feritate fremunt, sed margine toto
Instrantes plenum populorum millia circum,
Suspiciunt . . . . . .
Ipsumque superbae
Quod spectantur amant . . .

Ugyanő u. o.

vözli; példáját követve a többiek is földre borulnak s a terem szőnyegét leomló hajfürteik elboritják[1]).“

A költő hozzá teszi, hogy a mint a követség szónoka hozzá fogott, mintegy szokásból, magasztalni az avar népet „e megszámlálhatatlan és legyőzhetetlen népet, a világ belső tájainak királyát, az Altai hegyek hóditóját, Persia rémületét, melynek hadserege, ha egyesitnék, képes lenne a Hebrus folyóvizét utolsó cseppig kiinni“[2]), Justinus e szavakkal szakitotta félbe: „Te fiatal ember oly dolgokat beszélsz előttem, melyeket teljességgel nem hiszünk, s melyeknek magad is csak hiú lármák után adhatsz hitelt, ha ugyan igaz, hogy mind ezt magad is hiszed. Ezek, a miket itt előttem fönhangon beszélsz, ábrándok vagy hazugságok. Hagyj föl előttem a szökevények magasztalásával, kimélj meg egy számkivetett csoport dicsőitésétől, mely hasztalan keres magának hazát. Melyik hatalmas királyságot hóditotta volna meg e nemzet, mely magát sem tudta megvédeni?“[3])

---

[1]) . . . . . Stratosque tapetas
Fronte terunt, longisque implent spatiosa capillis
Atria . . . .

Corippus, Laud. Justini min. III. 262. v.

[2]) Crudus et asper Avar dictis sic coepit acerbis:
Rex Avarum Cagan debellans intima mundi
Famosos stravit magna virtute tyrannos,
Innumeros populos, et fortia regna subegit . . .
Cujus Threicium potis est exercitus Hebrum
Exhaustos siccare lacu, fluviumque bibendo
Nudare . . . .

Corippus e. h. 274. l.

[3]) Quid profugos laudas? famaque attollis inani
Extorrem populum? quae fortia regna subegit?
Effera gens Avarum proprias defendere terras
Non potuit, sedesque suas fugitiva reliquit.

Nagyon hihető, bár a történelem nem mondja, hogy Justinus ezen vagy más hasonlóan sértő szavakkal beszélt, mert ez jellemében és szerepében volt, melyet magára vállalt. Mi minden esetre itt elhagyjuk a költőt, hogy szorosan tartsuk magunkat a történetirók előadásához.

Ezek szerint Targit egy beszédben, melynek finom mérséklettsége nem leplezte el sem a dölyföt sem a gúnyos czélzásokat, emlékeztette a császárt, hogy a császári hatalmat atyja kezéből vévén át (igy nevezte Justinianust), első kötelessége volt teljesitni ezen apa kötelezettségeit hű szövetségesei irányában, s még többet is tenni, hogy háládatosságát igazán bebizonyitsa[1]). Az avarok jó barátjai voltak atyjának; de ha tőle sokat kaptak, sokat is adtak volt neki. Elsőben, nem rabolták tartományait, holott büntetetlen tehették volna; másodszor meggátoltak másokat, hogy e tartományokat ne rabolják. Voltak népek, melyeknek azelőtt szokásuk volt Thraciát évenként rabolni, s ezek azt többé nem tették. Miért? Mert tudták, hogy az avaroknak, a rómaiak barátjainak és szövetségeseinek, nem lett volna kedvök ezt türni[2]). „Mi azzal a meggyőződéssel jöttünk ide, tevé hozzá Targit, hogy te ugy leszesz velünk mint atyád volt, sőt még jobban, hogy barátságunk is iránt ad még élénkebb legyen; de tudd meg ezt jól, hogy fejedelmünk

---

Tu velut ignarus falsis rumoribus audes
Vana loqui, turpique dolo nova somnia fingis.
Corippus u. o. 268 v.

[1]) Oportet, o imperator, te haeredem imperii paterni, paternos amicos in tutam fidem tutelamque suscipere, et aeque ac ille eos beneficiis augere. Menander, Exc. Legat. 101. l.

[2]) Metuebant enim Avarorum potentiam, qui amicitiam colebant cum Romanis. Ugyanő u. o.

csak ugy lesz barátod, ha illendő ajándékokat adsz neki, és hogy tőled függ, a szerint a mint vele bánsz, eloszlatni még azt a gondolatot is, mely benne ébredhetne, hogy fegyvert fogjon ellened [1]).“ Ez a beszéd kétségen kivűl a legtulságosabban szemtelen volt. Justinus erre fönhangú szavak nélkül a khánnak általa okozható zavarokkal felelhetett volna, melyek sokkal inkább elevenére találtak volna mint a legsértőbb szónoklat. Justinus az ellenkező eljárást választotta. „Igen, felelte a követeknek, én többet teszek értetek mint atyám tett, megalázva dölyfötöket s titeket okosabb gondolatokra birva: mert tudjátok meg tőlem, hogy a ki azt, ki esztelenűl vesztére rohan, föltartja és eszére téríti, jobb barátja mint az a ki szeszélyeinek enged, hogy elveszitse [2]). Menjetek el ezzel a barátságos figyelmeztetéssel, melylyel nyugodtan és békén fogtok élni tanyáitokon, ha hallgattok rá, s a pénz helyett, melyet innen vinni reménylettetek, vigyetek viszsza üdvös félelmet. Nekünk nincs szükségünk a ti segitségetekre, s tőlünk nem fogtok egyebet kapni, mint a mit méltóztatni fogunk adni, mint szolgálataitok díját, vagy mint jutalmat azért, hogy alá vetettétek magatokat a birodalomnak, melynek szolgái vagytok [3]).“ Ez annyit tett, mint az avarokkal minden viszonyt megszakasztani. Képes volt-é Justinus a következésekről jót állani? Erre még csak nem is gondolt. A követek dühöket fenyegető-

---

[1]) . . . Ut illi movere contra Romanos arma in mentem non veniat. Menander, Exc. Legat. 101. l.

[2]) Qui enim hominum in exitium voluntarium ruentium turbatos affectus cohibet, et obedientes rationis facit, beneficentior est eo, qui . . . Ugyanő u. o.

[3]) Neque quidquam a nobis accipietis, nisi quantum nobis visum fuerit, idque tamquam auctoramentum servitutis, non quoddam tributi genus. Ugyanő u. o.

zésben fujva ki távoztak: de urok, ki nem kevesbbé ingerült volt, haragját legkevésbbé sem mutatta ki: a szövetséget nem nyilatkoztatta fölbomlottnak, nem szólt egy szót sem; Baján fön akarta tartani magának a jogot, hogy annak idejében a Justinianussal kötött szerződésre, a rómaiak ünnepélyes köteleztetéseire hivatkozhassék, és folytathassa azon hallgatag háborút, melyet a birodalommal a barátság köpönyege alatt folytatott.

Külömben is Baján egy oly ügygyel volt igen elfoglalva, mely az ő szemeiben még fontosabb volt. Egy felől látta, hogy az ellenségeskedés a longobárdok és gepidák közt, kik vele a Duna mellett szomszédok voltak, fokonként elkeseredettebbé válik és közel végcsapás felé siet; más felől nem volt előtte titok a longobárdok terve, hogy egyszer véletlen Italiára törjenek, mely tervet csak a Narses által gerjesztett félelem tartott függőben, ki miután a tartomány meghóditását befejezte, azt éberen és szilárdan őrzötte. Baján az avarok tanyáiról, hol figyelőben tartotta magát, vizsgán leste az egyik vagy másik alkalmat, vagy még inkább mind a kettőt egyszerre, s épen Justinus volt az, ki neki ezeket szolgáltatni vállalkozott. Narses, kinek bűne volt, hogy Justinianus uralmát különösen dicsővé tette, az uj császárnál és nejénél épen oly különös gyűlölet tárgya lett. Azzal kezdték, hogy befeketitették, hogy vénségéből csúfot üztek (kilenczven évesnél öregebb volt); azután az italiai lakosokat panaszkodásokra ingerelték, s a császár nyers dorgálásokat intézett hozzá mind szigorú igazgatásáért, mind a költségért, melybe hadserege került[1]). E szemrehányá-

[1]) Paulus Diaconus, Hist. Langob. II. könyv. 5. 11. fej. — Fredegarii Epist. 65. — Anastasius Vitae Pontificum Romanorum, in Joanne, III. — Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio 27. fej. — Marius Av. Chronicon. — Aimonius III. könyv 10. fej.

soknak személyes jellemök volt, melyet a császár minél sértőbbé törekedett tenni. A vén tábornok nyugalommal czáfolta meg mind e vádakat, s kimutatta hogy Italiában mulhatatlanúl fön kell tartani a foglaló hadsereget, mely engedelmességben tartsa a góthok maradványait és a góthok pártosait, és gátolja a többi barbarokat (s különösen a longobárdokat), hogy az Álpokon át ne törjenek. Mérséklete csak vakmerőbbekké tette ellenségeit; arról beszéltek, hogy letegyék, s Sophia császárné az uralkodói igazságtalanságot asszonyi bosszantással tetézve Narsesnek guzsalyt és orsót küldött, azt izenvén neki, hogy ezentúl asszonyi munkákra forditsa figyelmét s a háborút hagyja a férfiaknak. Narses, mint tudjuk, herélt volt, és ez a durva sértés vérig sebzette. „Menj, válaszolá a küldöttnek, s mondd meg asszonyodnak, hogy oly gombolyagot fonok számára, melyet sem ő sem a rómaiak nem egy könnyen gombolyitnak le.“ [1]) Állásáról rögtön leköszönvén visszavonult Neapolis városába, nem hallgatva Italia kérelmeire s hadserege esdekléseire. A történetirat hozzá teszi, hogy vak fölindulásában a longobárdok királyának italiai gyümölcsöket és bort küldött e szavakkal: „jöhetsz!“ [2]) Ha ez utolsó vonás, melyről szeretne az ember kételkedni, nem volna is igaz, visszavonulása annyit jelentett.

A longobárdok órája tehát ütött, s királyuk Alboin intézkedéseket tett hogy indulásra készen álljon. Azonban Pannoniában tartóztatta egy dolog, népe gyűlölete a gepidák ellen, és saját bosszúszomja királyuk Kunimund [3]),

---

[1]) Talem se ei telam orditurum, qualem ipsa dum viveret deponere non posset. Paulus Diaconus, Hist. Langob. II. könyv 5. fej.

[2]) Ad Italiam cunctis refertam divitiis possidendam venirent. — Ugyanő u. o.

[3]) Alboin, *Ἀλβοΐνος*. — Cunimundus, Cuniemundus, *Κονιμοῦνδος*.

azon Thorisin fia ellen, ki oly elkeseredett ellensége volt a longobárdoknak. Hogy mint egy szökevény odább álljon, a nélkül hogy bosszúját kielégitette volna, s maga mögött hagyja azon földet, melyet a gepidák, a longobárdok tehetetlen dühét föl sem véve és ragadmányaikon osztozva bizonyosan meg fognak rohanni, oly szerep volt Alboinra nézve, melyet magára vállalni az utolsó perczben nem érezte magát bátornak. Azt állitották, s ez eléggé hihető is, hogy a barbár szivében a bosszúvágy közzé a szerelem ingere is vegyült; hogy a szép Rosemundába, Kunimund leányába, bele szeretve azt egykor elrabolta, hogy nejévé tegye, de Rosemunda fogságából megszökve visszamenekült atyjához[1]); Alboin tehát megesküdt, hogy őt visszaveszi és elviszi magával Italiába. E szorongattatásaival küzködve arra gondolt, hogy az avarokat használja föl, kiknek épen kezök ügyében esett rajta segitni, s nagy pompával követséget küldött khánjokhoz. A longobárd követeknek az volt fő feladatuk, hogy az avarokat velök egyenlő érzelmekre gerjeszszék, becsületérzésöknek hizelegve s emlékeztetve őket hogy a gepidák és rómaiak mily roszúl bántak velök. „Ha a longobárdokat élénk vágy lelkesiti a gepidák elleni háborúra, ez azért van, mondák Bajánnak, hogy meg akarják gyengitni Justinus császárt, az avarok halálos ellenségét, ki tőlök a fizetést megvonta s velök gyalázatosan bánik[2]). Fogjanak kezet az avarok a longobárdokkal s a gepidák kétségtelenül ki lesznek irtva; akkor e nép

---

[1]) Ille autem in amorem incidit puellae cujusdam filiae Cunimundi Gepidorum regis. Theophylactus Simocatta VI. könyv 10. fej.

[2]) Neque tam ardenti studio in Gepidas bello ferri, nisi ut Justinum labefacerent, regem omnium Avaris infestissimum. Menander, Exc. Legat. 110. l.

kincsein valamint földein közösen meg fognak osztozni. Azután az avarok, mint egész Scythia urai, nyugodt és boldog életet élhetnek; semmi sem lesz könnyebb mint elfoglalniok Thráciát, kirabolniok minden görög tartományt, sőt egész Byzantig nyomulniok[1].“ Hozzá tették, hogy ha az avarok a szövetséget elfogadják, sietniök kell, hogy meggátolhassák a rómaiakat, ne hogy megelőzzék őket; minthogy külömben is számithatnak rá, hogy a birodalom kérlelhetetlen ellenségök lesz, mely őket a világ minden zugában üldözni fogná s nem kimélne semmit, hogy őket tönkre tegye. A követek arra számitottak, hogy Baján e nyilatkozatokat hévvel ragadja meg, s hanyatthomlok rohan a szövetségbe, mely rá nézve annyi haszonnal kinálkozik: de éppen nem igy tett. Baján hidegen hallgatta ki őket[2]), s úgy tetszett mintha keveset adna ajánlataikra: „nem látja tisztán, mondá, mit nyerhetne mind ezzel az ő népe.“ Egyszer ugy nyilatkozott, hogy nem ereszkedhetik e háborúba, másszor megvallotta, hogy tehetné ugyan, de nem akarja[3]). Igy játszott velök sokáig, s midőn látta, hogy türelmetlenségök a véghatározatra nézve tetőpontra hágott, tettette magát hogy kénytelen kelletlen enged, s ezt a föltételt tette: 1-ször, hogy a longobárdok engedjék át neki azonnal minden marhájok tized részét, 2-szor, hogy győzelem esetére biztositsák neki a zsákmány felét és a gepidák birtokában lévő egész terűletet[4]). Ezt a két fölté-

---

[1]) Inde facile illis fore Thraciam occupare et Bysantium usque ferri. Menander, Exc. Legat. 110. l.

[2]) . . . Vistus est eos parvi facere. Ugyanő u. o.

[3]) Et modo se non posse, modo posse jactabat sed nolle. Ugyanő u. o.

[4]) Non alia conditione quam si decimam partem quadrupedum, quae tunc temporis apud Langobardos essent, confestim acciperet; si superiores evaderent, dimidium manupiarum et tota Gepidarum regio ejus juri cederet. Ugyanő u. o.

telt megvitték Alboinnak, ki azokat még csak nem is vizsgálta: Alboin oda adott volna mindent, oda adta volna királyságát, első házasságából való gyermekeit s önmagát is, csak hogy Gepidiát lerombolva, Kunimundot lábai előtt és Rosemundát hatalmában láthassa. A megrémült Kunimund tudósitásokat küldött Konstántinápolyba és segélyért esedezett: de Justinus nem fogta föl, mi érdeke lehetne a birodalomnak a gepidákat a jelen körülmények közt segitni; megigért mindent s nem tartott meg semmit. A háború nem tartott sokáig. A gepidák, kiket a longobárdok szemben, az avarok oldalban támadtak, megveretve szétszórattak s üldözőbe vétetve részenként tönkre tétettek [1]). A longobárdok nem adtak kegyelmet, s ha a győzöttek némi részvétre találtak, ez az avarok részéről történt, kik pedig nem voltak fajrokonaik, s kik e szerencsétlen népet megkimélték, s némi falvakban egyesitették, hol szolgai állapotban tartották [2]). A húnok tehát visszaszerezték a régi Hunniát, s Baján nagy vigan ütötte föl sátorát ott, hol száz évvel azelőtt Attila palotája emelkedett. Alboin szintoly vigan ment Italiába a szép Rosemundával, kit a foglyok közt föltalált és Kunimund koponyájával, melyet kitisztittatván érczbe foglaltatott, hogy ünnepélyeknél ivó poharául használja [3]).

---

[1]) Langobardi victores effecti sunt, tanta in Gaepidas ira saevientes, ut eos ad internecionem usque delerent. Paulus Diaconus, Hist. Lang. I. könyv 27. fej.

[2]) Gepidarum vero genus est ita diminutum, ut ex illo jam tempore ultra non habuerint regem, sed universi, qui superesse bello poterant, usque hodie Hunnis eorum patriam possidentibus, duro imperio subjecti gemunt. Paulus Diaconus Hist. Lang. I. könyv 27. fej. — Hasonl. Theophylactus Simocatta I. VI. könyv 10. fej.

[3]) In eo praelio Alboin Cunimundum occidit, caputque illius sublatum ad bibendum ex eo poculum fecit. Paulus Diaconus e. h.

Baján még be sem igtatta magát Hunniába, mely vele együtt régi nevét visszanyerte, s már is a rómaiak nyakán termett. A gepidáknak mint tudjuk, a Duna jobb partján s azon a földnyelven, mely a Dráva és Száva közt fekszik s melyet sirmiumi félszigetnek neveztek, több helyt voltak birtokaik, melyeket külömböző időkben foglaltak el a longobárdoktól, vagy a góthoktól, sőt magát Sirmiumot is elvették a rómaiaktól. Baján azt vitatta, hogy e kerületeknek és a városnak ő az ura, minthogy azok a gepidák tulajdonai voltak, s minthogy még ezen fölül a longobárdok is neki engedték át: de Sirmium már nem volt többé rendelkezésére. Mikor a háború legerősebben folyt, a pannoniai lakosok, kik a a város népességét tették, és a gepida katonák, kik azt őrizték, megegyeztek hogy a kapukat tárják föl a római csapatoknak, s igy Sirmium a birodalom törvényei alá visszakerült. Bajánnak azért semmi sem feküdt inkább szivén mint hogy visszafoglalja városát, mint ő nevezte, s onnan a rómaiakat kikergesse, kik azt tőle igazságtalanúl foglalták el. Megkisérté a várost meglepéssel keritni hatalmába; de visszaverték az ütközetben, melyben a hely parancsnoka Bonus vezér, miután erősen megverte a vivó sereget, sebet kapott. Baján, mint szokása volt, mikor vereséget vallott, táborával visszavonult, s már messze hitték, midőn egy lakos, kit őrszeműl a közfürdők fölött emelkedő kémlő helyre állitottak, lovasokat vett észre, kik a síkon sebes nyargalvást közeledtek[1]). Rögtön riadás történt s az őrhad fegyverre kapott: de a jelekről csakhamar észrevették, hogy a lovasok alku-

[1]) Nonnulli ex his, qui Sirmii erant, ad summum fastigium balnei, quod populi usui erat relictum, ad speculandos homines, ut moris est, ascenderunt. Hi per speculam caput exerentes et circumspicientes . . . Menander, Exc. Legat. 112. l.

dozók, kik a parancsnokkal jöttek értekezni. Bonus el akart menni az értekezletre, nem gondolva sebével, mely ágyban tartotta; de orvosa Theodorus ennek nyiltan ellene szegült[1]), s néhány tiszt és előkelő polgár ment ki az alkudozókhoz a kapukon kivűl. A khán, mondák ezek, nem messze állapodott meg s nekik kötelességökké tette közbenjárókúl szolgálni közte és a parancsnok közt. S a mint látták hogy Bonus nem jön hozzájok, kérdezték, hogy hol maradt, s midőn nem merték megmondani nekik, hogy megsebesűlt, ne hogy elbizakodottságukat növeljék, többet gyanitottak, azt hitték hogy elesett, s annál hevesebben ragaszkodván ahoz, hogy jelenléte mulhatatlan, kinyilatkoztatták, hogy nincsenek fölhatalmazva rajta kivűl mással értekezni[2]).

A helyzet nehézzé lett. Theodorus, ki sirmiumi polgár volt, hol előkelő rangban állott, miután éretten megfontolta a dolgot, ugy gondolkozott hogy Bonus életéről jót állhat, a nélkűl hogy hazája biztosságát koczkáztassa: hathatós irral bekente a sebet, azután bekötözte erősen, s a tábornokot lóra emeltette[3]). A mint az avarok őt észre vették, meglehetősen zavarban érezték magokat. Az értekezlet megkezdődött. A húnok előterjesztették követeléseiket Sirmium birtoka iránt, s ezenfölül kivánták egy Usdibad nevezetű gepida főnök kia-

---

[1]) Decumbebat enim ex vulnere, neque illi per Theodorum medicum licebat exire, et hostibus coram se sistere. Menander, Exc. Legat. 112. l.

[2]) Sed hostes ubi viderunt alios, qui de pace disceptarent, venire, suspicati sunt ducem periisse; itaque colloquium coram eo fieri velle dixerunt. Ugyanő u. o.

[3]) Tunc Theodorus, qui quod publice intererat praecipue spectabat, . . . vulnere unguento illito, ei auctor fuit ut extra urbem progrederetur. Ugyanő u. o.

datását, hihetőleg épen azét, ki nem rég a várost a rómaiaknak átadta. Okoskodásuk röviden ide ment ki: „Minden gepida miénk mint rabszolgánk, valamint minden, a mit a gepidák birtak, a mi tulajdonunk.“ Azután panaszra fakadtak a császár igazságtalansága ellen oly jó barátjai iránt, kiknek csak e két ohajtásuk van, hogy békében éljenek és neki szolgáljanak. Bonus vonakodott előterjesztéseik bárminemű vitatásába bocsátkozni; az ő tiszte, mondá, Sirmiumot védni, és teljességgel nincs fölhatalmazva egyezkedésbe bocsátkozni: mindamellett is szivesen bele egyeznék, hogy utat adjon követeiknek a római területen át, ha a császárhoz akarnának folyamodni. Baján, kinek e feleletet megvitték, azt igazságosnak és okszerűnek találta: de hozzá tette, hogy nagy zavarban van a miatt, mit gondolnának róla a népek, kiket a háborúba hurczolt. „Szégyenlek, mondá, visszatérni a nélkül hogy valamit tettem volna, s hogy semmit se vigyek haza, a mit e táborozás nyeresége gyanánt mutathassak föl[1]). Küldj nekem némi csekély értékű ajándékokat, hogy ne ugy tünjék föl a dolog, mintha haszontalan állottam volna ki e hadjárat fáradalmait, mert mikor elindultam, semmit sem hoztam magammal, s ha nem segitesz ki e gyalázatból, innen nem távozom“[2]). Ez a kérelem, mely előttünk különösnek tetszhetik, koránt sem volt az az ázsiai barbarok fogalmai szerint. Egy hadjáratról semmit sem hozni szerintök sokkal rosszabb volt, mint vereséget vallva a zsák-

[1]) Recta quidem eum et justa dixisse Baianus censuit; sed haec subjecit: Sane ego propter gentes quae me ad bellum secutae sunt, verecundia ducor, et me pudet, nulla re effecta, recedere ... Menander, Exc. Legat. 112. l.

[2]) Parva munuscula ad me mittite: etenim e Scythia huc transmittens nihil quicquam mecum extuli, et mihi impossibile est, si nihil rei quod me juvet percepero, hinc excedere. Ugyanő u. o. 113. l.

mányt megmenteni, s Baján, ki meg akarta ujitni alkudozásait a rómaiakkal, ragaszkodott ahoz, hogy megpróbálja azt, a mit irányában legelsőben a rómaiak tettek volt. Annyi bizonyos, hogy az értekezleten jelen lévő sirmiumiak, s különösen a város püspöke, Baján kivánságát nagyon is okosnak találták s Bonus vezérnél támogatták; más oldalról Baján, követeléseiben magát igen mérsékelve, nem kivánt egyebet csak egy ezüst poharat, egy kevés aranyat, és egy scytha szabású mentét [1]). Bonus és tanácsa nem mert semmit magára venni. „A rómaiaknak, ez lőn a válasz a khánnak, olyan urok van, ki hamar megharagszik, kinek parancsát be kell várniok [2]); s a mi több, se Bonusnak se embereinek nincs kezöknél semmi egyebök, mint a mi egy hadjáratra szükséges, fegyvereik és öltönyeik, s a khán bizonyosan nem tanácsolná nekik, hogy fegyvereiket átadva magokat megbecstelenitsék.“ — „Ha a császár le akar téged kötelezni s megajándékoz, mondá még Bonus, magam részéről örvendeni fogok rajta; parancsait szivesen végre fogom hajtani s törekedni fogok kedvében járni uram szolgájának és barátjának.“ Baján e mentegetőzéseket szidalmakkal és fenyegetésekkel fogadta, s megesküdt hogy pusztitást visz a birodalom tartományaira. „No hát jó! válaszolá Bonus, a birodalom vissza fog verni“ [3]). Nem sokára ezután tizezer kutrigur rohant be Dalmatiába [4]), s azt tűzzel vassal pusztitotta s több vidékét elfoglalta. A khán tiltakozott, hogy ez tudtán kivül történt, s hogy

[1]) Solum unam pateram ex argento factam et modicum auri, praeter haec togulam scythicam . . . Menander, Exc. Legat. 113. l.

[2]) Eum formidamus . . . Ugyanő u. o.

[3]) Sed persvasum habere, fore ut istae excursiones his, qui in eas immitterentur, non bene verterent. Ugyanő u. o. 114. l.

[4]) Bajanus jussit dena millia Cutrigurorum, qui dicebantur Hunni, trajicere Savum et vastare Dalmatiam. Ugyanő u. o.

ő nem lehet felelős arról, a mit e féktelen népek tesznek; valóban, mintha tökéletesen idegen volt volna attól a mi csak imént történt, békés követséget küldött Konstántinápolyba.

A kutrigurok hadjárata a khánt a legrendkivülibb követelésre buzditotta, melyhez még alkudozásaiban is ragaszkodott: arra a gondolatra jött, hogy követelje a régebben Justinianus által a kutriguroknak és utriguroknak fizetett szolgálatdij hátralékát, mely hátralék azon rendszer szerint, melyet a gepidákra alkalmazott, őt illeti. Miután a kutrigurok és utrigurok az ő szolgái lettek, a birodalmon való követeléseik is az ő birtokába jutottak, ő azok tulajdonosa, s e czimen azokat követeli is. Ezt követték a Sirmiumra s a gepida Usdibad kiadására vonatkozó követelései[1]). A beszéd, melyet ez ügyben Targit, az avar küldöttségek rendes szónoka, tartott, oly sajátságos alakban volt szerkesztve, hogy szükségesnek hiszszük azt legalább egy részben leforditni. „Császár! mondá Justinusnak a nemes hún, fiad részéről vagyok itt követűl; mert te igazán atyja vagy urunknak Bajánnak; nem is kételkedem legkevesbbé sem, hogy be ne bizonyitsd atyai szeretetedet fiad iránt, megadva neki a mi őt illeti. Midőn nekünk visszaadandód, a mi minket illet, akkor is birtokosa lészsz annak, épen azért mert mi fogjuk birni[2]). Nos hát megadod-é neki azt, a

[1]) Avarorum dux misit Targitium, qui unacum Vitaliano interprete imperatori denunciaret, ut Sirmium et pecunias, quas Cutriguri et Utiguri a Justiniano accipere soliti erant, quia utramque gentem subegerat, illi traderet: Usdibadam quoque Gepidam, dicebat enim et Gepidas omnes in suum jus dominiumque venisse, qui eos devicerat. Menander e. h. 114. l.

[2]) O imperator! adsum a tuo filio missus: tu enim vere pater es Baiani, ejus, qui apud nos dominatur. Ea res fecit, ut crederem te affectum paternum exhibiturum esse filio, in eo quod reddes ea, quae filii sunt; cum enim nostra tenuerimus, mox nostra quoque, quae tua sunt, tenebis. Ugyanő e. h. 155. l.

mivel neki tartozol? Ha ezt teszed, nem idegennel se nem ellenséggel teszesz jót; az a mit visszaadsz nem fog gazdát cserélni, minthogy fiad által visszaszáll rád[1]). Csak annyi kell, hogy teljesitsd jó szivvel a kérelmeket, melyeket eléd terjeszteni tisztemben áll.“

Nem tudom, számitott-é sokat Baján efféle okoskodásai hatására: de legalább fölséges alkalmat szolgáltatott II. Justinusnak azon ünnepélyes szónoklatok egyikére, melyekben Justinianus kisöcscse sokkal inkább kitüntette honfiui szilárdságát, mint a csatatéreken. Bonus vezér kemény dorgálást kapott, miért eresztette át a követeket a császár parancsa nélkül, s Justinus osztán azt hitte, hogy mindennek vége van. De nem ugy állt a dolog: Baján erősen fegyverkezett, s a császárnak, kinek hatalma Italiában a longobárdok előtt hátrált, ki fönhéjázó modorával a persákat és szaraczénokat magától elidegenitette, nem volt serege, melyet ellene állitson. Kénytelen lévén az alkudozásokat, mind azon zaj daczára is, melyet csak imént üte, ujra kezdeni, egyik tábornokát Tiberiust küldte a hely szinére, hogy Sirmium ügyében a khánnal értekezzék. Lehetetlen volt egymást megérteniök. Tiberius Pannonia némely vidékei átengedése alkalmával több előkelő avar fiait követelte túszokúl; a khán ugyanezt sürgette a rómaiaktól. Ez már nagy gyalázat volt, s Tiberius jobbnak tartotta fegyverhez nyulni. Táborba mert szállani ujonczokkal, s meg lőn verve; azt mondják, hogy csak nem maga a barbarok riadása, s czimbalmaik zaja elég volt, hogy e fegyelmetlen fölkelők megfutamodjanak. El kellett magát szánni hogy minden

[1]) Num igitur illi sua proemia praebueris? Quod si feceris, ea non in extraneum, neque in hostem contuleris, neque earum mutabitur dominium. Menander, Exc. Legat. 155. l.

áron kiegyezzék, meg kellett adni a khánnak évi díját a hátralékkal együtt[1]), s alá kellett irni a szerződést, mely szerint még is Sirmium a rómaiaké maradt, miután Baján, minden várakozás ellenére, annak birtokához többé nem ragaszkodott. Egy küldöttség indult Konstántinápolyba a végre, hogy fölvegye a khánnak kötelezett összeget, valamint azon ajándékokat, melyeket a császár még azon fölül adni tartozott; azonban e küldöttség hire a zsiványokat ébren tartotta. Azon haramiák egy csapata, kik scamar név alatt a Haemus környékét zaklatták, melyben tanyáztak, elállta az utat, melyen e küldöttségnek vissza felé jönni kellett, a fedezetet szétriasztotta, elvette a lovakat és szekereket, mindennel együtt a mi rajtok volt[2]). Justinus nyomoztatta a tolvajokat, s meg kellett téritnie Baján részére a mit tőle elraboltak volt, ha azt nem akarta hogy az avarok szemében a rablás részesének tünjék föl. A nyomor és gyalázat ily özönét zúditotta ez az oktalan ember a római világra.

Valóban a pannoniai szomorú események csak epizódjai voltak az általános romlásnak, mely a birodalmon elterült. A persa király Khosroes Kis-Ázsiát és Syriát dulta; a longobárdok meghóditották Italiát; a római élet bomlásnak indult. E szerencsétlenségek súlya alatt, melyek dölyfére kárhoztatást mondtak, Justinus gyenge

---

[1]) Ut Sirmium et pecunias, quas Cutriguri et Utiguri a Justiniano accipere soliti erant, quia utramque gentem subegerat, illi traderet. Menander, Exc. Leg. 154. l.

[2]) Scamares vulgo in iis locis dicti ex insidiis illis vim fecerunt, et equos, argentum et reliquam supellectilem eripuerunt: quapropter legationem ad Tiberium miserunt, quae rapta repeteret. Menander, Exc. Leg. 114. l. — Has. Theophanes 367. l. — Volt már szó föntebb a scamarokról, kiknek Mundus, Attila fia, magát királyukká kiáltatta.

eszében megzavarodott, megőrült. Dühös őrjöngési rohamai alkalmával mindenütt csak ellenséget látott, meg akart ölni mindent a ki felé közelitett; azután a mint magához tért, záporként könnyezve kért mindenkitől bocsánatot. Ez a fölfuvalkodott ember, ki valamennyi császárt el akart homályositni, végre magát a kormányra alkalmatlannak érezte, s kormányzóúl caesar név alatt Tiberiust, azon tábornokot vette maga mellé, ki az avarok ellenében csak imént bukott meg, de a kinek katonai képessége, nemes jelleme és feddhetetlen élete a rómaiaknak bajaik orvoslását igérte. Tiberius caesar a birodalmat Ázsiában Khosroes vereségével fölemelte, és segitett Rómának hogy magát a longobárdok ellen biztositsa. Justinus halálával 578. augustus havában augustussá kiáltatván ki, folytatta a mit mint caesar kezdett. Hogy többet nem tett, az inkább szerencséje mint az ő hibája volt; Tiberius nagy leendett a történelemben, ha mindig szerencsés lett volna[1]).

Mig a várkhúnok kölcsönzött avar nevök alatt Európa közepében gyökeret vertek, régi uraik a turkok lépcsőnként közeledve a nyugoti tájak felé viszonyba léptek a rómaiakkal. Uraivá válva azon tájaknak, melyek ma Turkestánt képezik, s szomszédokúl azaz ellenségekűl találván magokat Persiával, megértették, hogy érdekökben áll a rómaiakkal szövetkezni, és az a követség, melyet a világ hét tájának ura szidalmakkal és fenyegeté-

[1]) Menander, Exc. Leg. 118. l. — Theophyl. Simocatta III. könyv 11. 12. fej. — Evagrius V. könyv 12. 13. fej. — Zonaras XIV. könyv II. köt. 70. s köv. l. — Theophanes Chron. 208. és köv. l. — Chronicon Paschale 376. l. — Gregorius Turonensis Hist. Franc. IV. k. 39. és V. könyv 20. fej. — Historia Miscell. XVI. XVII. k. Muratorinál I. köt. 111. 112. l. — Anastasius 70. l. — Nicephorus Callist. XVII. könyv 39. és 50. fej. — Cedrenus I. köt. 390. 391. l.

sekkel küldött Justinianushoz, II. Justinus és Tiberius alatt Khosroes elleni támadó szövetségre ütött ki. A politikai összeköttetések segélyével a két nemzet közt kereskedelmi összeköttetések szövődtek; a birodalomba küldött követségek kiséretében kereskedők sőt kiváncsiak is meglátogatták Konstántinápolyt, s a történetirók mondják, hogy a VI-dik század vége felé e város falai közt turkok nagy számmal lakoztak[1]). Mindemellett e nép, szolgálati készsége s érdekbarátsága jelei daczára is, sokáig tartotta haragját a római kormány ellen a várkhúnok ügyében való régi magaviseletéért. Ha a turkok a nagy fővárosban, melynek gazdagsága őket bámulásra ragadta, kapzsiságukat csiklandoztatta, e tárgyra nézve gondolataikat okosan eltitkolták is, de nem tartózkodtak szivöket nem egyszer föltárni azon rómaiak előtt, kiket magoknál hatalmukban tartottak, s kiket baromi nyiltságuknak több tekintetben kellett nyugtalanitni. A mint Tiberius 580-ban követséget küldött a nagy khánhoz, hogy vele a császári trónra léptét tudassa s egy uttal segitséget nyerjen tőle Persia ellen, Valentinus követ és Turxánth, egy tekintélyes személy, azon nyolcz nemzetség egyikének feje közt, melyekből állott akkor a turk szövetség, beszéd keletkezett a várkhunok dolgáról, s e közben szabadon kitört mind az a gyűlölet, melylyel e faj emberei a rómaiak iránt viseltettek. Midőn Valentinus, a szokásos üdvözletek után, vele a segélyről kezdett szólni, melyet nemzetétől a császár reményl, Turxánth őt haragos kézmozdulattal szakasztotta félbe, s igy riadt rá: „Ti csakugyan mindig azok a rómaiak vagytok, kiknek tiz a nyelvök s egy a hamis lelkök[2])“ s

---

[1]) In urbe imperatoria. Menander, Exc. Legat. 161. l.

[2]) Num vos estis illi Romani, qui decem quidem lingvis sed una fraude utimini. Menander, Exc. Legat. 162. l.

azután tiz ujját szájába dugván s hirtelen visszarántván folytatá:

„Igen, igy adjátok ti s igy vonjátok vissza szavatokat, most engem, majd rabszolgáimat csalva meg. Minden nemzet sorra próbálta csábitásaitokat és csalásaitokat, s midőn egyik vagy másik, hogy kedvetekbe járjon, magát veszedelembe döntötte, ti ott hagyjátok. S ti magatok is kik magatokat követeknek nevezitek, mit kerestek nálam, hanemha azt hogy megkisértsetek csalárdságaitokkal rászedni? De rögtön országotokra fogok rohanni s ne hidjétek hogy én csak hijában beszélek: egy turk soha sem hazudott! . . . Az a ki nálatok uralkodik, majd megkapja hitszegése büntetését; ő az, a ki jó barátomnak teszi magát, pedig szövetséget, kötött a várkhúnokkal, e szökevényekkel kik szolgáim uralma alól menekültek. Csak kerüljenek szemem elébe e várkhúnok, merjék csak bevárni lovasságomat, a mint korbácsainkat meglátják, a föld alá bujnak ijedtökben![1]) E rabszolga fajt nem is kardjainkkal irtjuk ki, hanem mint hitvány hangyabojt lovaink patkóival tapostatjuk el[2]). Erre számithattok a várkhúnokkal való czimboraságtokért.“

„De ti rómaiak, miért jönnek a ti követeitek hozzám mindig a Kaukázon keresztül véghetetlen fáradsággal? Azt mondják hogy Byzantiumból nincs más út a melyen jöhetnének; de ez csak azért van hogy engem elámitsanak, s hogy az utak nehézsége miatt kedvemet veszitsem a rómaiakat birodalmuk szivében megtámadni. Pedig én nagyon pontosan tudom, hogy hol foly a Deneper; még azt is tudom, mily földet mos a Duna és Hebrus, mely

---

[1]) Si meum equitatum conspexerint, flagellum in eos immissum aufugient, et in interiora terrae se abdent. Menander, Exc. Leg. 162. l.

[2]) Si consistere ausi fuerint, caedentur, ut par est, non gladiis, sed formicarum instar conterentur ungvibus equitatus nostri. Ugyanő u. o.

folyókon a várkhúnok, a mi szolgáink, átkeltek, hogy tartományaitokat pusztitsák; de az sem titok előttem, mennyi erőtök van; mert az egész föld, attól fogva ahol a nap kél, nyugot legszélső határáig, az én hatalmamnak hódol[1]).“

Látjuk, hogy a római birodalom kelet felől romlásra volt rendeltetve, s a byzanti császároknak kell köszönni hogy oly sokáig késleltették e végcsapást a polgárisultság üdvére. Mind azon barbárok, kiket közép Ázsia, a nemzetek szülő anyja, százezerenként rajzott ki magából, a birodalom térképét és államisméjét, hogy ugy szóljunk, kezökben tartották. A törökök és tatárok már kijelölték állomásaikat Samarkandtól és Bokharától a Dunáig és a Bosporusig.

E közben Baján khán ugy látszott elfelejtkezett Sirmium iránti követeléseiről, nem szólt többé ez ügyről s jó egyetértésben élt e város és Singidunum római parancsnokaival. Mint mondá, épitéseivel volt elfoglalva, melyekben a rómaiakat vette példányokúl, s a császártól munkásokat kért, hogy magának meleg fürdőket épittessen. Tiberius küldött neki ezeket s köztök ügyes ácsokat: de alig hogy megérkeztek, Tiberius szándékát változtatva, vagy is inkább igazi szándékát föltárva, hidat akart velök veretni a Dunára[2]). Ez hosszas és nehéz

---

[1]) Vos autem Romani, quid est, quod legati, quos ad me mittitis, per Caucasum iter instituunt, et dicitis alio iter non esse? Sed tamen ego eximie scio, qua Danapris fluvius, qua Ister, qua Hebrus fluit et labitur, qua transierunt in Romanorum ditionem Varchonitae servi nostri, ut ipsam invaderent: neque ego sum nescius vestrarum virium. Omnis enim terra, quae a primis solis radiis incipit, quaeque solis occidentis finibus terminatur, mihi paret et subest. Menander e. h.

[2]) Chaganus a Tiberio fabros petiit, qui sibi balneas aedificarent; iis missis, pontem in Danubio struere coegit artifices, ut flumen citra

munka volt, s kétségtelenül nem lehetett inyökre a rómaiaknak, kik azt hajóikkal könnyen meggátolhatták volna: e gondolatok megdöbbentették s érezte hogy neki is szüksége van saját hajóhadra. Parancsára lefoglalták mind azon nagy hajókat, melyeket felső Pannoniában kaphattak, bármily alaknak voltak is, s köztök sok olyat kaptak, melyeket a római ácsok kiszélesitve, magosabbra véve vagy megnyujtva, ugy a hogy hadi hajókká alakithattak. E munkából egy durva s igen rosz fölszerelésü hajóhad állt elő, de a mely még is sok katonát fölvehetett. Római rabszolgákat használtak oktatókúl, hogy az evezőket a gyakorlatokra betanitsák; azután a khán e hajóhadat Singidunumig leszállitatta, azzal a parancsolattal, hogy hatoljon a Száva torkolatába Singidunum és Sirmium közzé; mind ez a legbékésebb szin alatt történt. Ő maga, azalatt mig hajóit szerelte, szárazon hadsereget küldött a sirmiumi félszigetre, s már a Száva mellett Sirmiummal szemben egy erős állomáson táborba volt szállva, mikor hajós serege hozzá érkezett. Ezen egybetalálkozás, mint könnyen elgondolhatni, föllármázta Pannonia minden városát[1]); a zavar még nagyobb lett, midőn látták, hogy a khán a folyó hosszában munkásait, kik hajóhadát készitették, csapatonként állittatja fel s hajóhidat kezdet velök veretni. A mint a singidunumi kormányzó, ki ezen egész tájék katonai fölügyelője volt, fölvilágositásokat kért tőle, Baján azt felelte, hogy ő midőn a Száva két partját összeköti, épen ugy a rómaiak érdekében dolgozik, mint a magáéban, hogy a hidon,

---

periculum trajicere et romanas provincias populari posset. Zonaras, Annal. II. köt. 73. l.

[1]) Hoc conspecto, qui in urbibus in ea parte sitis habitabant, cum suis rebus a proditione timerent, vehementer sunt conturbati. Menander, Exc. Legat. 112. l.

melyet veretni szándékozik, csapatait gyorsan átszállithassa a szlovénok ellen, kik a Dunán átkelve Moesiát és Pannoniát kegyetlenül kezdik dulni: ő a császárral értekezett, veté utána s igy történt hogy e rablók elűzésére megindult[1]); egyébiránt neki magának is vannak személyes sérelmei, melyekért rajtok bosszút kell állania, mert követeit megölték volt. A singidunumi kormányzó, ki semmit sem hallott efféle értekezletről e háborút illetőleg, kinyilatkoztatta, hogy a császár világos parancsa nélkül a hidépités folytatását nem engedi. „Hogy ez akadály ne legyen, mondá Baján, magam megyek Konstántinápolyba[2])“: de addig is, hogy e nagyon sürgetős munka félbe ne szakadjon, ajánlkozott, hogy megesküszik mindenre a mi legszentebb van a világon, a maga isteneire és a rómaiak istenére, hogy nincs semmi rosz szándéka[3]) és semmit sem fog kezdeni ez üst ellen: igy nevezte rendesen Sirmium városát[4]), akár azért hogy becsmérelje s azt hitesse el a világgal, hogy nem sokat ád rá, akár azért hogy e hely, mely a Száva mellett egy részben szigeten feküdt, kerek alakjánál fogva némileg üsthöz hasonlitott.

A khán e közben komolyan hivatkozván arra, hogy hidja inkább a rómaiak mint saját érdekében van tervezve, hidegen oda veté, hogy ha csak egyetlen egy nyi-

---

[1]) Non ut quidquam mali machinaretur pontem struere respondebat, sed ut contra Sclavinos expeditionem susciperet; inde sibi in animo esse, multis ad trajectionem ab imperatore Romanorum impetratis navibus rursus Istrum trajicere. Menander, Exc. Legat. 112. l.

[2]) Se transmisso Sao, Romam iturum. Ugyanő e. h. 128. l.

[3]) Adjecit se per ea, quae et apud Romanos et Avaros sanctissima habentur, paratum jurare, nullum damnum cogitare aut Romanis, aut oppido Sirmio inferre. Ugyanő u. o.

[4]) Pro una minime celebri urbe, magis pro una olla (ea enim dictione dudum usus fuerat . . .). Ugyanő e. h. 130. l.

lat lőnek is munkásaira, ezt hadizenetnek tekinti, s akkor osztán a támadást támadással veri vissza[1]). A kérdés igy föltéve nagyon bajosnak tetszett a singidunumi kormányzó és a tanácsában ülő tisztek előtt, kik ez ügyben határoztak. Elvégezték hogy mielőtt valamit tennének bevárják a császár parancsát, s hogy miután a khán ajánlkozott esküt tenni, hogy semmit sem kezd Sirmium ellen, jó lesz elfogadni esküjét mint egyetlen biztositékot, melyet e pillanatban tőle várni lehetett. Miután a dolog igy volt eldöntve, a kormányzó tudatta Bajánnal, hogy készen áll esküjét meghallgatni, a hogy maga ajánlotta volt. E különös ünnepélyre a városon kivül jeleltek ki helyet, minthogy Baján nem bátorkodott a római falak közzé menni, s a kitüzött órában a kormányzó, a singidunumi püspök kiséretében, ki a szent irás könyvét maga után vitette, a találkozóra megjelent. Hogy a végrehajtandó eskütétel annál ünnepélyesebb legyen, minél többen lesznek a jelenlévők, a kormányzó és a püspök kiséretökben igen hihetőleg számos tisztet, előkelő lakost és papot hoztak magokkal. Megérkezett Baján is a maga részéről, s ekkor elkezdődött azon valóban rettentő jelenet, mely kitüntette, mily borzasztó nagyban üzték Ázsia e barbárjai az istentelenséget, a legcsekélyebb érdekért az egész világ szine előtt minden isteni s emberi törvényt kigúnyolva.

Baján, nemes avarokból és hihetőleg táltosokból is álló kisérete jelen létében, előlépett azon térre, mely közte s a rómaiak közt terült, és kardját kirántván s hegyével az ég felé emelvén[2]), fön hangon, ugy hogy mind a két fél hallhassa, a következő szavakat mondotta: „Ha

[1]) Quod si quis Romanorum audeat vel unum telum injicere in eos, qui pouti aedficando manum admovent . . . Menander, u. o.

[2]) Avarico ritu jusjurandum in hunc modum praestitit: ense educto et in altum sublato . . . Menander, e. h. 128. l.

nekem azzal, hogy a Száván hidat veretek, legkissebb szándékom volna is, hogy a rómaiaknak kárt tegyek, veszszek el én Baján s veszszenek el az avarok mind egy lábig; az ég szakadjon ránk; a menybéli isten tüzes nyila csapjon agyon bennünket; a hegyek és erdők omoljanak fejünkre; a Száva vize áradjon ki és nyeljen el bennünket!“ [1]). S miután ez esküt saját vallása szertartása szerint letette, pillanatig hallgatott s azután mondá: „Most rómaiak! a ti szertartástok szerint akarok megesküdni“ s kérdé tőlök, mi az a mit legszentebbnek, legsérthetetlenebbnek hisznek, a mire hitök szerint nem esküdhetnek hamisan a nélkül, hogy az ég bosszúját ne vonják fejökre; ezek voltak tulajdon szavai, a mint a történetirók bizonyitják [2]). Ekkor a singidunumi püspök arra felé mene, a hova a szent könyvet, melyben a szent evangyéliomok meg vannak irva, letette volt, s azt kinyitva a khán elé tartá. Baján, ki esküje után leült volt, fölkél székéről, reszketve előlép, s a könyvet a legmélyebb tisztelet jeleivel kezébe vévén letérdepel és igy szól: „Esküszöm az Isten nevére, ki e szent könyvben megirt szavakat mondotta, hogy mind az, a mit előbb mondtam volt, szent igaz, s hogy gondolatomban sincs egyéb [3]).“ Minthogy pedig azt beszélte volt, hogy sze-

[1]) Sibi et Avarorum genti dira est imprecatus, si quid mali comminiscerctur Romanis, in eo quod pontem super Sao flumine facere susceperat; ut ipse et universa gens ad internecionem usque periret, coelum ex alto super ipsis, et ignis Deus, qui in coelo est, rueret, sylvae et montes casu et ruina illos obtererent, Saus fluvius superscaturiens eos submergeret . . . Menander, Exc. Legat. 130. l.

[2]) Nunc ego, inquit jusjurandum romanum volo jurare. Tum quaesivit ex ipsis, quid esset, quod sanctum, quod religiosum ducerent, per quod jurantes si fallerent, Dei iram minime evitaturos crederent. — Ugyanő u. o.

[3]) Qui in Singidone urbe summam sacrorum potestatem habebat, statim sancta Biblia, quae in medio continebant sacrosancta Evangelia,

mélyesen megy Konstántinápolyba, hogy a császárral értekezzék, mentegeté magát, hogy szándékát megváltoztatta, de kérte hogy legalább követeit bocsássák oda. A singidunumi kormányzó ebbe bele egyezett. Ez időhaladék közben, a mennyit az értekezletek s az arra következett komor ünnepélyesség megkivánt, Baján hihetetlen tevékenységgel folytattatta a munkát s a hidverés gyorsan haladt előre.

A követség a császárral csak arról beszélt, menynyire szükséges a szlovénok bekövetkezendő rablásait alkalmas megtorlással megelőzni, s e végre római hajóhadat küldeni ki, mely a khán hajóhadával egyesülve át fogná szállitni az avar csapatokat: de könnyedén elsiklott mind azon kérdések fölött, melyek a szávai hidat illették, melynek igen is ártalmatlan épitése, mint a követek mondák, nem homályosithatja el a rómaiak barátságát. A császár zavara, ki már az egész ügyet ismerte, nem volt csekélyebb, mint singidunumi kormányzójáé; mert a khán seregével ott teljesen készen állott, míg a római hadsereg, mely keleten harczolt, hol a háborút a persák ellen dicsőségesen folytatta, nyugoton mit sem tehetett. Ily körülmények közt mit kelljen tenni? A császár lelkében ide s tova ingadozott. Végre kitérő utat választott s azt mondta, hogy maga részéről más időre halasztja a szlovénok elüzésének kötelességét és hogy azt magára vállalja; „de ti avarok, folytatá, miért rohantok ily nehéz vállalatra, midőn ellenségeitek a tur-

---

protulit, et ille quidem occultans ea quae mente volvebat, multo cum tremore et magna cum reverentia prae se ferens, ea suscipere procedit e cathedra, tum alacri et prompto animo in genua provolutus: Juro, inquit, secundum proferentem in verba, quae habentur in sacris chartis, me in nullo eorum, quae prolata sunt, mentiri et fallere. Menander, Exc. Legat. 130. l.

kok nagy erővel gyülekeznek Kherszón tájékán?[1]) Tudhatjátok hogy ők nem felejtkeztek el rólatok, s talán épen azt a pillanatot lesik, mikor ti a szláv földön lesztek, hogy rátok rohanjanak és benneteket tönkre tegyenek.“ A követek sehogy sem hitték a mit Tiberius mondott; figyelmeztetését mind a mellett is megköszönték s azzal távoztak[2]).

Még csak néhány napi járó földre lehettek Konstántinápolytól, midőn oda egy másik követség érkezett. Ez bizonyos Szolákh vezérlete alatt épen akkor indult volt a Száva partjáról, midőn a hid elkészűlt: nem volt többé semmi oka fenyegetőzni, nem fenyegetőzött. „Császár, mondá Szolákh Tiberiusnak, fölöslegesnek tartom jelenteni hogy a Száva két partja mai nap hiddal van egybekapcsolva: te azt épen oly jól tudod mint én, s illetlen volna az embereket arra akarni tanitni, a mit már az egész világ tud[3]). Sirmium el van veszve; az avarok vivják, s az elzárt Száván nem lehet többé eleséget szállitni belé, mire a lakosoknak a legnyomasztóbb szükségök van, annyival kevesbbé, minthogy nincs elég erős hadsereged, hogy a miénken áttörjön, hidunkhoz hasson és azt leronthassa. Hanem okosabban teszed, hidd el nekem, ha lemondasz e hitvány városról, ez üstről, mely nem érdemli meg azt a vért, melyet érte ontanál, hogy

---

[1]) Sed tunc temporis non opportunum esse Avaris eam expeditionem suscipere, quia Turci Chersonem cum exercitu obsidebant . . Itaque commodius illis esse supersedere et differre expeditionem in aliud tempus. Menander e. h. 129. l.

[2]) Haec non latebat Avarorum legatum e re nata ab Imperatore conficta . . . Legatus visus est persuaderi. Ugyanő u. o.

[3]) Ponte junctum fluvium Saum, supervacuum existimo affirmare; manifesta enim is qui scienti probe narrat, vituperatione dignus est. Menander e. h. 130. l.

megtarthasd[1]). Hallgass rám császár: soha a mi fejünkből senki ki nem verheti, hogy a rómaiak a mi khánunkkal csak azért tartják fön a békét, mert hadaik a persák ellen vannak elfoglalva, és hogy ha egyszer ez utóbbi háborút lerázzák nyakukról, ellenünk kezdenek irtó háborút, mert akkor egész erejökről rendelkezhetnek. Ám legyen! de erre az esetre nekünk avaroknak Sirmium védbástyánk lesz, mely bennünket fedez, s kapuúl fog szolgálni, melyen hozzátok átmehetünk, a nélkül hogy hadi mozgalmainkban bennünket nagy folyó viz és hosszú út akadályai korlátoznának. A mi khánunk, az igaz, élvezi az ajándékokat, melyeket neki a császár évenként ad; de úszhatik az ember a vagyon bőségében, lehet aranya, ezüstje, selyem öltözete: az élet mind ennél becsesebb, s megérdemli hogy még jobban gondoljon az ember vele[2]). A khán mind ezt elgondolta magában, óh császár, s ugy találta, hogy van a multban a mivel magát igazolja. Azt beszélik neki, hogy a rómaiak, ugyanezen tájakra, ugyanezen eszközökkel, éppen ily bőkezűség és hasonló szerződések csalétkével, édesgettek egymás után számos nemzeteket, de oly jól kikeresték az időt megtámadásukra, hogy egyetlen egy sem maradt közzűlök, melyet tönkre ne tettek volna. A khán azért azt izeni neked: Sem ajándékok, sem tiltakozások, sem igéretek, sem fenyegetések nem tántorithatnak el vállalatomtól. Sirmium a gepidák után engem illet; Sirmium enyém lesz, valamint a sirmiumi félsziget is, me-

[1]) Itaque imperator consultius faceret, si pro una minime celebri urbe, magis pro una olla a bello, in Avaros et Avarorum Chaganum gerendo abstineret. Menander e. h. 130. l.

[2]) Frui quidem Chaganum donis, quae singulis annis accipit ab imperatore, sed etiam si suppetant opes, et facultates, aurum, argentum et plurima serica vestis, vita et salus, quae longe caeteris rebus est potior, magis his omnibus est paranda. Ugyanő u. o.

lyet saját alattvalóimmal telepittetek meg.“ Tiberius e szavakra, mintha halálos fájdalom sujtotta volna le, igy kiálta föl: „Én pedig arra az Istenre, a kit khánotok tanúbizonyságúl hivott, hogy vele játékot üzzön, arra az Istenre mondom, ki őt meg fogja büntetni, hogy Sirmium nem lesz az övé, s hogy szivesebben oda adnám neki két leányom közzül az egyiket, mint sem hogy valaha e helyet neki átengedjem“ [1]).

Elkezdődött az igen egyenetlen háború. A római tisztek az országot összejárva hadsereget gyüjtöttek ujonczokból, mely mindamellett kitartotta a táborozást. Sirmium ujra el lőn látva élelemmel, s a római csapatok a Száva Casia és Carbonaria nevezetű két kis szigetén elsánczolván magokat, nagyon háborgatták az ostromműködéseket, melyek sokára húzódtak. E közben a szerencsétlen sirmiumiak, attól tartva az éhség csakhamar ujra beáll, zajosan követelték, hogy ereszkedjenek döntő ütközetbe, vagy kössenek békét. Baján e hangulatot fölhasználta, hogy a fővezért Theognis tábornokot megkisértse, s őt találkozásra szólitotta föl, mi a folyó bal partján ment végbe. Theognis hajón, Baján lóháton ment oda. A barbar, miután lováról leszállott, egy arany székre telepedett, melyet számára drága kövekkel gazdagon kirakott mennyezet alá helyeztek volt, s melle és arcza elébe mintegy védfal gyanánt egy széles paizst állitottak, azzal a gyanúperrel élve, hogy a rómaiak orvúl rá találnak lőni [2]), minthogy a rómaiak és avarok

---

[1]) Haec Imperatorem valde perturbarunt et graviter ejus mentem ira dolori immixta perculerunt . . . Potius unam ex filiabus, quas duas habeo, illi desponderem, quam Sirmium oppidum volens traderem. Menander, Exc. Legat. 131. l.

[2]) Itaque Baianus advenit, et de equo descendens in cathedra aurea, quae illi apposita fuit, sedit sub textili gemmis adornato, quod illi prae-

csak annyira állottak egymástól, a mennyire egymást szóval érhették. Annak idejében az avarok tolmácsai a közre kiállva kikiáltották hogy fegyverszünet van[1]), s a római hirnökök hasonló kiáltással feleltek. Bajánnak nem volt semmi uj mondani valója, ha csak ez nem, hogy az általa kapott biztos tudósitások szerint Sirmium eleség dolgában ujra megfogyatkozott: de Theognis vonakodott őt kihallgatni, határozott visszautasitással szegűlve minden előterjesztés ellen, mind addig míg az avarok vissza nem térendnek saját földjükre, s míg a várost fenyegetik. A két fél e szerint hosszasan és élénken vitatkozott a Theognis által határozott hangon követelt előleges föltétel fölött, ki végre szerfölött neki hévűlve igy szólott a khánnak: „Távozzál szemem elől és fogj fegyvert!“ Ezzel elég világosan ki volt mondva, hogy más nap ütközetet akar állani[2]); de sem más nap, sem a következő napokon nem mozdultak ki a rómaiak állomásaikból. Talán ők magok várták az avarok támadását? Talán megbánta Theognis, hogy indulatjától elragadtatva a kihivást oda vetette, s nem mert hideg vérrel szavának állani? A rómaiak tétlensége, bár mi volt is oka, a barbarokat fölbátoritotta, kik elkezdték Sirmiumot szorongatni Dalmatia felől, egy második hidat is állitva.

Néhány héttel e találkozás után, melyről épen most beszéltem, hire jött, hogy százezer szlovén a Duna tor-

---

paratum fuerat tamquam tectum. Ante pectus illius et vultum, propugnaculi vice, erat objectum scutum, ne a Romanis forte confertim in eum tela jaculantibus appeteretur. Menander e. h. 131. l.

[1]) Hunni interpretes clara voce fidem datam per inducias pronuntiarunt. Ugyanő u. o.

[2]) Ut se ab oculis Romanorum subduceret, et arma ad pugnam capessendam caperet, tamquam crastina die sine ulla dilatione manus illi secum conserendi potestatem facturus. Ugyanő e. h. 132. l.

kolatán átkelve Moesiára és Thraciára ütött, s nem volt nehéz kitalálni, kinek keze zúditotta volt őket oda, elgondolva hogy a folyó jobb partján Kis-Scythiában Baján volt az úr. E támadóknak, ugy látszott, az volt kiadva parancsolatban, hogy még inkább romboljanak, mint raboljanak, s e tartományokból, melyeket Theognis hadserege nem támogatott, a kétségbeesés jajveszéklése hangzott föl. Ezek és a sirmiumi lakosok jajkiáltásai között, kiket az éhség kezdett gyötörni, a császár a keserves választást megtenni sokáig habozott; végre még is megtette s föláldozta Sirmiumot. Baján, ki szüntelen azt beszélte, hogy neki csak a puszta város, csak a fal és semmi egyéb nem kell, a föladási alkudozásban azt követelte, hogy a lakosok, a kik eltávoznak, hagyják ott butoraikat sőt még ruháikat is; ezen kivül követelte, hogy a császár téritse meg neki a három utolsó évről elmaradt évdijt, a mi, évenként nyolczvan ezer darab aranyával számitva, kétszáz negyven ezer aranyra ment[1]). Végre, minthogy minden szerződésben, melybe a kán bele egyezett, mindig kellett valami érvénytelenitőnek lenni, a rómaiakat arra a köteleztetésre akarta szoritni, hogy a birodalomban keressenek föl s szolgáltassanak ki neki egy szökevény avart, ki egyik nejével viszonyban volt; a békét, mondá, nem fogná véglegesnek tekinteni, mind addig, mig e föltételnek eleget nem teendnek[2]). A kifáradásig bizonyitgatták neki, hogy ez csaknem

---

[1]) Exegit etiam Chaganus trium praeteritorum annorum aurum, quod non acceperat, et illi Romani solvere solebant, ut armis abstineret. Erant vero pecuniae, quae pro pace unoquoque anno pendebantur octuagies mille nummi aurei. Menander e. h. 175. l.

[2]) Praeterea unus ex his, qui sub eo militabant, in Romanorum regiones fugerat, quia dicebatur adulterium cum Bajani uxore commisisse; hoc significavit Theognidi. Ugyanő u. o

lehetetlen oly roppant birodalomban, mint a római, hol egy ember könnyen találhat módot kutatás elől menekülni, s hogy különben is lehető, hogy ez az ember már meghalt. „Na jó! kiálta föl Baján, esküdjetek meg legalább előttem arra, hogy nem fogjátok elrejteni, s hogy élve vagy halva kezembe szolgáltatjátok, mihelyt kezetek közzé kerül [1]).“ A rómaiak megesküdtek, s az avarok birtokukba vették Sirmiumot.

---

[1]) Jurent igitur Romani proceres se requisituros, et si transfugam repererint, non occultaturos, sed omnino eum in manus Avarorum monarchae tradituros, nisi fato functus sit, quod illi significabunt. Menander, e. h. 175. l.

ATTILA FIAI ÉS UTÓDAI TÖRTÉNELME.

MÁSODIK RÉSZ.

AZ AVAROK BIRODALMA.

I. FEJEZET.

A második hún birodalom; az avarok birodalma a Duna mellett. — E nép erkölcsei; politikai szervezete. — Baján kedve a fényüzéshez. — Az austrasiai frankokat az avarok megigézik s legyőzik. — Baján nejei kérelmére Augusta városát megkiméli. — Commentiolus követ oktalan szónoklata; Baján őt vasra veretí. — A szlovénok a hosszú falig berontanak. — Bokolabras bűnös viszonya a khán egyik nejével; római területre szökik; fölfedezéseket tesz Mauritius császárnak. — Baján a Duna jobb partját és a Haemus völgyeit dúlja. — Mutatvány a VI-dik századi pannoniai nyelvből. — Baján ingadozása a driziperai fal előtt. — Mauritius csele által kijátszatva békét köt. — A rómaiak hadjárata a szlávok ellen; Baján ennek ellene akar szegülni; Kokh követ beszéde. — Ardagast szláv királyt Priscus meglepi. — Egy gepida szökevény története. — Musok királyt népével együtt lemészárolják. — Baján és Priscus barátsága. — Theodorus orvos tanácsa a khánnak. — Baján kinyilatkoztatja, hogy a Duna bal partja az ő tartománya. — Uj háború; Baján kegyetlensége; Szent Alexander csontjainak megszentségtelenitése Driziperában. — A dögvész kiüt seregében; hét fia vesz el benne. — Bajánt a Dunától éjszakra több izben megverik; négy másik fia vesz egy mocsárba. — A rómaiak a Tiszán túl nyomulnak; egy gepida város legyilkolása. — Baján és Mauritius császár halála.

582—602.

A második hún birodalom meg volt s oly arányú kiterjedésben és erőben volt megalapitva, hogy az elsőnek sem vált volna szégyenére. Ez az egész Európára, szintugy a polgárisult, mint a barbar, szintugy a római, mint germán vagy szláv Európára nézve nagy fontosságú esemény volt. Valamennyi államnak, valamennyi népnek számolni kellett az uj birodalommal. Egy század és egy negyed század köze választotta ugyan ezt el az elsőtől: de mi volt ily félbeszakadás ily emlékezetek

mellett? Még ez időközt is olyan háborúk töltötték be, melyekben a húnok neve szerepelt. A hagyomány könnyeden, természetesen kapcsolódhatott a jelen tényekhez, s ez valóban ugy is történt: a Baján által alapitott birodalom nem látszott egyébnek, mint Attila birodalma folytatásának.

A Hunnia és Avaria nevet megkülömböztetés nélkül használták az uj birodalom területének jelelésére, és még a nyugot-európai népeknél is, melyek az aprólékos külömbözésekkel kevesbbé lehettek tisztában, a hún név került fölül az avarok jelelésére: ezt láthatjuk a latin irók nagyobb részénél. Ugyanezen öszezavarás következtében az első húnok avarokká lettek, s e két név jelentése tökéletesen egy lett ugy a multban mint a jelenben. Innen származnak azok a történelmi pontosság szempontjából igen is kirivó kifejezések, melyeket azonban az egykoruak által elfogadott fölvétel után megbocsáthatunk, hogy tudniillik Attila az avarok királya volt, hogy az avarok dúlták föl Galliát s fenyegették Rómát, mely alól azután Szent Leo pápa könyörgésére vonultak el[1]). S nem csak a költők azok, kik igy fejezik ki magokat, hanem a tényekről jól értesült komoly történetirók is, kik tudva alkalmazkodtak a népies fölfogáshoz[2]). A politika is ugyan ezen a nyelven beszélt; ezt fogjuk látni azon nevezetes eset alkalmával, midőn a gall-frank kard kikelt hüvelyéből, hogy busásan visszafizesse az avar khánoknak azt a mivel elődjöknek Attilának tartozott[3]). Ilyen volt a polgárisult Európában

---

[1]) A Hunni, Avari, Hungri vagy Hungari nevek hasonjelentésére nézve olvashatni Muratorinál Scriptores rerum Ital. II. köt. 393. 294. l.

[2]) Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio 29. fej.

[3]) Lásd alább Nagy Károly hadjáratát az avarok ellen.

megállapodott vélemény, mely arra törekedett, hogy egybekösse s ujra egybekapcsolja a hún birodalom két hasábját. A mi a várkhúnokat illeti, ezek ugy látszik csudálatosan fölfogták a szerepet, melyet játszani föl voltak hiva. Ez a nép, mely keleten idegen nevet bitorolt, minthogy e név félelmetes volt, mely régi urai, az avarok, dicsőségével takarózott, eltaszitotta volna magától testvérei az első húnok dicsőségét és az Attila nevéhez kapcsolt erkölcsi hatalmat? Ezt hinni sem lehet. Sőt ellenkezőleg azt látjuk, hogy föléleszteni iparkodott a hagyományos emlékeket, melyek neki erőt s becsületet adtak. Baján királyi tanyáját a Tisza és Duna közt ütötte föl, a tájon, hol a hóditó palotája emelkedett; innen uralkodott a szlávokon, bolgárokon és húnok maradványain; innen hivta ki harczra az austrasiai frankokat; innen beszélt oly hangon II. Justinussal, mint egykor Attila Theodosius fiaival.

Az uj húnokra nézve különös szerencse volt, hogy oly ember állott élökön mint Baján. Birodalmuk ezen alapitójának lángesze nélkül talán egy fél vagy egy negyed századig hánykódtak volna a Duna sikjain, mint a Balamir alattvalói, mielőtt szilárd tanyát üthettek s tartós hóditásokat tehettek volna. Baján őket oly félelmetes állomáson erősitette meg, mely két ponton vágott be a római birodalomba, uralgott a szláv föld fölött, s szabad közlekedést engedett nekik fajuknak a Kaukáz, a Káspi tenger és a Volga mellékein lakó törzseivel. A szlávok némi ellenállás után végre is elismerték, hogy az avarok adófizetői. A bolgárok szövetségeket kötöttek velök, melyek nagyon hasonlitottak a szolgasághoz, s a khánok valósággal ugy bántak velök mint alattvalóikkal. E két nép, a bolgár és szláv, hasznos hóditási eszköz volt az avarokra nézve, nem csak a katonaság által, melyet kiállithattak, hanem még inkább azon gyarmatok

által, melyeket uraik javára a Duna s az Ádriai tenger mellékén a római tartományokban alapitottak. A kutrigurokat is fölhasználták volt e czélra, mint föntebb láttuk; ez erőszakos gyarmatositás im igy ment. Az avarok elővettek például tiz tizenöt ezer szlávot s magok előtt hajtották a római terület egy pontjára, hol védni kellett magokat s meg kellett telepedniök kiirtás büntetése alatt. Ez az első magtelep, ha szerencsésen életre vergődhetett, folytonosan gyarapodott s végre a khántól függő gyarmattá vált, ki nevezte ki előljáróikat. Az avarok ezen emberi iszaplerakodás segélyével, ha ugyan ezt igy nevezhetjük, megrakták Moesiát, kivált a Duna közelében, foglalási s jövendő terjeszkedésöket jelelő pontokkal. A bolgárok gyökeret vertek ezen a módon Alsó-Moesia némely vidékein. A Baján által Dalmatiába vetett tiz ezer kutrigur ott helyet foglalt magának s nem is ment ki többé onnan. Ilyen volt a barbár hóditási eljárás, melyet az avarok fegyvereik hatalmához csatoltak. A rómaiak visszahökkentek attól a gondolattól, hogy ezer meg ezer emberi lényt, kik nagyobbára fegyvertelenek, aggok, gyermekek, asszonyok voltak, kiirtsanak; eltürték őket a miveletlen földeken, melyeket utóljára is átengedtek nekik; azután a khán jött visszakövetelni az embereket mint alattvalóit és a földet mint tulajdonát.

Az avarok erkölcsei a durvaság és fényüzés vegyületéből állottak; kapkodtak a szép öltözeten, az arany és ezüst edényeken, s khánjaik selyem szövetekkel boritott s metszett mivü arany kereveteken nyujtózkodtak, melyeket ágy és trón gyanánt használtak; e kerevetek vagy divánok fölé olykor drága kövektől tündöklő mennyezetek vagy kárpitok voltak vonva. Gondjok volt rá, hogy a városokkal, a föladási szerződések alkalmával, magok számára drága ruhaszöveteket kössenek ki; Baján annyira vitte a csinosság utáni kapkodást, hogy magának

egészen kész köntösöket küldetett, vagy megizente a császárnak, hogy neki kedvére való scytha divatú öltözetet készittessen római szövetből, s azt római szabóval állittassa ki. Ugyanezen khán elég illetlenül itélt a görögországi müvészetekről, s a császár gazdag ajándékait olykor becsmérlő birálattal illette. A történetirók beszélik, hogy midőn egyszer Tiberius császárt zaklatva kérte, hogy csináltasson neki a konstántinápolyi aranyművesekkel egy arany kerevetet, a császár csináltatott egyet tömör aranyból, melyet a műértök a gazdagság és izlés csudájának tartottak, és azt követe által ajándékúl nyujtatta neki[1]). A khán ezt föltünő rosz kedvvel, egykedvűt játszva s fogai közt mormogva fogadta: s miután gúnyos figyelemmel megvizsgálta, csunyának, szegényesnek és hozzá teljességgel méltatlannak nyilatkoztatta; azután visszaküldte a császárnak[2]). Ez a hiú barbár, ki semmit sem talált eléggé fölségesnek maga számára, egyszer arra a gondolatra jött, hogy mint a konstántinápolyi császároknak neki is legyenek betanitott elefántjai, melyek mulattathassák őt és népét a vigalmak napjaiban. Kérelmére a császár küldött neki egy roppant testü elefántot, melynél szebb s jobban betanitott nem volt állatkertjeiben: de a khán alig vetett néhány pillantást a roppant nagy állatra, azonnal visszaküldte Konstántinápolyba, vagy megirtózva tőle, vagy meg-

[1]) Usque eo Caesari molestus fuit, ut ad se lectum ex auro artificiose elaboratum mittere interpelleret . . . Imperator donum regaliter fabrefieri curat, aeque regio apparatu et munificentia. Menander, Exc. Legat. 117. l.

[2]) At ille, fastidio et arrogantia praeceps, vultum contrahere, multo magis fremere, ut qui muneris indignitate contumeliam accepisset, lectumque illum aureum, ut rem vilem et inelegantem remisit. Menander, e. h. — Theophanes 214. l. — Cedrenus I. köt. 394. l. — Zonaras II. köt. 74. l.

vetést negélyelve azon gyönyörök iránt, melyek oly nagy tért fogaltak el a római polgárisultságban [1]).

Részegesség, fajtalanság, lopás, ezek voltak az avarok rendes bűnei. Asszonyaik ugy látszik nem igen voltak tartózkodók, ha ugyan a khán nejeiről itélhetünk, kiknek kalandjai e történelem egy kis szegletét foglalják el; s a mi alattvalóik vagy szolgáik nejeit illeti, ezeket ugy tekintették, mint a mi a fölség jogánál fogva az ő tulajdonuk. Midőn az avarok téli szállásra egy szláv faluba mentek, elkergették a férfiakat, megtelepedtek a házakban, elszedték eleségöket és marháikat, s megfertőztették nejeiket és leányaikat: ebből egy korcs faj származott, melylyel épen ezen módon akartak bánni, de a mely végre is föllázadt apjai ellen. A fajtalanság nálok kegyetlen baromiassággal volt egyesülve. A hagyomány, mely még Nestor, a legrégibb orosz történetiró, idejében is élénk volt, azt beszéli, hogy a szláv asszonyokat teherhordó barmok gyanánt szekereik elébe fogták. A történelem nem igen vet világot e nép kormányára, mely mint minden pásztor népé, igen egyszerű volt. Azonban megjegyezhetjük, hogy a khán hatalma nem volt egyetlen és korlátlan, s hogy a hadsereg és a politikai viszonyok e főnöke mellett volt még egy másik főnök is, ki némi szempontokból tekintve a nemzet kormányának képviselője volt, s kinek tiszte hasonló lehetett a főbiróéhoz a magyar törzseknél. E második tisztviselő az avaroknál ujgur vagy jugur czimet viselt,

---

[1]) Is (Imperator) ejus desiderio celeriter gratificandum ratus, elephantum, quos habebat, praestantissimum pro spectaculo ad eum misit. Menander e. h. — Elephantem, ex India ductum . . . maximum eorum quos habebat . . . Theophanes 214. l.

[2]) Qui ubi ipsum vidit, statim ad imperatorem remisit. Theophanes e. h. — Utrum quia admiratione ac novitate animalis percelleretur, an quia contemneret, dicere non habeo. Menander e. h.

mi természetesen a várkhúnok ugor eredetetére emlékeztet bennünket[1]). A várkhúnok szövetsége, mely hihetőleg az ugorok és a nyugoti húnok vegyületéből alakult, ez elemek mindegyikét elvben biztositni akarta külön külön képviselet által, külön főnököket adva nekik. Theophylactus történetiró valósággal azt mondja, hogy az ő idejében, azaz a VI-dik században, az avar nemzetben megkülömböztették a várokat és khúnokat. Később, midőn az egybeolvadás megtörtént, s a mint a két fajnak nem volt többé szüksége különös pártfogásra, az ujguri méltóság jelleme megváltozott; e méltóság a khán mint az egész nemzet legfőbb fejedelme alá és mellé helyezett fő tisztség maradt fön.

Bajánnak, midőn magát a Tisza és Duna közt szilárdúl megtelepűltnek látta, legelső gondja volt egyetlen egy nyalábba kötni össze a várkhúnok szétszórt ágait. Az a rész, melyet ő vezetett, a mint Európába érkezett, körülbelől kétszázezer főre ment[2]): ebből husz év alatt sokan elhaltak a rómaiakkal vagy a barbarokkal folytatott háborúkban, s az életben maradtak száma nem volt arányban azon birodalommal, melyet Baján csak imént alapitott, s még kevésbbé azzal, melyre áhitozott. Mondtam volt, hogy a várkhúnok három nagy törzse, a tarniákhok, a kotzagerek és zabenderek vonakodtak a szökésben követni azt a hordát, mely Európába jött s az avarok nevét vette föl; e három törzs Ázsiában még

---

[1]) Vigurrus, Jugurrus. Eginhard, Vita Caroli Magni Bouquetnál Script. rerum Gall. I. köt. 54. l. — Regino, Chron. ad annum 782. u. o. — Annales Bertiniani. — Jugurgus. Pocta Saxo, De gestis Caroli Magni.

[2]) E számitást magok a turkok tették. Midőn II. Justinus egyik követöktől azt kérdezte, milyen ereje van a várkhún nemzetnek, ez igy felelt: Vannak a kik még velünk tartanak; a kik pedig tőlünk elpártoltak, ugy gondolom kétszázezeren lehetnek. Menander, Exc. Legat. 108 l.

most is azon szállásokon tanyázott, melyeket nekiek a turkok adtak volt. Bajántól küldöttek érkeztek hozzájok izgatni őket, hogy törjék össze ők is jármukat s egyesüljenek testvéreikkel a Kárpáthok aljában; azok ezt végre is hajtották okosan, átkeltek Európába s beolvadtak a Baján hordájába, melynek ereje velök tetemesen növekedett[1]). E csatlakozás után Baján hozzá fogott valamennyi szomszédai, különösen nyugoti szomszédai az austrasiai frankok erejét kisértgetni, kiknek birtokai egészen be Noricumba terjedtek, mely akkor kezdte a Bavaria nevet viselni.

Az austrasiai frankok, mint emlékezhetünk rá, öt vagy hat évvel ezelőtt megverték volt az avarokat a thüringeni hegyek közt; Baján türelmetlenül lesve a megtorlást, betört földjükre, hol épen azon Siegberttel találkozott szembe, a ki elődjét meggyőzte volt. A két sereg még egyszer megmérkőzött, de egészen ellenkező eredménynyel mint azelőtt: most a frankok futottak el, miután elhányták fegyvereiket, s királyuk Siegbert, ki pillanatra foglyúl esett, csak azzal szabadult meg azok kezeiből, kik elfogták, hogy kiosztotta köztök kincseit, melyekkel szekerei rakva voltak. Ezen eseményt a kor előitéleteire alapitott okokkal, tudniillik azon boszorkánysággal magyarázták ki, melylyel az avarokat, mint valamennyi ázsiai népet, vádolták. „Abban a pillanatban, a mint össze akartak ütközni, mond Gregorius Turonensis, a frankok történetirója, a húnok, kik a bűbájossághoz értettek, ellenségeiket rémületes tüneményekkel

---

[1]) Per idem tempus et Tarniach et Cotzageri (hi populi etiam ex Var et Chunni gentibus erant) a Turcis profugi in Europam immigrant, et Avaribus Chagano subjectis se immiscent. Traditum est etiam Zabender ex Var et Chunni propagatos. Qui ad Avares accesserunt, eos ad decem millia fuisse plane compertum est. Theophanes VII. könyv. 8 fej.

igézték meg s igy könnyedén jutottak a győzedelemhez[1]).“ Siegbert, örvendve hogy bár csatát vesztett is, de megszabadulhatott, a húnok királyának ajándékokat küldött, ki azokat neki viszonozta. „Ezt a királyt, mondja ugyan csak Gregorius Turonensis, Gágánnak hivták; mert e nép valamennyi királya ezt a nevet viselte[2]). A két ellenség békét kötött s mindegyik megesküdt hogy soha míg él nem harczol egymás ellen[3]).“ Néhány évvel ezután az avarok khánjokkal együtt ujra az austrasiai frankok földjére jöttek, de ez alkalommal nem mint a frankok ellenségei, hanem hihetőleg a szláv törzsek üldözésének neki hevülve jöttek, kikre Baján vadászatot tartott. Elesége itt kifogyott; de Baján habozás nélkül kért uj barátjától Siegberttől, megizenvén neki, hogy egy olyan király mint ő tartozik segitni szövetségesét s megigérvén, hogy, ha élelmet kap, az országot három nap alatt oda hagyja. Siegbert rögtön küldött az avar táborba veteményeket, juhokat és ökröket: tehetett-é kevesebbet a boszorkányokért[4])?

Baján a frankokkal kötött e béke által nyugoti határszéle felől biztositva minden erejét a római birodalom felé irányozhatta. E közben Tiberius meghalt, az 582-dik évben, a császári trónt mostoha fiára Mauritiusra hagyván, kit mint caesart már társúl vett volt maga mellé.

---

[1]) Cum confligere deberent, isti magicis artibus instructi diversas eis phantasias ostendunt, et eos valde superant. Gregorius Turonensis, Hist. Francorum 62. l.

[2]) Vocabatur autem Gaganus, omnes enim reges gentis illius hoc appellantur nomine. Ugyanő u. o.

[3]) Datis muneribus foedus cum rege iniit, ut omnibus diebus vitae suae nulla inter se praelia commoverent. Ugyanő u. o.

[4]) Baianus, Avarorum dux, significavit Sigeberto . . . suum exercitum commeatus inopia laborare: ille statim legumina, oves et boves ad Avaros misit. Menander, Exc. Legat. 110. l.

A császárok szerződéseit a barbarokkal ha nem tekintették is általában ugy mint személyes szerződéseket, legalább olyanoknak tekintették, a melyek nem kötelezik föltétlenül utódaikat, és folytatásuk iránt esetről esetre külön alkudoztak. Láttuk hogy igy jártak el az avarok Justinianus halálakor, igy tettek most is Tiberius halála után, követelvén hogy évi díjokat, mely már nyolczvanezer darab aranyra hágott, ezutánra százezer aranyra emeljék. Maga Baján sem bizott ugyan követelése sikerébe, mert Mauritius, e különben is szilárd és éber fejedelem, elégge méltán állott abban a hírben, hogy hajthatatlan és túlságosan gazdálkodó: de Baján ürügyet keresett hogy szakaszthasson a római birodalommal, melyet megtámadni magát képesnek érezte. Erős hadserege volt a sirmiumi félszigeten, s Sirmiumnak, mely mindennel jól el volt látva, a határon túl teendő hadműködései alapjául kelle szolgálni. A császár tagadó válaszára egy szép nyári napon hirtelen bekeritette Singidunumot, mikor a lakosok aratással foglalkozva a mezőn szanaszét voltak[1]). Jóllehet a város csaknem pusztán állt s az őrsereg hirtelen volt meglepve, még is jól ment az ütközet, s a helyőrség a minden felől oda rohant lakosok segitségével nagy öldöklést vitt véghez az avarok közt: de még is az avarok maradtak a hely urai.

Singidunumból Baján a Duna mentében Viminacium alá szállt, melyet erőszakkal elfoglalt; azután egy Augusta nevezetű kis város ellen nyomult, mely a szomszédságát diszesitő ásványvizekről volt nevezetes, melyek használatáért a lakosok pompás fürdőket épittettek. Baján, hogy rettegést terjeszszen maga előtt, igazi barbár

---

[1]) Quod civium plurimi, ut in messe, fori manentes . . . fruges sibi demetendo colligerent. Theophylactus I. k. 4. fej. 14. l.

módra mindent lerombolt és fölégetett, a mi csak keze alá került; épen igy akart bánni az augustai fürdőkkel is, midőn nejei, kik az ostrom alatt ide vonultak s nagymohón neki estek volt a fürdésnek, kegyelmet kértek azon épületnek, mely nekik annyi gyönyört okozott[1]). A khán nem birt ellenök állani s Augusta fürdői épen maradtak. A Dunamellék egy részén az egész vidék igy érezte bosszuját; azután utját Alsó-Moesián át keresztbe véve a Fekete tenger mellékére csapott, melynek gazdag városai, az Ázsia és a Dunavidék közötti tengeri kereskedelem rakhelyei, mind eddig megvoltak kimélve a háborútól. Mesembria és Odyssus, a mai Várna, ugy látszik, ekkor a rájok mért csapástól megmenekedtek; de bevette Anchialust s ott megállapodott. Itt fogadta két előkelő személy látogatását, kiket a császár hozzá küldött volt, hogy kérdezzék meg tőle, miben sértették meg a rómaiak s adják értésére magaviselete hitetlenségét. „Akarjátok tudni, mit szándékozom tenni? válaszola durván Baján; az a szándékom, hogy megyek s lerombolom a hosszú kőfalat, mely mögé bujtatok[2])."

Erre a bárdolatlan nyilatkozatra a követek elálmélkodtak. Egyikök Elpidius, Sicilia egykori praetora s közügyekben forgott férfiú, mély megütközésbe merülve hallgatott[3]), alkalmasint azon elmélkedve, mily válasz nem ingerelné nagyon föl e kiállhatatlan barbárt, midőn követtársa egyszerre fölszólalt. Ez a palotaőrség Com-

---

[1]) Thermarum aedificiis pepercisse audivimus, quod ejus concubinae ibi laterent istamque commercii cum eo sui gratiam peterent. Theophylactus e. h. — Has. Theophanes 214. l., Anastasius 71. l., Cedrenus I. köt. 394. 395. l., Zonaras II. köt. 74. l.

[2]) Se longum murum qui nominatur disjecturum . . . Theophylactus I. könyv 5. fej. 14. l. — Zonaras e. h.

[3]) Elpidius imperialis senator, Siciliae praetura functus . . . cum ei tacens concederet . . . Theophylactus I. könyv 5. fej. 14. l.

mentiolus nevezetű főtisztje, magát nagyra tartó szónok, érdemeibe bolondult ember volt, ki tábornoki rangját inkább áradozó szónoklata mint kardja csattogásának köszönhette. A tárgyat alkalmasnak találván arra, hogy szép beszédet tartson a római fönségről, ily ünnepélyes szónoklatot intézett a khánhoz: „Khán! mondá, a rómaiak azt hitték, hogy tiszteled apáid istenét s rettegsz a többi istenektől, kiknek nevére hivatkoztál, hogy esküvésedet szentesitsd[1]). Azt is gondolták, hogy megemlékezel a vendégszeretetről, melyben bujdosó szökevény apáitok nálunk részesültek s hogy jóért nem fizetendesz roszszal. Azonban ime ellenkezőleg teszesz: megsérted a nemzetek jogát s ránk támadsz teljes béke idején: császárunk türelme azonban oly nagy, hogy elfelejti magadviseletét s a roszért jót ajánl neked. De hidd el nekem, ne fáraszd ki türelmünket, reszkess ellened fegyverkeztetni a mi római szabadságunkat, mely oly sok csudát szült mindenkor, s ne kényszerits bennünket megemlékezni, mik vagyunk és mik voltak atyáink. A rómaiak nagyok, birodalmuk hatalmas nemzetekkel, kincscsel, fegyverrel bővölködik, és ha jutalmazni vagy fenyitni akarnak, jutalmaznak és fenyitnek. Mi kell neked? Pénz? A rómaiak pazarúl szórják rád. Nagy s gazdag ország kell? Ilyen az, a melyet a rómaiak adtak neked. Bujdosó korotokban boldogoknak érezteték magatokat, óh avarok, hogy vissza nem vertünk benneteket határainktól. Legyőzve, kiüzve, menedéket nem lelve hömpölygött e nép nyugot felé, mint valami földult épület romladéka, midőn menedéket nyitottunk előtte s helyet adtunk neki, a hova letelepülhessen s a hol kényelemben s bőségben élhessen[2]). Ki

[1]) Credebant Romani, Chagane, te patrios deos colere et alios item jurisjurandi praesides revereri. Theophylactus, u. o.

[2]) Hoc (solum romanum) tibi salutare fuit; exulem complexus est, peregrinumque et advenam sedibus recepit, quando ab Oriente et a pri-

ne keljetek onnan s meg ne sértsétek határainkat! A római birodalom egy óriási élőfa, fönséges koronával, roppant ágakkal, erős törzsökkel, eleven gyökerekkel, mely kinevet minden zivatart. E fát az ég vizei öntözik s termékeny föld táplálja. Jaj annak a ki megtámadja; nem viszi el sokáig szárazon!“ [1])

E beszéd alatt, mely bizonyosan fönhangon volt szavalva, s melynek szerkesztésében Commentiolus csak a körmondatok kerekségére ügyelt, Baján alig birta magát tartóztatni. A történetirók őt dühe borzasztó rohamában festik elénk; arcza lángolt, szemöldökei kifeszültek, szemei megdermedtek és szikráztak [2]): azt lehetett volna gondolni, hogy rögtön a rómaira rohan, hogy fölfalja. Azonban megelégedett azzal, hogy kezére lábára vasat veretve tömlöczbe vettette; azután sátrát darabokra szaggattatta, mi az avaroknál egyet jelentett a halálos itélettel [3]). Dühét az éj sem csilapitotta; de más nap reggel több tekintélyes főnök ment hozzá könyörögni, hogy ne ölessen meg olyan embert, ki követi minőségben járt nála. „Eléggé meg van büntetve, mondák, azzal hogy vasra verette.“ [4]) A khán emberei szavára hajolva engedett, s a követek visszatértek Konstántinápolyba,

migenia gente vestrâ portio tua, ut fragmentum divulsum, jactata est. Theophylactus I. könyv 6. fej. 16. l.

[1]) Nihil enim ventorum impetus incommodabit arbori robustae, excelsae, frondosae, cujus truncus validus, vivida radix, ampla inumbratio ... U. ő. u. o.

[2]) Chagano sangvis effervescere, et magnos irarum fluctus in pectore excitare, vultus totus rubescere, oculisque prae furore scintillantibus et immodice arrectis, ac propemodum supra frontem sublatis superciliis... Ugyanő u. o.

[3]) In carcerem abduci, pedes ejus cippo constringi, tabernaculumque discindi jussit; quo indicio cuipiam poena mortis, lege provinciali expectanda intelligitur. Ugyanő u. o.

[4]) Legatos in vincula duntaxat traditos satis ei poenarum persolvisse. Ugyanő u. o.

egészen elrémülve azon a mit láttak. Semmi készület sem volt ugy intézve, hogy a hosszú falon belől, még kevesbbé hogy azon kivül táborba szállhassanak; mert Mauritius valamennyi hada a Persiával határos tartományokban volt, s a khán rögtöni támadása oly zavarba hozta, hogy nem tudta, mit cselekedjék. Azonban Baján ez évben nem ment tovább: a beálló kemény tél haza téritette zsákmánynyal megrakodt seregével együtt. A következő év elején tudósitást kapott, hogy évdiját a császár húszezer darab aranynyal növelte, s viszonzásúl ő is ujra megesküdt a békére.

Alig kötötték meg e békét, s az Al-Duna mellékére felleg gyanánt omlottak a szlovénok, kik Moesián és Thracián át egészen a hosszú kőfalig nyomultak, s annak aljában tanyát ütöttek[1]). E félmeztelen barbarok nem birtak ugy ellenállni mint az avarok, kik naponként csatázván rendes hadseregekkel a háborúba bele tanultak, s ugyanazon csapatok, melyeket nem mertek volna a khánnal szembe állitni, e csőcselékct könnyedén átverték a Dunántúlra. A szlovénok adófizetői, bizonyosan igen fegyelmezetlen adófizetői voltak az avaroknak, kik nem igen ismerték el urokat, mihelyt kezét rólok levette: mindemellett is elgondolva hogy Kis-Scythiát, melyen áttörtek be a szlávok, Baján birta, mindenki azt kérdezte, miért nem zárta el a rabló utját a khán, ki csak imént lépett a birodalommal uj barátságos szerződésre. Azonban egy igen váratlan kaland e rejtély kulcsát kézbe szolgáltatta.

Ez időtájban élt az avarok közt egy pap vagy magus, miként a görög történetiró, kitől e nevet átvesz-

[1]) Sclavini ab ipsis (Avaribus) submissi, impressione facta, usque ad murum longum confertim prosilientes, grassantesque . . . Theophylactus I. könyv 7. fej. 17. — Theophanes 215. l. — Anastasius 71. l. — Zonaras II. köt. 74. l. — Cedrenus I. köt. 305. l.

szük, mondja, egy bokolabras, a mint az avarok a magok nyelvén nevezték[1]). Ennek a bokolabrásnak, mint rendje megkülömböztetett s nevezetes tagjának, szabad bejárása volt a khánhoz s olykor még magába a királyi hárembe is bejutott; sőt Baján egyik nejébe szenvedélyesen bele szeretvén, azzal bűnös viszonyt is folytatott. A mint szenvedélye első mámorából kijózanodott, csak a halál képe lebegett a pap előtt, mely mulhatatlanul várt fejére, s nem gondolt többé egyébre, csak hogy mi módon menekülhetne minél hamarabb. Mint avar nagy urnak voltak gepida szolgái vagy jobbágyai; ezek közzül hetet rábeszélt, hogy kövessék őt éjszaki Ázsiába, honnan ő származott[2]). Ezek a gepidák, elszánván magokat hogy urok sorsában osztozzanak, titkon elintézték szökésöket. Először a római területen kellett volna menedéket találniok, s valóban át is keltek együtt a Dunán, de a bokolabras azon római őrállomások egyikére bukkant, melyek a folyó őrizetére ügyeltek. A tiszt elé vezetve nem vonakodott bevallani, mily születésű, mily állomásban volt, s hogy mint sodorta őt a szerelem csábja olyan kalandba, melynek veszélyeit később átlátta[3]). Előadásában nem lévén semmi hihetetlen, a tiszt legjobbnak látta őt Konstántinápolyba vezettetni, hogy ott ismételje a császár előtt bizalmas vallomásait: de a bokolabrás Mauritius előtt nem állapo-

[1]) Fuit homo Scytha bocolabras vulgo dictus, cujus vocabuli planissimam significationem si quis requirit, cigat, id graeca lingva sacerdotem magnum sonare. Theophylactus I. könyv 8. fej. 18. l.

[2]) Cum una amicarum Chagani stuprum fecit, brevique voluptate inescatus in magna mortis retia se inseruit, ac metuens, ne rescitum flagitium crudele sibi supplicium pareret, persvasis septem de subjectis sibi Gepidis, cum iis in fugam ad gentem avitam sese tradidit. Theophylactus I. könyv 8. fej. 18. l.

[3]) Ducibus ad Istri custodiam constitutis, interceptus, genus et vetus studium suum, voluptatemque, ob quam fugeret, indicavit. Ugyanő u. o.

dott meg szerelmi kalandjai fedezésével, hanem politikai fölleplezéseket is tett: lefestette a kháu hamislelkűségét, a békeszerződésekben való kétszinűségét, s azt állitotta, hogy nem csak hogy tudta, hanem maga idézte elő a szlávok legutóbbi berohanását. Baján valósággal azt tette föl magában, hogy kétféleképen folytatja a háborút a birodalom ellen: nyilt ellenségeskedés idején maga folytatta azt saját hadaival, béke s barátság idején a szlávokkal és bolgárokkal folytattatta, kikkel a zsákmányon osztozkodott. A császár még azon harag és bosszúság benyomása alatt állt, melyet e fölfedezés tett rá, mikor Targit az avarok kiváltságos követe megérkezett, ki a kháu hátra lévő évpénze fölvételéért jött. Mauritius, indulatos természetű lévén, azzal fenyegette hogy mint kémnek s árúlónak, ki a nemzetek jogán kivül áll, fejét véteti, de később meggondolta magát s megelégedett azzal, hogy a Propontis egyik szigetébe záratta, hol hat hónapig a legdurvább bánásmódban részesittette[1]). A leálarczozott kháu nem tekintett többé semmire. Bőszülten támadván meg a dunamelléki városokat, Ratiariát, Bononiát, Durostorumot, Marcianapolist és a többit, mindent a mit lerombolhatott, lerombolt, s az 586. év végén a ki a Duna völgyén végig tekintett, azt hihette volna hogy a természet valamennyi csapása keresztűl ment rajta.

Ez annyit tett mint oda vetni a keztyüt a rómaiaknak a következő évre: de az a néhány derék tábornok, kik azon kevés csapatok élén állottak, melyekkel e tartományokban rendelkezni lehetett, a Haemus védelmezéséhez látott. A mindenfelől szedett ujonczok megszaporitották a kis sereget s jó parancsnokság alatt végre jó katonák váltak belőlök. Baján, akár szükségből hogy

[1]) Relegatur itaque in Chalcitidem insulam Targitius, et ad menses omnino sex durius tractatur, eo usque imperatoris ira fervebat in legatum. Theophylactus, u. o.

embereit élelmezhesse, akár a rablók fogását követve, kik elszélednek hogy egyszerre több csapást tehessenek, seregét külön csapatokra osztotta, melyek a vidéket dulták s nem ügyeltek arra, hogy egymást kölcsönösen támogassák, ugy hogy ügyes hadmozdulatokkal egyenként lehetett őket megtámadni. Ezt tette a római hadsereg. A helyet tökéletesen ismervén biztos gyalogságával egymás után több hadosztályt tett tönkre ezen kóborgó lovasságból. A hadműtan csudákat mivelt a rendezetlen tömegek ellen. A háború a Haemustól a Dunáig s a Dunától a Haemusig, a mai Balkánig, folyt, melynek szurdokái és mosolygó völgyei oly gyakran voltak embervérrel öntözve[1]). A történetirók telve vannak érdekes eseményekkel, melyek e táborozást jellemzik, de a melyeket igen hosszas volna itt ujra elbeszélni. Azonban elmondok egyet, mely jóllehet a tulajdonkép ugy nevezett történelem szempontjából nem nagy fontosságú, nyelvészeti szempontból igen is fontos, a mennyiben mutatványt szolgáltat azon változásokra, melyeken a latin nyelv a VI-dik században a dunai tartományokban keresztül ment. A két hadsereg Thraciában a Haemus szomszédságában eső vidéken tanyázott, s a rómaiak, kiket Baján nem gyanitott oly közel, egy éjszakai rohamot kisértettek meg az avarok táborára, a hol mindenki tökéletes bátorságban aludt[2]).

Már nem igen távol voltak az ellenségtől; csak egy hegyszoroson kellett még átkelniök, mely az avar táborra nyilt, s melyen a katonák óvatosan két sorjával nyomultak elő, közéjök fogva a teherhordó lovakat és öszvéreket. Egy ilyen öszvér a teher alatt összeroskadt és

[1]) Itt csak Theophylactus Simocattának, az általunk leirt háború történetirójának, egy szomorú megjegyzését ismételjük.

[2]) Prima noctis vigilia adversus eum contendit. Theophanes 218. l. — Theophylactus II. k. 15. fej. — Anastasius 73. l.

az utat ugy elzárta, hogy a kik utána következtek, nem tudtak előre haladni[1]). E közben a podgyász vezetője, nem tudva hogy az imént mi történt, folytatta utját a vezeték élén. A katonák kiabáltak neki hogy álljon meg s emelje föl barmát: Torna, torna, fratre! mondák tájnyelvökön, mi annyit tett: „térj vissza, térj vissza, atyafi“[2]). Ezen szájról szájra adott szavakat az utolsó sorokban ugy magyarázták, mintha figyelmeztetés lett volna, hogy ne menjenek tovább előre; a félénkebbek riadásnak hitték, hogy meneküljön a ki menekülhet s némi habozás után az egész sereg szét szaladt. A mi különös, az avarok a zajra álmukból fölriadva, épen ugy elszaladtak más felé, Bajánnal élökön[3]). Ezen a byzanti történetirók által elbeszélt furcsa történetet az teszi érdekessé, hogy belőle megtanuljuk, hogy a pannoniai és moesiai tartományokban, a honnan volt ujonczozva igen hihetőleg az a kis sereg, melyről szó van, a népies latin nyelvet beszélték, mely már erősen el volt változva mind a gyökökre mind a végzetekre nézve, és közel járt a román nyelvekhez. A pannoniai katonák beszéde: torna, torna, fratre, vagy egy más változék szerint: retorna, retorna, fratre, már olasz vagy provence-i

---

[1]) Jumentum, nescio quod, imposita impedimenta excussit. Theophylactus II. könyv 15. fej. — Theophanes 218. l.

[2]) Forte dominus bestiae praecedebat, quem qui sequebantur, ut reverteretur, peccatumque corrigeret, acclamantes hortabantur. Theophylactus e. h. — Cum jumenti dominum alter patria voce inclimaret, ut sublapsum onus erigeret: Torna, torna, fratre inquiens . . . *Τόρνα, Τόρνα, φράτρε*. Theophanes 218. l.

[3]) Alius alium patria voce ad reditum impellere, retorna, retorna, tumultuosissime vociferando, perinde ac si de improviso nocturna pugna illis ingruisset. Theophylactus e. h. — Torna, torna, magnis vocibus clamitantes, in fugam effusi sunt. Theophanes 218. l. — Sed et Chaganus in maximum timorem conjectus, praecipitem pariter abripuit fugam. Ugyanő u. o.

nyelv. Hogy visszatérjünk Bajánra, ő e hadjáratban sok embert vesztett, egy nagy ütközetben Adrianopolis mellett vereséget vallott 587-ben, és egymás után elvették tőle a dunamelléki erősségeket, melyeket oly hitszegőleg foglalt volt el. Midőn a szerencse ellene fordult, békét kért s azt meg is nyerte.

Ez a béke nem egyéb volt öt évi fegyvernyugvásnál, mely alatt mind a két fél készülődött, hogy a háborút nagyobb mérvben ujra kezdje. Mauritius, miután a persa háborút szerencsésen bevégezte, jó hadsereggel rendelkezhetett, s annak jó tábornokot állithatott élére, Priscust, kinek köszönhette nagy részben a Khosroes ellenében nyert győzedelmeket. Ezt a hadsereget csapatonként szállittatta át, azzal a parancsolattal, hogy Ankhialus falai alatt gyülekezzenek egybe, s oda maga akarta ezen sereget bevezetni, hogy bizonyságát adja azon részvétnek, melylyel a dunai tartományok szerencsétlensége iránt viseltetett. Baján más részről fölizgatta az éjszaki barbárokat egész a jeges tengerig; miről Mauritius személyesen szerzett meggyőződést, egy igen különös találkozás következtében, mely utja közben történt vele. Mintegy négy napi járó földre lehetett Herakleától, midőn a kiséretében volt katonák három utast vettek észre, kik azon uton szembe jöttek velök, s kiknek óriási termete s különös készülete rögtön fölgerjesztette figyelmöket. Sem sisakot, sem kardot, sem semmi másféle fegyvert nem viseltek; csak egy koboz volt nyakukba függesztve[1]). A mint a császár elé vezették s ez kérdezte tőlök, mely nemzetből valók, miféle emberek, s mit keresnek a birodalomban, azt felelték szláv nyelven, hogy szlavónok s ezen nemzetnek a nyugoti oczeán

[1]) Viri tres, nec gladiis accincti, nec ullo genere armorum praediti, tantummodo citharas gestantes, a satellitibus imperatoris capiuntur. Theophylactus VI. könyv. 2. fej. 144. l.

felé lakó legvégső törzséből valók[1]). „Az avarok khánja, mondák, királyaikhoz követeket küldött ajándékokkal, hogy rá vegye őket, hogy adjanak neki katonákat; a királyok elvették az ajándékokat, de mentegették magokat, hogy nem szolgálhatnak neki csapatokkal országuk nagy távolsága és az utak akadályai miatt. Ők voltak megbizva, hogy ezen mentségeket a khánnak adják tudtára, s tizenöt hónapja hogy úton vannak[2]). Azonban a bosszús khán, a követi jogokkal nem gondolva fogságba vettette őket. Miután a hozzájok hatott hirekből megtudták, hogy a rómaiak mily hatalmasok és emberségesek, föllhasználták a legelső alkalmat, hogy Thraciába meneküljenek[3]). Ezek a kobzok, melyeket hordanak, egyetlen fegyvereik, melyekkel bánni tudnak: ők a harczok és lázadások zajától idegenek lévén, a népeknél a béke szolgálatában fáradoztak.“ E Mauritiussal beszélgető három férfiuban könnyü azon költőkre vagy dalnokokra ismernünk, kik majd nem valamennyi éjszaki népnél követekül szolgáltak s kiket a skándinávok skáldoknak, a régi gallok pedig bárdoknak neveztek. Mauritius jól bánt velök, bámulta magos termetö-

---

[1]) Quaerit ex iis imperator, qua gente oriundi, qua regione, quibus de causis romana loca obeant: respondent se Sclavos esse, ad Oceanum occidentalem habere sedes. Theophylactus, VI. könyv. 2. fej. 144. l.

[2]) Menses quindecim in itinere peragendo consumpsisse. Theophylactus VI. könyv 2. fej. — Octodecim mensium. Theophanes, 226. l. — Anastasius 77. l.

[3]) Audiisse Romanos potentia et humanitate summum, quod dicere liceat, adeptos claritudinem. Theophylactus e. h. — Theophylactus Simocatta ezen szláv kalandorokkal azt beszélteti, hogy ők csak kobzot viselnek, minthogy az ő országuk nem terem vasat, hogy fegyvert gyárthatnának, és hogy ők otthonn örökös békében élnek. Theophylactus, ki mint tudjuk, szereti a nagy szavakat, itt a régi világnak a hyperboreusokról való csudás elbeszéléseire emlékezik s azokat adja vissza.

ket és izmos tagjaikat, s őket Herakleába utasitotta[1]). Maga, miután serege egy részének összevonúlása fölött szemlét tartott, visszatért Konstántinápolyba.

A khán nem engedett neki időt arra, hogy minden seregét összeszedje, s számos és bátor seregével vakmerően Ankhialus ellen nyomult. Három nap alatt megvivta a szorosokat, melyek a Fekete tenger mellékét nyugot felől védik; azután bevette Anchialust, s azt halomra döntötte; minthogy Priscus, ki nem akarta magát oda bérekesztetni, visszavonult dél felé, hogy a hosszú falhoz vezető utakat fedezze. Ankhialusból Baján Drizipera ellen nyomult[2]). Ezt a várost, mely eléggé meg volt erősitve, a lakosok jól védelmezték. Baján mindenféle gépek rettentő készületével fogott a város ostromához (mert a római szökevények és foglyok megtanitották az avarokat az ostromlás mesterségének fogásaira); a lakosok merészen intézett gyakor kirohanásaikkal zavarták munkálatait: de mind e mellett is lehetetlen lett volna magokat sokáig tartaniok, ha egy egészen véletlen eset nem jő szabaditásukra. Ezeknek az avaroknak, kik oly jártasok voltak a bűvészetben, hogy másokat megigézzenek, magoknak is voltak babonáik, melyek által azonnal el hagyták magokat bódittatni; ez történt a khánnal is az ostrommunkálatok alatt. Egyszer, a mint fényes délben vizsgálta Drizipera falait, látta hogy a kapuk megnyiltak, s a városból, kibontott lobogókkal, számtalan legió katonaság tódul kifelé s egyenesen felé

---

[1]) Imperator eorum magna corpora et magnos artus membrorum admiratus, Heraclaeam misit. Theophylactus e. h. — Hominum staturam miratus. Theophanes 226. l. — Anastasius 77. l.

[2]) *Πρὸς τὰ Δριζίπερα.* Theophylactus VI. könyv 5. fej. — Ezt a várost az itinerariumok 68 ezer lépésre helyezik Adrianopolistól délnyugot felé.

tart[1]): látta a fegyverek csillogását, a lovak dobogását, az emberek kiabálását, a trombiták harsogását. Rémület fogta el s futásnak eredt, megparancsolván seregének, hogy szedje föl sátrait és nyomuljon utána. Ezek a legiók csak képzelete káprázatai voltak ugyan[2]), de rémülete nagyon is valódi volt s mindaddig nem szünt meg, míg néhány napi járó földre nem volt a várostól. A római hadsereg ekkor Heraklea és Tzurullus közt táborozott, a hosszú faltól nyugotra; Baján visszanyomta s kényszeritette Priscust, hogy ezen utóbbi városba zárkozzék, mely épen a kőfal előtt feküdt, s minthogy félt elébb kalandozni, mielőtt e fontos pont urává lett volna, elkezdte azt rendesen ostromolni. Egy eset, mely a driziperaira emlékeztet, ezen ostromot hamarabb félbe szakasztatta vele, mint szándékában volt.

Az avar előörsök egyszer egy kémet fogtak el, ki a falak körül ólálkodott; megmotozták s Mauritius császártól egy levelet találtak nála, melyet a khán tolmácsai által megmagyaráztatott[3]). A levél Priscusnak szólott, s a kémnek, ki Konstántinápolyból jött, azt az ő kezébe kellett volna juttatni. A császár e levélben kérte Priscust, hogy tartsa magát erősen és legyen bizodalommal, minthogy ő, mint mondá, döntő csapásra készül: e pillanatban lépett egy tekintélyes hajóhad a Dunára, mely-

---

[1]) Visus est Chaganus, medio die, videre innumeras Romanorum phalanges, una frementes ex oppido procedere. Theophylactus VI. könyv 6. fej.

[2]) Hinc se in fugam subito conjicit, tametsi, quos viderat, adversarii nihil essent, nisi vana opinio, terriculamentum oculorum et consternatio animi. Ugyanő e. h.

[3]) Personatus ille tabellarius intercipitur; litteras imperatoris libens tradit: quibus Chaganus patria lingva per interpretes cognitis . . . Theophylactus VI. könyv 7. fej. — Theophanes Chronogr. 226. 227. l. — Anastasius 77. l.

nek rendeltetése az hogy vonuljon föl a folyón, boritsa lángba és vérbe Hunniát, fogja el a khán gyermekeit és nejeit[1]) s vasba verve hozza Konstántinápolyba, hova nem sokára majd eljön a khán térden állva könyörögni a békéért. E volt a kémnél elfogott levél tartalma. E levél a legégetőbb nyugtalanságot keltette a khán szivében, ki gyermekeit s nejeit meggyalázva, rabúl hurczolva s országát földúlva látta: nem volt többé más gondolatja, mint hogy tisztességesen visszavonulva segélyökre siessen. Az általa előterjesztett ajánlatokat Priscus jól fogadta, s erre még békekötés is szövetkezett. A levél tartalma nem volt igaz[2]); e szándékosan koholt levélnek nem volt más czélja, mint a khánt rászedni: a csel ügyes volt és sikerült. Ha a varázsló meg volt bűvölve Driziperánál, a csaló meg volt csalva Tzurullusnál.

A tél uj gondokat hozott. Az elkésett szlávok nagy tömegekben kezdtek a khán fölhivására elő állani; a római őrszemek naponként uj mozgalmakat vettek észre a pontusi sikokon. A császár Priscust küldte ki, hogy a Duna réveit őrizze s ha lehet támadólag lépjen föl a barbarok ellen. Az 593. év tavaszán a tábornok Durostorumban ütötte föl hadi szállását, s készületeket tett a védelmi és támadó háború lehető eseteire. E készületekbe volt merülve, midőn táborába egy avar követség érkezett, melynek bizonyos Kókh[3]), egy nagyszájú barbár, egy vad Commentiolusféle ember, volt szóvivője, ki kétségen kivül azért volt küldve, hogy a rómaiakat

---

[1]) Missis in ejus regionem triremibus, domibus eorum direptis, uxores et liberos captivos abduci . . . Zonaras II. köt. 76. l. — Theophylactus VI. könyv 6. fej. — Theophanes 227. l.

[2]) Chaganus astu deluditur. Theophylactus VI. könyv 6. fej. — Pactis cum Prisco conditionibus composuit pacem, et maxima qua potuit fuga se subripuit. Theophanes e. h.

[3]) Cochus. *Κόχ*. Theophylactus VI. könyv 6. fej.

hatalmas beszédeivel elrémitse. Priscus őt tisztjei közepette fogadta, s a barbár igy kezdte beszédét: „Az istenért! mi történik itt? A kik szavokat adták, hogy tisztelik az eskü szentségét, azt lelkiismeretlenül megszegik; a rómaiak lábbal tapodják a béke föltételeit; szélnek eresztik a szerződések savát; nem gondolnak többé adott szavokkal, valamint isteneikkel[1]). Valóban, szép dolgokat lát a Duna! Az a Priscus, a ki tegnap aláirta a békét, Priscus, a ki nekünk köszönheti életét, itt fegyverben áll ellenünk[2]). Priscus vezér! légy te is azzal az emberséggel, a melylyel mi viseltük magunkat irántad, s gondold meg, hogy mi benned leendő barátunkat akartuk kiméln, s nem ellenségünket... Óh! igazán ti rómaiak vagytok azok, a kik a barbarokat a gazságra tanitottátok! Mi soha sem szegtük volna meg a szerződéseket ha ti nem voltatok volna mestereink, a hazugságban. Midőn háborút folytattok, igazságtalanúl folytatjátok, midőn békét köttök, csak azért kötitek, hogy ingataggá és keservessé tegyétek[3]); de várjatok, megjő a bosszú órája, s a kik nekünk köszönettel tartoztak, meg fogják tanulni, mit nyer az a ki bennünket meg mer támadni...“ Azután a barbar a távol lévő császárhoz, mintha jelen volt volna, intézve szavait, igy folytatá: „És te császár! igazságtalan vagy, midőn csellel élsz, hogy a háborúra készülj; iszonyú gazság ez; zsiványhoz nem fejedelemhez illő tett. Tedd le koronádat, vagy szünj meg azt

[1]) Quid hoc rei est? o dii immortales! Quibus proprium erat religiones colere, iis nunc facile ac promptum est impia agere. Pacem Romani violarunt, foederis lex violata est, sal pactionis infatuatus . . . Theophanes VI. könyv 6. fej.

[2]) Ister hostile spectaculum videt. Ugyanő u. o.

[3]) Dum bellum geris, injustus es; dum foedus percutis, moerorem ac dolorem affers. Ugyanő u. o.

megbecstelenitni[1]).“ Ennek a szónoklatnak egyszerűen csak az volt a czélja, hogy megértesse, hogy a szlávoknak a rómaiak és avarok közt kötött békeszerződés által fedezve kell lenni, tekintve hogy az utóbbiak az előbbiek urai voltak, és hogy következésképpen a háborút a szlovénok és antok ellen folytatni, annyi mint a khán ellen folytatni. A szónok beszéde közben többször kisértetbe jöttek a római tisztek, hogy rá rohannak s jól elverik: de Priscus visszatartóztatta őket: „Hagyjátok, monda, ily szemtelen hangon szoktak a barbarok beszélni[2]).“ Azután hidegen kinyilatkoztatta a követnek, hogy a mit tett, az nem tartozott az avarokra, hogy a szlávok nem voltak semmi szerződésbe foglalva, és hogy az avarokkal kötött béke nem fogja gátolni a rómaiakat, hogy háborút folytassanak a kikkel nekik tetszik. Kokh fenyegetésekre fakadva távozott, s Priscus hozzá látott hogy azonnal megkezdje a támadó háborút, mert a szlávok, mint látszott, időt akartak nyerni. Utóljára is, a khán és ő tökéletesen értették egymást, s Priscus jól tudta, hogy a szlávokat megverni annyi mint az avarokat gyengiteni.

A Duna éjszaki partján terülő nagy síkságon, mely ma Oláhország és Moldova nevet visel, rejlett akkor a szlávok egyik fő fészke, a leghihetőbben a Szereth folyó mellékén, mocsároktól és csaknem járhatatlan rengeteg erdőktől védve. Ide rakták le utolsó hadjárataik zsákmányait, a mit csak a szerencsétlen Moesia, Dalmatia és Thracia tartományokból raboltak. Azokat ott egy Ardagast nevezetű előkelő főnök őrizte meglehetős erős

[1]) Non est imperatorium, quod moliris: non sunt ab auctoritate isti spiritus: consilium istud est praedatorium. Theophanes VI. könyv 6. fej.

[2]) Priscus audaciae et loquentiae barbarae veniam impertivit. Theophylactus VI. könyv 6. fej.

hadsereggel. Priscus föltette magában, hogy e zsákmányt kezére keriti, s egy éjjel az erdőn keresztül a barbar tábor közepéig hatott. Ardagastnak alig volt annyi ideje, hogy csak egy szál karddal, minden más fegyver nélkül, magát egy ló hátára vethette. Egy csapat római közzé bukkanva, leugrott a földre, lovát elereszteté s egymaga mindnyájokkal szembe szállt[1]): de midőn már szinte erőt vett rajta a sokaság, futásnak eredt és sebes nyargalvást a legmeredekebb ösvényekre kapott föl. Egy utjába esett fatörzsbe megbotolván, el lett volna veszve, ha közel nincs egy folyó, melyet megpillantván bele ugrott, keresztül uszott rajta[2]) s háta mögött jó messze hagyta a bátorságán elálmélkodott rómaiakat. Ő megmenekült, de népe és hadserege majd nem egészen semmivé lett. A római katonák a birtokukba jutott roppant zsákmány által csábitva hangosan követelték, hogy menjenek tovább, s Priscus kivánságuknak eleget téve egy elszánt emberekből álló csapatot kiküldött, hogy az erdőt Alexander tribunus vezérlete alatt kutassák meg. Ezek utjoktól nem igen távol egy szláv tanyát fedeztek föl; oda akartak nyomulni: de a megmegszakadó s keresztül kasúl járt ösvényeken utat vesztettek és egy mocsárba tévedtek, s oda fogtak veszni, ha véletlen egy gepidára nem találnak[3]).

Ez a gepida egykor keresztyén és sokáig rabszolga volt az avaroknál, ki a nehéz szolgaságot megunván egyszer használta az alkalmat, megszökött s az erdőbe vette

---

[1]) Ardagastus strepitus magnitudine expergefactus, equum nudum conscendens fuga saluti consulit: porro in Romanos incidens, equo relicto, pugna stataria se defendit. Theophylactus VI. könyv 6. fej.

[2]) Fortuna porro quadam sinistra, inter fugiendum in magnae arboris truncum offendit. Ugyanő u. o.

[3]) Periisset universum agmen, nisi . . . Theophanes Chronogr. 229. l.

magát[1]). Ettől fogva a szláv törzsek közt élt, faluról falura bolyongva, s főnökeiket mind ismerve, és hogy több bizodalommal s rokonszenvvel legyenek hozzá, pogánynyá lett. Azonban ugy látszik, hogy a hitehagyott a keresztyén nép zászlainak láttára szivét megindulva érezte, s a lelkiisméret furdalása a rómaiak felé vezette, kik mint szökevényt átfogadták. A gepida kivivén Alexandert a rosz helyzetből, melybe tévedt volt, tökéletesen száraz uton vezette a tanyáig, s utasítást adott neki, hogyan keritse be a szlávokat, kiket mind hurokra keritettek s azután kötélre füztek vagy vasba vertek. Alexander maga akarta őket kikérdezni, hogy kitudja, mit csináltak itt s miféle nemzetből valók: de megátalkodva egy sem felelt. Korbácscsal verette őket s igy sem mehetett többre; a szerencsétlenek, midőn a csapások alatt a hús hasadozott rólok s a vér egész testökön csorgott, csak ennyit mondtak: „ölj meg bennünket!“[2]). E szerint Alexander tribunusnak csak az egy gepidára kellett magát bizni mind azon értesitésekre nézve, melyekre szüksége volt. Ez megmagyarázá, hogy ezen szlávok egy Musok nevü szomszéd király katonái, a ki miután Ardagast király veszteségét s tábora szétveretését meghallotta, őket azért küldé ki, hogy a római hadsereg mozgalmát tartsák szemmel. „Ha az ember tüsténti utnak indulna, folytatá a gepida, némely nehézségek legyőzése után, Musokot is meg lehetne lepni saját városában, honnan bizonyosan nem távozik, míg előőrseitől tudósitást nem kap. Az igaz, hogy odáig egy széles és

[1]) Gepida porro quidam, olim Christianus, a barbaris ad Romanos transfugiens . . . Theophylactus VI. könyv 8. fej. — Theophanes 129. l.

[2]) Vesana subnixi confidentia, cruciatus et mortem nihil faciebant, doloresque flagellorum velut in alienis corporibus patiebantur. Theophylactus VI. könyv 8. 9. fej.

mély folyón kell átkelni; de én magamra vállalom, hogy a rómaiakat átszállittatom, még pedig Musokkal magával.“ Igy beszélt a gepida, Alexander elfogadta ajánlatát, és hogy hadjáratának hirmondója se maradjon, foglyait, mielőtt megindult, mind leölette.

Musok király székhelye, egy nagy falu, negyven órányira feküdt; a gepida rajta volt, hogy oda érkezzék; Alexander és háromezer emberből álló hadosztálya bizonyos távolságra követte; Priscus, ki mind ezt helyeselte, maga is utra kelt, hogy, ha szükség, a hadosztályt támogassa. A hitehagyott, jól ismervén a vidéket, könnyen átkelt a folyón s fölkereste Musokot kalibájában. Elbeszélte neki, hogy Ardagast szerencsétlen alattvalói, kik az öldöklésből menekültek s mintegy háromezeren lehetnek, utban vannak az erdőn keresztül, hogy nála menedéket keressenek, s tudván hogy ő tökéletesen ismeri az országot és a királyt, őt előre küldötték, hogy szerezzen számukra ladikokat[1]). Musok, éppen ekkor más gondokkal lévén elfoglalva, nem kérdezősködött tovább, hanem a gepida rendelkezése alá adott száz ötven ladikot, háromszáz révész legénynyel, kiket ez a faluval átellenben a tulsó parton nyilt, szabad térségre vitt[2]). Az a gond, mely Musokot elfoglalta, testvére temetése volt, melyet azon nap ünnepelt. A tor nagyszerű volt, patakokban folyt a bor, ugy hogy a király estve felé holt-részegen feküdt palotájában[3]). A révészeknek is, kik-

[1]) Gepida Musocium adiit . . . monoxylorum seu lyntrium copiam, ad calamitosos Ardagasti subditos transvehendos, petiit. Theophylactus VI. könyv 9. fej.

[2]) Actuariolis igitur centum quinquaginta cum remigibus trecentis acceptis in ulteriorem fluminis ripam trajicit. Ugyanő u. o.

[3]) Musugium (Anastasiusnál Musocium) vino plane obrutum comperit, funebrem etenim solemnitatem proprio fratri sacraverat. Theophanes Chronogr. 229. l.

nek szintén volt részök az ünnepben, mihelyt a tulsó partra értek, legelső gondjok az volt, hogy a földre heveredtek s kikötött ladikjaik mellett elaludtak[1]).

Még akkor is aludtak, midőn viradatkor Alexander megérkezett. Katonái zaj nélkül leöldökölték az alvókat, azután a folyóba hányták, s minden ladikba húszan húszan beszállván, csakhamar a faluba hatottak. Musok, ki mámorát aludta[2]), arra ébredt föl, hogy fogoly. Faluját, mint az Ardagastét, kirabolták; a rómaiak azonban egy csoport férfit és nőt kiválogatva fogságban tartottak, hogy a moesiai rabszolgavásárokon eladják. De a háborúnak megvannak nagyon is véletlen fordulatai. Azon nap estvéjén a rómaiak épen azon állapotba jutottak, a melyben a szlávokat meglepték. Boruk bőségben lévén lerészegedtek s többé nem vigyáztak magokra; magok az őrök is elaludtak. A foglyok e jó alkalmat használva széttépték köteleiket, fegyverre kaptak s dühösen a rómaiakra rohantak. Alexandernek és hadosztályának vége lett volna, ha Priscus épen a maga idejében meg nem érkezik. A méregbe jött tábornok, hivatkozva a régi római fegyelem törvényeire, a tiszteket, kik e gyászos éjjel őrségen voltak, fölakasztatta, s vesszőt futtatott mind azon katonákkal, a kiknek nem volt meg fegyverök[3]).

Több ilyen hadjárat folyt az 594-dik és 595-dik évben a szláv törzsek, Hunnia ezen utócsapatai ellen, s Baján megfélemlitve szót sem tett érte; tartott Priscustól,

---

[1]) Somno vinoque sepulti somnis suis detinentur. Theophylactus e. h.

[2]) Barbarus prae ebrietate mentem amiserat. Ugyanő u. o.

[3]) Mane Priscus custodiae praefectos palis suffixit, et quosdam de exercitu durum in modum flagellavit. Theophylactus VI. könyv. 9. fej. — Theophanes 229. l.

kinek katonai képessége oly fényesen nyilatkozott, s ki szint ugy otthon lévén a politikai mint a harczi téren, épen oly jól értett csel ellen csellel, mint fegyver ellen fegyverrel működni. Az avar fejedelem, bár mennyire átkozta is mint ellenségét, titkos vonzalmat érzett iránta; ő neki magának tulajdonitotta mind a kedvezéseket, mind a sérelmeket, melyek őt a római kormány részéről illették; ő volt az a kinek hizelegni igyekezett, vagy a kit kihivott, a mint az alkalom hozta magával. Priscus viszont nem ugy bánt vele mint közönséges barbárral; becsülte lángeszét, szerette volna őt birodalmában, melyet oly dicsően megalapitott, az igazság és jó szomszédság eszméihez alkalmazkodva látni. Tudta hogy több avar nemes, kiket barbarságukban a polgárisultság megizlelése megrontott, semmit sem ohajt inkább, mint hogy a rómaiak módjára békében élvezhessék a gazdagságot, melyet azok rovására szereztek volt. Priscus egybeköttetéseket is szerzett magának egészen a khán tanácsáig, hol tekintélyes személyek mertek szót emelni a birodalom jogai mellett s mérsékelni Baján megrögzött gyűlöletét. Targit maga is, ki a nehéz ügyekben mellőzhetetlen közbenjáró volt, ezen uj érzelmek bajnokává tette magát[1]). Priscus azt óhajtotta hogy ezen érzelmek Bajánnak szive helyett értelmére hassanak, s e végre ügyes közbenjáróúl Theodorus orvost használta, kiről elbeszélésünkben már szólottunk.

Ha visszaemlékezünk arra a személyre, a ki midőn Sirmiumot az avarok legelőször megtámadták, a várost az által segitette ki a bajból, hogy Bonus vezért lábára állitotta, ez a személy ő volt. Miután hazája Sirmium az avar khánnak átengedtetett, Theodorus valamelyik

[1]) Caeterum Targitius et nobilitas, arma dissuadentes, ipsum Romanis immerito irasci affirmabant. Theophylactus VI. könyv 11. fej.

szomszéd városba vonult, hogy római maradjon, s Priscus, ki ismerte szellemét és hazafiságát, több küldetéssel bizta meg a barbár fejedelemnél. Theodorus tanult, ügyes s magát kedveltető ember volt, ki igen szabad beszédének nagy vonzerőt tudott adni[1]): a khán szerette vidorságáért s talán egy kissé jó tanácsaiért is. Beszélgetésök, midőn bizodalmas társalgásba ereszkedtek, igen gyakran erkölcstani szempontokról szólott, melyektől épen ugy nem kellene idegenkedniök a barbaroknak, mint a polgárisult embereknek; Theodorus ezen leczkéket történelmi elbeszélésekkel füszerezte, s a khán azokat oly élénk érdekkel hallgatta, a milyennel a keletiek minden elbeszélés iránt viseltetnek. Ha Theodorus őt dölyfe kitörésein kapta, midőn azon nagy dolgokat magasztalta, melyeket végrehajtott s azt vitatta, hogy nincs a világon senki, ki neki ellene birna állani[2]): orvosunk a görög vagy római történelemből egy egy adomával állott elő nagy óvatosan, melynek élét a mint kellett tompitni vagy edzeni jól tudta[3]).

Egyszer, a mint szokásuk szerint belé jövén a beszédbe Priscusról s a rómaiaknak a szlávok elleni háborúban való igazságtalanságáról vitatkoztak, Theodorus gazdája figyelmét egy elbeszéléssel kötötte le, melynek hőse a

---

[1]) Magno igitur animo Priscus oratorem ad Chaganum mittit, Theodorum nomine, hominem ingenio dexterum et sagacem, professione medicum, lingvis liberum, qui velut firmo cinctus praesidio ad Chaganum veniebat. Theophylactus VI. könyv 11. fej.

[2]) Barbarus, propter res secundas conceptis spiritibus, non parum superbiebat, seque omnium gentium dominum gloriabatur, nec reperiri sub sole, qui sibi posset resistere. Theophylactus VI. könyv 11. fej. 159. l. — Has. Theophanes 230. l. — Anastasius 79. l.

[3]) Legatus, antiquitatis bene peritus, hominis insolentiam atque fastidium exemplo quodam compescebat . . . Dicebat ergo: audi Chagane, priscam quamdam et sapientiae plenam historiam . . . Theophylactus e. h.

nagy Sesostris, Égyiptom királya, volt. Az égyiptomi uralkodó hatalma dőre mámorában a legyőzött népek királyait kocsijába fogatta, szájokba zabolát vettetett s hátokra nyerget tétetett. „Sesostris észre vevé, mond az elbeszélő, hogy a befogott királyok egyike figyelmesen nézi a kereket, melyet erőlködéssel hozott mozgásba. — Mit nézesz? kérdé Sesostris[1]). — Azt nézem, válaszolá a legyőzött, hogy a kerek teteje hogyan száll alá, s az alja hogyan emelkedik ismét fölfelé[2]). — Sesostris megrázkódott, s e pillanattól fogva, veté utána Theodorus, nem fogott többé embert kocsijába, tisztelvén az emberekben a szerencse állhatatlanságát és törédékenységét.“ Baján elkomolyodva s mélán hallgatta őt s azután igy szólott: „Hidd el Theodorus, hogy én birok magamon uralkodni s meg tudom zabolázni indulataimat, de ez a körülményektől függ. Lásd, nem haragszom többé Priscusra[3]); barátja ohajtok lenni, ha neki tetszik barátommá lenni. Adja nekem felét zsákmányának, melyet a szlávoktól elszedett; ő azt fegyverével szerzette ugyan, de az én hódolt országomban s az én alattvalóimtól: nem igazságos-é, hogy osztozzunk?“ Igy tört ki belőle ismét a barbár, s erkölcsössége, mely a fönhéjázóig terjedt, nem hatott a rablóig.

A konstántinápolyi cselszövények hirtelen félbe szakitották ezen viszonyokat, melyek közeledésre vezethették volna a két népet. Priscust, kit gyanúba hoztak a császár előtt, a parancsnokságtól megfosztották, helyébe

---

[1]) Quid est, inquit, bone vir, quod oculos in tergum toties retorques? Quid ita rotas aspectas? Theophylactus e. h. 160 l.

[2]) Tum ille cordate: Miror, ait, tam varios rotarum motus; earum quippe partes in altum sublatae rursus in humum descendunt, iterumque ascendunt, quae descenderant. Ugyanő u. o.

[3]) Novi imperare animo meo, cum limites egreditur: novi iram debellare, sed in tempore. Desino Prisco irasci. Ugyanő u. o.

Mauritius saját testvérét tették, azután ismét visszaküldték hadsergéhez, melyet az uj vezér ügyetlensége veszélybe juttatott. Ezen ide s tova kapkodás alatt a khán ujra vérszemre kapott. Egyébiránt is Priscus távolléte alatt fontos esemény történt. Egy csapat bolgár lovasság, melyet Baján hivott elő a Volga partjairól, a pontusi sikságra érkezett, s a Duna bal partján a Hunniába vezető uton senkit sem bántva s a rómaiakat nem fenyegetve haladt, midőn egy csapat római lovasság, mely azon tájakon őrködött, nyilzáporral fogadja őket. A bolgárok megállapodnak, hadállást foglalnak, de hivatkoznak békés szándékaikra, valamint arra hogy béke van a rómaiak és avarok közt: de a római tábornok (ez a császár testvére volt) erősitéseket von a bal partra, megtámadja a barbarokat, azonban ő maga vall teljes vereséget.

Ujabb panaszok a khán részéről, ujabb sértő nyilatkozatok mind a két oldalról. Baján ahhoz ragaszkodott, hogy a rómaiaknak nincs joguk a Duna bal partjára lépni, mely egészen az ő tulajdona, mely az ő saját országa[1]). Priscus, ki e közben ismét átvette a vezérletet, haragra lobbanva fogadta ezen uj követelést, mely a többieknél még bosszantóbb volt. „S mióta merészel, kiáltá egészen magán kivül, egy szökevény[2]), kit kegyelemből fogadtunk be, határt szabni birodalmunknak?“ Ez a szó Bajánt halálosan megsértette. Egy szót sem szólva Singidunum alá szállott, a várost bevette, falait lerontatta s lakosait Pannoniába hurczoltatta. Priscus, seregével igen későn érkezvén, egy dunai szigeten foglalt állomást e szerencsétlen város közelében; s a két vezér

[1]) Quid vobis, Romani, cum provincia mea? Theophylactus, VII. könyv 10. fej. 177. l. — Theophanes 233. l. — Anastasius 80. lap.

[2]) Theophylactus e. h.

szemben állott egymással, csak a folyó egy ága választotta el őket. Ugy tetszett, hogy e pillanatban régi viszonyuk, talán régi hajlamuk is egymás iránt eszökbe jutott, s látni ohajtották egymást. A khán lóháton jött s a parton leszállott; Priscus ladikon közeledett felé, a meddig a szó elhatott: de a találkozás csak kölcsönös szemrehányások és feleselések közt folyt le[1]). Nem maradt egyéb hátra mint háború, s Priscus erélyesen készült ahhoz a Duna mellett, midőn megtudja hogy a khán Dalmatiában van s azt tűzzel vassal pusztitja.

Dühösen Felső-Pannoniára ront, ott bevárja s megveri az avarokat és elszedi minden zsákmányukat. A khán is hasonló dühbe jött; magához hivatja valamenynyi hadát, velök Thracia felé zúdúl, csak vérpatakot hagyva maga után. Baján nem ember volt többé, fenevaddá lett; a kövek ellen is dühöngött, a halottak ellen is háborút folytatott. Driziperánál, melyet ez alkalommal bevett s melyet romhalmazzá tett, leégette a Szent Alexander tiszteletére szentelt egyházat, kirabolta a vértanú sirját, mely egészen ezüst lemezekkel volt boritva, és szétszórta csontjait[2]); azután, hogy e szép diadalt megünnepelje, mint a történetirók mondják, tisztjeivel együtt asztalhoz ült s az éjt dobzódásban töltötte[3]). Ily életet éltek katonái is a rablás és gyilkolás e szomorú nap-

---

[1]) Cum Chagano super ripa fluminis considente in colloquium venit. Priscus e navi verba faciebat. Theophylactus, VII. könyv 10. fej.

[2]) Monumentum argento ornatissimum nefarie spoliant; quin etiam corpus inde indignissime ejiciunt. Theophylactus VII. könyv 13. fej. — Cum sepulcri thecam argento ornatam reperissent, illusis prius et contemptis martyris reliquiis, ornamentum omne sacrilege spoliavere. Theophanes, Chronogr. 235. l.

[3]) Mirifice victoria elati, ad convivandum toris discumbunt. Theophylactus e. h.

jaiban: de nem sokára ki is ütött a pestis közöttök[1]). Egyetlen egy éjjel Bajánnak hét fia halt meg, kiket az ágyékukon támadt daganat ölt meg[2]). Ez a barbár gyöngéden szerette fiait és csaknem megőrült fájdalmában. „Látni kellett volna, mondja egy egykorú iró, hogy a diadalmi örömöt, a győzedelmi énekeket mint váltotta föl egyszerre a gyász, a sirás és szünni nem akaró zokogás[3]). Elkeseredésében a khán szüntelen ezt kiáltozta: „Isten itéljen köztem és Mauritius, a rómaiak és avarok közt; ő tudja, ki szegte meg a békét“[4]). Az alkalom kedvező volt a kezdeményezésre s a római közbenjárók találkozást kértek tőle: de Baján tizenkét napig ki sem akarta őket hallgatni. Végre könnyedén megkötötte a békét, mi bizonyitotta mély levertségét.

A következő évben, 600-ban Kr. u., a háború ujra kitört; ezt a khán nem egyenesen ön szántából kezdte, hanem mivel látta, hogy Priscus, a Duna bal partját megszerezvén, lassan lassan határszéleit környékezte s egyszer csak Hunnia szivéig nyomulhatott volna. Érezte, hogy életéről s népe létéről van kérdés, s hogy mindent el kell követnie, hogy állását a folyó éjszaki partján visszafoglalja. Priscus Viminaciumban s az ezzel szem-

---

[1]) Passim immissa pestilentia barbaros delevit. Theophylactus, VII. könyv 15. fej. 183. l.

[2]) Septem ejus filii bubone seu peste ingvinali corripiuntur. Theophylactus e. h.

[3]) Adeo ut triumphalis laetitiae, victoriae paeanum, cantuumque vice, luctus, lacrymas atque planctus prorsus inconsolabilis receperit . . . Theophanes Chronogr. 235. l. — Immenso dolore prosequitur . . . Erat quippe dolor vehemens; nec levandae calamitati ulla via apparebat. Theophylactus e. h.

[4]) Judicet Deus inter Mauricium et Chaganum, inter Avares et Romanos. — Theophylactus e. h. — Sedeat Deus, aequus judex, inter me et Mauricium imperatorem: ipse paci violandae ansam dedit. Theophanes, Chronogr. 236. l.

ben fekvő dunai szigeten állomásozván, a mint látszott, egy erős hadsereg átszállitását akarta eszközölni, melynek rendeltetése volt, hogy tavaszszal működjék: Baján négy fiát küldte oda az átkelést gátolni[1]), mialatt maga hadai egy részével a rómaiakat hátba fogni indult: de fiait megverték, a révet fölszabaditották, s ő maga kénytelen volt visszatérni a Duna éjszaki partjára, hogy saját területét védelmezze. Öt rettentő csatát vivtak egymás után, melyekben Baján kétségbeeséssel küzdött, de a melyekben Priscus gyalogságát áttörhetetlen négyszögökké alakitva s hadmozgalmait a körülmények szerint változtatva a legokosabb hadműtan minden eszközét kifejtette. Baján négy fia egy mocsárba veszett, hová őket seregeikkel együtt beszoritották[2]); magának Bajánnak, midőn már szinte megölték vagy elfogták, alig volt ideje a Tiszán át menekülni[3]).

Végre a rómaiak átkeltek ezen hires folyón, mely sasaik előtt kétszáz esztendeig zárva volt, s melytől nem messze emelkedett volt Attila laka és emelkedett most a Bajáné; de csak csekély számmal keltek át, hogy az ellenséget szemmel tartsák. Ez a hadosztály három falu közzé jutott, melyeket gepidák laktak, s melyekben az avarok ezen szolgái épen nemzeti ünnepöket ülték[4]). Nem hinné az ember, de ugy volt, hogy semmit sem tudtak az egy nappal azelőtt szomszédságukban történt

---

[1]) Quatuor e filiis copias attribuit, quibus transitum Istri custodiant. Theophylactus, VIII. könyv 2. fej.

[2]) Quoniam stagnum locis illis suberat, in undas eos adigebat . . . Plurimis igitur et simul Chagani filiis tali modo submersis . . . Theophylactus, VIII. könyv 3. fej.

[3]) Chaganus, non sine periculo, salvus ad Tissum fluvium evasit. Ugyanő u. o.

[4]) Transeunt et offendunt Gepidarum villas tres, qui considentes et compotantes festum patrium magna freqentia celebrabant Ugyanő u. o.

nagy ütközetről; annyira elszigetelve s minden közügytől annyira elzárva tartották őket uraik! A rómaiak megrohanták ezen fegyvertelen s többnyire álomba merült szolgatömeget, mint a hogy megrohanták volt Musok király népét, és épen ugy elbántak vele. Baján csak azért futott, hogy hatalma utólsó maradványaival még egyszer visszatérjen végső csatát vivni, melyet azonban elvesztett. A rómaiak mindemellett sem nyomultak előbb, sőt csakhamar kiüritették a Duna éjszaki partját, hogy hadi szállásaikra visszavonuljanak.

Baján nem esett el ezen csatában, de nem sokáig élt azután, mert neve csaknem azonnal eltünt a történelemből. 565-ben még igen fiatal korában emeltetvén népe fővezérévé, azt harminczhat évig kormányozta. A szerencse, mely az öregeket oda hagyja, utolsó éveiben igen drágán fizettette meg vele nagyon is csillogó kedvezéseit, melyekkel első föllépteкor elhalmozta volt. A második hún birodalom ezen alapitója, mely egy ugrással csaknem mérkőzhetett az elsővel, azt halálakor megalázva s veszedelmeknek kitéve hagyta hátra. A sors e keserves fordulata talán eszébe juttatta Sesostris kocsijának kerekeit s a többi erkölcsi tanulságokat, melyekkel őt egykor Theodorus orvos mulattatta: tizenegy fiának elvesztése, kik szeme láttára hullottak el mint telhetetlen nagyravágyása áldozatai, szivén oly sebet ejtett, mely soha be nem hegedt. Mintha mindig feje fölött érezte volna a keresztyének istenének kezét, kinek nevével hamis esküvéseiben játékot űzött, gyakran ismételte, a mit Driziperánál mondott: „Isten itéljen köztem és Mauritius közt.“ Mauritius ugyanazon vagy a következő 602-dik évben elveszett, egy lázadás következtében, mely épen az avarok elleni utolsó háború alkalmával támadt, Phocas centurio parancsára lefejeztetvén. A khán számot vethetett ellenségével azon biró szine előtt, a kire hivatkozott volt.

II. FEJEZET.

Heraklius a római trónra jut. — A birodalom kimerültsége Phocas alatt; a hadsereg megromlottsága; polgári háború. — Phocas a zsidókat mind meg akarja kereszteltetni; ezek a persákat hivják segitségül. — Heraklius kisérlete, hogy a békét Khosroessel helyre állitsa; a persa király fönhéjázása; Galiléa megtámadása. — A zsidók megveszik a keresztyén foglyokat, hogy leöldököljék. — Jerusálemet a persák beveszik; a szent keresztet elviszik, melyet elébb Arméniába azután Persia közepébe hurczolnak. — A szent láncsát és a szent szivacsot Konstántinápolyba viszik. — A keresztyének általános gyásza; Heraklius megesküszik, hogy visszaszerzi a szent keresztet Persiából vagy meghal; a nép és a tanács lelkesültsége. — A birodalom helyzete az európai oldalon. — Hunnia ügyeinek áttekintése a 610-dik évig; az avarok Friault dúlják. — Ghisulf herczeg elesik; özvegye Romhilda Forum-Juliit a khánnak átszolgáltatja. — A hún hadsereg a szent mezőn megállapodik; Ghisulf fiai megszöknek; a fiatal Grimoald kalandja; a foglyok lekonczolása; Romhilda büntetése. — A khán látszólag jó indulattal van a birodalom iránt; inditványozza, hogy a császárt Herakléában meglátogatja. — A khán hitszegése; el akarja rabolni a császárt, ki császári palástját a földön hagyva menekül. — A húnok Konstántinápoly falai alá száguldoznak. — A khán mentegetőzése. — Az alkudozások ujra kezdődnek; a békét megkötik. — A császár magába vonulva s böjtölve készül a persák elleni hadjáratra; a birodalom kormányát távolléte idejére szabályozza; nemes magaviselete az avar khán irányában. — A császári hajóhad utnak indul.

602—622.

A kegyetlen, durva Phocas után, kit gyilkosság emelt császárrá, Heraklius nemes és méla alakját látjuk föltünni a keleti római trónon. Ezen névhez bizonyos szent varázs, bizonyos végzetszerüség tapad, mely a történetirót itéletében megzavarja s a bámulás és a szánakozás közt ingadoztatja. Herakliust, a persa birodalom lerontóját, a keresztyén Nagy Sándort,

ki a kálvária szent ereklyéit még Bouilloni Godofréd előtt megmentette, a legnagyobb császárok közt is nagynak lehetett tartani: a keletkező mahomedanismussal küzködő s az által mintegy vihar által elsodort Herakliust, ki e hajótörésben mindenét, keresztyéni s római dicsőségét, tartományai felét, lángelméjét s csaknem eszét is elvesztette, ellenmondás nélkül a világon a legszerencsétlenebbnek lehet nyilvánitni. Életének ezen második szakasza a történetbuvárnak csak azon fájdalmas látványt szolgáltatja, hogyan roskad össze az emberi hősiség a balvégzet terhe alatt, haszontalan küzdve azon hatalmak ellen, melyek nem e világból valóknak látszanak. Az utókor, elfelejtkezve az elhomályosodott dicsőségről, Herakliusnak csak vereségeit ismerte, s azon ember, kiről kortársai pillanatra azt hitték, hogy csak istenhez lehet hasonlitni[1]), ki bosszút állott Crassusért és Valerianusért, de még inkább Jézus Krisztusért, a tisztelet oly igen magos fokáról az átkozott császárok sorába sülyedve, utóbb a tehetetlen Honoriushoz szolgált mellékképül a római birodalom földaraboltatásának történelmében.

Nem fogom őt követni kalandjai kezdetéig, midőn az áfrikai hadsereg által kiküldetve, hogy ölje meg a zsarnok Phocast, Karthagóból egy kis hajóhaddal Konstántinápolyba vitorlázott, a Szűz Mária képeinek oltalma alatt, melyeket kegyesen az árboczok tetejére függesztett[2]). A nép, mely őt elhaladni látta, a partról mint szabaditót üdvözölte; a papok tódultak hozzá hogy megáldják, s a cyzicumi püspök hajójára szállt, hogy az istenanya egyházából hozott koronával megkoronázza[3]).

---

[1]) Lásd Georgius Pisidas Hexameronját.

[2]) Navibus turritis, in quarum malis arculae et Dei matris imagines appensae. Theophanes, Chronogr. 250. l.

[3]) Stephanus autem, Cyzicenus metropolita, coronam ex ecclesia sanctae Dei genitricis depromptam ad Heraclium attulit. Ugyanő u. o.

Ez olyas nyilvános összeesküvés volt, melynek titkába az egész világ be volt avatva, kivéve az áldozatot, a kit ünnepélyesen voltak megáldozandók. Heraklius rettentő küldetését végezve császárnak találta magát, de császárnak pénz nélkül, hadsereg nélkül s csaknem birodalom nélkül. Phocas őrült vagy becstelen vesztegetésével kimeritette a közkincstárt; a megromlott, elaljasodott hadsereg sem fegyelmet sem katonai büszkeséget nem ismerve, a tábori élet szabadosságában szétbomladozott; míg Kis-Ázsia és Syria minden tavaszszal elfoglalva II. Khosroes tábornokai által inkább persa satrapaságokhoz mint római tartományokhoz hasonlitott. Csupán a tengermelléki erősitett városok, melyeket a tenger felől könnyű volt védeni, engedelmeskedtek valósággal a byzanti császárnak; még ezek is folytonosan ostrom alatt állottak, s Konstántinápoly annyira sülyedt, hogy falaival szemközt Chalcédont is ostromzár alá fogták s csaknem bevették. Az beszélték volt, hogy a gondviselés bosszút állva súlyosodott azon moesiai szép legiókra, melyeket Mauritius alkotott s melyek kezeiket vérébe fölrösztötték: midőn Heraklius meg akarta őket tekinteni, nem volt több közzülök életben két katonánál [1]).

De még ennél több baj is volt: mintha a külháború nem lett volna elég a birodalom megrontására, Phocas még a polgári háborúk ostorát is fölidézte volt ellene. Ez a durva katona olykor-olykor lelkiismereti mardosásokat érzett, s a vér, melyet nappal ontott, álmatlan éjein borzasztva tünt föl előtte: ekkor oly durva áhitatossági rohamok szállották meg, a milyen durva volt természete.

---

[1]) Exercitu omni perlustrato, num aliqui ex iis, qui cum Phoca, tyrannidis ejus fautores, adversus Mauricium praeliati, inter vivos superessent perscrutatus, per legiones cunctas rimatus duos solos invenit resideh du. Toophanes, Chronogr. 251. l.

A megbánás e rövid pillanatainak egyikében arra a gondolatra jött, hogy bűnei kiengesztelésére valamennyi zsidót megkereszteltet[1]). A zsidók, mint tudjuk, nagy számmal lévén az egész római Ázsiában terjedelmes városrészeket foglaltak el a kereskedő városok kebelében s a szárazon egész vidékeket s az Aegaei tengeren néhány szigetet egy magok laktak. Phocas mind összehivta őket Jerusálembe, hogy titkos czélját végrehajtsa, s a mint oda érkeztek, a helytartó parancsára a katonák a püspökhöz hurczolták s ez megkeresztelte őket[2]). Inkább bele fojtották volna ezen uj keresztyéneket a mendenczébe, mint sem kereszteletlenül elereszszék. Ezek az uj fajta apostolok, Phocas lelke üdvéért, bebarangolták Égyiptom és Syria valamennyi zsidólakta helységét, s egymás után összefogdosták azokat, a kik addig előlök menekültek. A római Ázsia forrongásban volt; a zsidók az erőszakra árulással felelve összebeszéltek, hogy Tyrus városát a húsvéti ünnepek alatt lepjék meg s öldököljék le a keresztyéneket[3]); az összeesküvés fölfedeztetvén kemény megtorlásokat vont fejökre, melyek ismét csak uj összeesküvéseket vontak magok után. Ekkor Khosroeshez folyamodtak, igérvén neki, hogy csapatainak átszolgáltatják Palaestina valamennyi római városát, ha kész lesz rajtok segitni s érettök bosszút állani. Herakliusnak e szerint külháborúval, vallásos belháborúval, árulással, erőszakoskodással egyszerre kellett küzdeni, a mint a kormányra föllépett.

---

[1]) Chronicon Alex. 382. l. — Zonaras XIV. könyv II. köt. 80. lap.

[2]) Theophanes, Chronogr. 248. l. — Cedrenus I. köt. 406. l. — Nicephorus Callistes 44. l.

[3]) Theophanes, Chronogr. 251. l. — Cedrenus I. köt. 408. l. — Hotting. Histor. Orient. I. köt. 3. l.

Megkisértette mind ezt leküzdeni, s mindenben rögtön kudarczot vallott. A háború a fegyelmezetlen s gyáva katonákkal rosszúl ütött ki részére; midőn békéről beszélt, Khosroes minden alkudozás előtt azt ajánlotta neki, hogy tagadja meg a Jézus Krisztust és imádja a napistent[1]). Törekvése, hogy a zsidókat jobb bánásmóddal lecsillapitsa s igéretei ellene fordultak: a zsidók csak elbizakodottabbak és vakmerőbbek lettek alattomos terveikben, azt gondolva hogy megijedt tőlök. Mindezen kisérletek rosz sikere lehangolta a rómaiak bátorságát; az ázsiai tartományok nem küzdöttek többé kikerülhetetlennek látszó végzetök ellen, míg az európai tartományok, melyeket semmi efféle baj nem fenyegetett, elforditották szemeiket s szivtelen önzésben szunnyadoztak. A római birodalom rohanva sietett romlása felé, midőn egy szerencsés lökés a meredek szélén föltartóztatta, s visszaadta erélyét, melyet már elvesztett. Ezt a csudát a vallás mivelte.

A 615-dik évet tüzték ki a persák és zsidók a keresztyénekre nézve utolsónak egész Palaestina területén. S csakugyan május hó vége felé Khosroes király szövetségese az ügyes de kegyetlen tábornagy Rumizan vezérlete alatt, kit Saharbarznak azaz királyi vadkan-nak neveztek el[2]), rettentő hadsereg rontott Galileára, s beszáguldozta a Jordán folyó mindkét partját, s ott csak romot hagyott maga után. Tetemes számú keresztyén népesség lakta ezen az evangyéliom hirdetése által meg-

---

[1]) Vobis minime parcam, donec crucifixum, quem vos praedicatis, Deum, solem adoraturi, abnegaveritis. Theophanes, Chronogr. 253. l.

[2]) A görög irók közönségesen Ramizanes és Sarbar, Σάρβαρος, néven emlitik. Razmizas, Sarbarazas és Sarbanazas néven is találjuk. Az őrmények Khorem-Razman-Saharbarz nevet adnak neki. Lásd: Saint-Martin, Hist. du Bas-Emp. XI. köt. 14. l. 1. jegyzet.

szentelt helyeket. A királyi vadkan ugy bánt mint Salmanazar és Nabuchodonozor bánt valaha a zsidó néppel. Miután házaikat kirabolták és fölégették, a lakosokat egymáshoz bilincselve rabszolgaságba hurczolták, hogy a persák korbácsa alatt gyarmatositsák az Euphrates vagy Tigris mocsáros vidékeit. Zsidó kalmárok aranynyal tele erszényekkel csoportosan jártak a hadsereg után s összevásároltak a mennyi keresztyén foglyot birtak, nem azért hogy megmentsék, hanem hogy magok öldököljék le; különösen az előkelő személyeket, a városok tisztviselőit, a szép és gazdag asszonyokat, az apáczákat és papokat válogatták[1]). A pénz, melyet a persa katonáknak azért fizettek, hogy a keresztyéneket megcsonkithassák, azon rovatalból telt, mely minden zsidóra, kire kire birtokaránylag ki volt vetve[2]), kik is azt hitték, hogy ezen istentelen eljárással isten előtt kedves dolgot cselekesznek. A történelem azt állitja, hogy igy kilenczvenezer keresztyén veszett el a rajongók gyilka által[3]). A Sacharbarz seregében lévő mágusok, kik nem kevesbbé kegyetlenek voltak mint a zsidók, egy kézre dolgoztak velök és mind azok kiirtására tüzelték őket, kiket káromlásaik közt a fa imádóinak neveztek. Bármily keserűek voltak a keresztyénekre nézve ezen sanyargattatások, isten még keservesebbeket tartott fön számukra: Jerusálem be lőn véve, a szent sír fölégetve, az egyházak föl lőnek dulva és megszentségtelenitve, Krisztus kinszenvedéseinek ereklyéi szétszórva. Sacharbarz megvivta a menybemenetel

---

[1]) Judaei quidem ementes Christianos, occidebant eos . . . Theophanes Chronogr. 252. l. — Clericis, monachis, sacris virginibus occisis. Chron. Paschale.

[2]) Pro suis quisque facultatibus. Theophanes, Chronogr. 252. l.

[3]) Ad nonaginta videlicet millia trucidarunt. Theophanes, Chronogr. 252. l.

egyházát is, melyet Konstántin császár a Calvária helyére épittetett, s melyben, mint legdrágább kincset a Krisztus kinszenvedése által megszentelt keresztet őrizték[1]).

Az igazi kereszt, azon leirás szerint, melyet a történetirók róla adnak, vert ezüst tokba volt zárva, melynek lakatjához egyedül a jerusálemi patriarkhának volt kulcsa, s nagyobb elővigyázat kedvéért püspöki pecsétével is le volt pecsételve[2]). Sacharbarz akár tiszteletteljes hódolatból ura iránt, a kihez akarta küldeni a fát, melyet a persák a keresztyének imádása tárgyának gondoltak, akár még inkább azért, mert önkénytelen borzalom fogta el, tartózkodott a kereszthez nyúlni; nem törte föl a pecséteket, még a kulcsot sem követelte, mely a püspök birtokában maradt. A szent keresztet, melyet Khosroeshez abban az állapotban vittek a melyben találták, először Armeniában tették le egy Gandzákkal, a mai Tauris várossal, szomszéd várban, mely ma romban hever, de a melyről mint még fönállóról beszél a hagyomány a közép koron át[3]). Midőn Gandzákot Heraklius hadai fenyegették, mint alább el fogjuk beszélni, a keresztet Khosroes szeszélye szerint ide s tova hurczolták

---

[1]) Capto Hierosolymo . . . pretioso etiam et vivifico crucis ligno locis illis erepto . . . Theophanes e. h. — Una cum sacris vasis quorum innumerus fuit numerus. Chron. Paschale.

[2]) Theophanes azt mondja, hogy Heléna, a szent kereszt fölfedeztetése után, annak egy részét fiának, más részét a jerusálemi püspöknek küldötte: Aliam (partem) argenteo loculo inclusam Macario episcopo tradidit, secuturae deinceps posteritati monumentum. Theophanes Chronogr. 21. l. — Has. Bolland, Inventio crucis 3. May.

[3]) Ez az értesités Chardin utazásaiból van véve II. köt. 326. l. — Ugy látszik hogy ezen korban az igazi keresztfának némi részecskéi megvoltak Armeniában; mert az őrmények legendáiban gyakran van szó csudatévő keresztekről, melyek ez eredettel vannak egybeköttetésben. Saint-Martin, Histoire du Bas-Empire. Ed. Lebeau XI. köt. 12. l. 4. jegyz.

s végre Persia belsejébe helyezték el. A kinszenvedés két más ereklyéje: a szivacs, melyből Krisztus az epét és eczetet szítta, és a láncsa, mely oldalán sebet ütött volt, egy persa tiszt kezére került, ki rá állt hogy eladja, de sulyát aranynyal mérette[1]). Ezeket egy keresztyén váltotta vissza. A mint ezen ereklyék Konstántinápolyba jutottak, négy nap voltak kitéve az áhitatos hivek szemléletére, és e négy nap alatt a hely, a hova le voltak téve, soha nem ürült meg: mindenki ohajtotta a világ üdvének ezen tisztelendő eszközeit látni, áhitattal érinteni és könnyeivel öntözni[2]).

A fölindulás általános, a gyász mélységes volt[3]) nem csak a birodalomban, hanem az egész keresztyén világban is. Nem vonhatja-é számadásra a keresztyénség a rómaiakat a szent helyek megszentségtelenitéséért, melyeknek ők voltak őrei, és a kereszt elveszéséért, melyet nem tudtak megvédeni? Ezen szerencsétlenség, a legfájdalmasabb a mi csak keresztyén lelkeket érhetett, nem az ég büntetése volt-é, melyet gyávaságukért vontak magokra? E kérdésekre a rómaiak igennel feleltek s önmagok előtt pirulni kezdettek. Heraklius fölhasználva népe ezen ébredését, mely különben is lelkiismeretében volt megháboritva, megesküdt, hogy elmegy fölkeresni a szent keresztet Persiában, bosszút állani egyszerre a római

[1]) Sacra spongia . . . veneranda lancea e sacris Hierosolymarum locis allata est, quam quidem familiaris execrabilis Sarbarae, acceptam a barbaris, dedit Nicetae. Chron. Paschale.

[2]) Nicephorus 11. l. — Theophanes 252. l. — Chron. Alex. 385. l. — Cedrenus I. köt. 408. l. — Zonaras XIV. könyv II. köt. 83. lap.

[3]) A keresztyének közzül sokan elveszettnek hitték a keresztyénséget és zsidókká lettek. — Pusillo animo homines, quasi victa cruce extinctum sit christianitatis robur . . . Ubi est Deus eorum? Bolland, Invent. crucis 3. Maii.

birodalmon és a Krisztuson ejtett sérelmeket, vagy meghalni Ktesiphon falai alatt mind azokkal együtt, kikben még római és keresztyén sziv lakik. Ily szándék, melyet néhány héttel azelőtt kábaságnak tartottak volna, a jelen körülmények közt egyszerűnek és természetesnek tetszett: tapsoltak rá, s kiki kész volt hozzá csatlakozni. A hadsereg hézagai gyorsan megteltek a beálló önkénytesekkel, a császári kincstár az egyházak kincseivel, melyeket a papság vetekedve ajánlott föl. A püspökök elhozták székvárosaik czüstneműit s még drága butoraikat is eladták, hogy az azokból bejövő pénzt az állam pénztáraiba tegyék, s ha sokáig késtek, a császár lefoglalhatta jószágaikat, a nélkül hogy megdöbbenést vagy zúgolódást idézett volna elő[1]). E segélyforrások lehetővé tették ujra szervezni a hadsereget s hajóhadat szerelni föl. A mindenütt elterjedt hitszónoklatok a népben a buzgóságot élesztették: az éjjel nappal, mint nagy csapások idején, nyitva tartott egyházak- és monostorokban szakadatlanul zengettek a dicséretek és zsoltárok. Jaj lett volna annak, a ki ki mert volna kelni a köz-lelkesedés ellen, melynek a legelőkelőbb személyek, a tisztviselők, sőt maga a tanács is hódolt. Kétkedését és kötekedését drágán fizette volna meg. Egy fő rangú férfiút, ki Herakliusnak ellensége lévén őt kalandornak s eszméjét őrültségnek nevezte, a tanács rangjából lecsapott, s a büntetés még tovább ment volna, ha a császár közbe nem lép. Igy megelégedtek azzal, hogy a szerencsétlen birálót megnyiratták[2]); azután egy zárda magányába

[1]) Sanctarum aedium facultates tulit, condendisque numismatibus et minutis militariis conflandis multifida magnae ecclesiae candelabra, aliasque ejusmodi sacri ministerii vasa, usurpavit. Theophanes Chron. 254. l.

[2]) Statim in clerici formam tondere jussit, patriarcha solemnem orationem recitante. Nicephorus 5. l.

küldték, hogy elmélkedjék a népszerütlen ellenzék veszélyes voltáról, és, ha tud, legyen jobb keresztyénné.

Ezek voltak a római világ erkölcsi föltámadásának jelenségei; mindemellett is azonban, mielőtt oly távol, oly hosszas s annyi véletlennel járó vállalatba bocsátkoztak volna, gondoskodni kellett Konstántinápoly biztonságáról és a béke föntartásáról az európai tartományokban. Jól tudták, hogy mihelyt egyenes támadást intéznek Persia ellen, Khosroes hadai Kis-Ázsiát és Syriát azonnal oda hagyják s tulajdon területök védelmére sietnek, és hogy igy a birodalom keleti része meg fogna szabadulni: de mi történnék az európai tartományokkal? Ez a kérdés komoly gondot adott a császárnak és tanácsának. Heraklius Italia felé forditva szemeit megnyugtatta magát: a ravennai exarchák már rég idő olta csaknem barátságos viszonyban állottak a longobárd királyokkal; ezek őket továbbra is féken tarthatták azon föltételek mellett mint eddig, tudniillik jó fizetésért. E helyzeten a jelen pillanatban semmit sem kellett változtatni. A mi a frankokat illette, kik a birodalommal Bavaria felől voltak szomszédok, királyuk II. Lothár, ki csak imént egyesitette kezei között e roppant birodalom valamennyi részét, épen nem volt ellenséges indulattal Heraklius iránt, s az udvarában oly hatalmas püspökök kétségen kivül teljes erejökből pártolandók voltak oly hadjáratot, melynek az volt czélja, hogy Jézus Krisztus keresztjét visszaszerezze.

Igy gondolkozhatott, s nem ok nélkül, a császár és tanácsa: de midőn tekintetöket a Duna felé az avarokra vetették, kiknek kincsszomja, nyugtalansága és hitszegése példabeszéddé vált, kevesbbé érezhették magokat biztosságban. Igaz hogy sem a pontusmelléki sikokon, sem nyugoti Ázsia sivatagain semmi jele sem mutatkozott valami közel mozgalomnak, s a fegyverszünet, mely az

avarok és a római birodalom közt fönállott, már tizennégy esztendeig tartott: mindemellett sem bátorkodtak őszinte békére számitni, oly elevenen élt mindenki lelkében Baján emlékezete! Az uj khán jelleme épen nem olyan természetű volt, hogy bizalmat gerjeszthetett volna. Hogy a dolgokat közelebbről vegyék szemügyre s a khánt, ha lehető, szilárd és tartós kötelezetésekre birják, Heraclius két fő rangú személyt küldött Hunniába, azon megbizással, hogy vele uj alapokon uj szövetségi szerződés iránt alkudozzanak: e mély belátásu és tapasztalt embereknek tartott két férfiú Athanasius patricius, ki gyakran volt efféle küldetésekkel megtisztelve és a császári palota quaestora Kosmas volt[1]). Mielőtt őket követségökben kisérném, néhány pillanatra megállapodom s ott fogom föl ujra az avarok történelmének fonalát a hol elejtettem, tudniillik a 602. évnél, Baján khán és Mauritius császár halálának idejénél.

Emlékezhetünk azon keserves állapotra, melybe volt sülyedve a második hún birodalom e kettős halál pillanatában: Baján a Dunán túl ötször le volt győzve, négy fia elesett, s a római hadak a Tiszán átnyomultak. Még egy vagy két ilyen hadjárat elég lett volna az avarokat Európából kiverni, vagy legalább ugy szegletbe szoritni, hogy onnan meg sem motszanhattak volna: Mauritius császár meggyilkolása megmentette őket. Azon vádak között, melyeket a lázadók s vezetőjök Phocas centurio a moesiai legiók előtt hánytorgattak, hogy azokat ezen fejedelem ellen ingereljék és a lázadásba vonják, a legelső sorban szerepeltek azok a veszélyek, fáradságok, s minden nemű sanyarúságok, melyek a Duna éjszaki

---

[1]) Heraclius ad Chaganum legatos destinat, Athanasium patricium et Cosmam quaestorem, qui voluntatem suam renunciarent. Theophanes, Chronogr. 254. l.

partján folytatott háborúkkal jártak s melyeket vétkeknek kiáltottak ki a katonaság ellen. Midőn a lázadás sikerült s vezetője a császári bibort fölvette, Phocas császár nem akarta meghazudtolni Phocas centuriot. Visszavonta a csapatokat Daciából, visszatelepitette őket moesiai és thraciai szállásaikra, s békét ajánlott az avaroknak. Azt a roppant évpénzt, melyet azelőtt Baján huzott s melyet tőle gonosz tetteiért Mauritius elfogott, megigérték az uj khánnak, tetemes pótlékkal együtt[1]). Az avarok, kik elveszettnek hitték magokat, örömest kaptak az ilyen békén, mely megengedte romlásaikat kiheverniök és csak azt a hatalmat vette el tőlök, hogy árthassanak, a mire külömben sem voltak képesek. Fölocsúdtak tehát romlásukból, de csak lassan: uj nemzedéknek kellett emberkorra jutni, hogy a rómaiakkal mérközni merészeljenek; annyira mély volt a seb, melyet kaptak volt. Azért is kerülve minden összeütközést vagy legalább minden komoly összeütközést a birodalommal, kalandozásaik czéljául a velök éjszakra és nyugotra határos tartományokat tűzték ki. Régi barátjaik a longobárdok ekkor igen nehezen haladtak Felső-Italia meghóditásában és szükségök volt segitségökre; nyilt mező volt itt viharos tevékenységöknek. A khán több izben küldött nekik hún vagy szláv fajta segélyhadakat. Igy látjuk hogy Aghilulf longobárd király seregében 609-ben az avaroknak adózó tizezer szlovén szerepel, kik Cremona ostromában részt vettek és ezen annyiszor földult város kirablásában kegyetlenségökkel tüntették ki magokat.

A 610-dik évben a jelenet változik: most már nem azért megy az avar khán Italiába, hogy a longobárdo-

---

[1]) Auctis ex foederis pacto faciendis Chagano donis . . . Theophanes, Chronogr. 245. l. — Has. Anastasius 86. l. — Cedrenus I. köt. 405. l. — Chagano pactis additis. Paulus Diaconus IV. könyv 27. fej.

kat segitse, hanem hogy meglepje és kirabolja. Rettentő hadserege élén Friaulra ront, mely az Alboin családjabeli örökös herczegek alatt a longobárd királyság részét képezte. A betörés oly heves volt, hogy Ghisulf herczeg képtelennek látta magát ellenállani; hirtelenében összeszedett csapatait szétverték, magát megölték, s kapitányai az életben maradt katonákkal nyakra főre siettek a közel várakba zárkozni[1]). Az erős fekvésű s jó falakkal körített régi római város Forum Julii volt a herczegség fellegvára s egyszersmind székvárosa: Ghisulf özvegye és gyermekei, valamint a legelőkelőbb longobárd urak és a csapatok legjava ide menekült. Ghisulf ezen özvegye Romhilda, férfias határozott jellemű, de szemérmetlen és zabolátlan szenvedélyeinek hódoló nő volt. Férjétől nyolcz gyermeke, négy leánya s négy fia maradt, kik közzül a legifjabb még gyenge gyermek volt, a legidősebb pedig csak most serdült föl. Romhilda mint özvegy és mint a herczegek anyja a német szokás szerint részt vévén az államügyek intézésében, szorgoson foglalkozott mind azzal a mi a hely védelmére tartozott, melyet az avarok nem késtek megszállani. Támadásaik, minthogy a longobárdok jól tartották magokat, eleinte sikeretlenek maradtak, s miután rohamaiakat visszaverték, meglepéseiket kijátszották, nem lévén különben sem arra teremve, hogy az ostrommunkálatokat türelmesen kitartsák, bátorságukat vesztették, és már arról gondolkoztak, hogy távozzanak, midőn egy regényes kaland visszatartóztatta őket.

Egy reggel, a mint a khán, meg akarván személyesen vizsgálni a falak állapotját, lovasai kiséretében azokat körül járta, Romhilda a mellvéd mögül megpil-

[1]) In reliquis castellis, ne Hunnis, hoc est Avaribus, praeda fierent, se communiverant. Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

lantotta s szemeivel sokáig kisérte[1]). Ugy kellett lenni, hogy Baján utódja szép ifju volt s hogy deli termetét jól kiemelte nemzete fényes öltözete; mert Romhilda meg lett igézve[2]). Míg csak láthatta nem birta róla szemeit levenni, s midőn eltünt, még akkor is látta: egy szóval a germán nő lelkében féktelen vágy gyuladt iránta, s föltette magában, hogy azt minden áron kielégiti. Más nap követség által ajánlatot tett neki, hogy föladja Forum-Juliit, ha kötelezi magát, hogy őt nejül veszi. Egy avar khán szemében a kötelezés nem volt valami nagy dolog, s ez a khán épen nem olyan ember volt, hogy visszautásitson egy várost ily csekélységért. A követet tehát jól fogadta; értekezett vele a végrehajtás módjáról s néhány járás kelés után a vásár meg volt kötve. Romhildának gondja volt éjjelre nyitva hagyni az egyik kaput, melyen az ostromlók berohanva tűzzel vassal pusztitották a várost[3]). Ghisulf özvegye talpon állt, szerelemtől részegen, elője megy a khánnak, őt palotájába vezeti, s a tűz, mely a várost elboritotta, rájok nézve nászszövétnekké vált. Az éj elteltével a khán, ki azt hihette hogy becsületesen beváltotta szavát, mint a ki Romhildát nejei sorába fölvette, őt magától elkergette s miután testőrei közzül tizenkettőnek átszolgáltatta[4]), legalábbvaló rabszolganői sorába taszitotta.

---

[1]) Horum rex, id est Chaganus, dum circa muros armatus cum magno equitatu perambularet, ut qua ex parte urbem facilius expugnare posset, inquireret . . . Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

[2]) Hunc Romhilda de muris prospiciens, cum cerneret eum juvenili aetate florentem, meretrix nefaria, concupivit . . . Ugyanő u. o.

[3]) Illa vero nihil morata, portas Forojulensis castri aperuit . . . Ingressi vero Avares, urbem flammis concremantes . . . Ugyanő u. o.

[4]) Rex Avarum propter jusjurandum, sicut ei spoponderat, nocte una quasi in matrimonio habuit; novissime vero duodecim Avaribus tradidit. Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

A várost fenékig kirabolták, s midőn nem maradt semmi a mit elvihessenek, a khán a zsákmányt szekerekre rakatta és táborozása eredményével elégülten visszafelé indult Pannoniába. A roppant zsákmányon kivül magával vitte mind azon lakosokat, kiket le nem öldököltek, férfiakat, nőket s gyermekeket nagy számmal, kiknek az Álpokon túl, a Dráva és Duna partjain jó földeket igért[1]), de a kiket szive mélyében a moesiai és thraciai rabszolgavásárokra szánt. Csakhamar észre vette, hogy ez a sokaság utjában terhére van s veszedelmére is lehet, minthogy közöttök sok erős férfi is találkozik. Azért Forum-Juliitól nem messze a Szentmező nevezetű helyen[2]) megállapodván, hadnagyait tanácsba gyüjtötte, hogy határozzák el, mitevők legyenek a foglyokkal. A tanács azt végezte, hogy haladék nélkül le kell ölni a férfiakat, s koczkára kell vetni a nőket és gyermekeket a katonák közt.

E tanakodás alatt, melynek kimenetelét a szerencsétlen foglyok nagyon jól sejtették, Ghisulf fiai, kik mint fiatal gyermekek, kissé több szabadságnak örvendhettek, őreik szemei elől elillanva néhány lóhoz sompolyogtak, melyek a tábor szélén szabadon s gazdátlanúl legelésztek. Egyegy lóra pattanni s vágtatva elnyargalni csak játék volt a három nagyobbnak, kik már legények s gyakorlott lovasok voltak; de a legkissebb, Grimoald nevezetű, még nem volt képes maga lóra kapni, sem a lovat jól megülni. Bátyjaira nézve ez kinzó nyugtalanság volt, s egyedűl ez zavarta őket menekülési tervökben: kétségbe esve még arról is, hogy e gyermeket magokkal vihessék, elhatározták hogy megölik, hogy

[1]) Promittentes quod eos, unde digressi fuerant, Pannoniae in finibus collocarent. Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

[2]) Qui cum . . . ad Campum quem Sacrum nominant, pervenissent. . . . Ugyanő u. o.

legalább a szolgaság megalacsonyitásától megmentsék. Már egyikök láncsát szegezve át akarta szúrni, midőn Grimoald zokogva igy szólt hozzá: „Ne ölj meg bátyám! inkább segits hogy üljek föl egy lóra; majt megtartom rajta jól magamat[1].“ Gisulf fia megsajnálva öcscsét karjára vette s szőrén egy lóra ültette[2], s miután némi jó tanácsot adott neki, maga is lovára pattant s nyargalva elrohant. Szerencsétlenségökre észre vették őket s egy nagy csapat lovas indult üldözésökre, a nélkül hogy csak egy pillanatot is vesztett volna. A három idősebb fiú a lovat emberűl megülve s a kapott egérutat használva elérte a szomszéd erdőt s ott eltünt szem elől: de Grimoáldot elérte azon avar, ki a csapat élén nyargalt.

A szegény gyermek, mint a történetirók mondják, kellemes és szép volt; világos szőke haja sűrű fürtökben omlott vállára s kék szeme tűzzel volt tele[3]. A barbár szánakozott rajta s lebocsátva láncsáját, melyet már neki emelt hogy leszúrja, ugy gondolkozott, hogy inkább rabjává teszi. Azért nyájason közelitvén a gyermekhez, lovát kantárszáron fogta s ennél fogva vezetve maga után foglyát és lovát, nagy büszkén mendegélt visszafelé, mert zsákmányúl egy herczegfiat ejthetett[4]. Grimoald szégyenkezve s elgondolkozva ment utána, s lopva tekintgetett az erdő felé, hová testvérei menekültek volt. „Kicsiny volt, mond a longobárd születésű régi iró,

[1]) Cum igitur, ut eum percuteret, lanceam elevasset, puer lacrymans exclamavit dicens: Noli me pungere, quia possum me tenere. Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

[2]) Qui, injecta manu, eum per brachium apprehendens super nudum equi dorsum posuit, eumdemque, ut se contineret, hortatus est . . . Puer vero frenum equi arripiens . . . Ugyanő u. o.

[3]) Erat ipse puerulus eleganti forma, micantibus oculis, lacteo crine perfasus. Ugyanő u. o.

[4]) Cumque eum, ad castra revertens, apprehenso ejusdem equi freno reduceret, deque tam nobili praeda exultaret . . . Ugyanő u. o.

kitől vettük elbeszélésünket, de e kis testben nagy lélek forrongott[1].“ Ut közben nagy óvatosan kirántá hüvelyéből a rövid kardot, mely a nemes eredetü germán gyermekek szokása szerint oldalán függött, s azt két kézre fogva egész erejével sujtotta az avar fejéhez, ki sisakot nem viselt[2]. A csapás, jóllehet gyenge kar ejtette, elég erős volt arra, hogy a barbart megkábitsa, ki lova kantárszárát elejtette s azután maga is rögtön a földre zuhant. Grimoald ekkor a kantárszárat ujra megkapva visszakanyarodott, vágtatásnak eredt, s a hogy birt megkapaszkodva végre csakugyan elérte bátyjait[3]. Az avar lovasok, kik táborukba már megtértek, rá sem gondoltak hogy üldözzék.

Ez a kaland siettette hihetőleg a foglyok lemészárlását; mert attól lehetett tartani, hogy Ghisulf fiai a longobárdokat fölizgatják s ezek netalán nyiltan megtámadják vagy a hegyek közt megrohanják őket: azért is valamennyi férfit kardra hánytak. Míg a végrehajtás javában folyt, a khán nem akarta a Szent-Mezőt a nélkül elhagyni, hogy a barbár igazságszolgáltatás egy nagy tényét végre ne hajtsa. A tér közepén hegyes karót állittatott föl s azután parancsolta, hogy vezessék eléje Romhildát. „Nyomorult asszony! monda néki, imhol az az egyetlen férj, melyre méltó vagy!“[4]. E szóra négy

[1]) Ingentes animos angusto in pectore versans. Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

[2]) Cum se captivum trahi doleret, ensem, qualem in illa aetate habere poterat, vagina exemit, seque trahentem Avarem, quantulo annisu valuit, capitis in vertice percussit. Ugyanő u. o.

[3]) Moxque ad cerebrum ictus perveniens, hostis ab equo dejectus est . . . Puer vero Grimoaldus, verso equo, fugam laetabundus arripiens . . . Ugyanő u. o.

[4]) Postmodum quoque palum in medio campo configi praecipiens, eamdem in ejus acumine inseri mandavit, haec insuper exprobrando inquiens: Talem te dignum est maritum habere. Ugyanő u. o.

izmos katona ragadta meg s nem hajtva siralmaira a karóba huzta; az avar tábor tovább vonult s ott hagyta őt a halálvivódás vonaglásai közt vergődve.

Meg kell vallani hogy az ily hősködések sem az avarok jólelküségéről sem khánjok saját jelleméről nem adtak eléggé biztositó fogalmat, és igazolhatták Heraklius nehezteléseit. Azonban a római követség Hunniában olyan szives fogadtatásban részesült, a khán olyan élénken esküdözött barátságára, és olyan nyilt arczot mutatott, hogy Athanasius patricius és társa gyanujokat oszlani érezték. A khán barátságosan panaszkodott, hogy őt balúl itélhették meg, őt, ki a világon senkit nem tisztelt annyira mint Herakliust, s kinek nem volt más törekvése, mint hogy hű szolgájok legyen a rómaiaknak. „Szándékom, mondá, fejedelmetekhez menni s vele személyesen értekezni azon uj szövetség alapjairól, melyről nálam szót tettek s melyet magam részéről örökösnek ohajtok.“ [1]) Ezen ajánlat örömmel töltötte el a követeket s jelentésök nyomán a konstántinápolyi udvart. Törték a fejöket, hogy alkalmas helyet jeleljenek ki az értekezletre; a khán a szivesked̄ésben odáig ment, hogy maga ajánlotta Herakleát[2]), mint a mely a hosszú kőfaltól csak négy s Konstántinápolytól tizenhét mérföldre fekszik, hogy a császárnak ne kelljen messzire utazni.

A barbár törekvése a rómaiak minden ohajtását igy megelőzni fölséges előjelnek tetszett, s megszokták a szövetséget, a szilárd és tartós szövetséget, ugy tekinteni,

---

[1]) Romanorum se amicum esse persvasit, et ad imperatorem, ineundi foederis gratia, venturum esse promisit. Nicephorus 9. l. — Has. Theophanes 252. l. — Anastasius 89. l. — Cedrenus I. köt. 408. l. — Zonaras II. köt. 82. l.

[2]) Quibus plurimum delectatus (Heraclius) ad Heracleam urbem, quemadmodum inter eos convenerat, regi Avarum occurrere decrevit. Nicephorus 10. l.

mintha már meg lett volna kötve. A császár is gondolkozott róla, hogy vendégét méltólag fogadja s az alkudozások idejét gyönyörűségek idejévé tegye; következésképen parancsára nagy előkészületekhez láttak a szekérversenyekre és szinjátékokra, melyeket majd Heráklеában ünnepeljenek[1]). Ő maga, meg akarván adni a khánnak minden tisztességet, a mi egy királyi barátot megillet, Selymbriába a hosszú falon innen néhány ezer lépésre jött bevárni közeledésének hirét, hogy vele ezen város és Heraklea közt találkozzék. Ezen utjában, mely egészen békésnek igérkezett, kevés katonaság kisérte, hanem a kiséretben számos magos személyiség és minden rangú hivatalnok volt hivatalos öltözetben. Hátul jöttek az avar főnököknek szánt gazdag ajándékokkal terhelt szekerek, azután a szinház teljes podgyásza, valamint a versenytér szekerei, lovai s kocsisai, kik a podgyász közt a kiséret fedezete alatt utaztak. Három napig, mig a császár Selymbriában mulatott, az utak szüntelen boritva voltak a kiváncsiaktól, kik minden felől, de kivált Konstántinápolyból, oda tódultak, hogy a mulatságokban részt vegyenek. „Számlálhatatlan, szakadatlan tömeg volt ez, — mint egy régi elbeszélő mondja, — mely mindenféle sorsú emberek vegyületéből állt; a pap a világit, a munkás a tisztviselőt taszigálta, s a paraszt a polgár mellett gyalogolt.“[2]) Még a circusi pártok is szerencséjöknek tartották megjelenni[3]), hogy Heraklea vad vendégei előtt kitüntessék zajos versengésöket, mint minden római mulatság mulhatatlan koronáját.

---

[1]) Equestre certamen ad eum suscipiendum paratum. Nicephorus 10. l. — Quod Heracleae ludi circenses celebrandi essent. Chronicon Paschale.

[2]) Multis proceribus et civibus, clericis atque opificibus ac plebe infinita . . . Chron. Paschale.

[3]) Plurimis etiam ex utraque factione. Ugyanott.

A khán is utra kelt maga részéről, de nem szinészekkel és versenytéri kocsisokkal, hanem derék katonákkal, serege legjavával: mert a legfeketébb áruláson törte fejét, a milyenről csak valaha a nemzetek évkönyveiben emlékezet lehetett; Heraklea városát is csak azért ajánlotta, hogy tervét kényelmesen végre hajthassa. Mindjárt azután, hogy az értekezletről szó volt, kis csapatokban s különböző utakon sokkal számosabb hadsereget csempészett be a római területre, mint az volt, melyet kiséretében magával vitt, meghagyván nekik, hogy különösen a puszta vagy kevéssé népes vidékeken járjanak és hogy azon erdős halomlánccnál egyesüljenek, mely a hosszú falat nyugotról fedezte[1]) s Heraklea és Selymbria közt húzódott el. Szerencsétlenségre a puszta vidékek nem voltak ritkák Felső-Moesiában és Thraciában, melyeket a háború oly kegyetlenül dúlt: nagy kiterjedésü vidékeken át lehetett vonulni ugy, hogy az embert alig vették észre, de különben is a dolgok jelen állásában, mikor az utakon hemzsegett a római népség hogy Herakleába jusson, az ugyanazon irányban haladó avar csapatok megdöbbenést vagy riadást nem okozhattak. Azon csapatoknak, melyek a khán előhadát képezték, az volt föladatuk, hogy foglalják el a hosszú falat, mihelyt a császár rajta átvonult, s hogy vágják el visszavonulását Konstántinápolyba, mi alatt a khán kisérete a császárt szemben támadja, foglyúl ejti és podgyászát kézre keriti[2]). Ha egyszer a császár kézre fogott kerülni és a rómaiak zavarba fogtak jutni, a kis avar hadsereg két osztályának egyesülni kelle a hosszú

[1]) Parte suorum delecta, quidquid roboris erat, per saltus ac silvas, quae longis muris imminent, clam dissipari et per condensa montium pergere jubet . . . Nicephorus 10. l.

[2]) Ut imperatore a tergo circumvento, medium ipsum ejusque comitatum omnem in potestatem haberent. Ugyanő u. o.

falnál s Konstántinápolyra rontani, melylyel, mint számiták, könnyen elbánhatnak azon rémület közben, melyet Heraklius halála vagy fogságba jutása előidézend. „Csalhatatlan csapás volt-ez, mond egy egykorú iró, ha Isten maga nem vállalkozott volna rá, hogy meghiúsitsa“ [1]).

Míg a khán igy vetette ki hálóit, Heraklius, közelgetésének hirére elhagyá Selymbriát, átkelc a hosszú falon és elébe siete. Díszparipáján ülve, fején a császári koronával s vállán bibor palástjával gyanutlanúl utaza [2]), midőn néhány paraszt, kiknek figyelmét az avarok mozgalmai a hosszú fal mellett nem kerülték ki, áthatola a testőrök és tisztviselők környezetén s elbeszélvén neki, a mit láttak, figyelmezteték, hogy vigyázzon magára. Ideje is volt, mert a khán csapata már föltünt a láthatáron oly mozgalomban, mely teljességgel nem mutatott békés szándékra. Lováról rögtön leugrani, palástját, mely elárúlhatta volna, lehajitni, a koronát fejéről levenni s bal karjára ölteni, és egy paraszt lován és gúnyájában sebes nyargalvást menekülni könnyü dolog volt olyan embernek, ki mint Heraklius hozzá volt szokva a katonás gyors elhatározáshoz és rögtöni kivitelhez [3]). Mig ő féket eresztve tova iramlott, a khán csapata nyargalva, megérkezett, s hallhatta kisérete első riadását, melyre a barbarok emelt láncsákkal rohantak. A rómaiak részéről csakhamar általános futásra került a dolog. A császár, ki egérutat kapott, csakugyan elérte a hosszú falat, melyen álöltözete segélyével s az őrök közt, kiket

[1]) Quod sane accidisset, nisi illud prohibuisset Deus. Chronicon Paschale.

[2]) Cum regia magnificentia et comitatu . . . Zonaras II. köt. 82. l.

[3]) Inopinata re nec mediocriter perculsus purpuram exuit, ac vili detritoque habitu, quo privatus esse videretur, indutus, et coronam regiam cubito alligans. Nicephorus 10. és köv. l.

ismert, nem nagy bajjal áthatolt: de podgyászát zsákmányra hányták, szinházi készületeit elrabolták, a tisztviselőket kifosztották és vasra verték [1]). A khán azonnal parancsolta, hogy hozzák elébe a császárt: de csak a földön összetaposott és egészen sárba kevert bibor palástot tudták neki beszolgáltatni [2]); ekkor látta, hogy csapása nem talált. Egy kilátása maradt még a sikerre, megérkezni tudniillik elég jókor Konstántinápolyba, hogy annak kapuit védetlen találja; és jóllehet a császár megmenekülése e pontra nézve neki elég kétséget hagyott fön, megparancsolá lovasainak, kik rablásnak eredtek, hogy szedjék össze magokat s kövessék azon nagy fal felé, hol bajtársaikhoz csatlakozniok kelle. Ezen eset történt szombaton, a 616-dik évi julius 16-dikán.

Más nap, vasárnap viradóra, oda érkezett a khán, ha nem egészen magára is, de legalább kevesed magával; minthogy emberei nagy része a rablás hevétől elragadtatva vagy az uton elkésve a találkozóról elmaradt. Ezen idővesztés daczára is magában bizónak és vidámnak mutatkozott. „Mihelyt megjelenek, mondá, Konstántinápoly az enyém lesz.“ [3]) Azonban ugy nyilatkozott, hogy maga személyesen addig nem megy tovább, míg össze nem szedi a kóborlókat. Valósággal azonban rá sem gondolt, hogy a hosszú falon átkeljen és személyesen szerepeljen e hadjáraton, mely a szerint a mint az idő haladt, mind inkább inkább bizonytalanná lett. A kőfalon innen megállapodva föntartotta magának a jogot, hogy katonáira háritsa a felelősséget, hogy aljas les-

[1]) Universo imperatoris apparatu capto . . . Theophanes Chronogr. 251. l.

[2]) Imperatoria vestis in potestatem hostium redacta. Nicephorus 10. lap.

[3]) Dixisse fertur simul atque murum ingressus esset, urbem se facile occupaturum. Chron. Paschale.

beállását szükség esetében fegyelem elleni kihágássá keresztelhesse, melylyel nem birhatott, s hogy tartózkodására mint ártatlansága bizonyitékára hivatkozhassék. E durva csalások a khán jellemében voltak. A nap ötödik órája felé, mely nálunk a dél előtti tiz órának felel meg, korbácsát csattogtatva jelt ada az indulásra, s a könnyü avar lovasság vágtatva nyomula elő a konstántinápolyi utra[1]): naplementre Melanthias vára alá érkeztek, mely a várostól négy mérföld távolságra esik. A sereg itt megállapodott, mialatt előörsei a környékbe mentek czirkálni és a helyek állapotját vizsgálni. Konstántinápolyig nyomulván a várost vigyázatban, kapuit zárva, a falakat katonákkal rakva, egy szóval talpon állva s elszántan találták magát emberül védeni. Az avarok ebben Heraklius munkájára ismertek, ki valóban elég jókor érkezett vissza, hogy fővárosát véletlen támadás ellen biztositsa. Nem is merészelték a várost megtámadni, hanem a város körfalát és a Keras (szarv) öblöt balra megkerülve a Sykoi, Blakhernai és Promotus nevezetü gazdag külvárosokra rohantak, melyek a város éjszaki oldalán terültek, és ezekkel irgalmatlanúl elbántak. Szent Kozma és Szent Domján kápolnáját Blakhernai külvárosban hamuba döntötték, és Promotusban az árkhangyal egyházában a szent asztalt összetörték s a kelyheket elrabolták[2]). Néhány kiütés véget vetett e dúlásoknak, azután a rablók visszafordultak Thraciába, de út közben sem szüntek meg rabolni, gyilkolni, égetni

[1]) Circa horam V. ipsius Dominicae, Avarum Chaganus flagello suo signum dedit, statimque omnes, qui cum illo erant, longum murum impetu facto ingressi sunt, ipso extra murum cum aliquot familiaribus manente. Chronicon Paschale.

[2]) In iis non ciboria duntaxat et alia vasa, sed ipsam etiam sacram mensam ecclesiae Archangeli confregerunt. Chron. Paschale. — Has. Theophanes, Chron. 253. l.

és a lakosokat rabokúl elhurczolni[1]). Miután a khán velök a hosszú falon túl csatlakozott, együtt visszatértek a Száva partjaira.

Ezen rablói eljárás, mely oly aljasan volt kitervezve, a legkeményebb és leggyorsabb megtorlást érdemelte volna; de ez a megtorlás annyi lett volna mint háború, háború Európában, azaz azon nagy tervvel való fölhagyás, melyen a császár és a birodalom szenvedélylyel csüggött. A keresztyén érzelem a szivek mélyében ilyesminek csak gondolatától is visszaborzadt. A khán mentegetőzései s ártatlansága melletti esküdözései épen a legjobbkor jöttek, hogy a rómaiakat a zavarból kirántsák. Távol léte, melyet oly ravaszúl kiszámitott, igazolásául szolgált; szemrehányásokkal halmozta el katonáit fegyelmetlenségökért és kapzsiságukért; ajánlkozott hogy visszaszolgáltatja a zsákmányt és foglyokat, s mennyre földre esküdözött, hogy hűségét bizonyitsa[2]). Mit volt mit tenni, ha nem akarták a háborút? El kellett fogadni mentegetőzéseit, melyeknek senki hitelt nem adott, meggyőződötteknek kellett magokat mutatniok a khán ártatlansága felől és ujra kezdeni az alkudozást. Csakugyan ezt tették, Athanasius patricius és Kozma császári quaestor által, kiket a tapasztalás kevesbbé elbizakodottakká tett. Különben is könnyü volt a szövetkezési szerződést megkötni, oly szivesnek és engedékenynek mutatta magát a khán a föltételek dolgában; ugy tetszett mintha csak az volt volna egyetlen vágya, hogy az utolsó események által hátra hagyott benyomást a rómaiak emlékezetéből kitörölje. A békére tehát mind a

---

[1]) Omnes cum praeda captivos secum trans Danubium abduxerunt. Chron. Paschale.

[2]) Chaganus . . . pristina se reparaturum, et cultorem pacis se futurum promisit. Theophanes, Chronogr. 253. l.

két fél megesküdött[1]). Igy a rómaiak kedélye lassan lassan földerülvén, ujra hozzá fogtak az ázsiai háborúra való készülődéshez, de minden esetre nem oly nyakra főre mint előbb; azután pedig, midőn a khántól való félelmök csak nem egészen eloszlott, a hadjárat megindulását a 622-dik évi husvéti ünnepre tűzték ki.

Közel volt tehát az annyira ohajtott pillanat: a császár ugy készült arra, mint a hogy ünnepélyes vallásos cselekményhez szokás készülni, t. i. magába vonulással, könyörgéssel és böjttel. A 621-ről 622-re forduló telet a városon kivül, egészen szerzetesi magányban töltötte, csak a közügyekkel, áhitatossági gyakorlatokkal és az általa gyöngéden szeretett családja ügyében teendő utolsó intézkedésekkel foglalkozva. Midőn itt a mély csendben gondolataiba mélyedve azon elmélkedett, hogyan üthet ki roppant vállalata, melyben életét és a római világ sorsát vetette koczkára, s melynek kimenetelét csak az isten tudhatta, olykor kétségek kezdék lelkét megszállani; de visszautasitotta e kétségeket, mint a sátán kisértéseit. Olykor a birálatok, a kétkedő lelkek gúnyai, a világból hozzá elhatva izzó parázs gyanánt égeték lelkét[2]); ekkor az egyházba menekült s homlokával a porba, az oltár lába elé borulva könnyek közt ismétlé a zsoltáriró szavait: „Ne tégy ki uram! bennünket nevetségül ellenségeinknek, s ne garázdálkodjanak a hitetlenek a te örökségedben.“ Mindent elintézett, a mi távolléte alatt az állam kormányzását illette; idősb fiát Heraklius Kon-

---

[1]) Renovatis iterum pactis et probe firmatis foederibus . . . pace ex voto cum Avaribus composita . . . Theophanes, Chronographia 253—254. l.

[2]) Nonnulli . . . sophistice dicebant oportere et domi manere, et consilio in certamina accurrere . . . Alii contra insurgebant, dimicantes sermonibus . . . Georgius Pisidas Exped. Pers. 115. és köv. lapon.

stantinust tette kormányzóvá, a Konstántinápoly legderekabb férfiaiból alkotott tanács fölügyelete alatt, kik közt legkitünőbbek voltak Bonus patricius a katonaság főparancsnoka és Sergius patriárkha, kik mind ketten mint erélyes és bölcs férfiak voltak ismeretesek. Mielőtt elindult volna, nem felejtkezett meg az avarok khánjáról. Megkisértvén ezen barbarban fölgerjeszteni a becsületérzést, melylyel önmaga telve volt, szivreható levelet irt hozzá, mely által neki ajánlotta az ifjú Heraklius Konstantinust, kérvén, hogy tekintse magát e kedves fia gyámjául, adjon neki tanácsot, segitse és oltalmazza szükség esetén[1]). „A szolgálatok, irá neki, melyeket tőle ezen alkalommal a császári család és a birodalom nyerend, nem fognak jutalmazatlan maradni.“ Heraklius kötelezte magát, hogy visszatérte után kétszázezer aranyat fizet neki s e köteleztetését kezesek küldésével pecsételte meg, kiket saját családjából s a Bonus patriciuséból válogatott[2]). Midőn a sereg és a hajóhad készen állt, a tengerre szállást aprilis 4-dikére határozták. A császár, miután a szent Sophia egyházában nagy pompával megáldozott, egyenesen a kikötőbe ment, kezeibe nagy alázattal tartva a Jézus Krisztus képét, melyről azt hitték, hogy az égből angyalok hozták volt alá, s mely, mint mondák, az emberré lett isten valódi vonásait tükrözte vissza; ezen csudálatos képnek kellett a szent háborúban lobogóúl szolgálni[3]). Midőn

[1]) Ad Chaganum quoque Avarum principem, cui procuratoris in filium nomen et dignitatem indidit, quique secum amicitiam ex pactis firmaverat, ut afflictis rebus romanis opem ferret, litteras cum precibus misit. Theophanes, Chronogr. 254. l.

[2]) Atque insuper ducenta nummorum millia promiserat obsidesque dederat. Nicephorus 12. l.

[3]) A középkorban, mind Görög- mind Olaszországban, a Jézus Krisztus több ily képét mutogatták, melyekről azt állitották, hogy nem emberi kéz müvei. Azt hitték, hogy ezek a Megváltónak valódi és köz-

Heraklius a partra vetett fölvonó hidon át a hajóba lépett, mely őt volt viendő, a partokat, utczákat és a házak fedeleit elboritó tömeg roppant riadásától rengett a város és kikötő; azután a hajóhad, a helyett, hogy a mint a sokaság várta, a Propontison át Ciliçia partjai felé tartott volna, tárt vitorlákkal a Fekete tengerre szállott s a Phasis torkolatának irányozta utját[1]).

---

vetlen ábrázolatai, melyek magoktól nyomódtak valamely szövetre vagy darab fára, ecset és festék sőt még valami mennyei müvész hozájárulása nélkül. Byzant költő hittudósai fölfedezték e különös festészet elméletet: „Valamint a testté vált Ige emberré lett az emberi születés föltételei nélkül, csupán saját erejéből: úgy vetődött vissza, mondák, képe is alakjával és szinével együtt valamely anyagi tárgyra, bizonyos sajátságos hatalomnál fogva, mely nincs alávetve a müvészet gépies föltételeinek.“ Ez a magyarázat, melyet Georgius Pisidasnál, Heraklius kortársánál s dicsősége megéneklőjénél, olvasunk, akkor oly meggyőzőnek tetszett, hogy még a legkomolyabb történetirók is buzgólkodtak utána mondani.

[1]) Hinc Euxino mari navigans per Lazorum provinciam . . . Nicephorus 11. l.

III. FEJEZET.

Heraklius hadjárata Persia ellen; kikötése Kolkhisban. — Atropaténé megrohanása. — Heraklius és hadserege hősiessége. — Sacharbarz egyet ért az avar khánnal, hogy Konstántinápolyt szárazon és vizen szállják meg. — Athanasius patriciust, kit a khánhoz küldtek, hogy szándékát tapogassa ki, ez fogságba vetteti. — Heraklius merész terve az ellene alakult szövetkezés kijátszására; a khazarokat akarja magához csatolni. — Találkozása Zihebillel; szövetkezésök; negyvenezer khazár lép Heraklius szolgálatába. — Konstántinápoly megszállása a persák és avarok által; Sacharbarz elfoglalja a Bosporus keleti partját; az avar előhad Melanthias alá érkezik. — A khán Athanasiust Konstántinápolyba küldi, hogy azt birja rá, hogy adja meg magát. — A khán a város elé érkezik. — Hadai; ostromszerei; hajóhada. — Konstántinápoly leirása. — A megszállottak derék védelme; egy matróz által föltalált hadi gép. — Persa követek a khán táborában; ez értekezni kiván némely római küldöttekkel; ezen értekezlet különösségei. — Az avar hajóhad át akar kelni a Bosporuson Khelainál; a római gályák szétverik. — A khán bosszúja; a város éjjeli megtámadása szárazon és vizen; Bonus patricius bölcs intézkedései. — A rómaiak által megnyert tengeri ütközet. — A khán visszavonulása. — Konstántinápoly menekülését megünnepli. — Heraklius Assyriában. — A ninivei csata. — Khosroes szerencsétlen halála; Siroes lép helyébe; Heraklius tetszése szerint szabja meg a béke föltételeit. — Diadalmi bevonulása Konstántinápolyba. — Követek jőnek üdvözölni őt a frankok királya Dagobert részéről. — Az islamismus beütése a birodalom területére. — Abu-Bekr, Omár és Khaled khalifák hóditásai. — Syria elveszése. — Heraklius a szent keresztet Jérusálemből Konstántinápolyba viszi. — A szerencsétlenség rajta nagy változást visz véghez.

622—639.

Heraklius mind eddig titokban tartott hadjárati tervét elárúlta az az irány, melyet a hajóhad a Bosporust elhagyva követett. E terv ebben állott: hátba fogni Persiát a Kaukáz és a Káspi tenger felől, mialatt Khosroes seregei az Aegaei tenger és az Euphrates között

voltak lépcsőzetesen fölállitva, a hajóhadnak Cilicia vagy Syria partjain leendő kiszállására számitva. A római legiók megjelenésének a Kaukáz vidékén magok után kellett vonni ezen hegységek félbarbár népeit, a lasgokat, abasgokat, ibéreket, albánokat, s elhatározásra kellett birni Arméniát, mely a római birodalom és Persia között ingadozott. Heraklius még többet is akart: lehetségesnek tartotta, hogy fölszólitást intézzen a Káspi tenger és a Volga mellékén tanyázó hún és turk törzsekhez, melyek a rablásra mindig készen állottak, s természetes ellenségei voltak a persáknak, kikkel határaik érintkeztek. Ez bizonyosan a legmerészebb vállalat volt, melyet valaha Róma és Byzant tábornokai közzül valamelyik a nagy király ellen hét századon át folytatott háborúban kigondolhatott, s közzülök talán egyben sem lettek volna meg oly mértékben mint Herakliusban a siker mulhatatlan föltételei, tudniillik: a munkájában való hit, a magán segitni tudó kalandos szellem és a kétségbeesés elhatározottsága, hogy meghal vagy győz.

A római hajóhad kiszállására következett első hónapokat Heraklius ügyesen fölhasználta, hogy a sereget az égaljhoz szoktassa, begyakorolja, a hijányzó egységet neki megadja és végre a vallásos lelkesedés szellemét gerjeszsze föl benne, melyből meritette maga is az önmagában való bizodalmat és a mások fölötti tekintélyt[1]). A kaukázi törzsek besorozása, mi ezen idő alatt lőn végre hajtva, a legiók számerejét megkettőztette. A tél közeledtével Heraklius benyomula Arméniába, mely egészen mellé nyilatkozott: biztositva lévén ekkor visszavonulhatásáról, leszálla Atropaténébe (a mai Aderbeidsánba), melynek lakosai, véletlenül meglepetve, ellen-

[1]) Theophanes, Chronogr. 253—256. l. — Cedrenus I. köt. 409. 410. l. — Nicephorus 12. l.

állásra még csak nem is gondoltak. Oda hagyták lakaikat, s mint a történetirók mondják, vad kecske nyájak módjára bolyongtak bérczeik között[1]). Khosroes, maga is meglepetve, ellensége szerencséjére a maga módja szerint válaszolt, kivégeztetvén a római követeket, kiket hat esztendő óta fogságban tartott. Ily roppant embertelenségre a római sereg dühében magán kivül lett s ugy bánt Atropaténével, mint oly földdel, melyre ki van mondva a végromlás. Ez a tartomány, Zoroaster hazája s az ezen legfőbb magus által fölállitott vallás bölcsője, annak mindig legmélyebb tiszteletben álló székhelye volt; itt emelkedtek a legdiszesebb és legszámosabb tüzoltárok; itt gyakorolták a legnagyobb pompával és áhitattal a tüzimádást. Heraklius lerombolta a templomokat, kiüzte vagy leölette a papokat, s mindenütt eltörlötte az örök tüzet: a tüzisten imádóinak vérébe fúladt[2]). Igy lőn megbosszulva Jérusálem megszentségtelenitése; de a kereszt sem ott sem Armeniában nem volt; minthogy a persák a rómaiak közeledtével magokkal vitték volt, hogy birodalmuk közepében biztosságba helyezzék.

Végre Khosroes előnyomult hogy vallása szentélyét védelmezze, s a 623-dik év csaták közt folyt le, melyeket a rómaiak mindig megnyertek: három persa sereget tettek tönkre, s Khosroes kétszer megveretve futásnak eredt. A rendkivüli hidegek, melyek a persákat csak nem megsemmisitették, kényszeritették a rómaiakat, hogy ezen évben hagyják oda Aderbeidsánt, hogy telelni Albania szelidebb éghajlata alá menjenek: de 624-ben a

---

[1]) Per asperas etiam et salebrosas rupes, caprarum silvestrium more, desilientes Persas venantur et capiunt vivos. Theophanes, Chr. 256. l.

[2]) Oppida subvertit atque igne delubra prosternit. Nicephorus 12. l. — Ignis templum cum universa civitate igne consumpsit. Theophanes, 258. l.

háború ujra kezdődött s 625-ben a Kaukáz és Taurus magas bérczei közt folyton folyt. Heraklius merész hadműködésének az az eredménye lett, hogy az ázsiai római tartományokat fölmentette, maga után vonván a persa seregeket, melyek egymás után mind megérkeztek s őt a hegyek szorosaiba igyekeztek bérekeszteni, melyek közzé lőn áttéve a küzdelem: de Heraklius vezéreik minden számitását kijátszotta; eléjök került az utakon, gyors hadmenetekkel elvágta utjokat, s egymás után megverte őket. Midőn azt hitték, hogy a Taurusban bekerítik, már a Tigris sikjain száguldozott, s midőn e tájon keresték, ő Atropaténé vagy Assyria városait lepte meg és égette porrá. Serege, mely szintoly fáradhatatlan volt mint maga, az elégedetlenségnek legkissebb jelét sem adta; pedig a Kaukáz havasaiban majd hogy meg nem fagyott, s az Euphrates mellékén a homok pusztákon csaknem szomjan veszett el[1]).

Ezen nehéz hadjáratok alatt Heraklius nem csak ugy élt mint tábornok, hanem mint közvitéz is, ki mindig készen állt akár legelől vágni a csatarendbe, akár föltartóztatni a személyére törő ellenséges tömeg rohamát. Sokszor küzdött magán viadalt; egy maga keresztül tört egy hidon, a lovasságon át, mely őrizte; többször megsebesült s gyakran kilőtték alóla a lovat. Kiismerték a tömeg közzül bibor sarujáról[2]); mely az ellenség előtt rémület tárgya lett. „Látod, mondá Sacharbarz egy római szökevénynek, hogyan vív császárod; ő az, a ki elől futnunk kell[3])." Szövetségesei nem kevesebb zavart

---

[1]) Theophanes 256—259. l. — Nicephorus 12. l. — Cedrenus, I. köt. 411—414. l. — Chronicon Paschale 400. l. — Zonaras, II. köt. 84. l.

[2]) Ex propiis ejus ocreis dignosci poterat. Theophanes, Chr. 262. l.

[3]) Vides Caesarem, quanta audacia pugnam conserat, solusque adversus tantam multitudinem decertet. Ugyanő u. o.

okoztak neki mint ellenségei; a fárasztó és haszonnal nem járó háborúba beleunt kaukázi törzsek részéről jött mindig a zúgolódás, melyet le kellett csillapitni, vagy a fenyegetőzés, hogy eltávoznak, mit meg kellett előzni. Egyszer egy ütközet előtt ezen bizonytalan barátok közzül húszezer haza akart menni. Heraklius elbocsátotta őket a fegyverben álló legiók szine előtt, a nélkül hogy arczán legkissebb változás látszott volna. „Testvéreim! mondá katonáinak, mert igy hivta őket, ha hozzájok szónokolt, Isten a diadalt egy magunknak tartja fön[1].“

E közben az avar khán, figyelemmel kisérve a persa háború mozzanatait, a Duna partján uj árulást koholt; a királyi vadkan (Sacharbarz) közbenjárására nem késlekedett egyetértésbe tenni magát Khosroessel. Khosroes föltételei következők voltak: a persa király fölajánlotta a khánnak a konstántinápolyi zsákmányt, ha kész ezen várost vele együtt megvivni; ezen esetre Sacharbarz vezérlete alatt a persa hadseregből egy erős hadosztály nyomuland a Bosporushoz Khalcedon közelébe, s minthogy a persáknak hajóik nem voltak, az avarok magokkal hozandják hadi naszádaikat, melyeket a Dunán tartottak, s melyek segitségével az egy kézre dolgozó seregek akár szárazon és vizen megtámadhatják Konstántinápolyt, akár pedig végre hajthatják egyesülésöket az európai oldalon. Miután a fő föltételek iránt megegyeztek, a találkozást a tengerszoros egyik s másik partján a 626-dik évi junius havára tüzték ki. Egyébiránt ezen alkudozás a legnagyobb titokban volt tartva, minthogy a khán nem akarta tervét mind addig leleplezni, míg készen nem áll a cselekvésre, s minthogy az ily vállalathoz szükséges előkészületek sok időt ki-

[1]) Videte, fratres, ut nullus belli societatem iniit nobiscum, quam Deus solus. Theophanes, Chronogr. 265. l.

vántak: de bár mily mély volt is e titok, a konstántinápolyi udvar gyanitni kezdte a dolgot, és Athanasius patriciust a khánhoz küldötte, hogy őt a római szövetségben akár a letett eskü kötelező érzeténél akár a jövőtől való félelemnél fogva megerősitse. Athanasiusnak azonban nem volt alkalma ékesenszólását kifejteni, mert alig érkezett Hunnia földére, azonnal elfogták, erős őrizet alá vetették s a római területtel való minden közlekedéstől elzárták. Ez a khán részéről elég világos felelet volt arra, hogy a kormányzó tanács rögtön a város biztonságára gondoljon, s tudósitsa Herakliust arról a mi történt. A város közlekedése a császárral szabályosan föl volt tartva azon hajóhad által, mely a Fekete tenger egyik kikötőjében, Herakleában, Sinopéban vagy Trapezuntban állomásozott, a szerint a mint a hadsereg állása és a hadjárat szükségei hozták magokkal. Hihetőleg Heraklius maga részéről is neszét vette volt az alkudozásnak, mely az avarok és persák között folyt; de minden esetre az ezen utóbbiak által a 626-dik év kezdetén foganatba vett hadműtani intézkedések elég világosan hirdették, hogy nagy csapás van készülőben birodalma s különösen fővárosa ellen.

A római hadsereg, mely minden ütközetben diadalmaskodott, akkor az Euphrates sikjain táborozott, szemben az egyesült és számra nézve jóval tekintélyesebb persa hadakkal. Khosroes, mintha lemondott volna arról hogy harczoljon, erejét három hadtestre osztotta, melyek közzül az első Sacharbarz vezérlete alatt Kis-Ázsia felé nyomult, míg a más kettő figyelő állást foglalt Mesopotamiában. Ez utóbbiak egyikének arra kellett működni, hogy a római hadsereget oldalt nyugtalanitsa és föltartóztassa, míg a másik befelé terjeszkedve a Ktesifonba vezető utakat fedezi. A belföld védelmére rendelt hadtest a persa csapatok színéből, az arany ezredek-

ből állt[1]), melyeket azért neveztek igy, minthogy láncsáik hegye meg volt aranyozva. Heraklius egy pillantással átlátta ezen intézkedések célját, s szokott vakmerőségével maga is intézkedéseket tett, hogy azokat kijátsza. Kicsiny seregét ő is három hadtestre osztván, a legszámosabbat az Euphrates mellett hagyta megerősitett állomásban, testvére Theodorus vezérlete alatt, kinek erélyességét ismerte. A másikat Arménián keresztül a Fekete tenger partjára utasitotta, honnan azt a hajóhadnak Konstántinápolyba kellett szállitani; a harmadikkal pedig a Kaukáz vidékére ment, hova őt uj érdek vonzotta s hol uj kalandok vártak rá. Ugy értesült csakugyan, hogy egy khazar horda betört volt Aderbeidsánba s azt ki is rabolta; s arra a gondolatra jött, hogy ezt zászlaja alá sorozza, s vele egyesülve rettentő kicsapást hajtson végre Persia fővárosa ellen[2]). A tervet a mint fejébe vette oly hirtelen végre is hajtotta, s néhány legióval ezen horda elébe sietett, hogy vele barátságos hangon beszéljen s főnökének ajándékokat nyujtson.

Ezek a khazarok nem mások voltak, mint az V-dik század khatzirjai vagy akatzirjai, kik akkor a fejér húnok szövetségéhez tartoztak. Attila fegyverrel hóditotta volt meg őket s fiát Ellákhot tette volt királyukká[3]); halála után Denghizikh számitotta őket alattvalói közzé. Azon mindenféle viszályok, berohanások, háborúk, népvándorlások, melyek nyugoti Ázsia népei közt az V-dik század végén és a VI-dik első felében történtek, visszaadták szabadságukat az akatziroknak, de csak azért hogy ujabb

---

[1]) Milites aurihastatos . . . adversus imperatorem misit. Theophanes, Chronogr. 263. l.

[2]) Imperator, e Lazica solvens, illis se adjungere et occurrere statuit. Theophanes, Chronogr. 264. l.

[3]) Lásd Attila történelmét I. köt. 4. fej.

meg ujabb viszontagságokba sodorják őket, kik is ezen korban pusztáról pusztára hányódva a Palus Maeotistól a Volgáig s a Káspi tenger egyik partjáról a másikra bolyongtak. Végre is azon turk uralmak egyike alá kerülvén, melyek mind inkább inkább közeledtek Európa felé, elfogadták annak felsőségét, a nélkül azonban, hogy egyéniségöket mint nemzet elvesztették volna. A húnok csillaga akkor hanyatlóban, a turkoké emelkedőben volt, s a pusztai népek állandó szokása szerint, melyek csak erőre törekednek s csak erőnek hódolnak, elvetették hún nevöket, hogy a turk nevet vegyék föl s azok szokásaival és törvényeivel együtt a rajtok uralkodó faj büszkeségét is magokévá tegyék. Ezen átalakulás uj életet látszott beléjök önteni. A turk-khazarok urak gyanánt tértek vissza azon földre, melyről a hún-akatzirokat elüzték volt. Itt szomszédságba jutván Persiával, melyet tőlök csak a derbendi hegyszoros választott el, abba gyakran beütöttek, s e pillanatban föllhasználták a persa seregek távollétét, hogy zsákmányra hányják Atropaténében, a mi a rómaiaktól még megmaradhatott. Ilyen volt az az uj szövetséges, kinek megnyerésével Heraklius magát biztatta.

Kicsiny hadseregével épen azon pillanatban érkezett ő meg, melyben a khazarok, zsákmánynyal terhelve, Atropaténéből kivonultak, hogy hazájokba visszatérjenek. A találkozás Tiflis falai alatt történt, a városba zárt persa őrhad szemei előtt[1]). A khazar főnök a mily távolról megpillanthatta a római császárt, ki koronával fején közelgetett felé, azonnal leugrék lováról és homlokával a földet érinté. Hordája követte példáját, s föltünő volt, hogy a tisztek és más előkelő személyek a

[1]) Persis ex urbe Tiphili spectantibus. Theophanes, Chronogr. 264. l. — Anastasius 95. l.

halmokra és sziklákra másztak, hogy ott boruljanak a földre[1]). Heraklius azon személy elébe sietett, kit a legelső főnöknek gondolt (ez az egész nemzet második tisztviselője volt és Zihebilnek hivták[2]), fölemelte, megölelte, s fijának szólitván koronáját fejére helyezte[3]); Zihebil tiszteletteljes hódolata jeléül őt nyakon csókolta. A találkozást lakoma követte, mely után Heraklius az asztalnál használt minden ezüstnemüjét a khazar tisztteknek ajándékozta. Zihebil ezen kivül aranynyal gazdagon áttört selyem öltönyöket és igen nagy értékü fülbevalókat kapott[4]).

Heráklius beszéde, midőn valami nagy gondolat lelkesitette, élénk, szivre ható volt, s a kik hallgatták, alig birtak ellene állani; többször tapasztalták ezt a rómaiak, tapasztalták most a puszták vad fiai is. Mit mondott nekik? Lefestette-é előttök a polgárisultság fönséges látványát szemben a pusztai élet nyomoraival? Fölmutatta-é előttök mind azt a jót, a mi rájok azon birodalommal való szövetségből fogna hárúlni, melyben a törvények méltányossága, az állandó rend, a kereskedelem, a művészetek mindenki létét biztossá és boldoggá tették? Föltüntette-é a láthatár távolában, mint azt a czélt, mely felé valamennyi nagy vagy kicsiny, polgárisult vagy barbár, települt vagy kóbor népek haladnak, Jézus Krisztus keresztjét, a megváltás e zálogát, melynek visszafoglalásáért egy maroknyi csoporttal habozás és félelem

[1]) Exercitus praefecti, super saxo ascendentes, eodem corporis habitu procubuerunt. Theophanes Chronogr. 264. l.

[2]) Zihebil, *Ζιεβήλ*, *Ζεβεήλ*.

[3]) Detractam sibi coronam Turci capiti imposuit . . . filium eumdem appellans. Nicephorus, 11., 12. l.

[4]) Cumque hunc ad convivium invitasset, omnia convivii vasa atque utensilia, cum regia veste atque inauribus ex margaritis ei donavit. Nicephorus 15. l.

nélkül nyomult Persia belsejébe? Nem tudjuk; a történetirás csak annyit mond, hogy a beszéde bájával elbűvölt barbároknak szemök szájok elállt. A lelkesedéstől elragadtatva ugrott föl végre Zihebil, kézen fogta fiát, kinek álla még alig pelyhesedett, s kérte Herakliust, hogy vegye magához, hogy a fiú őt hallgatva emberré váljon[1]). Az ujdon barátság ezen bizalmas ömledezései közben Heraklius a barbarnak megmutatta leánya Eudokia arczképét, kit a festő ifjusága és szépsége egészen fris bájában s császárnői fényes öltözetben rajzolt le. A barbár, ezt megpillantva, elámúltában önkénytelenül fölkiáltott s szemeit a képről nem birta levenni. „Na jó! monda a császár, tied a szépség e remeke, ha segitesz vállalatomban, s ha néped szövetséget köt az enyémmel; igérem hogy nőül adom hozzád leányomat“[2]). A regényes kalandok mindig inyökre voltak a keletieknek, s az értekezlet azzal végződött, hogy Zihebil halálosan bele szeretett a császárleányba[3]). Az alku e szerint meg lőn kötve, s Zihebil haza ment, de negyvenezer harczost hagyott Heraklius zászlai alatt[4]). Ezen erősitéssel a háború még hevesebben ujra kezdődött Persia éjszaki részében mint valaha. A mi Eudokiát illeti, ki a szerződés ráadásává vált, ő elhagyta Konstántinápolyt, hogy a

---

[1]) Ad haec Ziebelus imperatori, ejus quippe verbis delectabatur, et ejus prospectu ac prudentia plane stupefactus haerebat, filium suum, cui lanugo primum e malis tunc oriebatur, obtulit. Theophanes, Chr. 164. l.

[2]) Eudociae filiae imaginem demonstrans, hunc in modum alloquitur: En igitur et filiam meam et Romanorum Augustam, quam, si me adjuveris, et contra hostes auxilium dederis, uxorem tibi spondeo. Nicephorus 12. l.

[3]) Ad haec barbarus, imaginis pulchritudine et ornatu in archetypi amorem impulsus . . . Ugyanő u. o.

[4]) Selectos tandem viros strenuos ad quadraginta millia Ziebelus belli socios imperatori assignavit. Theophanes, Chronogr. 264. l.

puszták bőrsátrai alatt keresse föl jegyesét, kihez atyja nőül adta; azonban ut közben hallotta meg, hogy szerencséjére-é vagy szerencsétlenségére, (ki tudná megmondani?) Zihebil csak imént mult ki népe közt erőszakos halállal. Azért rögtön visszatérvén, anyja oldala mellett visszafoglalta helyét a byzanti császárok palotájában [1]).

Mig Persia legszélén ezen dolgok történtek, Sacharbarz a Bosporus keleti partjára érkezett, s az alatt mig az avar hadsereg utban volt Konstántinápoly felé, Khrysopolisnál, a mai Skutarinál szállott táborba. Junius 29-dikén jelent meg a khán előhada a hosszú kőfal alatt, hol egy napot pihent; azután csakhamar Melanthias alá szállott, a nélkül hogy ellenséggel találkozott volna [2]). Itt megállapodott, hogy a fő hadtestet vagy fejedelme ujabb parancsait bevárja. Az avar hadsereg zöme nagynehezen hatolt át Moesia sarán, akadályozva lévén a podgyász, a társzekerek, de kivált azon egyetlen faderékból vájt csolnakok, a mint a görögök nevezték, monoxylonok [3]) sokasága által, melyeket az avarok szekereken vagy szánakon hurczoltak magok után, hogy szövetségeseik számára hajóhadat állitsanak ki. Ezen akadályok kényszeritették a khánt, hogy Drinápoly alatt hosszasabban időzzék; de legalább hasznára akarta az időt forditni. Maga elé vezettetvén Athanasiust, kit mint foglyot utána hurczoltak, megparancsolta neki, hogy rögtön

---

[1]) Eudociam filiam, quam Turcorum principi pactus erat, ad eum Byzantio proficisci jubet; sed cum de barbari caede allatum esset, eodem imperatoris mandato revertitur. Nicephorus 12. l.

[2]) Chron. Paschale 392. l. — Nicephorus 12. l. — Theophanes 263, 264. l. — Anastasius 95. l. — Cedrenus I. köt. 415, 416. l. — Zonaras II. köt. 84. l. — Constantinus Manasses, 76, 77. l.

[3]) Trabariae, *Μονόξυλα.*

menjen Konstántinápolyba. „Eredj s keresd föl honfiaidat, mondá, és tudd meg tőlök, mit volnának hajlandók nekem ajánlani, hogy tovább ne menjek[1].“ Athanasius elment. Azonnal a tanács elé vezettetvén, ott előadta, hogy miért van küldve, de beszédét a zaj miatt, melyre nem számitott, alig tudta bevégezni. Kérdőre vonták, szemére hányták, miért vállalt el olyan követséget, a mely a római méltóságot lealacsonyitja; annyira mentek, hogy csaknem árulással vagy legalább is gyávasággal vádolták[2]. Athanasius mind ezt mélyen elálmélkodva hallgatta, nem tudván mit felelni a szemrehányásokra, melyeket nem értett.

Végre minden meg lőn fejtve: a patricius hosszas távolléte volt minden félreértésnek az oka. Midőn Konstántinápolyt a háborúval való legelső fenyegetőzéskor oda hagyta, Konstántinápoly csaknem védelmi eszközök nélkül volt, mit Athanasius nagyon jól tudott; de az olta s a nélkül hogy ő tudta volna, a dolgok egészen más szint öltöttek[3]. Nem csak a szomszéd városok helyőrségei voltak a fővárosba összevonva, hanem a Heraklius által küldött hadtest is akadály nélkül megérkezett volt, sőt a mi több, a polgárok is buzgóságban a katonákkal versenyezve mind fegyvert ragadtak; egy szóval, Konstántinápoly jól kitatarozva, jól ellátva, jól őrizve, ezentúl bizakodva várhatta mind két ellenségét. Ezt nem tudta Athanasius, kit a khán a legszorosabb fogságban tartott, s maga részéről a byzanti kormány is elfelejtette, hogy követének mind erről semmi tudomása

---

[1]) Abi et vide, qua ratione volunt cives me placare, quaeve dona offerre, ut hinc recedam. Chron. Paschale, 393. l.

[2]) Magistratibus Athanasium objurgantibus, quod Chagano ita se subdiderit. Ugyanaz u. o.

[3]) Tum dixit Athanasius caeterum nescire se ita muros esse munitos, copiasque adesse. Ugyanaz u. o.

nem lehetett. A patricius, miután ezen magyarázatokat megkapta, hogy akaratlan hibáját helyre hozza, kinyilatkoztatta, hogy, ha fejével kellene is érte lakolni, kész oly kevély feleletet vinni vissza a khánnak, a milyet adni akarnak[1]: de minthogy a legtulságosabban lelkiismeretes ember volt, azt kivánta, hogy saját szemével lássa azon védelmi eszközöket, melyekre támaszkodnak, hogy a háborút kiállják, s melyek valódiságáról a khán előtt különben is bizonyságot kell tennie. Bonus szemlét tartott előtte a helyőrség fölött, melyben tizenkét ezer lovast számithatott, nem is szólva a hihetőleg számosabb gyalogságról. A patricius, igy megnyugtatva, visszatért a khánhoz s megvivé neki a kormány válaszát, hogy tudniillik a rómaiak, mint barátjai, azt tanácsolják neki, ne közeledjék Konstántinápoly falaihoz, se területéhez. Ezen szavakra a barbár iszonyú dühre lobbant s a követet gúnyos mozdulattal kergette el szeme elől. „Eredj hát, monda neki, eredj s vessz el velök, de mondd meg nekik igazán, hogy mindenöket, a mijök van, kezembe kell adniok; különben eltörlöm városukat s lakosait mind egy lábig rabságra hurczolom[2].“

Ezen feleselések közben az avarok előhada a melanthiasi táborban tartózkodott, semmi mozdulatot nem mervén tenni; a megszállottak hibája fölbátoritotta. Néhány lovas az őrhadból, mely takarmány dolgában szűkön állott, kaszás cselédek kiséretében kiment, hogy a mezőn szénát vágjon. A mint ezeket az avarok észrevették, rögtön rajtok ütöttek, s leölték vagy szétkergették őket.

---

[1]) Nihilominus paratum se, datum Chagano responsum iisdem verbis referre. Chron. Paschale 393. l.

[2]) Athanasius a Chagano minime exceptus est, illo dicente, sibi omnia esse tradenda, sin minus, urbem funditus eversurum se, et quot-quot in ea erant, abducturum. Ugyanő u. o.

Ezt a kis előnyt a barbarok arra használták, hogy fölszedték sátorfáikat Melanthias alól, megkerülték jobbra Konstántinápolyt és a Keras öbölt, s Sykoi külvároson át a Bosporus partjáig nyomultak. Éjjelre kelve tüzeket gyujtottak, melyeknek a tengerszoros tulsó partján más tüzek feleltek meg (ez volt az egyetértés szerint az avarok és persák közt az ismertető jel)[1]; azután a két sereg főnökei a partokon elfoglalt néhány ladikon közlekedésbe tették magokat egymással. Sacharbarz kijelentette, hogy kész átkelni a Bosporuson, mihelyt az avarok naszádjai megérkeznek; egyébiránt is rajta volt, hogy minél előbb kezdjék meg az ostromot. De a kháu oly lassan haladt előre, hogy csak julius 27-dikén érkezett Konstántinápoly elé. Ezt és a következő napot részint hadai pihentetésére, részint mindenféle gépekből álló hadiszerei lerakására és fölállitására, részint arra forditotta, hogy intézkedéseket tett hajóhadának a part közelében biztos helyen való elszállásolására.

Julius 31-dikén nap keltével kibontakoztatta csapatait, melyek a város egész területét bekeritették az egyik tengertől a másikig, azaz a Propontistól a Keras öbölig. Ez a had, a védfalak tetejéről tekintve megszámlálhatatlannak látszott. „Nem egy hadsereg volt itt, mond egy szemtanú görög költő, hanem sokféle had, nem egy nemzet, hanem egy csoport nemzet, mely névben, hazában, fajban és nyelvben különbözött egymástól. Ott volt a szláv a hún mellett, a scytha a bolgár mellett, sőt még a médek is bajtársaikká lettek a scythákuak[2]. Az európai parton ott volt a rettentően zúgó Scylla, az

---

[1]) Hostibus ultra sinum in Sycis accedentibus, ac se Persis visendos praebentibus, qui versus Chrysopolim castra posuerant, suam inter se per ignes praesentiam significantes. Chron. Paschale 393. l.

[2]) Non enim unum erat simplexque bellum, sed in multum diversas et varie commixtas gentes late diffusum ac promiscuum; nam Sthlabus

ázsiai parton a Kharybdis, örvényeivel és vészeivel[1]).“ Az avarok képezték a közepet a khán személyes vezérlete alatt, s a derék támadás rájok volt bizva. Soraik közt egy osztály gepida szolgát is lehetett látni, kiket besoroztak, jóllehet különben idegenkedtek e népet ügyeikbe avatni, de a jelen körülmények közt kimeritették az utolsó segélyforrást is, a honnan embert szedhettek. A szlávok, a bal szárnyon állva, két vonalban húzodtak el, melyek közzül az első fegyvertelen s csaknem meztelen, a második pedig vértezett volt[2]). Az ostromszerek mindenféle részint védő, részint támadó gépekből és tizenkét roppant toronyból állottak, melyek, a mint föl lőnek állitva, csaknem egyenlő magosságuak voltak a város védfalaival. Ezeket a tüz ellen bőrrel vonták be, a gépek nagyobb része is hasonlóan bőrökkel volt biztositva[3]). A khán azt reménylette, hogy csolnakjaival magában az öbölben köthet ki, de a mint a két s három sor evezős római gályákat, melyek a kikötőt környezték, megpillantotta, lemonda szándékáról, s hajóhadát a Barbyssus torkolatánál[4]) szállittatá meg, mely csekély folyó iszaptorlatok s zátonyok fölött szakad az öböl legszélébe, hol a víz sekély állása a közeledést nagy hajóknak nem engedte meg.

---

cum Hunno, Scytha cum Bulgaro, necnon et Medus conspirans cum Scytha . . . Georgius Pisidas, Bellum Avar. 194. és köv. v.

[1]) Ab una parte terribiliter Scythica Scylla strepebat, ab altera Charybdis os patulum conspiciebatur. Constantinus Manasses 76, 77. lapon.

[2]) Plurimum militem statuit in ipsius urbis conspectu, in reliqua vero muri parte Sclavos, ac primam quidem eorum aciem pedestrem ac nudam, alteram pedestrem loricatam. Nicephorus 12, 13. l.

[3]) Tum sub vesperam, machinas aliquot et testudines admovit . . . quas extrorsum corio texit. Chron. Paschale 394. l.

[4]) A Barbyssus folyó az iróknál Barnyssus néven is fordul elő.

Konstántin városa, mint Romulus- és Augustusé, hét halomra épitve, de három tengertől mosva, melyek mellett a Tiberisért nem búsulhatott, akkor, valamint még ma is, egyenlő háromszögöt képezett, melynek alapja a Keras öblön feküdt és melynek csúcsát a hét tornyú vár alkotta. Keleti oldala a Propontis kanyarulatai mellett húzódott el, míg nyugoti oldala, mely a száraz felé nézett, attól kettős árokkal és falakkal volt elvágva. A keleti oldalt és az alapot, tornyokkal s lőrésekkel megrakott kőfal vette körül, itt a tenger szolgált árok gyanánt. A nyugoti és éjszaki szegleten egyegy rettentő fellegvár emelkedett, a hét toronynak megfelelve. Az a keskeny és mély tengerkanyarulat, melyet alakja után Keras azaz szarvöbölnek neveztek, alkotta a város fő kikötőjét. Ennek legvégén, hol a kis Barbyssus folyó elenyészik, terültek a két parton a Blakhernai és Hebdomé nevezetű falvak, melyek akkor a városon kivül estek, és a Sykoi azaz Figefák nevű külváros; itt voltak a gazdag patriciusok kedvencz mulatói, s a mező ezen oldalon boritva volt csinos mezei lakokkal, egyházakkal és palotákkal; itt állott a szinkör és a forum vagy a katonai szemlékre rendelt tér is. A nagy kikötőn kivül, mely, mint mondám, az öbölben feküdt, a Propontis felől két kis rév is volt a város körfalával befoglalva, melyek emberi kézzel voltak ásva s ma be vannak iszapolva: Theodosius és Julianus réve, s fölöttük e két császár palotája emelkedett. A byzanti császárok ekkor a keleti csúcson egy halmon laktak, honnan az öblöt, a Propontist és a tengerszorost messze be lehetett látni. A körfalnak a szárazra néző részén hét kapu nyilt, melyek közzül az ötödik a byzanti történelemben nevezetes; ezt azon bronz- és arany szobrokról, dombormüvekről és diszitményekről, melyekkel pazarúl föl volt ékesitve, arany kapu-nak nevezték. Ezen arany kapun

vonultak be a diadalmenetet tartók nagy pompával a Szent Sophia egyházába; erre intézték a Thraciából jövő barbarok is legelső támadásaikat, minthogy a fő országút éjszak felől ide vezetett, s minthogy a város leggazdagabb része itt feküdt.

Konstántinápoly lakosai nem ijedtek meg „sem az avar viperától, sem a szláv sáskától“ [1]), mint azon kor szép szellemei magokat kifejezték, hogy az utálatos, ravasz és mérges húnokat, és a szőke hajú, szálas de hitvány termetű, meztelen vagy félmeztelen antok, szlovének és vendek csapatait jellemezzék, kik sáskafelleg gyanánt lepték el a mezőt. A kormány, a nép, az őrhad nem csak csupán saját erélyébe bizott; hittek a mennyei oltalomban is, melynek biztos zálogát hitték kezeik közt; ez nem egyéb volt, mint a Szent Szűz ruhája, mely (nem mondák, mi módon) azon város birtokába került, melynek a Szent Szűz volt védasszonya. A patriarkha ezt más ereklyékkel együtt ünnepélyes körmenettel, dicséretek és zsoltárok zengése közben hordatta körül a falakon [2]). A szentséges szent [3]) ruhája mint a görögök Sz. Máriát találó kifejezéssel nevezték, Konstántinápoly ostromlott lakosainak 626-ban ugyanaz volt, a mi a frank katonáknak Szent Márton palástja, és épen e pillanatban Heraklius katonáinak a Krisztus csudálatos képe. A csaták közepette feje fölött látva lobogni azon szentséges szövetet, mely az Istenanyának tagjait érintette, ki ne hitte volna győzhetetlennek? Ki kételkedhetett volna, hogy a Szűz szeretettel ne oltalmazza azon biro-

---

[1]) Scytharum ferox natio virulentae viperae, Tauroscytharum gens locustae consimilis. Constantinus Manasses 76, 77. l.

[2]) Sanctissimae Virginis venerandam vestem . . . Vetus narratio in annot. Hymn. Acathist. Corpus Hist. Byzant. Append. 2.

[3]) *Παναγία.*

dalom fővárosát, melynek hadserege és fejedelme kitette magát a halálnak, hogy fia keresztjét a hitetlenek kezeiből visszafoglalja?

A julius 31-dikén megkezdett rendes ostrom szakadatlanúl folyt öt napon át. A khán oly sok faltörő kost, ostromvértet s lövő gépet hozott magával, hogy serege egész homlokát megrakhatta velök, s tizenkét kerekes tornya, a mint a fallal szemben fölállitották, valóban rémitő tekintetet mutatott[1]). A szlávok épitették ezeket a római gépeket utánzó ostrommüveket, ők szolgáltak is körülöttök; kétségtelenül ők voltak azok is, kik a hajóhadat gyártották, leszállitották, a Barbyssus vizében őrzötték s a kik annak kezelésére voltak rendelve. Az elnyomott s a szolgaságba bele törődött szláv ázsiai urai önkényére bizta testét és fejledezni kezdő értelmességét. Mig a faltörő kos rést tört a falakon, a húnok roppant ijaikkal arra szakadatlanúl szórták nyilaik záporát, mely a védfalat olykor végig seprette; de a hézagok azonnal ismét megteltek. Az ostromlottak is folytonos kirohanásokkal háborgatták e munkálatokat, s szétverték a munkásokat és összetörték szerszámaikat.

Egy matróz a barbarok roppant tornyai ellenében igen egyszerü de biztos sikerü védelmi gépet talált föl. Ez egy hordozható talapra állitott árbocz volt, mely az ellenséges tornyokat a védfal körötti mozgásukban követte. Mihelyt valamelyik torony a falhoz közel megállott, az árbocz meghajlott s csigákon egy ladikot bocsátott alá, mely meg volt rakva égő szurokszövétnekeket tartó emberekkel, kik lángpatakokat ontottak alá a gépre, vagy csóvákat aggattak azok oldalaira, s ritka

---

[1]) Aedificavit Chaganus duodecim turres castellis instructas, praealtas, et quae ipsa fere propugnacula attingebant. Chron. Paschale 394. lapon.

eset volt, hogy a ladik a nélkül szállt volna föl, hogy a tornyot meg nem gyujtotta[1]). Bármily veszélyes volt is ezen levegőbeli harcz, mindig akadt rá ember, a ki folytassa. Bonus patricius azon ohajtástól indittatva, hogy a vérontásnak véget vessen, a falakról több izben megszólitotta a khánt, fölhiván hogy vonúljon vissza, s igérvén évdija kifizetését s még többet is, ha kötelezteteésére visszatér: de a barbár szájából csak ez volt a válasz: „Takarodjatok ki városotokból, adjátok át nekem minden vagyonotokat s köszönjétek meg, ha életben hagylak benneteket.“[2])

Augustus 2-dikán estve (szombatnapon) a khán Konstántinápolyból néhány római fő tisztviselőt kéretett magához, hogy velök békeajánlata felől értekezzék; öt legelőkelőbb férfiút küldtek hozzá. Alig léptek ezek sátorába, a khán, a nélkül hogy csak egy szót szólt volna hozzájok, parancsolá egyik emberének, menjen s vezesse be „a selyembe öltözött három persát“[3]), kik egy szomszéd sátorban várakoztak, s a mint ezek megérkeztek, maga mellé ülteté őket, azok és maga előtt állva hagyva azon magos rangú személyeket, patriciusokat és méltóságos urakat, kik a római birodalom képviselői voltak. Akkor némi ünnepélyességgel megszólitván a rómaiakat, monda: „Ime látjátok, ez az a követség, melyet a perzsáktól kaptam, s mely jelenti, hogy Sacharbarz amott háromezer főnyi segitséget tart készen számomra; jónak láttam benneteket erről értesitni. Ha beleegyeztek, hogy

---

[1]) Unus ex nautis malum nauticum machinatus est, in cujus summitate navigiolum appendit, quo hostium turres castellis instructus incenderet. Chron. Paschale 394. l.

[2]) Urbe cedite, vestrasque fortunas mihi dimittite, servateque vos ipsos et familias vestras. Chron. Paschale e. h.

[3]) Tres Persas sericis vestibus indutos . . . sibi assidere jussit. Chron. Paschale 395. l.

valamennyien vagytok egy ingben és köpönyegben kitakarodtok a városból, eligazitom a dolgot Sacharbarzzal; ez a tábornok jó barátom; ti átmehettek táborába, s jót állok róla, hogy nem lesz tőle semmi bántódástok[1]). A mi engemet illet, én várostokat kivánom, s kivánom mindennel a mi benne van, s gondoljátok meg jól, hogy nincs más módotok élteteket megmenteni, ha csak netalán halakká nem váltok, hogy a tengerbe bujjatok, vagy madarakká, hogy a levegőbe elrepüljetek[1]). A persák az urak a tengerszoros tulsó partján, mint ezek itt bizonyitják; a mi pedig császártokat illeti, az soha sem tette lábát be Persiába s nincs közeletökben hadsereg, mely rajtatok segithetne.“ — „Ha ezt állitják előtted, hazudnak, kiálta föl nemes haragra lobbanva Georgius patricius; már bevonult egy római hadsereg Konstántinápolyba, s a mi kegyes fejedelmünk ugy betette lábát Persiába, hogy nem hagy követ kövön városaikban[2]).“ E szavakra a persák egyike magán kivül vágott közbe s durván bosszantotta a rómait. „Ugy veszem e sértéseket, viszonzá ez megvetőleg, mint a melyek nem tőled erednek; a khán illet engem azzal, mert csak az önt beléd bátorságot, hogy sértegess[3]).“ Egy másik római pedig igy szóla a khánhoz: „Hogy esik az, hogy te, ki ennyi sereget hoztál ide, a persák segitségére szorulsz?“ — „Csak azt

[1]) Si igitur, quotquot in urbe estis, cum sago duntaxat et indusio ex ea excedere velitis, pacta ac foedus cum Salbaro ineamus: amicus enim meus est, ad illum transite, neque ulla is vos injuria afficiet. Chron. Paschale 395. l.

[2]) Nisi forte vos fieri pisces contingat, quo per mare evadatis, vel aves, quo evoletis in aërem. Ugyanő u. o.

[3]) Isti, inquit gloriosissimus Georgius, impostores sunt; noster enim hic adest exercitus, ac piissimus princeps noster in eorum provinciis versatur, hasque devastat omnino. Ugyanő u. o.

[4]) Minime ait tua sunt in me convicia, sed Chagani. Ugyanő u. o.

akartam veletek megértetni, felelé a barbár dölyfében kissé megzavarva, hogy a persák, ha kivánom, hozzám fognak csatlakozni, mert barátaim“ [1]). — „Ám legyen, mondák végre a római követek, mi soha el nem hagyjuk városunkat. Kivánatodra jöttünk ide, hogy a békéről értekezzünk; ha nincs más mondani valód, bocsáss el bennünket minél hamarabb“ [2]). A khán elbocsátotta őket.

Azon éjjel, mely e különös értekezletre következett, a római gályák, melyek ki voltak állitva, hogy a Sacharbarz táborába visszetérő persa követekre leselkedjenek, elfogták a naszádot, mely azokat szállitotta. Sorsuk nem volt sokáig kétséges. Egyiknek fejét vették, a másiknak kezeit vágták le, s miután saját kezeit és társa fejét nyakába akasztották, visszaküldték a khánhoz. A harmadikat a persa tábor szeme láttára egy gályára vivén ott fejezték le, s fejét hajitó géppel a szárazra vetették, egy irással együtt, melyben ez állott: „A khán békét kötött velünk s kezünkbe szolgáltatta követeiket; ime egyet visszaküldünk; a másik kettőn ne aggódjatok [3]).“ A khán e figyelmeztetés daczára is, mi tudtára adta, hogy a tenger őrizve van, vasárnap reggel vizre eresztette csolnakjait, hogy a persa segélyhadak átszállitásához lásson. Arra számitott, hogy az éjszak felől támadt szél, mely Konstántinápoly ellenébe fútt, megakadályozza a római hajóhadat abban hogy neki alkalmatlankodjék; azt is hitte, hogy észre sem veszik, minthogy a hajóba szállásra egy Khelai nevezetű kis öbölt választott, mely

[1]) Tum Chaganus: Si velim, inquit, ii mihi subsidio venient, amici enim mei sunt. Chron. Paschale 395. l.

[2]) Si de pace nobiscum nolis agere, nos dimitte. Ugyanő u. o.

[3]) Chaganus, initis nobiscum foederibus, vestros ad eum missos legatos ad nos transmisit; alterius ecce habetur caput. Ugyanő 396. l.

a várostól két órára feküdt [1]). Az éjt használta arra, hogy oda csolnakjai egy részét szárazon, vagy embereivel vagy öszvérek hátán átköltöztesse, ugy hogy azt reménylhette, hogy elmehet s visszajöhet előbb mint sem a rómaiak szándékát megtudhatnák: az átkelés végrehajtását maga akarta vezetni s az első csolnakok egyikébe ült; de Bonus Patricius figyelmét semmi sem kerülte el.

Alig kezdtek a szláv evező legények a sík tengerre ereszkedni, a római hajóhad az ellenkező szél daczára előnyomult s a Bosporus nyugoti partja és a barbár csolnakok közt foglalt állást [2]). Mind azon csolnakokat, a kik már kissé mélyebben ereszkedtek a tengerre, összetörték, a többiek óvatosan visszahuzódtak, ezek közt volt az is, a melyik a khánt vitte. Az avar fejedelem megalázva, ingerülten s bosszút lihegve tért vissza a város alá, mig a szláv hajósok ladikjaikat a homokra vonszolták. Az ostromlottak, miután észre vették, hogy a khán lóháton falaik mellett haladt el, parancsot adva az ostrommunkálatok siettetésére, gúnyból bort és vadpecsenyét küldtek neki ajándékba [3]). Erre egy Ermitzis nevezetű barbár [4]), ki a khán után következett méltóságára nézve, az egyik kapuhoz közelede s fön hangon igy kiálta be az ostromlottakhoz: „Rómaiak! alávaló dolgot miveltetek, midőn azt a három embert, kik tegnap a khánnal együtt ebédeltek, megöltétek, s egyik vendégének fejét másik megcsonkitott vendége által küldöttétek

---

[1]) Abominandus Chaganus ad Chelas abiit, et trabarias in mare demisit. Chron. Paschale 396. l.

[2]) Quidam ex nobis solverunt naves cum scaphis versus Chelas, vento licet contrario, quo trabarias a trajectu in ulteriorem ripam prohiberent. Ugyanő u. o.

[3]) Chaganus ad urbis muros reversus est . . . cui ex urbe esculenta quaedam et vina missa sunt. Ugyanő u. o.

[4]) Ermitzis Avarum exarchus . . . Ugyanő u. o.

hozzá; a khán ezért nagyon föl van ingerülve ellenetek[1].“ „Annál jobb! válaszolák az ostromlottak, kissebb gondunk is nagyobb annál, hogy a khán min töri fejét[2].“

A khán majd megőrült dühében; fenyegette ellenségeit, fenyegette embereit; dühösebbnél dühösebb gondolatokkal vesződött. Végre lelke egy terven állapodott meg, mely sikerülhetett, de különösen nagy titoktartást kivánt. Azon törte fejét, hogy a jövő éjjel a városnak Blakhernai és a kikötő szomszédságában fekvő részét meglepje szláv katonákkal megrakandó hajóhadával, mely a Barbyssus folyóban ujra összegyülekezett. A blakhernaii dombokon meggyujtott tüzek voltak jelt adandók az indulásra[3]), s mialatt a tenger felőli támadás az őrhadat oda vonja, a khán föl akarta a zavart használni, hogy hágcsók segélyével a falakat megmászsza. Ezen számitás sikere nem látszott előtte kétesnek. Azért is megtétette hozzá a készületeket erélyesen, de titokban. Azonban nem igen nagy lehetett a titok a római nép szemei előtt, melynek minden tagja kötelességének tartotta, hogy a város részére kémmé legyen: az ellenség legkissebb mozdulatát, legkissebb intézkedését szemmel tartották, magyarázgatták s rögtön jelentették. Bonus, jókor értesülvén, parancsot ada hajóhadának, hogy mihelyt az éj beáll, azonnal induljanak s csendesen vonuljanak föl az öböl két partja hosszában, egy felől a két, más felől a három sor evezős gályák, és maradjanak

---

[1]) Atrox perpatrastis facinus, cum illos qui heri cum Chagano pransi sunt, occidistis, ac praeterea ipsi unius caput, alterum verum manibus truncatum transmisistis. Chron. Paschale 396. l.

[2]) Cui nostri: Nobis, inquiunt, ille minime curae est. Ugyanő u. o.

[3]) Auxiliariis Sclavenorum copiis signum dederat, ut, cum accensas faces ex Blachernarum munitione conspexissent, statim actuariis lembis irrumperent, et remigio ad urbem subvecti . . . Nicephorus 13. l.

állomásukon mind addig, míg az avar hajók soraik közzé kelepczébe nem kerülnek. Ugyanakkor a blakhernai öböl bejáratát egy arméniai csapattal rakatta meg, s meghagyta nekik hogy öljék meg vagy verjék vissza a tengerre azokat a barbarokat, a kik a szárazra ki igyekeznek szállani. Végre fáklyákat is készittetett, melyeket a blakhernaii Szent Miklós egyháza erkélyén a kitüzött időben meg kellett gyujtani[1]).

Az éj sötét volt s az egyház fölött égő tüzek világa az öböl hátulsó részébe hathatott, a nélkül hogy a római gályákat elárulja, melyek elől állomásoztak. A szlávok e jeladást annak vévén a mit vártak, katonasággal megrakott csolnakjaikkal elő kezdtek evezni, s csak hamar a nyilt tengerre jutottak. Ekkor bukkantak elő a római hajók és soraikkal egymáshoz közeledve összetörtek vagy elsülyesztettek mindent a mi közükbe került. Borzasztó zűrzavara támadt a fölforgatott s összetört ladikoknak, a sötétben úszkáló s egymásra toluló embereknek, kiket dárdákkal, evező lapátokkal vagy szigonyokkal öldöstek[2]). A kik a gályák során áttörhettek, Blakhernai felé tartottak, honnan a tüzeket világitni látták, s hol, azt hitték, az avarokra fognak találni; de avarok helyett arméniai hadak állottak ott, s leöldösték őket, mihelyt mutatkoztak. Néhányan, kik szerencsésebbeknek hitték magokat, minthogy az öböl legvégéig érhettek, egészen a khánig jutottak: azonban a kegyetlen khán rajtok töltötte bosszuját szerencsétlenségéért s mindnyájokat lemészároltatta[3]). A vereség a támadás után oly hirtelen történt, hogy az avaroknak nem volt idejök a száraz

[1]) Facibus erectis signum dari jubet. Nicephorus 13. l.

[2]) Sclavis omnibus, qui in trabariis inventi sunt, vel in mare praecipitatis, vel a nostris interfectis . . . Chron. Paschale 396. l.

[3]) Pauci ex Sclavis natatu evadentes, cum ad impii Chagani castra pervenissent, illius jussu trucidati sunt. Chron. Paschale 396. l.

felől rohamot intézni, vagy ha ezt megkisértették is, azonnal abba kellett hagyniok.

A fölkelő nap rémitő jelenetre vetette világát. Az öböl vértől pirosló hullámain ezer meg ezer holt test uszkált a ladikok és evező lapátok töredékei közt; szláv nők testeit is lehetett látni, kik katonai vagy matrózi szolgálatot teljesitettek az ütközet alatt [1]). Az ostromlottak erélyes kitörése tette teljessé az avarok vereségét, kényszeritvén őket, hogy hadaikkal a szárazon is visszavonuljanak. Ezen hadseregen annyira erőt vett a félelem, hogy el hagyta foglalni táborát, hova még asszonyok és gyermekek is benyomultak, s mely zsákmányra lett bocsátva. A kháu tartaléklovasságával egy halmon állva, ez alatt dühe szokott kitöréseinek engedte át magát: mindamellett is követnie kellett emberei hátráló mozdulatát s vissza kellett vonulnia némi távolságra.

Más nap visszatért, de csak azért hogy podgyászát összeszedje, a gépekről a bőrt, melylyel boritva voltak, lehuzassa, azokat lefegyverezze és fölégesse; mindent szeme előtt égettek össze [2]). Hogy azonban távozása ne tünhessék föl futás gyanánt, hirnökei által a falak és a város kapui közelében ezen szavakat kiáltatta be az ostromlottakhoz: „Rómaiak, ne gondoljátok hogy a félelem űz el innen; azért távozom, mert kifogytam az eleségből s mert rosz időt választottam arra hogy benneteket megtámadjalak: de rövid időn látjuk egymást, s akkor százszorosan meglakoltok azért, a mit rajtam elkövettetek“ [3]). Utócsapata még pénteken estéig Konstán-

---

[1]) Inter caesorum cadavera Sclavenae quoque mulieres inventae sunt. Nicephorus 13. l.

[2]) Turribus castellatis ac testudinibus corio prius nudatis, incensis... Ugyanő u. o.

[3]) Nolite existimare prae metu me recedere . . . Proficiscor annonae comparandae operam daturus ac postmodum rediturus. Chron. Pasch. 397. l.

tinápoly közelében maradt, hogy a visszavonulást fedezze, s ez utóljára elpusztitotta a környék azon kevés épületét is, melyeket a többiek megkiméltek volt. Ezen csapat vezére, nem tudni miért, értekezletet akart tartani Bonussal, vagy legalább némely előkelő római személyekkel; de Bonus nem egyezett bele. „A hatalom, izené neki vissza, mely e napig kezemben volt, hogy békét köthessek, ma el van tőlem véve; add ezt tudtára uradnak. Fölséges császárunk öcscse hadsereggel jő, melyet rögtön átszállit Európába; az a szándéka hogy ő maga vezessen vissza benneteket országotokba; ott értekezhettek vele, ha kedvetek van rá“ [1]). Theodorus, kit Heraklius a mesopotamiai római hadsereg vezérletével megbizott, csak imént nyert nagy győzedelmet a persákon Kis-Arméniában, s ezt az avarok jól tudták: az ő neve elég volt arra, hogy visszavonulásukat nyakrafőre siettessék.

Az ostromlottak legelső gondolatja, mihelyt falaik közzül kijöhettek, az volt, hogy menjenek hálát adni védasszonyuknak, a szentséges szentnek, a blakhernaii Szűz Mária egyházába, s lábai elé rakják le győzedelmök pálmáját. Mind azon hősök közzül, kikben a régi római vitézség a keresztyénség ihletére ujra fölvirult, egy sem dicsekedék, egy sem tulajdonitá magának saját megmaradását vagy a város megmentését: mindnyájan azt mondák: „Ki mentett meg bennünket ha nem a szentséges szent Szűz?“ Közbenjárása az ostrom külömböző viszontagságai közt az egész világ előtt látható volt, s csudatetteit az emberek kegyes elragadtatásukban kölcsönösen beszélték egymásnak. Látták mint fedezte paizsával a várost, mint szórta a menyköveket az ava-

[1]) Hactenus quidem data mihi fuit potestas, ut tecum agerem, ac tractarem de pace, nunc vero nostri imperatoris frater . . . Chronicon Paschale 397. l.

rokra, mint törte össze gépeiket; rá ismerték a khelaii tengeri ütközetben, midőn a hullámok, bár tiszta volt az ég, magoktól fölháborodtak, hogy az istenteleneket elnyeljék [1]); a szélcsend és a vihar, mondák, nem engedelmeskedik-é a tengerek csillagának? Az a hit, hogy Szűz Mária egyenesen beavatkozott az ostrom alatti eseményekbe, a barbarok táborába is elhatott; mig a rómaiak neki tulajdonitották győzedelmöket. Egyszer, a mint a khán tisztjei társaságában a város falainak állapotját vizsgálta, egyszerre csak e kiáltást hallották: „Egy nőt látok amott, ki a falakon jár kel, egy maga van pompás öltözetben“ [2]). Más alkalommal katonái egy bámulatos szépségü római úrnőt láttak sánczaikhoz közeledni, ki császárnői öltözetet viselt, s kit egy csoport herélt és gazdagon öltözött tiszt kisért [3]). Az örök Heraklius húgának gondolván, ki bátyja nevében békét ajánlani jön, megnyitották előtte táboruk sorompóit [4]); de alig hogy átkelt a sánczon, azonnal eltünt és az avarok eszeveszetten egymás ellen forditották fegyvereiket [5]). Ily regék szálltak szájról szájra s maradtak fön a történelemben, hol némi világot vetnek a kor szellemére s azon rugóra mely a római világ ezen utolsó hőseit előállitotta. Egy különös eset valódiság szinét látszott kölcsönözni e meséknek, az tudniillik, hogy Blakhernai valamennyi egy-

[1]) Georgius Pisidas. — Nicephorus. — Cedrenus stb.

[2]) Foeminam ego conspicio egregie vestitam absque ullo comitatu per moenia discurrentem . . . Chron. Paschale 397. l.

[3]) Viderunt barbari prima luce, cum sol oriretur, mulierem quamdam illustrem, eunuchis comitatam, porta Blachernarum exeuntem . . . Cedrenus Tom. I. 415. 416. l.

[4]) Quam cum opinarentur Heraclii sororem esse . . . transitum ei concesserunt. Ugyanő u. o.

[5]) Illa, cum suis, ex oculis et conspectu eorum evanuit . . . Ipsi autem tumultu inter se congressi, ad vesperam usque mutuo strages ediderunt. Ugyanő u. o.

házai közzül egyedül a Szűz Máriáét nem rabolták ki s nem gyujtották föl, mintha egy hatalmas kar távolitotta volna el a lángokat és a barbarokat[1]). Konstántinápoly megszabadulásának évnapját vallásos ünneppel szentelték meg, melyet a böjt ötödik heténck szombatján tartottak.

Heraklius e jó hireket Assyria bensejében vette, hol a persák ellen romboló háborút folytatott: khazar szövetségesei azonban, mihelyt zsákmánynyal megteltek, azonnal oda hagyták. Maroknyi csapatával maradva s nem lévén más menekülése, mint hogy ócscse hadaival egyesüljön, a kurdok hegyei közzé vette magát, hova egy persa sereg nyomult utána, míg egy másik sereg a hegyekből kivezető uton leste. Ezen szorongató veszedelem közben Heraklius a két ellenséges sereg egyesülését megelőzte, az utána nyomulót megtámadván a hires ninivéi ütközetben, melyet megnyert s mely által Assyriát meghódoltatta. Soha nem mutatta magát nagyobb hősnek; a viadal közben három lovagot ejtett el saját kezével; két láncsa-döfést kapott, egyiket arczán, másikat sarkán. Falbas nevü lovát alatta szúrták le[2]). Ekkor a Tigris folyó mentén Ktesifon ellen nyomult, utjában romokba döntve a persa királyok hires palotáit, melyekkel a folyam melléke rakva volt, ezeket a királyi vadászatokra szánt pompás paradicsomokat, melyek a római katonáknak bő élelmet szolgáltattak. Khosroes palotáról palotára futott gyermekei és nejei nyájával, nem mervén Ktesifonhoz közeledni s tartván alattvalói bosszújától. A kevély királynak csakhamar nem volt menedéke másutt, csak a parasztok gunyhóiban. Hogy bukása teljes legyen,

---

[1]) Ecclesiam Dominae nostrae deiparae . . . ingressi hostes, nihil omnino evertere vel labefactare potuerunt. Chron. Paschale 397. l.

[2]) Imperatoris equus, cui Phalbas cognomentum, accepto hastae ictu in foemore . . . Theophanes Chronogr. 266. l.

legidősb fia, Siroes, kit az örökségből ki akart rekeszteni, föllázadt ellene, s Khosroes börtönben a fia által fizetett gyilkosok keze által mult ki[1]). E csatavesztések, bellázadások, családi merények közepett Heraklius lett Persia sorsának urává. Szintoly mérsékelt lévén jó szerencséje után, mint a mily vakmerő volt a küzdelemben, a koronát Siroesnek hagyá s megkimélé Ktesifont; de Siroes csak vazallja lett a római birodalomnak; Crassus és Valerianus meg volt bosszúlva; a nagy király nem létezett többé.

Persia meg volt alázva, a kereszt elfoglalva s vissza volt szerezve; Heraklius a római történelem s a keresztyén történelem egyik legnagyobb tettét hajtotta végre. Arménián s Kis-Ázsián való átvonulása, hogy Konstantinápolyba visszatérjen, csak hosszú diadalmenet volt, mely a Szent Sophia egyházánál volt végződendő. A tanács, a papság, az egész város elébe vonult a Bosporuson keresztül Khrysopolisig ezer meg ezer lobogós ladikokon. A 628-dik évi september 14-dikén szállott ki Sykoi külvárosban, s onnan az Arany Kapun és a diadalmi uteán folytatta tovább utját. Kocsijába négy fehér elefánt volt fogva, s áhitattal vitték előtte a szent keresztfát, melynek árnyékában akarta diadalmát ünnepelni. Konstantinápoly soha sem volt szebb, soha sem volt vigabb; mindenütt pompás szőnyegek, lobogó viaszgyertyák, zöldágak és virágok. Minden lakos olajfa- vagy pálmaágot tartott kezében, s a dicséretek és zsoltárok zengését, mely zenekisérettel vegyült, csak a tömeg ujjongásai szakasztották félbe[2]). Azonban isten ugy akarta, hogy dicsősége mámora közben halálos keserv szoritsa el a

[1]) Chosroëm, compedibus toto corpore circumligatum, in tenebrarum aedem . . . includunt. Theophanes, Chronogr. 272. l.

[2]) Praelatis olivarum ramis et lampadibus, laetitiae vocibus . . . Theophanes, Chronogr. 273. l.

diadal hősének szivét. Midőn családját viszont látta, két fia és két leánya hijányzott ölelő karjai előtt, kiket virúló egészségben hagyott volt honn; ezt ő tudta ugyan, de fájdalma ujra fölelevenült. Maga akarván visszaadni a szent helyeknek a drágalátos kincset, a tavasz legelső napjaiban Jerusálembe indult. Onnan az oda sereglett syriai és egyiptomi keresztyénség tömege között a Calvariára ment, maga emelvén a keresztet[1]) ugyanazon az uton, melyen a Megváltó járt szenvedése idejében. Mielőtt a visszaszerzett szent ereklyét a föltámadás egyházában ujra letették volna, a jerusálemi püspök bizonyságot tett, hogy az ereklye érintetlen maradt, hogy az ezüst-tokon, melynek kulcsát magánál tartotta, semmi törés nem látható, s hogy még a püspöki pecsét is bántatlan áll[2]). Heraklius magasztalása oly fokra hágott, hogy a görög költők, nem találván embert a kit hozzá hasonlithassanak, őt istenhez hasonlitották, ki miután teremtő hatalmát a hat napi munkában megmutatta, a hetediken megnyugodott vala, miként Heraklius is, hat dicsőséges hadjárat után, diadalmenettel jöve megnyugodni[3]); ez a hasonlitás, mely minden más időben méltán istentelenség gyanánt lett volna megróva, akkor egy köztetszéssel fogadott görög költemény tárgyát képezte[4]). A keresztyénség, legtávolabb határaiig, érzett valamit a lelkek e vonzalmából Heraklius iránt. A frankok királya Dagobert, II. Lothár fia, ki maga is nagy király s buzgó keresztyén volt, őt győzedelmeiért üdvözölni kivánta s ünnepélyes követséget küldött hozzá[5]).

[1]) Ipse vivifica ligna deferens . . . Nicephorus 15. l.

[2]) Tum patriarcha clavem, quae apud se remanserat, domo deferens, adorantibus universis, loculum aperuit. Ugyanő u. o.

[3]) Per sex dies cum creaturam omnem Deus absolvisset, septimum quieti consecravit diem: sic iste . . . Theophanes, Chronogr. 273. l.

[4]) Lásd Georgius Pisidas Hexaemeronját.

[5]) Fredegarius 65. fej. — Haimo IV. könyv 21. fej.

Herakliusnak sok volt a szerencséje és dicsősége: a pogány bölcsészet inthette volna, hogy reszkessen, s valóban küszöbe előtt állott a szerencsétlenség és gyalázat. Ekkor alapitotta honfiai közt Mahomed az anyagi élvek és kard azon vallását, mely Arabiából, hol hóditását kezdette, az egész világra ki volt terjedendő. A próféta a 622-dik év óta kisérleteket tett a római Arabia ellen, de sikeretlenül; ezután jött közbe Heraklius és Khosroes küzdelme, melynek végét türelmesen várta, nem kivánva egyiknek sem a győzedelmet s teljesen készen állva, hogy a legyőzöttet megrohanja. S csakugyan, látva hogy Persia csaknem egészen tönkre jutott, hadjáratot tervezett ellene, mikor meghalt 632-ben. Tervét utódja hajtotta végre; Abu-Bekr elfoglalta az arab Irakot s az egész persa birodalom meghóditását előkészitette. Ugyan akkor tábornoka Khaled által, ki később Omar alatt szolgált, megtámadta a római birodalmat; Khaled bevette Bosrát 632-ben, Damaskust 634-ben, Emaust 636-ban, s csakhamar az izlam járma alá hajtotta Syriát, Mesopotamiát és Palaestinát. 637-ben Jerusálem, 639-ben Memphis és Alexandria is be lőn véve. Semmi nem állott ellen a khalifák fegyverének; minden engedett, minden fejet hajtott a végzetszerűség ezen rettentő végrehajtói előtt, kik e tant vallásos hitágazatukká tették. Heraklius legiói, melyek oly hősiesek voltak Persiában, futásnak eredtek a muzulmánok előtt; öcscsét Theodorust és más tábornokait megverték; maga is kudarczot vallott ellenökben minden katonai tudományával, minden vakmerő bátorságával. Mikor Damaskus bukását meghallotta, igy kiálta föl: „oda van Syria,“ [1]) s legalább a szent keresztet, melynek megszabaditása neki annyiba került volt, akarta megmenteni ezen uj hitetlenek kezeiből.

[1]) Chron. Arab. 113. l. — Eutychius II. köt. 280. l.

Jerusálembe sietett tehát[1]), hogy a keresztet a fővárosban biztosságba helyezze, azt Sophronius patriarkha kezéből átvette, ki az egész néppel együtt könnyekre fakadt, s utját vissza Konstántinápolyba a szárazon át vette, a császárné kiséretében, ki őt többé nem hagyta el[2]). Ez a szilárd és tettre kész lélek összeroskadt a szerencsétlenség alatt; lángesze elhomályosodott. A ninivei győző kislelkűvé lett mint egy gyermek; a tenger láttára szédülést kapott. Midőn császári városával szembe az ázsiai partra érkezett, a Hérei palotában megállapodott s ott hosszasan időzött, nem mervén igy megalázva s tönkre téve azon tömeg tekintetével találkozni, mely őt mindemellett is még mindig szerette. Midőn végre a tanács kérelmére elhatározta hogy haza megy, a Bosporuson hajóhidat kellett számára veretni, melynek pallója homokkal behintve szekérúthoz hasonlitott, s oldalai zöld galyakkal és lombokkal megrakva mintegy két roppant sövényt képeztek, melyek a kilátást a hullámokra elzárták. Igy tért vissza Heraklius árnyéka Konstántinápolyba[3]).

---

[1]) Venerandis lignis Hierosolyma asportatis, Constantinopolim recessit. Theophanes, Chronogr. 280. l.

[2]) Cedrenus I. köt. 426. l. — Hist. Miscel l. XVIII. Muratoriusnál I. köt. 2. rész 133. l.

[3]) Praefectus urbis multis in unum coactis navibus et invicem alligatis, freto velut pontem injungit, ac ramis arborum et foliis utrinque latera praetendit. Nicephorus 18. l.

IV. FEJEZET.

Heraklius politikája az avarokkal szemben; Hunnia bel ügyei. — A szlávok lázadása; egy Samo nevü frank kereskedő csatára vezeti őket; a szlávok királyukká választják. — Heraklius szövetkezik vele. — Samo alattvalói egy frank kereskedő karaván̄t megtámadnak. — Dagobert elégtételt követel; követe Sicharius ostobáúl viseli magát. — A karinthiai vendek győzedelme a frankokon Vogastiburgnál. — Az avar khán halála, Kubrát bolgár király követelése, hogy ő legyen utódjává; az avarok és bolgárok meghasonlása. — Kubrát szövetkezést sürget a rómaiaknál. — Heraklius szláv gyarmatokat szállit a Dunától délre. — A horvát és szerb királyságok alapitása. — A rómaiakkal szomszéd avarok oda haza túlzó fényüzésbe merülnek. — Krum bolgár király tanulságos meséje. — A második hún birodalom hanyatlása; utolsó viszonyai a longobárd királyokkal.

639—662.

Heraklius lángesze, mely a háborúra nézve megtört, nem volt megtörve a politikára nézve. A birodalom helyzete nem engedvén többé fegyverrel lépni föl az avarok ellen, hogy legutóbbi hitszegéseiket megtorolja, vagy ujabb hitszegéseiket megelőzze, Herakliusnak a politikában kellett eszközöket keresni arra, hogy őket féken tartsa. Közzéjök és maga közzé a Duna partjain korlátot emelt az ő felsőségi tekintélye alatt független kis államokból, melyek Thraciát és Konstántinápolyt éjszak felől a berohanásoktól fedezték. Politikájának ezen teremtményei, melyek tartósabbak lettek mint hóditásai, maig is fönállanak a horvát és szerb szláv fejedelemségekben, melyeket ő szervezett, és a hún-szláv Bolgárországban,

melynek ő csak alapját vetette meg. Ezek Heraklius telepitvényei, melyek arra voltak rendeltetve, hogy a keleti római birodalom fővárosát fedezzék, melyek mai napig is oltalmazzák e megbukott királynét, s tőlök függ nagy részben Görögország sorsa is. Történelmök több tekintetből érdekli Európát, s nem fogok tárgyamtól eltérni, ha legalább rövideden előadom azon körülményeket, melyek a telepitést megelőzték vagy követték.

Láthattuk a föntebbi elbeszélésekben, mily irtóztató kegyetlenül bántak az avarok alattvalóikkal s különösen a szlávokkal, kiken kényökre követtek el minden elnyomást, a mit csak az emberiség megvetése, a hatalom őrjöngése és a kicsapongás világra hozhatott. A háborúban, a hún nemzetek ezen embervadászatában, a szláv a hún kutyája volt; ő volt a ki szétszáguldozott, a ki kikémlelte s körülkeritette az ellenséget[1]). Ütközet idején az első sorba állitva ismét ő volt, a ki a rohamot fölfogta s erejét megtörte, míg az avarok a tartalékot képezték. Ha győzött, az avar maga szedte a zsákmányt; ha legyőzték vagy visszaverték, az avar láncsával kergette vissza a csatába, s kényszeritette hogy tovább verekedjék, vagy leölte. A szláv, a háborúban való ily válságos állásáért kapta a pannoniaiaktól a Bifulcus[2]) azaz „elől hátul hajtott“ vagy Bifurcus, azaz „két karó közzé szorult“ gúnynevet. Azonban a csatatéri szenvedéseit sokkal fölülmulta az a lealacsonyitás és kinzás, melylyel béke idején bántak vele. Midőn az avarok téli szállásra valamely vend vagy szlovén faluba mentek, korlátlan kényurak gyanánt viselték ott mago-

---

[1]) Chunni pro castris adunato stabant exercitu: Winidi vero pugnabant. Fredegarius, Chron. 48. fej.

[2]) Winidi Bifulci. Fredegarius e. h. — Unde dicti Bifulci eo quod duplici in congressione certaminis vestita praelia facientes Chunnos praecederent. Paulus Diaconus IV. könyv 40. fej.

kat: a szlávot kiverték házából; neje s leánya gazdái kényének szolgált, nyáját s gabonáját fölemésztették, s mind ezen fölül sulyos adót fizetett a khánnak a legnagyobb büntetések terhe alatt[1]). A szláv zúgolódás nélkül türte nyomorúságát vagy legalább nem lázadt föl; azonban a határtalan lealacsonyitás maga hozta meg e nyomor orvosságát. A húnoknak a vend nőkkel való önkénytes vagy erőszakos vegyüléséből egy korcs faj állott elő, mely apái szilajságát és büszkeségét örökölte s végre igen számossá növekedett. Minthogy az avarok ezekkel is ugy akartak bánni, mint a többi szlávokkal, nem tekintve hogy tulajdon vérökből valók voltak, e korcsok fegyvert ragadtak, kiüzték házaikból az avarokat és megtagadták az adót a khánnak[2]). Példájok által buzdittatva, a tiszta szlávok is ugyanezt tették, s a menynyi vend törzs volt a bajor földtől keletre, Karinthia völgyeiben, mind elszakadt az avar birodalomtól.

Ez eddig jól ment; de miután a vendek föllázadtak, nem tudták többé, mitévők legyenek; nem volt fegyverök, nem volt alkalmas vezérök, ki őket begyakorolja és vezesse: a véletlen mind ezt szolgáltatott számukra. A karinthiai vendeket időről időre meglátogatta egy Samo nevezetü kereskedő, ki hozzájok lovak s öszvérek hátán nyugoti árúkat hordott[3]); ez az ember frank vérből származott, Sens-ban Galliában született, katonaviselt ember volt. Épen a legjobb időben érkezett; látván hogy barátjai a vendek zavarban vannak, készséggel ajánlkozott szolgálatukra. Elsőben is minden fegyvert, a mi árúi közt volt, kiosztott közöttök, azután megtani-

[1]) Chunni ad hiemandum annis singulis in Sclavos venientes uxores et filias eorum stratu sumebant; tributa super alias oppressiones eis solvebant. Fredegarius Chron. 48. fej.

[2]) Non sufferentes malitiam ferre . . . coeperunt rebellare. U. ő. u. o.

[3]) Homo, nomine Samo, natione Francus, negotians . . . Ugyanő u. o.

totta őket fegyvert gyártani, a fegyverrel bánni, csapatokban menni, előrenyomulni s visszahuzódni, csatarendet képezni. Az avarok e közben nem voltak több elővigyázattal, mint a mennyivel rendesen szoktak lenni oly ellenségeik irányában, kik csupán korbácsaik előtt is reszketni szoktak: Samo azonban ujonczaival megtámadta, megverte s visszavonulásra kényszeritette őket. Az avarok nagyobb erővel tértek vissza, de ujra verességet vallottak. A vendek részére e szerencsés sikert Samo döntötte el óvatosságával és rettenthetetlenségével. Örvendve hogy régi katonai pályájára visszaléphetett, egészen elfelejtkezett kereskedéséről, midőn a vendek, kik általa függetlenségre jutottak, megkinálták hogy legyen királyukká[1]). A frank kalandor nem sokáig hagyta magát kéretni; a szó teljes értelmében barbár királylyá s oly tökéletes venddé lett, hogy tizenkét nőt vett, kiktől harminczhét gyermeke született[2]), s lemondott a keresztyénségről, hogy a szlávok fehér és fekete isteneit imádja. Egyébiránt trónján nem szunnyadt el, hanem miután az avarok fölhagytak háborgatásával, ő üldözte őket a többi vendek közt, kiket lázadásra buzditott. Csakhamar valamennyi vend törzset lázas izgatottság szállotta meg, melynek lelke Samo volt, s róluk elterjedt a szlovénekre is. Heraklius kezére dolgozott ezen izgatásnak, hogy az avaroknak ártson, s szövetkezett Samoval: de kicsinyben mult, hogy a szabadság ezen csiráit az avarokénál hatalmasabb kéz, Dagobert keze, az austrasiai frankok és bajorok segélyével ki nem irtotta.

---

[1]) Cernentes utilitatem Samonis, cum super se eligunt regem. Fredegarius Chron. 48. fej.

[2]) Samo duodecim uxores ex genere Winidorum habebat, de quibus XXII filios et XV filias. Ugyanő u. o.

Az austrasiai frankok valódi vagy névszerinti függésben tartották a Thüringennel, a Szászfölddel és Noricummal szomszéd vend és szlovén törzsek elég nagy részét, sőt felsőségi jogot követeltek a karinthiai vendek fölött is. A 630-dik vagy 631-dik év táján, az általunk elbeszélt események idejében, Samo birodalmába egy frank kereskedő karaván érkezett, mely talán épen a karinthiai király régi versenytársaiból állott; e karaván megtámadták, kirabolták, s az ez alkalommal kifejlett küzdelemben több frank kereskedőt megöltek [1]). Dagobert ezért panaszt emelt s követséget küldött, mely az elrablott árukon kivül, a megölt kereskedők haláláért a frank törvények szerint járó vérdijt követelje. Az ezen küldetéssel megbizott követség feje bizonyos Sicharius, egy ügyetlen, heves és dölyfös ember volt. Samo, ki kétségtelenül igen nagy zavarban volt, hogy a rablást alattvalóinál megbüntesse, de más részről nem akart egyenesen szakitni Dagoberttel, kényelmesebbnek tartotta be nem várni a követet, mint elutasitó választ adni. Sicharius minden lehetőt megtett, hogy kihallgatást nyerjen; kért, maga járt utána, de haszontalan; a király soha sem volt látható. Mit volt mit tennie? Nem akarván válasz nélkül haza menni, a legkülönösebb cselhez folyamodott, melyet valaha követ kigondolt: szláv öltözetet vásárolt maga és kisérete számára, s mikor abba mindnyájan átöltöztek, megjelentek a király kapujánál, ki őket szlávoknak gondolva nehézség nélkül elfogadta [2]).

A találkozás, könnyen ki lehet találni, nem igen volt barátságos: Samo, mint kereskedő és pogány, a mint a gyermeteg iró mondja, kitől ez elbeszélést átvesz-

[1]) Negociatores Francorum interficiunt et rebus exspoliant. Gesta Dagoberti 27. fej. — Paulus Diaconus IV. könyv 40. fej. — Haimo, Gesta Franc. IV. könyv 23. fej.

[2]) Vestibus, quibus Sclavi utebantur, ne agnosceretur, indutus. Haimo c. h.

szük, megtagadott minden elégtételt, s Sicharius, mint bolond követ[1]), a megtagadásra szitkokkal felelt. Vita közben azt kiáltá Samonak, hogy ő és népe engedelmességgel tartoznak Dagobertnek. „Szivesen, válaszolá Samo, az ország melyet birunk, Dagoberté, s mi az övéi vagyunk, azzal a föltétellel, ha velünk jó barátságban akar élni.“ Erre Sicharius dühösen visszafelelé, hogy lehetetlen isten keresztyén szolgáinak kutyákkal élni barátságban[2]). „No hát jó! kiálta föl Samo egészen magán kivül, ha ti isten szolgái vagytok s mi kutyák vagyunk, engedelmet nyertünk titeket marni, mert rosz szolgák vagytok, kik uratokat szüntelen botránkoztatjátok“[3]). S ezzel Sichariust elüzte szeme elől. Megnyilt tehát a háború a karinthiai vendek és a frankok közt; három hadsereg vonult alá egymás után Austrasiából és Bavariából a szlávok völgyeibe s mind hármat megverték; azután a kereskedő lépvén föl támadólag, döntő győzedelmet nyert Wogastiburg vagy Woitsberg vára mellett a legjobb frank csapatokon. Samo e győzedelem következtében olyan királylyá lett, kivel Heraklius szégyen nélkül szövetkezhetett, s a karinthiai vend nép a római birodalomnak a Fel-Dunához nyomult előőrsévé vált.

Mig ezek Hunniától nyugotra történtek, az avarok oktalan kegyetlensége kelet felől nem kevesbbé félelmetes ellenségeket támasztott ellenök. A kh̀án, ki oly gyülöletesen megbélyegezte magát a római birodalom

[1]) Sicut stultus legatus. Fredegarius Chron. 48. fej.

[2]) Non est possibile ut christiani, Dei servi, cum canibus amicitias conlocare possint. Gesta Dagoberti 27. fej.

[3]) Si vos estis servi Dei, et nos sumus Dei canes, dum vos assidue contra ipsum agitis, nos permissum accepimus vos morsibus lacerare. Fredegarius, Chron. 48. fej. — Gesta Dagoberti 27. fej. — Haimo IV. könyv 23. fej.

ellen 622-ben és 626-ban elkövetett hitszegéseivel, az „istentől elátkozott khán“ mint a görög irók nevezték[1]), épen ezen 630-dik évben, a szlávok fölkelése korában, meghalt. A bolgárok az avarokat mindig inkább atyafiak mint alattvalók gyanánt szolgálták; csakugyan vissza is utasitották az alattvaló czimet, s a szövetséges czimet követelték. Ez a követelés annál igazságosabbnak látszott, minthogy nem csak hogy hún fajták mint az avarok, hanem hatalmasok is voltak, a mennyiben királyuknak Kubrát- vagy Kuvrátnak[2]), ki a Volga mellett Bulgárist, a nemzet székhelyét elfoglalta, magának is számos vazallja volt mind Ázsiában mind Európában, s a mennyiben a pontusi sikságon s egész Pannoniáig terülő nevezetes bolgár gyarmatok helyzetöknél fogva a tulajdonkép ugynevezett avar terület kiegészitő részét képezték. A bolgárok ez okoknál fogva azt kivánták, hogy a birodalom fejét ezentúl fölváltva közzülök és az avarok közzül válaszszák, és hogy most mindjárt a jelenlegi ürességgel a fejedelemség rájok szálljon[3]). A megvetés, melylyel e követelést az avarok fogadták, elkeseritette Kuvrát alattvalóit, kik dunai gyarmataikban fegyvert ragadtak, de legyőzettek.

A pannoniai bolgárok közzül tizezeren készebbek voltak kibujdosni mint sem e járom alá adják magokat, s az austrasiai frankoknál kerestek menedéket[4]). Ez

---

[1]) Abominandus Chaganus, Deo invisus, odiosus, *Πανάθεος Χαγάνος, ὀνομαστῆς*. Chron. Paschale és egyebütt.

[2]) Cubratus, Curatus, Crobatus.

[3]) Inter Avares cognomento Hunnos et eos qui Bulgari dicuntur, magna surrexit contentio, cui deberetur regni successio; utrum ex Bulgaris orto, an ex Avarum semine procreato. Haimo, Gesta Franc. IV. könyv 24. fej.

[4]) Dagobertum expetunt regem Francorum, poscentes vacantem tellurem sibi concedi. Ugyanő u. o.

igen csekély csapat volt arra, hogy oly nagy királyság mint Austrasia tőle tarthasson, annyival inkább, minthogy e csapat nagyobb részint gyermekekből, asszonyokból és öregekből állott: azonban a bolgárok oly rosz hirben állottak, s oly keveset adtak ilyen vendégekre vagy ilyen szomszédokra, hogy Dagobert, mielőtt be bocsátotta volna őket, tanácsot akart tartani hiveivel, s a bujdosókat telelni Bajorországba utasitotta, hol házakat s élelmet rendelt számukra[1]). Hivei a tanácsban azt határozták, hogy minél hamarabb menekülniök kell ezen veszedelmes idegenektől, s Dagobert titkos parancsot adott, hogy egy éjjel mindnyájokat öldököljék le[2]). Csak hétszázan menekültek meg, kik a karinthiai vendekhez vonták magokat. Kuvrát a felelősséget ezen veszedelemért az avarokra és zsarnokságukra háritotta, és hogy bosszút kezdjen rajtok állani, követséget küldött Konstántinápolyba, a császár barátságát sürgetni. Heraklius ezen inditványozásra egy más követség küldésével felelt, mely a bolgár királynak patriciusi czimet vitt, mi őt római tiszti rangra emelte. Az avar birodalmat e szerint keletről Kuvrát hatalma korlátozta, mint délnyugot felől a Samóé.

Ez még csak előzmény volt Heraklius politikai terveihez. A császár értekezésbe bocsátkozott a vendek és szlovénok egyik szövetségével, mely a Kárpátok éjszaki oldalán a felső Oder és Visztula partjain lakott, a khrobátok, khorvátok vagy horvátok szövetségével, kiknek neve hegyi lakosokat jelent[3]), s fölajánlotta

[1]) Cum amicis deliberat, quid de eis agendum sit. Haimo, Gesta Franc. IV. könyv 24. fej.

[2]) Sapienti consilio Francorum rex Bajuvariis jubet, ut Bulgares illos, cum uxoribus et liberis, unusquisque unumquemque in domo sua in una nocte interficeret. Gesta Dagoberti 28. fej.

[3]) *Χρωβάτοι*. Chrobates, Chrebet, Cherwati, Horwath.

részökre, ha a Dunától délre ki akarnak vándorolni, az avarok által bitorolt földek egy részét. A szövetség egyik leghatalmasabb törzse rá hagyta magát beszéltetni, s öt testvér, Klukas, Lobel, Kosentzes, Muklo és Khrovát, és két hugok, Tuga és Buga vezérlete alatt megindult: Heraklius Dalmatiára zúditotta őket[1]). Az avarok, ezen tartománynak hatvan év óta urai, azt csak nem pusztává tették, s Salona, mely egykor fényéről oly hires volt, kezeik alatt romhalmazzá lett. A császár Dalmatiát a horvátoknak engedvén, dolgot adott nekik, hogy azt meghóditsák, s csak ugyan nagy fáradsággal s hosszas idő alatt értek czéljokhoz. Az avar nemzet némi maradványainak azonban sikerült magokat a tartományban imitt amott föntartani[2]).

A dalmát területnek a horvátok számára átengedett része az Ádriai öböl hosszában Istria hegyeitől a Zettina folyóig, mely a Narentától éjszakra szakad ezen tengerbe, és befelé a szárazon, nyugottól keletre, azon vidékek határáig terjedt, melyeket később a szerbek foglaltak el. A horvátok a birodalom fölségi uralmát elismerve, s hozzá a szövetséges nemzeteknél szokásos viszonyokkal csatolva, megtartották saját törvényeiket, s tulajdon főnökeik kormánya alatt éltek, kik zsupán czimet viseltek[3]). A római birodalom, megtelepedésök

---

[1]) Una generatio, nempe quinque fratres, Clucas, Lobelus, Cosentzes, Muchlo, Chrobatus, duaeque sorores Tuga et Buga, una cum suis populis in Dalmatiam venit. Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio 30. fej.

[2]) Bello per annos aliquot inter eos gesto vicerunt Chrobati, Avarumque alios quidem interfecerunt, alios vero parere sibi coegerunt, atque ex illo tempore a Chrobatis possessa haec regio fuit, suntque etiam nunc in Chrobatia Avarum reliquiae et Avares esse cognoscuntur. Constantinus Porphyrogenitus, De administr. imp. 30. fej.

[3]) *Ζουπάνος*. Constantinus Porphyrogenitus e szónak „öreg“ értelmet látszik tulajdonitni, mondván: *Ἄρχοντας . . . ταῦτα τὰ ἔθνη μὴ*

következtében oly ellenséges és vad nép helyett mint az avarok voltak, munkás, vitéz és hű népre tett szert: de nem volt elég ezen népet anyagi kötelékekkel csatolni a birodalomhoz; Heraklius szorosabban akarta őket azzal egyesitni a hit és vallás egyformasága által. Fölkérte a pápát hogy küldjön hozzájok püspököket és papokat, kik oktassák és megkereszteljék őket. Azt beszélik, hogy a pápa megkeresztelkedésök alkalmával megeskette őket, hogy soha sem támadják meg mások birodalmát és békében élnek minden szomszédaikkal, maga részéről Isten és Szent Péter apostol segélyét igérvén nekik, ha igazságtalanúl támadnák meg őket. Ez az éggel való szerződés, ez az oraculum, mint a görög iró nevezi[1]), ki ezen adatot szolgáltatja, csudálatosan segitette őket a birodalommal való földi szerződések megtartásában. Az uj Croatiát (Horváthországot) az anyaországtól, a Kárpáthi Croatiától „megkeresztelt“ névvel különböztették meg; a másikat a rómaiak „keresztteletlen“ Croatiának, a szlávok pedig Belo-Khrobatiának hivták, mi Fejér- vagy Nagy-Croatiát jelent[2]).

Dalmatia átengedése a horvátok részére jó csalétek volt a többi szláv népeknek; az Elbe partjairól a törzsek tekintélyes tömege jött mozgásba, hogy Heraklius fölhivását kövesse: ezek a törzsek a srpek szövetségéhez

---

ἔχει, πλὴν ζουπάνους γέροντας. De adm. imp. 30. fej. — Magyarország történelmében gyakran van szó zsupánokról vagy vénekről, seniores.

[1]) Constantinus Porphyrogenitus c. h.

[2]) Belo-Chrobati, id est Albi-Chrobati. — Magna Chrobatia, non baptisata et alba. Constantinus Porphyr. De adm. imp. 30, 31, 32. fej. — Beli szlávul és bielo oroszúl valósággal fejéret, beli vagy veli pedig nagy-ot jelent. Lucius, De regno Dalm. I. könyv II. fej. 45. l. — Lásd S. Martin jegyzetét, Lebeau kiad. XI. köt. 35. lapon.

tartoztak, kiket a görögök serbl-eknek neveztek[1]), mi pedig szerbeknek hivunk. Ez a szövetség a Lausitz és Meissen vidékein elterjedt vend törzsekből volt alakulva, melyek még a közép korban is sorb, vagy sorab néven voltak ismeretesek. Épen ekkor két testvérre szállott az ezen törzsek fölötti fejedelmi hatalom; az egyik maga mellé vévén a nép felét, kivándorolt velek. Heraklius Felső-Moesiát, Daciát és Dardaniát engedte át neki[2]); azonban a szerb fejedelem nem elégedvén meg tartományával, melyet vagy igen középszerűnek vagy nagyon közel szomszédnak tartott az avar Pannoniával, újra átkelt a Száván és Dráván, hogy hazájába visszavonuljon. Ut közben mindazáltal megváltoztatta szándékát, s a Duna mellett parancsnokló római tiszthez folyamodott, hogy a császártól bocsánatot s egyszersmind nagyobb kiterjedésű tartományt nyerjen[3]). Heraklius, meg akarván tartani e kivándorlókat, ahhoz, a mit előbb átengedett, hozzá csatolta azt a dél felé eső vidéket, mely a Macedoniát környező hegyektől Dyrrachiumig és Epirus közepéig terült. Igy alakult Szerb- és Bosnyákország. A szövetséges szerbek alkotmánya sokat hasonlitott a horvátokéhoz; megtartották saját fejedelmeiket Byzant felsősége alatt és keresztyénekké lettek. Az ő vallásos oktatójok is Róma volt, de a hitszakadás

[1]) Constantinus Porphyrogenitus, De admin. imperio 32. fej. ὁι Σέρβλοι néven nevezi őket; a közép kori latin iróknál Serbi, Sorbi, Sorabi, Servii néven vannak emlegetve.

[2]) Principatu autem Serbliae a patre ad duos fratres devoluto, alter sumpta populi parte dimidia, ad Romanorum imperatorem Heraclium confugit; qui ei excepto locum ad inhabitandum dedit in Thessaloniae themate. Constantinus Porphyrog. e. h. 32. fej.

[3]) Sed cum trajecissent Danubium, poenitentia ducti per praetorem, qui tunc temporis Belegradum administrabat, ab Heraclio imperatore petierunt, ut aliam sibi terram ad inhabitandum assignare vellet. Constantinus Porphyrog. e. h.

után a görög egyházhoz csatlakoztak. Az Al-Duna mentének is akadtak megszállói, kik a legnagyobb hihetőség szerint a keleti szlávok ágából költöztek oda. Ezek közzül való volt az a hét kis csoport, melyek a Duna zuhatagjaitól délre a folyó hosszában telepedtek le, melyeket Hét nemzetnek neveztek, és a szeverin vagy szever szlávok, kik a Haemus aljában Várnától kissé délre kaptak lakást. Ettől fogva két Serviát, valamint két Croatiát számitottak Európában: egyik volt a megkeresztelkedett és római Servia, a másik az anyahon, melyet a szlávok Fejér-Serviának vagy Nagy-Serviának híttak.

Heraklius a bolgárokat a nélkül csatolta a birodalomhoz, hogy területére bebocsátotta volna: de tudtak ők osztán halála után ott magoknak helyet csinálni. A hű király Kuvrát öt fiút hagyván maga után, kik nem lévén oly bölcsek mint atyjok, királyságát magok közt fölosztották, ezek egyike Asparukh törzseivel együtt a Duna torkolatai közelébe, egy felől roppant mocsárok más felől meredek sziklák által környezett területre, telepedett[1]). Itt magát mint valami erősségben elsánczolván, keletre az avarokkal, délre a rómaiakkal czivódott, kik iránt nem volt oly jó indulattal mint atyja. Végre átkelt a Dunán, elfoglalta Várnát s nagy államot alapitott, mely ma is Bolgárország nevet visel. Jóllehet a bolgárok sem oly hódolók mint a szerbek, sem oly hűségesek nem voltak mint a horvátok, a birodalom mégis megfért velök. A tartományt a szever szlávok és a hét nemzet telepei által egy részben már elfoglalva találván

---

[1]) Tertius cui Asparuch nomen, superatis Danastro et Danapri fluminibus, ad Onclum amnem profectus, tutum et inexpugnabilem ex utraque parte locum conjectatus, sedem et habitationem mediam habere constituit. Theophanes, Chronogr. 298. l.

fölvették őket kebelökbe. Befogadták hasonlóan az ant és szlovén kivándorlók mind azon csoportjait, melyeket a szláv föld hozzájok küldött, ugy hogy országuk félig bolgár félig szláv lett, sőt még idővel szláv nyelv és szláv szokások kerültek benne fölül. Az elegyülést, de csak később, a keresztyénség fejezte be.

Ezen telepitvények, melyek a Duna mellett élő korlát gyanánt emelkedtek az avar birodalommal szemben s tőle oldalvást, azt mintegy börtönben tartották oda haza s arra kényszeritették, hogy ártalmas tevékenységét maga ellen forditsa. Ez ezen államra nézve, mely a háborún kivül más foglalkozást nem űzött, a gyors fölbomlás korszakát idézte elő; a belviszály minden bajai egyszerre támadták meg, s a keresztyénség és a polgárisultság világánál meg nem tisztult római erkölcsök utánzása megkezdte rontani és gyengiteni. A 630-dik év után nincs többé emlékezet az avar népről a keleti birodalom történelmében s Attila utódjai nem szerepelnek többé Konstántin utódjai mellett; ujabb nyugoti háborúknak kellett a történelem szinpadára visszavezetni az avar khánokat és népöket. A görög irók a húnok ezen fiai elpuhulásának egyik legvilágosabb bizonyságául hozzák föl, hogy a VII-dik században nemzeti öltözetöket elvetették, hogy, a pannoniaiak stoláit vagy is uszályos lepleit[1]) fogadják el legalább polgári öltözetül. Arabia illatszerei, India fűszerei, elefántcsont, selyem s gyöngyök életszükségeik egyikévé váltak, s hogy ezt kielégithessék, visszaszolgáltatták a római birodalomnak azon kincseket, melyeket egykor onnan raboltak. Szüntelen növekedő otromba fényüzésök jelzi kivülről hanyatlásukat, belőlről gyógyithatatlan fékely emészti őket s nem engedi soha visszanyerniök régi erélyöket.

---

[1]) Suidas a Bulgari szó alatt.

Erre nézve azt beszélik, hogy miután az avar birodalom Nagy Károly hatalmas keze alatt végképen összeomlott, a bolgár király, ki maga is közremunkált a hún birodalom lerombolására, a hires Krumn vagy Krem, ki előtt 814-ben Konstántinápoly reszketett, egyszer azt a kérdést tette föl magának, mely okok idézhették legfőképen elő ezen hajdan oly félelmetes nemzet fölbomlását, melyet az eredet közös volta csatolt az ő népéhez. Bölcselmi kutatásaiba elmerülve, a táborában foglyokúl őrzött avarok közzül kiválogattatta mind azokat, a kiket legbölcsebbeknek és legtapasztaltabbaknak tartottak, hogy velök elmélkedése tárgyáról tanakodjék. Négy vén embert vezettek elébe, kiknek e kérdést tevé föl: „Mely okoknak kell tulajdonitni fejedelmetek és nemzetetek bukását?“ [1]). A foglyok egyike, ki köztök legnagyobb tekintélyűnek látszott, igy válaszola: „Óh király! annak sok és különféle oka van. Legelsőben a rágalom, mely khánunktól a hű és igaz tanácsosokat eltávolitván a kormányt gaz kezekre juttatta. Azután jön a birák romlottsága; a kiknek ugyanis az volt volna tisztjök, hogy a népnek igazságot szolgáltassanak, a képmutatókkal és tolvajokkal czimboráltak [2]); továbbá a bor bősége részegeskedést szült [3]): az avarok, midőn testöket elgyengitették, egyszersmind eszöket is elvesztették. Utóljára jött a kereskedésen való kapás, hogy romlásunkat teljessé tegye: az avarok kalmárokká lettek, egyik csalta a másikat s a testvér testvérét is áruba bocsátotta [4]). Ezek voltak, uram, szerencsétlenségünk siralmas forrásai.“ A történet-

---

[1]) Captivos Cremus interrogavit: unde putatis vestrum ducem et totam gentem periisse? Svidas az Abares és Bulgari szó alatt.

[2]) Injusti homines et fures judicum socii facti sunt. Ugyanő u. o.

[3]) Deinde ebrietas . . . Ugyanő u. o.

[4]) Deinde negotiatio, omnes enim facti sunt mercatores, et alios alii deceperunt. Ugyanő u. o.

irás azt veti utána, hogy Krumn e föllepleződéseken megdöbbenve s a bolgárokért maga is aggódva, következő törvényeket hirdetett ki, melyeket, mint mondják, a nemzet közgyülésével helybehagyatott: „1-ször. Hogy minden szőlőt vágjanak ki Bolgárország egész területén. 2-szor. Hogy minden koldusnak adjanak annyit a miből megélhessen, és ha ujra koldus állapotban találják, adják el mint rabszolgát. 3-szor. Hogy minden bolgárt, a ki a másikat bevádolja, mind addig vason tartsanak, mig állitását be nem bizonyitandja; a hamis vádló feje vesztésével, a tolvaj mind két lába eltörésével lakoljon.“ Ezen törvények azok, melyeket Svidas tanubizonyságára némely történetirók komolyan Krumn király rendeleteinek neveznek; én tanácsosabbnak hiszem mind ebben nem látni egyebet, mint azon tanulságos mesék egyikét, melyekbe szeretik a keletiek burkolni az erkölcsi oktatásokat az egyének, és a tanácsokat a népek számára.

A történelem 662-ben ugy tünteti föl az avarokat, mint a kiket ekkor egy véletlen esemény a longobárd királyság zavaraiba sodort, hogy ott olyan szerepet játszanak, melyhez nem voltak szokva. Grimoald beneventi herczeg a longobárd király Pertarid trónját, kit alattvalói egy része elárult, megdöntötte, s ennek alig volt ideje Milanóból menekülni, nejét Rodelindát és fiját Humbertet ellensége hatalmába hagyva. Az Alpokon álöltönyben nagy bajjal átkelvén, menedéket kérni az avarok khánjához ment, ki szivesen fogadta. Itt élt számkivetésben két esztendeig, mikor Grimoald, ki magát királylyá kiáltatta volt, s kit egy versenytárs nyugtalanitott, titkon megizente az avar khánnak, hogy lehetetlen tovább a békesség közöttök, ha Pertaridot magánál tartja [1]). Bi-

[1]) Mandavit, ut si Pertaridum in suo regno detineret, pacem, quam cum Langobardis et secum habuerat, habere non posset. Paulus Diaconus, V. könyv 1. fej.

zonyos idő multával, a meddig ugy látszik az alkudozások húzodtak, Pertarid egyszerre eltünt; később megtudták hogy Paviába ment, magát Grimoald kegyelmére megadni. Kárhoztató riadás tört ki ekkor a khán, ezen embertelen gazda ellen, ki, mint mondák, közvetve kiszolgáltatta Grimoáldot, megvonva tőle azon egyetlen egy menedéket, mely életét biztosithatta; nem sokat törődtek vele, hogy a tényeknek utána járjanak, mert az avar név a hitetlenségi vádat az egész világ szeme előtt igazolta. Pedig egészen ellenkezőleg történt a dolog, mint tudjuk maga Pertarid szájából, kinek Grimoáld életét meghagyta, s ki bujdosó állapotjában sehol annyi biztosságot nem talált mint az avaroknál. Ám lássuk, mint nyilatkozott ő ez ügyre nézve vénségében, midőn egyik barátjával bizodalmasan csevegett s talán kedve telt szembe állitni bizonyos keresztyének hűségét azzal a hűséggel, melyet egykor iránta ezek a dunamelléki pogányok mutattak volt. „Fijatal koromban, mondá, midőn trónomról elűzve, hazámból számkivetve, bujdostam, egy pogány királynál találtam menedéket, ki a húnokat kormányozta. Ez a király megesküdt nekem azon bálványra, melyet imádott, hogy soha el nem árúl sem ki nem szolgáltat üldözőmnek [1]). Nem sokára országába küldöttek érkeztek ellenségemtől; egy egész véka aranyat igértek neki, ha megöl, vagy visszaküld hozzájok, hogy megöljenek. — Óh nem, felelé gazdám, adott szavamra isteneimet hivtam tanubizonyságúl, rögtön vágják el életem fonalát, ha megteszem a mit kivántok [2]).“ Ekkor

[1]) Fui aliquando in die juventutis meae exul de patria expulsus, sub pagano quodam rege Hunnorum degens, qui iniit mecum foedus in deo suo idolo, ut nunquam me inimicis meis prodidisset, vel dedisset. Eddius, Vita Wilfridi Eborac. Episcopi, Mabillonnál Acta Sanctorum Ordinis S. Benedicti 27. fej.

[2]) Dii mihi vitam succidant, si hoc piaculum facio, irritans pactum deorum meorum. Ugyanő u. o.

történt osztán, hogy Pertarid, kölcsönös nemeslelküséget követve el, a khán tudta nélkül megszökött Hunniából és maga ajánlotta föl fejét Grimoaldnak. Ez volt a valóság, a mint az bizonyitotta, a ki legjobban tudta, de ez oly hihetetlennek tetszett, hogy az egész világ nem akarta hinni, s az egykorú történetirók ragaszkodtak ahhoz, hogy ugy fessék az avar khánt, mint gyávát s hitszegőt, ki vendégét elárulta.

Nyolcz évvel később, tökéletes egyetértésben találjuk az avarokat ugyanezen Grimoalddal, ugy hogy a longobárd király bajba keveredvén a friauli herczeggel Lupussal, ki használva az ő alsó italiai zavarait, ellene föllázadt, teljes bizodalommal bátorkodhatott barátjához a khánhoz folyamodni: kérte, hogy keljen át derék hadsereggel az Alpokon engedetlen alattvalóját kötelességére visszavezetni. A khán nem kérette magát kétszer s leszállott a hegyekről két hadtestre osztott csapataival, melyek elsejét maga vezérelte. Közeledtére a herczeg hadai siettek az Adriai öböl mellett egy eléggé erős helybe zárkózni, melyet akkor Fluviusnak neveztek[1]) s az olaszok ma Fiumének hivnak. A khán habozás nélkül oda ment s a maga hadosztályával megtámadta őket. Az összecsapás heves s a viadal oly megátalkodott volt, hogy, ha igaz a mit a történetirók beszélnek, három egész nap tartott. Az első nap szerintök Lupus került fölül, ugy hogy veszteséget is alig vallott; a második nap fölül tudta magát tartani, de halottakat és sebesülteket hagyott a csatatéren; harmad nap a két sereg ugy vált el egymástól, hogy egyik sem mondhatta magát győztesnek. Negyed nap azonban, a friauliak a mint

[1]) Veniente Chagano in locum qui Fluvius dicitur, per tres dies Lupus dux cum Forojulianis adversus Chagani exercitum conflixit. Prima die . . . Paulus Diaconus V. könyv 20. fej.

észrevették, hogy a környékbeli halmok uj ellenséges csapatokkal vannak boritva (ezek a húnok akkor érkező második hadosztályából valók voltak) megrémültek s táborukat oda hagyták. Futásuk oly nyakrafőre történt, hogy sebesültjeiket és halottjaikat sem vitték magokkal; ez utóbbiak közt volt herczegök is, kinek teste a húnok birtokában maradt. Ez az egész hatalmas hadsereg egy pillanat alatt elszóródott a keritett városokba és várakba, a nyilt térséget védelem nélkül hagyva s minden pusztitásnak kitéve. Az avarok használták az alkalmat rabolni s bőszülten rombolni: fölgyujtották a gabonát, kivágták a fákat, lerombolták a házakat, s ha meg nem ölték, rabságba hurczolták a lakosokat[1]). Ha rájok hagyták volna, borzasztó pusztává változtatták volna ezt a szép tartományt Friault, Lombardia gyöngyét.

Grimoald e közben Beneventből visszatérvén, Paviából követséget küldött a khánhoz, mely által szolgálatát szépen megköszönvén fölszólitotta, hogy inkább térjen haza, mint sem egy longobárd tartományt, a mint kezdte, tönkre tegyen. „Ez a föld enyém, válaszolá hidegen a barbár, kardom élével nyertem, s egy élő léleknek sem engedem.“[2]). Meg kellett haladék nélkül harczolni, vagy Friaul elvesztésébe bele nyugodni; s Grimoáld, bár alig volt serege, mert hadai nagyobb részt még déli Italiában voltak, nem habozott táborba szállani. Gyors megjelenése megdöbbentette az ellenséget, mely nem várta ily hamar; s a mint tábora fölállitásához fogott, két békekövet vagy is inkább két kém érkezett hozzá, kik egyezkedési aján-

---

[1]) Per omnes eorum fines discurrentes cuncta rapinis invadunt, vel supposito igne comburunt. Paulus Diaconus e. h.

[2]) Qui legatos ad Grimoaldum mittunt dicentes: Forumjulii se minime relicturos, ut quod armis propriis conquisissent. Paulus Diaconus e. h.

lattétel szine alatt haderejének kikémlelésére voltak megbizva. Grimoald nem volt tévedésben szándékuk felől, s a legszivesebb fogadást tettetve folytonosan maga mellett s szemmel tartotta őket, nem engedve egyebet látniok, mint a mit nagyon is akart előttök mutatni. Igy osztán, a mint beszélik, ugyanazon csapatokat, külömböző öltözetekben, több izben elvonultatta előttök[1]), hogy seregét két s három annyinak tettesse, mint a mennyi valósággal volt. Az avar kémek megcsalódtak, s a longobárd király ravaszsága által rá szedetve ijedtségökbe a khánt is bele rántották, ki még az nap eltávozott, a nélkül hogy meg mert volna ütközni.

[1]) Eosdem ipsos, quos habebat, diverso habitu, variisque instructos armis, ante oculos legatorum per dies aliquot, quasi novus jugiter exercitus adveniret, frequenter transire fecit. Paulus Diaconus V. könyv 21. fej.

V. FEJEZET.

Az első keresztyén hittérítések Hunniában. — Poitiersi Szent Emmerám; Szent Rupert. — Laureacum városának és Szent Rupert müvének lerombolása. — A húnokat a Comagenus hegy mögé visszaszoritják. — A frank birodalomban forradalom üt ki; uj uralkodó ház lép a Merovingek helyébe; a frank föld nagysága Nagy Károly alatt. — A frank birodalmat két ellenség fenyegeti: éjszaki Németországban a szászok, Italiában a görögök; az avarok helyzete ezek közt. — Thassilo bajor herczeg és neje Liutberg gyülölete Nagy Károly ellen. — A húnok megjelenése a paderborni országgyülésen. — A frankok megveretése a Suntal hegy mellett; négyezerötszáz szász kivégeztetése. — Witikind meghódol s megkeresztelkedik. — Thassilo az avarokkal alkudozik; a wormsi országgyülésre meghivatva nem jelenik meg. — Frank hadsereg nyomul Bajorország ellen; Thassilo hűségi esküjét megujitja s kezeseket ad. — Thassilo szövetsége a húnokkal. — Emberei elárúlván Ingelheimban törvényt tartanak fölötte s halálra itélik; Nagy Károly megkegyelmez életének; Thassilo szerzetbe lép. — A húnok leszállanak Italiába, hogy a görögökhöz csatlakozzanak; a görögök és húnok vereséget vallanak. — A húnok sereget küldenek Bajorországba s megbuknak. — Nagy Károly hadat izen nekik. — Francziaország érzelme e hirre; Nagy Károly hadjárati terve és előkészületei; Fastrade királyné Regensburgba kiséri. — A húnok földének erősségei; mik voltak a hringek vagy ringek. — Nagy Károly imákat tartat; levele Fastradehoz. — Megtámadja a Comagenus hegy melletti sánczot a Duna jobb partján, Theoderikh a Kamp mellettit a bal parton; a frankok kettős győzedelme. — Nagy-Károly a Rábáig, Theoderikh a Vágig nyomul; a Duna nagy szigetének megszállása. — Az italiai hadsereg szerencséje Pipin vezérlete alatt; az ifju király a sirmiumi félszigetbe nyomul; egy belföldi ringet bevesz és kirabol. — A frankok lovait dögvész lepi meg. — A hadjárat vége.

649—791.

A keleti római birodalom soha legkissebb gondot sem forditott az avarok megtéritésére, kik, mint tudjuk, a samanismus legdurvább babonáinak hódoltak; sőt

ellenkezőleg azt mondták, hogy sokkal jobb érintetlen hagyni, mintegy barbarságuk elleni védfalúl, azt a nevetséges és dühös pogányságot, mely őket gyűlöltekké tette s egygyel több korlátot emelt közzéjök és szomszédaik a dunamelléki keresztyén szlávok közzé. A távol nyugotról kezdett az evangelium világa Attila utódaira derűlni. Egy Emmerám nevezetű poitiersi szent pap fejében villant föl legelsőben az a gondolat, hogy megtérítésökre induljon[1]). Hogy fölfoghassuk, mennyi merészség és önfeláldozás kivántatott e tervhez, meg kell gondolnunk, hogy Hunnia tökéletesen ismeretlen volt a nyugotiak előtt, s hogy a hún név csak ördögi gonoszság és vad kegyetlenség eszméjét ébresztette bennök. Emmerám mind e mellett sem habozott hozzájok menni; némileg a vértanuság vágya is csiklandoztatván, egyszer csak búcsút mondott a Clain partjainak s a Duna felé tartott, e folyón hajóra ült s 649-ben Bajorország fővárosa Regensburg falai közzé érkezett[2]). Csak keresztűl akart menni a bajor földön, hogy minél hamarább a hún határszélre érjen; de ugy volt végezve hogy apostolsága ne ott ütközzék akadályokba és veszélyekbe, a hol azokról ábrándozott.

Bajorország akkor mély, részint vallásos részint politikai zavarok zsákmánya volt. Ezen ország örökös, de az austrasiai frankok felsősége alatt álló herczegektől kormányoztatva csak a frank kard uralma alatt fogadta el az evangeliumot, s azt utóljára is ugy tekintette, mint a mi alattvalóságának kiegészitő része. A bajorok a szerint voltak pogányok vagy keresztyének, a mint lázon-

---

[1]) Emerammus ortus Pictavis Aquitaniae urbe, de Avarum conversione cogitabat. Vita S. Emmerammi, Germania Sacra I. köt. 105. l.

[2]) E Gallia periculum gloriosum vitae inter Avares ponendae attraxerat . . . Ratisbonam appulit. Ugyanott.

gásban vagy békében éltek politikai uraikkal; ha megbuktak, más nap jó katholikusok lettek, de ha legkissebb kilátásuk nyilt a szabadságra, visszasiettek régi isteneikhez, a régi iratok kifejezése szerint „a szerint mint jött, most a Krisztus majd az ördög kelyhét adva kézről kézre.“ [1]) Ily lelki hangulat mellett nyugtalansággal tekintették, ha idegenek jöttek hozzájok, minden a ki Galliából jött természetesen gyanus volt előttök, s még gyanusabbá vált, ha mint Emmerám nyirott fejjel s papi öltönyben jött: az ilyet rögtön körülfogták, szemmel tartották s a körülmények szerint többé kevesbbé nyilt s többé kevesbbé tettleges ellenségeskedést mutattak iránta. Ez történt a poitiersi téritővel is. Theodon herczeg, ebben népével egy húron pendülvén, a galliai papot tárt karokkal fogadta, utazása czéljáról kikérdezte, s midőn megtudta, hogy a hunok megtéritése van szándékában, mindent elkövetett, hogy erről lebeszélje. „Isten őrizzen, mondá, hogy ily szent vállalatnak ellene szegüljek, de tudd meg, hogy az lehetetlen. Az Ensen tul fekvő vidék, a mi keleti határunk, e hajdan jól mivelt és városokkal boritott vidék, ma nem egyéb mint fenevadak lakta rengeteg és pusztaság, melyen nem lehet biztosságban átkelni, annyira földulta a háború [2]). Maradj nálunk; a bajoroknak szükségök van oktatásaidra; ők abból többet fognak okulni, mint azok az átkozott pogányok, a kiket te fölkeresni indultál. Becsüld többre, az Isten dicsőségéért, fáradalmaid bizonyos gyümölcsét a nagyon is bizonytalan aratásnál.“

Ezen szives figyelmeztetések, ezen ismételt meghivások, melyek a legőszintébb hangon látszottak mondva,

---

[1]) Patres filiis suis calicem Christi ac daemonum promiscue offerebant. Vita S. Emmerammi c. h.

[2]) Ut loca quondam cultissima silvis et bestiis horrerent, neque daretur transire volentibus iter faciendi potestas. Vita S. Emmerammi c. h.

nem győzték meg Emmerámot, ki elhatározása mellett szilárdul állott; a mellett maradt hogy megy; ekkor szivességgel halmozták el, s midőn indulni akart, csak akkor vette észre, hogy fogoly. A herczeg engedni látszott, majd ismét ellenkezett, a téritőt egy s más ürügy alatt napról napra tartóztatta; ugy hogy ez végre bátorságát vesztve megnyugodott az ég akaratjában. S mind ez nem azért történt, mintha Bajorország az ő jelenlétéből nagy hasznot huzott volna, mind azon ügyes buzgóságszinlelés mellett is, melyet előtte mindenki fitogtatott; a dologban volt valami rejtély, melynek végre nyitjára jött. A bajorok jobb szerették föntartani Hunniában a pogányokat, kik szükség esetén segithették őket, hogy egy erővel a keresztyénséget és a frankok igáját lerázzák nyakukról, mint egy gall-frank pap téritettjeit, kik mint ujdon keresztyének csakhamar Francziaország alattvalóivá válhatnak. Ez az okoskodás talán nem is volt helytelen; elég az hozzá, Theodon hajthatatlannak mutatta magát s az út Hunniába zárva maradt a fogoly előtt. Három év telt igy el; végre Emmerám kérte, hogy bajorországi apostoli munkája dijául engedjék Rómába utazni, hol, mint mondá, zarándoksági fogadását kell teljesitni. A herczeg beleegyezett s ő utnak indult; de alig haladt néhány napi járó földre, bajor utonállók lesébe jutott, kik megrohanták; Theodon herczeg Lambert nevezetű fia tulajdon kezével verte le, azt hányván szemére nagy igaztalanúl, hogy Utha nevezetű húgát[1]) megrontotta. Hijában igyekezett Theodon a gyilkosságot megtagadni, hijában itélte a gyilkost örökös számkivetésre, hijában ment az egész bajor nemességgel az áldozat koporsója előtt, melyet nagy pompával vittek Regensburgba, nem moshatta le magáról a gyanut, hogy

[1]) Uta, Ota, Oda.

a csapást ő maga intézte. Czélját azonban minden esetre elérte, az avarok megtéritése bizonytalan időre el volt halasztva.

Emmerám meggyilkolására, kit az egyház vértanúvá avatott, a bajoroknál hosszas polgári és vallásos fejetlenség következett, némelyek egész hévvel visszatértek a pogányságra, mások megmaradtak ugyan keresztyéneknek, de keresztyénségök pogány babonákkal és eretnekségekkel oly összevissza volt vegyitve, hogy alig lehetett rá ismerni. Az austrasiai kard több izben közbe vágott ugyan hogy rendet hozzon e zürzavarba, mindamellett is tartott az még 696-ban is, midőn másodszor lőn megkisértve a téritès a húnoknál. Rudbert vagy Rupert wormsi püspök volt ez uj téritő, ki Emmerám eszméjét ujra fölfogva, a Dunán Regensburgban szállott ki[1]), hol vértanuságot szenvedett elődje ereklyéit szemlélhette, melyek látása azonban nem rettentette vissza. Rupert a gall-frank papság azon osztályához tartozott, mely a hóditó fajból eredvén annak ösztöneit még mindig érezte magában, s az alázatosság és türelem keresztyéni erényeivel vállalkozási merészséget és parancsnoki tekintélyt egyesitett. Az egyházak békés kormányzása s a zárdai henye élet nem elégitette ki mindig e harczias fajta lelki pásztorokat; izgatottság, erdők, hegyek völgyek, hóditások kellettek nekik; s gyakran megesett, hogy szent kalandok utáni vágyaiknak engedve a püspöki arany pálczát zarándoki görcsös bottal cserélték föl. Épen ezt volt teendő Rupert is, ki azzal dicsekedett hogy ereiben a meroving királyok vére foly[2]), de a ki épen oly kevély volt vértanusága sebhelyeire; őt ugyanis egy pogány

[1]) Vita S. Rudberti Episcopi Salisburgensis. Mabillonnál Acta Sanct. Ord. Bened. — Hansiz, Germania Sacra II. köt.

[2]) Ex regali Francorum progenie ortus. Vita S. Rudberti Nro. 1.

német herczeg elfogatta s addig verette volt, hogy halott gyanánt hagyták a földön[1]). Ily ember előtt, ki nem azzal a szándékkal jött Bajorországba, hogy ott maradjon, nem egy könnyen zárhatták volna el az utat; de különben is a Heristalli Pipin által megfenyitett bajorok szelleme ekkor nyugalomra és önmegadásra hajlott. Rupert szivesen foglalkozott velök, s néhány hetet töltvén közöttök Regensburgban, segitségökre volt, hogy a keresztyénségre visszatérjenek. Minthogy nem lehetett tisztában, hogyan áll mindegyikök a hit dolgában, arra az okos gondolatra jött, hogy a herczegen kezdve mindnyájokat ujra megkeresztelje; mit papjai segitségével végre is hajtott[2]). Ekkor Bajorország irányában minden lelkiismeretbeli tartozásától szabaddá lévén, folytatá utját s a Dunán a keleti part hosszában lehajózott, a városok és várak mellett, hol szónoklatára várakozó számos népre számithatott, mindenütt kiszállván. Ily módon minden baj nélkül juthatott a Száva torkolatáig, mely Hunnia és a görög birodalom határát képezte. Itt oda hagyta hajóját, hogy az ország belsejébe hasson, s a két pannoniai tartományt egyik végétől a másikig bejárva szárazon útazzék vissza.

Visszautazása hasonlóan akadály nélkül történt. A meglepett s talán aggodalmaskodó avarok Rupertnek háboritás nélkül engedték teljesitni kegyes föladatát, s legkevesbbé sem bántak vele rosszúl: maga is azt hihette, hogy a keresztyénségnek ujdon hiveket szerzett. Miután ezen barbarok közt a keresztyén oktatást igy terjesztette, azon völgyben, melyet a Lorch folyó öntöz, a bajor terü-

---

[1]) A legenda azt mondja, hogy ez egy wormsi herczeg volt.

[2]) Ipsum et multos alios istius gentis nobiles atque ignobiles viros ad veram Christi fidem convertit, sacroque baptismate regeneravit. Vita S. Rudberti Nro 2. — Lavacro sacro retinxit. Germania Sacra II. köt. 39. l.

let határszélén megállapodott. Azon helyen, a hol ez a folyó az Ensnél kissé föntebb a Dunába szakad, akkor egy város emelkedett, melyet az irományok latin Laureacum néven emlegetnek: egyike volt ez a tartomány erősitett helyeinek, minthogy éjszakról a Duna, keletről az Ens, nyugotról és délről a Lorch medre és mocsára védelmezte. Rupert, mint valami hadvezér, e helyet hithirdetői fő hadi szállásává tette; innen terjesztette ki működését a karinthiai vendekre, merészen átkelve a Hartbergen, azaz a Kemény hegyen, hogy a szlávok vad rejtekeibe juthasson[1]). Ott, ugy látszik alázatos jámbor lelkekre talált, s miután megérte, hogy apostoli fáradozásai jutalmául az egyházak nagy számmal emelkedtek s monostorok alapultak, visszavonult Passauba, az általa fölszentelt papokra bizván müve folytatását és befejezését.

Ezek az oktatások azonban nem termettek gyümölcsöket az avarok elzárkozott lelkében; nem csak hogy általánosan megmaradt közöttök a pogányság, hanem varázslóik izgatására vad gyűlöletre gerjedtek minden ellen, a mi apostoluk Rupert téritésére emlékeztette őket. A 736-dik évben Laureacum városára ütvén ott különösen a szent helyeket dúlták; a püspököt és papjait mind bizonyosan leöldökölték volna, ha nem sikerül vala a városból menekülniök, magukkal vive futásuk közben az egyházak ékszereit és szent edényeit[2]). A vérengző szándékukban csalatkozott avarok dühe magokra az épületekre zúdult; mindent fölgyujtottak és le-

---

[1]) Pertransiens omnem Alpiarum regionem ad Carentanorum regnum pervenit . . . transcensoque monte altissimo Mons-Durus appellato, praedicavit Wandalis. Vita S. Rudberti. — Germania Sacra.

[2]) Quo se suosque hostium praedae subtraheret, cum omni sacrae supellectilis instrumento Pataviam se contulit. Germania Sacra I. köt. 121. lapon.

romboltak, egyházakat, házakat, falakat, ugy hogy egy század mulva azt sem tudták bizonyosan, hol állott egykor e szerencsétlen város: azt hitték, hogy egy Szent Lőrincz tiszteletére szentelt basilica romjaiban akadtak nyomára, melyet Rupert téritése székesegyházává tett volt[1]); töredekény fellegvára volt ez ezen oly hirtelen elenyészett telepnek.

A bajorok a húnok támadására ujabb támadásokkal feleltek. Ezek nyugoti határukúl a Dunától délfelé az Ens folyót követelték; a bajorok a határt hátrább akarták szoritni; e határt húsz esztendő alatt tizszer is elfoglalták, s a folyó szüntelen piroslott az embervértől. Végre is a bajorok kerültek fölűl. A húnoknak, kiket azon hegyszorosig visszanyomtak, mely Bécs városát nyugot felől fedezi, a Comagenus hegy és a styriai havasok azon elszakadt ága lett határukká, melyet ma Kahlenbergnek hivnak s akkor Cetiusnak neveztek. Igyekeztek ugyan időről időre visszafoglalni, a mit igazi határuknak tekintettek, de haszontalanúl; a bajor fegyverek, a frank tekintély által erősbülve, azon túl birták őket tartani, s a Comagenus hegy, mint Hunniának a német népek felőli végső állomása, németül Chunberg nevet kapott, mi annyit tesz, mint hún hegy.[2])

Mialatt az avarok egy harczos nép ellen folytatott ezen küzdelmeikben ujra megedződtek s régi erélyökből némi keveset visszaszereztek, a gall-frank birodalomban nagy forradalom ment végbe. A meroving faj, a trónon mind alább-alább sülyedvén, végre is a zárdák rejtekében, ezen sírokban hunyt el, melyeket a kor erkölcsei

---

[2]) Urbs saepius vastata tandem circa annum 737 funditus eversa, ne vestigium reliquit sui, praeter basilicam sancti Laurentii M. quam olim archiepiscopalem putant, intra moenia sitam. Hansiz, Germ. Sacra I. köt. 5. l.

[2]) Hansiz, Germania Sacra I. köt. 5. l. és II. köt. 71. l.

az uralkodni képtelen fejedelmeknek és a bukott királyságoknak nyitottak. Az austrasiai palotagrófok hősies ága a frank birodalom fölötti tettleges uralomról Kis Pipin királylyá kiáltatása és megkoronáztatása által törvényes uralomra emelkedett, s ezen birodalom, gyarapodásában némileg ez egyetlen család sorsát követve, azzal együtt gyarapodott, s Heristalli Pipinről Martell Károlyra s Martell Károlyról Kis Pipinre szállva folyvást növekedett. Midőn ez utóbbi 768-ban elhalt, fia Nagy Károly már a keresztyénség legnagyobb uralkodója volt. Ő volt az, ki Francziaország nagyságát és háza virágzását tetőpontra emelte. A 780-dik év táján birodalma hosszában az Ebrotól a Visztuláig, széltében az oczeántól az Adriai tengerig és a Bálti tengertől a csehországi hegyekig terjedt, magába foglalva éjszaki Spanyolországot, a régi római Galliát, csaknem az egész Italiát, Friault, Karinthiát, Thuringiát, a bajor és szász földet s a határos szláv tartományokat mind a bálti tenger mind a Szudeth hegység körül. E roppant terület lakói vagy egyenes alattvalói voltak a frankoknak s be voltak a tulajdonképeni frank területbe kebelezve, vagy mint hódolt népek külön főnökeik által kormányozva frank felsőség alatt állottak, ugy hogy Hunnia bármily félre esett is Európa keleti részén, kétszeresen szomszédságába jutott a frank birodalomnak, egyik felől Bavaria és Thuringia, másik felől Italia és a hozzá tartozó Friaul által.

Nagy Károly e pillanatban elhallgattatta valamenynyi ellenségét, kettőt kivéve (kik az igaz e névhez méltók voltak) t. i. a szászokat, kik mint félig meddig meghóditott alattvalók időről időre föllázadtak, és a keleti római vagy, mint közönségesebben hivták, görög birodalmat, mely részint háború részint s többnyire cselszövés által igyekezett Italiában visszaszerezni azon területet és jogokat, melyeket elvesztett volt. Ezek örökös

izgalomra szolgáltattak okot a frank birodalom két végén. Akkor Saxonia név alatt a mai Németországot értették széltében a Német tengertől a csehországi hegyekig és hosszában a Bálti tengertől a Rajnáig, nem azért, mintha a szász faj törzsei lakták volna egészen e tartományt, hanem mivel ők voltak rajta az urak, s ők egyesitettek csaknem valamennyi éjszaki német népet sőt több szláv népet is egy szövetségbe, melynek lelkét ők képezték, s melyet a frankok elleni gyűlöletök mellett szakadatlan erőfeszitéseikben is részesekké tettek, hogy a frank jármot lerázzák. A szász szövetséget nyugotról és az oczeán hosszában a kis friz nemzet, éjszakról s a Bálti tenger hosszában a dánok, s keleten a felső Elbe mellékén lakó sorab és vend törzsek fedezték, melyek, bár név szerint nem voltak is a szövetség tagjai, azzal mégis egy kézre dolgoztak, s ha szüksége volt rá, fegyverrel is támogatták. Még inkább kelet felé Bavaria, Francziaország vazallja, de sokáig nyakaskodó vazallja, határozatlanúl ingadozott, a szerint a mint a háború jobbra vagy balra fordult, míg a frank birodalom kiegészitő részét képező Thuringia alattomban még mindig forrongott urai kezei alatt. A szászokat, kik a barbár és pogány Germania dandárát képezték, mely uj berohanással fenyegette a keresztyénekké és polgárisultakká lett germánok által meghóditott déli vidékeket, a hóditás és vallásos rajongás kettős szenvedélye lelkesitette. Hijában kényszeritették a frankok a legyőzött szászokat, most a keresztyén hit majd a háború erejével, hogy keresztelkedjenek meg s fogadjanak be magok közzé papokat, a szászok a legelső reménysugárra ujra fölemelék Irmin oszlopát, az ős germánok bálványát, s keresztyén papjaikat leöldökölték [1]).

[1]) Saxones . . . reversi ad paganismum, quem primum respuerant, relinquentes christianitatem, episcopos et presbyteros occidebant, et ad culturam idolorum se convertebant. Chron. Moissiac. ad annum 792.

Ezen vallásos lázadásaik alkalmával a Rajna bal partját rendesen kirabolták. A sors vezérökül egy ügyes és szerencsés barbárt adott, ki egy ideig ellensulyozta Nagy Károly szerencséjét; ez Witikind, Germania ezen utolsó korszakának Ariminusa, volt.

Nagy Károly második ellensége a görög birodalom élén ekkor egy nő, de lángeszü nő, Iréné császárné, az ifjú császár, a Porphyrogenitus melléknevü VI-dik Konstántin anyja és gyámja állott. A mennyi merészségét és harczias tevékenységet fejtett ki Witikind, hogy a frankok előnyomulását éjszaki Európában hátráltassa, ugyanannyi ügyességet tanusitott Iréné császárné, hogy számukra Italiában zavarokat teremtsen. A frankok ezen ország uralmához csak a képek tiszteletét ellenző görög császárok Leo Iconomachus és Constantinus Copronymus hibája által jutottak, kiknek esztelenül üldöző rajongása kényszeritette a felső italiai görög birtokokat magokat a keleti birodalomtól függetlenekké tenni, s a római egyházat a görög egyháztól elválni. Mig az exarchatus és a Pentapolis városai a pápai szék körül csoportosulva magokat szabad állammá törekedtek alkotni, a longobárd királyok, gyengeségükből hasznot huzva, meg akarták őket hóditni s Rómát sőt magát a pápát is fenyegették. Ekkor történt, hogy Pipin s utóbb Nagy Károly a pápa s az olaszok hivására átkelt az Álpokon, hogy Desiderius király a longobárd trónról letaszittatva kolostorba záratott, hogy a trón maga is követte e királyt bukásában, s hogy Nagy Károly, második fia Pipin részére, Francziaország felsősége alatt egy uj italiai királyságot alapitott.

Ettől fogva a felső-olaszországi régi görög birtokok, Róma városával egyesitve, Szent Péter öröksége nevezet alatt egy kis államot képeztek, melynek a pápa volt feje, azon adomány erejénél fogva, melyet Pipin

tett s Nagy Károly megerősitett. A görög birodalom azonban még mindig birta déli Italia egy részét, s a spoletoi és beneventi herczegek, kik a régi longobárd királysághoz tartoztak, hajlandóknak mutatkoztak egy kézre dolgozni vele, hogy a félszigetet régi politikai állásába visszahelyezzék. Épen ez volt csakugyan Iréné vágya is, ki Konstántinápolyt cselszövények középpontjává tette, melyek szálai egész Italiát behálózták, sőt az Álpokon is túl hatottak. A háború által tönkre tett vagy az uj hatalom által nyomott longobárdok, beneventiek és italiaik, valamennyi legyőzöttek, valamennyi elégedetlenek mind Konstántinápolyba vetették reményöket; Adalgis, az utolsó longobárd király fia, nyiltan sürgette ott, hogy hajóhad és hadsereg jöjön segitségére, őt atyja trónjára visszahelyezni, s a császárné ezt meg is igérte neki, épen akkor midőn tulajdon fia számára Nagy Károly leányát Rotrudot kérette, kit vissza volt utasitandó, ha a frank király oda igéri. A görögök példabeszéddé vált ravaszsága soha ügyesebbnek soha fenyegetőbbnek nem mutatkozott, mint Iréné politikájában, ki Nagy Károly egész hatalmát mindig sarokba szoritotta, nem engedve semmit megszilárditnia, ápolva a longobárdoknál nemzetiségi szellemöket és bosszúvágyokat, s az izgékony olaszoknál egy jobb állapot határozatlan reményét. E szerint az egész világ ugyanazon szorongással, bár külömböző érzelmek közt, várta a pillanatot, mikor egy római hajóhad a byzanti császárok lobogója alatt kiszállitandja Itáliába a longobárd trón örökösét.

Ha az avarok, Italia és a szász szövetség között lakva, jókor beavatkoztak volna ezen viszályokba, akár a longobárdok akár a szászok mellé állva, a háború könnyen más szint válthatott vagy legalább eldöntetlen maradhatott volna. Könnyü volt volna Desiderius ki-

rálynak a longobárdok pártjára vonni ezt a népet, Alboin és utódai szövetségesét: de a gyenge Desiderius erre nem gondolt, vagy ha gondolt is, vejére Thassilo bajor herczegre, a húnok szomszédjára és ellenségére bizta a gondot, hogy határozza el, föl kelljen-é őket szólitni vagy nem. Gyászos tanácsadó volt egy erőtlen királynak, igen töredekény támasz volt egy félig veszett ügynek ez a kislelkű s fönhéjázó Thassilo, ki barátjainak ha ártalmára nem de hasznára sem volt, s örökösen a kétségbe esett vakmerőség és határtalan levertség közt ingadozott. Az Agilolfingek hires családjából származván, melynek vele ki kellett halni, megvolt benne faja hiúsága annak nemes büszkesége nélkül. Terhére volt a vazall nevezet; az alattvalóság, az engedelmesség s a hűbéri alárendeltség törvényei előtte méltósága elleni sérelmeknek tetszettek; s a minek rá nézve könnyitni kellett volna a kötelesség terhét, Nagy Károlylyal való atyafisága, kinek anyjáról unokatestvére volt, még tűrhetetlenebbé tette, az uralkodói megaláztatáshoz családi féltékenység gyötrelmeit is csatolván. Mindig lázadásban volt azért, vagy szóval vagy tettel. A nélkül hogy akarta vagy kibirta volna a háborút, ura rendeleteit dölyfösen vitatta meg s őt nem ismerte el; midőn mint vazallt a frank birodalom gyülésére meghivták, vonakodott ott megjelenni, s azután, midőn fenyitésére frank hadsereg jelent meg, mind ezen beteges hiusága füstbe ment, s térden állva kért Nagy Károlytól bocsánatot, ki azt mindig megadta. Ezen alakjában kissé megalázó de valóban őszinte kegyelem talán végre is szivére hathatott volna, ha nincs mellette az a rosz szellem, kit a sors élete társául rendelt: értem ez alatt nejét Liutberget, Desiderius leányát, azon longobárd herczegnő hugát, kit Nagy Károly vett nőül s egy év múlva visszaküldött.

Liutberg, ki a 764-dik év táján ment férjhez Thassilóhoz, csapásról csapásra teljesülve látta családja romlását, melyet frank kezek hajtottak végre s melyből Nagy Károly húzta a hasznot; a longobárdokat megfosztották Italia birtokától, atyját a trónról zárdába taszitották, bátyja mint számüzött bolyongott a világban; hugát az eltaszitás megbecstelenitette. Átkozta tehát a frankokat és mindenek fölött királyukat, kit engesztelhetetlen gyülölséggel üldözött. Hogy rajta magát ha csak egyetlen egy napra is teljesen megboszulhassa, mindenét, férjét, gyermekeit, alattvalóit, koronáját s végre önmagát is habozás nélkül föláldozta volna. A szenvedély, mely őt lelkesitette oly vad bőszültség volt, milyet csak longobárd és gepida szivek táplálhattak; olyan volt az, mint Alboin gyülölete Kunimund, s Rosamundáé Alboin ellen. Volt ebben valami borzasztó, az emberi természettel ellenkező, a mi magokat az egykorúakat is megdöbbentette; e nőt kortársai Istentől elátkozott Liutberg néven nevezték[1]). Liutberg annyira megrontotta gyenge férje lelkét, hogy az, daczára keresztyén érzelmeinek, melyeket a következés őszintéknek bizonyitott, azzal kérkedett, hogy ő Károly királynak csak szájával s nem szivével tett hűségi esküt, s bajor alattvalóit is arra izgatta, ne higyjék, hogy letett esküjök őket inkább kötelezné, mint őt[2]). Liutberg ügyes lévén férjén jelleme gyermekes oldalai s azon igénye által uralkodni, hogy mindent ő igazitson, mindenben minden legyen, ugy tüntette föl előtte a frank király többszöri bocsánatát,

---

[1]) Deo odibilis Liutberga. Monarchus Engolismensis ad annum 792.

[2]) Quod homines suos juberet, quando jurare deberent, ut aliter in mente retinerent, et sub dolo jurarent. Annales Bertiniani ad annum 792.

mint a nyilt ellenségeskedésnél sokkal vérzőbb sértéseket. Ezen örökös ingerlések között Thassilo csak összeesküvéseket és lázadásokat forralt; gyakran kiáltott föl elkeseredve: „inkább százszor haljak meg, mint igy éljek!“ [1]). Mig egy felől Iréné császárnéval, a beneventi herczeggel s valamennyi italiai elégedetlenekkel Adalgis érdekében levelezést folytatott, más oldalról a szászokat izgatta, s meghitt emberök vagy bűntársok lett azon orgyilkosoknak, kik Thuringiában vagy egyebütt a király életére törtek [2]). A dőre Thassilo hatalma mámorában magát már a világ birájának s az elnyomott germánok szabaditójának képzelte.

Igy állottak a dolgok s ilyen volt a szellem Nyugot-Európában, midőn Nagy Károly 782-ben Paderbornba, a Lippe forrása közelébe, országgyülésre hivta rajnántúli vazalljait. Németország meglehetős nagy forrongásban volt; homályos hirek szárnyaltak Witikind ujra megjelenéséről a szász földön és a westfálok titkos készűleteiről; mindenki azt várta, hogy a nyár beálltával a háború ujra kitörend. Azonban mindezen előjelek daczára az országgyülés népes volt és békésen folyt; egyetlen szász főnök sem hijányzott Witikindet kivéve [3]), s ezek a frank király irányában csak hűségi és hódolati fogadásokat nyilvánitottak. Siegfried, a dán király, ki országában rendesen menedéket adott a bujdosó Witikindnek, maga is követeket küldött az országgyülésre,

---

[1]) Se velle potius mori quam ita vivere. Annales Loisel. ad annum 792.

[2]) Confessus se super vita regis consiliasse. Annales Bertiniani ad annum 782. — Eginhardi Annales ad a. 782.

[3]) Ibi Saxones convenientes, excepto Witikindo . . . Annales Franc. — Omnes Saxones excepto rebelli Witikindo . . . Annales Bertiniani ad annum 782.

hol megjelenésök nem csekély bámulatot okozott[1]). Még nagyobb volt a meglepetés, midőn egy oly nép követeit látták megérkezni, a mely a frankok gyülésében soha meg nem jelent, s melyet képviselői öltözetéről, fegyvereiről, s befont hajukról, mely hosszú csombókokban nyult végig hátokon, a húnok népének ismertek[2]). Ezek az emberek két legfőbb tisztviselőjök a khán és jugur vagy ujgur nevében jöttek értekezni Károly királylyal azon villongásokról, melyek köztök s a bajorok közt régtől fogva fönforogtak nyugoti határaik megállapitása fölött. Ez volt követségök bevallott czélja. Azonban a legnagyobb hihetőség szerint más titkos czéljok is volt; valamint Siegfried király követei, ők is azért jöttek, hogy szemmel tartsák mi fog történni az országgyülésen, kémleljék ki a tért, s szövetkezzennek, ha szükséges lesz, a frankok ellenségeivel; annyi bizonyos hogy Bajorországgal való politikai összeköttetésök e korból keletkezett. Előadták a közgyülésben az Enshez mint határszélhez való jogaikat vagy igényeiket; „Károly, mint a történetirók mondják, szivesen kihallgatta s bölcs válaszszal bocsátotta el őket.“ [3])

---

[1]) Legatos Sigefridi regis Danorum . . . Eginhard, Vita Caroli Magni ad annum 782. — Annales Franc. — Poeta Saxo II. Indict. 4.

[2]) Etiam et missi a Chagano et Vigurro . . . Annal. Franc ad ann. 782. — Quos Chaganus et Jugurrus, principes Hunnorum, miserunt. Eginhard, Vita Caroli M. — Auctor incertus, Vita Caroli M. ad annum 781. — Annales Bertiniani ad ann. 782.

Et quos Jugurgus pariterque Chaganus ad ipsum
Hunnorum misere duces . . . .

Poeta Saxo II. ad ann. 782.

[3]) Audivit et solvit. Eginhard, Vita Caroli Magni.

Audiit absolvitque datis prudenter eisdem
Responsis . . . .

Poeta Saxo e. h.

Alig volt vége az országgyülésnek, Nagy Károly és német vazalljai alig érkeztek vissza hazájokba, a békebiztositások már is megkezdtek hiúsulni. Az Elbe és a Saal mellékén lakó szlávok becsapkodtak Thuringiába, s a frizek fölkeltek. Ez utóbbiak ellen Theuderikh gróf vezérlete alatt egy frank hadsereg nyomult; de a mint nem elég óvatosan haladt a Suntal hegy mellett a Weser völgyében vezető uton, a szászok Witikind vezérlete alatt roppant sokasággal rájok rontottak. A frank sereg nem vigyázott magára; szétszakitották, bekeritették s csaknem teljesen tönkre tették, ugy jártak mint Varus legiói a teutoburgi erdőben; azonban a bosszúló sem várakoztatott magára. Nagy Károly maga táborba szállott, s közelgetése, mely mindig megdöbbentette elleneit, elég volt arra, hogy szétriaszsza a győzedelmes szász csapatokat. Nem sokára remegve járultak elébe az előkelő törzsek főnökeikkel együtt; egyik a másiknál jobban mentegetőzött hogy ártatlan, Witikindre háritva minden hibát, ki megint Dániában keresett menedéket. „Witikind megmenekült, válaszolá hidegen a frank király, de czimborái itt vannak, s tartozom nektek egy leczkével, melyet javatokért sokáig halogattam.“ Azok közzül kik ott jelen voltak, kiválogattak négyezerötszáz előkelőt vagy katonát, kik a suntali támadásban részt vettek, elszedték fegyvereiket, s a Weserbe szakadó Alre folyócska partján mindnyájának fejét vették [1]): a folyócska s a folyó habjai néhány nap véresen folydogáltak s holttesteket hömpölygettek a tengerbe. E rettentő leczke nem volt alkalmas arra hogy a szászokat lecsendesitse, kik a háborút dühösen ujra kezdték; de három nagy ütközet, melyeket Nagy Károly egymás után megnyert, annyira

[1]) Annales Franc. ad ann. 782. — Eginhard, Annales ad a. 782. — Poeta Saxo eodem anno. — Bouquet, Recueil V. köt.

kimeritette őket, hogy békéért könyörögtek. Maga Witikind is, bukásai után bátorságát vesztve, letette a fegyvert, s a király menedéklevelének oltalma alatt Franciaországba menvén, őt attignyi kastélyában fölkereste, hogy hűséget és hódolatot fogadjon s a keresztség kegyelméért esedezzék. Nagy Károly maga kivánt keresztatyja lenni. Witikind és társai tehát, régi krónikáink kifejezése szerint „megkereszteltettek és fölvették a keresztyénséget“ [1]): de a pogány Germania képviselője, a szászok örökös izgatója, mindig tulzó lévén eszméiben, rajongó keresztyénné lett, s vad önsanyargatásai által annyira vitte dolgát, hogy szentnek tartották. Ezen események gyorsan következtek egymás után. Az a változatlan szerencse, mely Nagy Károlyt hadi vállalataiban kisérte, őt az alattomos cselszövények ellen is védte; a thuringiai főnökök által élete ellen intézett összeesküvés fölfedeztetett s Nagy Károly nem igen szigorúan büntette [2]).

E közben Thassilo sem maradt tétlen, s mig a szászok verekedtek, ő arra működött, hogy a háborút Italiában ujra éleszsze, hol Nagy Károly fia, még ifjú lévén, a longobárdok előtt csak félig meddig birt tekintélyt tartani. Iréné határozottan kötelezte magát, hogy az Ádriai tengerre hajóhadat és hadsereget küld, hogy Desiderius fiát atyja trónjának visszaállitására segitse; a beneventi herczeg Herigis, őszinte szövetsége jeléül, tőle patriciusi öltönyt s egy ollót kapott, melylyel barbár hosszú hajját római szokás szerint levágja; a longobárdok figyelő állásban voltak, s a görögökhöz szító italiaiak már készen állottak az árulásra. Thassilo a maga részéről titkos követséget küldött az avarokhoz, hogy őket a hozzá csat-

[1]) Chronicon S. Denis. Bouquetnál Recueil V. köt.

[2]) Annal. Franc. ad ann. 783. — Eginhard. — Annales Bertiniani. — Poeta Saxo.

lakozásra buzditsa[1]), de ezek határozatlanoknak mutatkoztak, azt adván ürügyül, hogy Iréné igéretei bizonytalanok, de különben is keveset bizván Thassilo személyében. A titoktartás nem tartozott a bajor herczeg erényei közzé; fönhangon gyűlölt és szeretett, fönhangon esküdt össze, s Károly akár a pápa akár magok a bajorok által értesitve tekervényes utjai felől, őt a frank országgyülés elébe idézte, mely Worms városában a 787-dik év tavaszán vala tartandó. Jóllehet az idézés ünnepélyes alakban történt, Thassilo annak még sem engedelmeskedett. Ez a hűbéri törvény szerint hűtlenségi tény s hadizenet volt. Alig végződött az országgyülés, Nagy Károly a bajor földet katonasággal vette körül s maga nyomult a Lech folyó felé; ott találta nyakas vazallját, csaknem halálra ijedten, meghunnyászkodva, bűnbánólag s könnyek közt esedezve kegyelméért. Károly még ekkor is meg hagyta magát kérleltetni, s vissza adva neki a pálczát, a herczegi tekintély jelképét[2]) s kezét kezében tartva uj hűségi és hódolati esküt vett tőle[3]), de nagyobb biztosság okáért azt kivánta, hogy Thassilo az eskű mellé tizenkét kezest Bajorország legelőkelőbb fiai közzül választva s tizenharmadikúl saját fiát adja. Nagy volt Desiderius vejére nézve a veszedelem, még nagyobb volt félelme; de alig mult el a vihar, rá sem gondolt többé, s Liutberg biztatására ujra cselszövényekbe merült, még vakmerőbben mint valaha.

A szerencse egyébiránt kedvezni látszott részére; a görög hajóhad valóban szélnek eresztette vitorláit, déli

---

[1]) Chron. S. Denis. 8. fej. Bouquetnál Recueil V. köt.

[2]) Reddit ei cum baculo ipsam patriam. Annales S. Nazar. ad ann. 787. — Annal. Franc. Bouquetnál V. köt. 21. l.

[3]) In vassatico se commendans per manus. Annal. Franc. ad annum 787. — Tradens se manibus ejus, ut servus. Annales Mettenses anno citato.

Italia fegyverkezett s éjszakon néma forrongás terjedezett. Ujra zörgetett az avar khánnál, s ez alkalommal ezt is bele vonta reményeibe. Szerződést kötöttek egymással, mely által a khán kötelezte magát, hogy a következő évben sereget küld Italiába s egy másikat Bavariába; amaz arra volt szánva hogy a görögökhöz csatlakozzék; emennek az volt föladata, hogy bátoritsa a bajorokat, kik bizonyosan habozni fognának a frankok ellen nyilatkozni; ha egyszer meg leend inditva a dolog, könnyü lesz berántani Thuringiát és a még mindig zúgolodó szászokat. Mit biztositott e szerződés a húnoknak, kik soha semmit ingyen nem csináltak? határozottan nem tudjuk; de nem ok nélkül tehetjük föl, hogy Bajorország átengedte nekik az ensi határszélt, mely annyira szivökön feküdt. Ezenkivül azt is reménylették, hogy nagy zsákmányt szedhetnek akár barátjaiktól, akár ellenségeiktől. Ez az eszme, hogy a bajorokat a frankok elleni háborúba az avarok nyomása által kényszeritsék, igen hihetőleg Liutbergtől eredt, s asszonyi tehetetlen dühből keletkezett[1]), de nem igen volt inyökre a bajor nemeseknek, kikkel ily botrányos játékot űztek. Némelyek vallásos lelkiismereteskedésből, minthogy istentelenségnek tekintették herczegök szövetkezését ezen pogányokkal az egyház védője ellen, mások a politikai hűség tekintetéből, minthogy Károlynak hódolati esküt tettek s magokat esküjökhöz tartották, mások végre e nagy király iránti bámulatból, kinek járma tűrhetőbbnek tetszett férfiakra nézve egy elvakitott öreg és egy nő jármánál, ellenvetéseket terjesztettek Thassilo elé: de ez csak szokott végszavaival fogadta őket: „Többet ér a halál, mint az ilyen élet.“ Azoknak, a kik esküjökről

[1]) Bajoarii coeperunt dicere, quod Tassilo non haberet fidem suam salvam, svadente uxore sua. Annales Loisel. ad a. 788.

beszéltek előtte, ismételte, a mit már annyiszor mondott volt nekik, hogy ezen esküvéseket csak szájokkal tették és igy szivök mélyét szabadon hagyták. Fölemlitették előtte a tizenkét kezest s tulajdon fiát is, kiket nem rég Nagy Károlynak átadott volt, de e szavakra dühösen kiáltott föl: „Ha hat fiam volna is ezen ember kezei közt, inkább föláldoznám mind a hatot, mint hogy átkozott eskümet megtartsam.“ [1]) A bajor nemesek, kik rosz neven vehették, hogy ily kevésbe veszik életöket, Thassilót a királynak titkon föladták, igérve hogy annak idejében s annak helyén vádaik bizonyitékaival is szolgálandnak. E nyilt cselszövényekhez bizonyos sötét czinkoskodás is járult, melyet nem lehetett egészen földeritni, de a mely a király élete ellen volt intézve: mind ezt fölfedezték előtte. A dolog a legmélyebb titokban volt tartva, s a 788-dik év tavaszán Nagy Károly Thassilót a Rajna partjára ingelheimi udvarába idézte, mintha csak rendes országgyülés tartásáról lett volna szó.

Nagy volt a herczeg meglepetése Ingelheimban, midőn észre vette, hogy törvényszék előtt áll, mely fölötte itélni fog, s hogy vádlói tulajdon alattvalói. Mindenféle összeesküvéseit s ura elleni bűneit egymás után körülményesen s bizonyitékokkal földeritették, de a vita nem tartott sokáig. A boldogtalan, bűnei napfényre jötte által lesujtva, mindent megvallott; hogy Görögországban és Italiában cselszövényeket szőtt, ura élete ellen összeesküdt, alattvalóit hitszegésre csábitotta, s a húnokkal szövetkezett. A közte s ezen pogányok közt a keresztyénség romlására kötött szövetség kétségen kivül épen ugy fölingerelte biráit, mint Nagy Károly elleni

---

[1]) Quod si sex filios haberet, se velle illos omnes magis perdere, antequam placita sic manerent, vel stabile permaneret sicut juratum habuit. Annales Loisel. ad Annum 788.

merényei; s Thassilót, mint ki valamint királyát ugy istenét is elárulta, egy értelemmel halálra itélték[1]). Egyedül Nagy Károly volt hajlandó kegyelemre, minthogy ismerte ezen ember gyengeségét s minthogy nem akarta családja egyik tagjának vérét ontani[2]). Midőn Thassiló a birák itélete által lesujtva némán állt, Károly megindulással kérdezte tőle, mit akar tenni. „Thassilo, mondá neki, min gondolkozol“?[3]) — „Hogy baráttá leszek s megmentem lelkemet[4])“ válaszola Thassilo röviden. S aztán néhány percznyi hallgatás után igy folytatá: „Add meg nekem azt a kegyelmet, hogy ne kelljen sem ezen országgyülés sem a nép előtt nyirott fejjel megjelennem; ne nyirjanak meg elébb, csak a zárdában.“ Liutberg a a bajor földön semmit sem tudott, mi történt Ingelheimban; mielőtt erről értesülhetett volna, a király küldöttei letartóztatták őt gyermekeivel együtt, s lefoglalták a herczeg kincseit; mind ezeket, hajóra rakva, akadály nélkül vitték Ingelheimba. A kevély longobárd nő férje sorsára jutott, zárdába csukták; homlokát ugyanazon fátyol boritotta, mely anyját eltemette volt. Thassilot először szent Goar monostorába zárták Trier mellett, azután Lauresheimba, végre Jumiège-be tették át; két fia Theudon és Theudebert hasonlóan kámzsát, két leánya apáczafátyolt öltött; az idősebbet a chelles-i apátságba,

---

[1]) Omnes acclamaverunt eum esse reum mortis. Annales Engolismenses ad a. 788. — Notae convictus omnium consensu, ut laesae majestatis reus. Annales Laureshamenses ad eundem annum.

[2]) Dominus piissimus rex Carolus motus misericordia, ob amorem Dei, et quia consangvineus ejus erat, continuit ut non moreretur. Annales Engolism. e. h.

[3]) Interrogavit Tassilonem, quid agere vellet. Monachus Engolismensis, Vita Caroli Magni ad a. 788.

[4]) Postulavit licentiam sibi tonsurandi et in monasterium introeundi, ut salvaret animam. Ugyanott.

melynek apátnője Gizela Nagy Károly testvére volt, az ifjabbat a soissonsi Boldogságos Szűz apátságába zárták. A bajor herczegek kincseivel a frank kincstár gazdagodott, s országuk Francziaország területével egyesitve királyi kormányzókat kapott, kik grófi vagy helytartói rangot viseltek. Európa minden régi fejedelmi házai, a longobárd királyok, az aquitaniai, a szász, a bajor herczegek, igy szállottak egymás után a meroving királyok előtt megnyilt koporsóba. E korai halál kebeléből a mult idők világa uj időket látott derülni, s Európa népei, kiket ellenállhatatlan mozgalom sodort magával, ugyanazon család nyomain ismeretlen végzet felé látszottak indulni.

Azt lehetett volna hinni, hogy az avarokat Thassilo bukása eszökre téríti vagy elcsüggeszti; de nem lett belőle semmi: a khán minden seregét talpra állitotta; ő és népe zsákmányra számitott s azt nem akarta elveszteni; a bajor herczeggel kötött szerződés szerint egy hadsereg szállott alá Italiába a 788-dik év közepe táján. Ez a sereg Friaulban szokása szerint rabolva várta, hogy a Konstántinápolyból indult hajóhad Adalgist és a görög segélyhadakat partra szállitsa. A hajóhadnak, a szerint a mint megegyeztek, a ravennai partokon vagy a triesti öbölben kellett volna ezeket kiszállitni; de Italia déli végére szállitotta őket, hol semmire sem mehettek. A beneventi herczeg Herigis hirtelen halállal kimulván özvegye fija Grimoald érdekében békét kötött Nagy Károlylyal, s midőn a görögök a félsziget belsejébe akartak nyomulni, a beneventiek elzárták az utat előttök. A frank sereg, ez uj szövetségesek által segitve, Iréné hadait tökéletesen tönkre tette. A longobárdok, kik gyanus vagy egyenesen ellenséges állást látszottak venni éjszaki Italiában, visszatértek kötelességökhöz; a frankok erélyesen megtámadván a húnokat csakhamar megmen-

tették tőlök Friault[1]). Ez a kudarcz nem tartóztatta vissza a khánt, hogy Bajorországba ne küldje másik hadseregét, melyet hasonlóan megvertek. Grahaman és Odoaker frank tábornokok vévén át a bajor csapatok parancsnokságát, a húnokat az Ips bal partján várták, s oly jól védték az átkelést ezen folyón, hogy a khán több mint tizezer ember veszteséggel vonult vissza, kik elestek vagy a vizbe fuladtak[2]). Egy harmadik hadsereg ujra támadást kisértett, de ez is vereséget vallott. A húnok részéről ez világos és önkényes támadás, teljes béke idején való megrohanás, s a nemzetek jogának megsértése volt: Nagy Károly föltette magában, hogy bosszút áll érette. A khán és az ujgur hijában küldtek követeket a wormsi országgyülésre a 790-dik év tavaszán, hogy fölvilágositásokat adjanak s ha lehető a háborút megakadályozzák; küldötteikkel Nagy Károly keményen bánt. Miután értesitette az országgyülést „azon türhetetlen gonoszságról, melynek ez a nemzet a frank nép és isten egyháza ellen bizonyságát adta“[3]) s előadta, hogy példás büntetéssel kell e népet megfenyitni, előkészületeket tett a komoly hadjáratra, melyről ugy vélekedett hogy hosszasan kell tartania, s a Rajna mellett és a Rajnán túl egymás után hadtesteket állitott, s minden felől fegyvert és eleséget gyüjtött. Soha sem látott a világ, mint a történetirók mondják, ilyen hadi

---

[1]) Avari victi confusione fugati sunt, et victoriam Franci habuerunt. Monachus Engolism. ad ann. 788. — Deo largiente victoriam obtinuerunt Franci. Regino, ad eundem annum.

[2]) Cum consilio optimatum regni disposuit ire in regnum Avarorum, propter intolerabilem malitiam, quam in Galliarum populos et in ecclesias Dei fecerant. Chron. S. Arnulphi ad ann. 791.

[3]) Bellum maximum omnium, quod Carolus animosius quam caetera, et longe majori apparatu administravit. Eginhard, Vita Caroli Magni.

készületeket, s ez a király, ki a katonai erények közt legelső helyre tette a hadi tervek érett megfontolását és az elővigyázatot, soha magát ezekben nagyobbnak nem mutatta.

Az avarok ellen nem sokára megindítandó hadjárat hirré tétele egész Galliában kiváncsiségi izgalmat gerjesztett, melybe némi nyugtalanság is vegyült. Mind azon sok háború közzűl, melyeket Nagy Károly Európa minden részében folytatott volt, egy sem idézte föl oly nagy mértékben mint ez a képzelődés hatalmát. Ez az ország s ez a nemzet tökéletesen ismeretlen volt előttök, s a mit a nyugoton elterjedt egykorú könyvekből lehetett tanulni, abból állott, hogy az avar boszorkány nép [1]), mely varázsmesterségeivel Siegbert hadseregét tönkre tette, s Konstántinápolyt rohammal szinte bevette, istentelen pogány faj, mely dühét különösen a monostorokra és egyházakra irányozta. A tudósok, kik a húnok és avarok atyafiságát ismerték, egy kissé többet beszéltek rólok. A multat és jelent összezavarva s ugyanazon történelmet a húnok két rokon ágának tulajdonitva elbeszélték Attila, az isten ostora, pusztitásait s galliai hadjáratát. E névre, melyet a hagyomány jobban akart ismerni magánál a történelemnél, vége hossza nem volt a beszédnek; mert e név vérbetűkkel volt beirva a városok krónikáiba és az egyházak legendáiba. Metz a Szent István kápolnájáról beszélt, mely egy maga maradt épen az Attila által gyujtott lángok között; Páris szent Genovéváról, Orléans szent Anianusról, Troyes szent Lupusról emlékezett; Reims Nicasius és Eutropia lefejezett holttesteire, Köln Orsolya tizenegyezer szűz társának fölhalmozott csontjaira mutatott; mindegyiknek megvoltak a maga vértanúi, a maga romjai.

[1]) Fredegarius. — Paulus Diaconus. — Lásd föntebb az avarok történetét.

A kor költészete által kiszinezett ezen elbeszélésekben állott a papság tudománya. A harczok fiai, a világi költők, s kivált az asszonyok a hagyományok egy más forrásából meritettek leginkább, azon német hőskölteményekből, melyek hőse Attila volt, melyeket mindenütt utánmondtak, s melyeknek maga Károly csak imént adott uj lendületet az által, hogy ez énekeket egybegyüjtötte[1]). Ezekből tanulmányozták a rettentő hóditó életét, szerelmeit, nejeit s gyászos halálát egy fiatal germán leány keze által menyegzője éjjelén. E szerelmes költészet hogyan vegyült egybe a legendával? Egyszerűen s mesterkéletlenül, mint az azon kori irodalom némi maradványai mutatják. „A nagy király Károly mond a szász barát, Nagy Károly költője és történetirója, sietett megadni a húnoknak, a mit érdemeltek. Valóban ez a nép, mind addig, mig virágzott s a többi népek fölött uralkodott, mint annyi más porrá égetett egyházak mellett Sz. István metzi egyháza bizonyitja, mind addig nem szűnt meg a frankokat bántani, míg királyukat Attilát egy nő agyon nem szurta s a pokol fenekére nem küldte . . . Csendes volt az éj s minden élő lény mély nyugalomba merült; Attila bortól és álomtól elnehezedve aludt, de nem aludt vérengző neje: a gyűlölet ösztöne tartotta őt ébren s a királyné a királyt rettentő vakmerően meg merte gyilkolni[2]). Igaz, hogy ő e gyilkossággal férje által megölt atyjáért állott bosszút. Ettől fogva a húnok hatalma ugy lehanyatlott mintha az ég villáma sujtotta volna le . . . Az apákon

[1]) Eginhard, Vita Caroli Magni.

[2]) Cum nox omnigenis animantibus alta quietem
Suggereret, coepta crudelibus effera conjux
Ducens insomnes odiis stimulantibus umbras,
Horrendo regem regina peremerit ausu.
Poeta Saxo, Bouquetnál V. köt. 154. l.

ejtett csapások, a fiakon elkövetett gyalázatok ingerelték Károly király lelkét, ki lelke mélyében őrizte a régi harag emlékeit[1]).“

A háború előkészületei majd nem két évig tartottak, s midőn Nagy Károly Bajorországban elég embert, lovat s mindenféle élelmet egybegyüjtetett, maga is Regensburgba ment s ott ütötte föl fő hadiszállását: Fastrade királyné is követte oda. Nagy Károly nejei, nem voltak heverésben elpuhult, gyenge testű és lelkű asszonyok, mint kelet szultánnői, kiknek rendeltetésök elzárva élni és halni: a fáradhatatlan katona nejeiben fáradalmaihoz társakat és termékeny anyákat keresett. Ha ezen érdemek hijányzottak bennök, szive elhajlott tőlök s eltaszitotta őket magától[1]). Fastrade, kit 785-ben Hildegarde halála után vett nőül, durva s kevély jelleme hibái mellett is, egyike volt azon nőknek, kiket szeretett; bizalmas s olykor hasznos tanácsadója volt élete nehéz fáradalmai között. Nagy Károly tehát őt Regensburgba beültette három leányával, kiket ő szült s kik még kis gyermekek voltak, és számosabb és idősebb leányaival együtt, kik más nejeitől és ágyasaitól valók voltak. Fastrade mindnyájoknak egyenlően gondját viselte, minden féltékenység és előszeretet nélkül, különféle foglalkozásokban gyakorolván elméjöket és ujjaikat, s közöttök fonogatván. Károly ugy akarta, hogy fia Lajos, az aquitaniai király, ki ekkor tizenhárom éves volt, részt vegyen e hadjárat munkáiban, s itt avassa föl magát katonának. Aquitaniai könnyü öltözetében, melyet atyja örömest látott rajta, hogy loire-ontúli alattvalói iránt

---

[1]) Ergo patrum cladis nota mansit inusta nepotum
Pectoribus, servans irae monumenta vetustae.
Ugyanő u. o.

[2]) A szent-galleni szerzetes ezzel indokolja azt, hogy Nagy Károly Desiderius leányát magától eltaszitotta.

becsületet mutasson, nyargalászott ő a vasas frankok között. „Kis igen kerek köpönyeget s bő ingujat viselt, mondják a történetirók, csizmájára nem szijjal volt kötve a sarkantyú, mint a frankoknál szokás, hanem a sarokra volt verve, kezében kopját forgatott[1].“ E viselet az ifjú Lajosnak harczias s egyszersmind kellemes tekintetet adott. Károly saját kardját maga kötötte oldalára körbe állitott csapatai előtt; a fegyver ez ünnepélyes átadását nevezték később lovaggá tételnek[2]. Miután a tábornokok a parancsot s mind egyik hadtest saját utasitását megkapta, a király az Ens partjai felé indult, hol az a hadosztály állomásozott, melyet ő személyesen fogott vezetni.

Nagy Károly hadjárati terve, melyet oly érett meggondolással készitett, ugy látszik hogy merészségben és a számitás tudományában az ujkori hadműtani lángészt megelőzte[3]. Italiának s egyszersmind Bavariának is ura lévén, két hadmüveleti alapot vett föl, egyiket a Fel-Dunánál másikat a Pónál. Mig a frank hadsereg Hunniát azon a nagy völgyön át, mely keresztülmetszi, szemben fogta megtámadni, az italiai hadseregnek Pipin király vezérlete alatt át kellett kelni az Álpokon, s a Dráva és Száva völgyein át oldalba kellett azt fogni. A frank hadsereg maga is két hadtestre volt osztva, melyeknek egyszerre kellett a Duna két partján működni. Nagy Károly az első hadtest parancsnokságát átvéve,

[1]) Anonymus auctor, Vita Ludovici ad ann. 785.

[2]) Ugyanő e. h. 791.

[3]) Érdekes összehasonlitni Nagy Károly hadjárati tervét azzal, a melyet Napoleon 1805-ben a hires austerlitzi hadjáratban követett; a hasonlatosság annyi század távolságra meglepő, s azt bizonyitja, hogy a hadműtan oly tudomány, melynek fő elemeit a hely fekvése adja: azonban a hadfi lángesze az, mely ez elemeket kifejti, számitásba veszi s belőlök magának győzedelmi eszközöket alkot.

mely hadtest a tulajdonkép ugy nevezett frankokból, az alemannokból és a svábokból állott, a katonailag fontosabb jobb parton volt működendő s Pannoniát megrohanandó[1]); a második hadtestnek, mely szász és friz hadakból állott, a nehezen járható s elzárt balparti utakon kellett haladni s Hunnia szivébe nyomulni; ezt két nagy tekintélyű frank tábornok Theuderikh gróf és Megenfrid főkomornyik vezette[2]). Számos hajóhad, mely a táborozási készületeket s azon fölül a bajor csapatokat szállitotta, volt a folyamon a két szárazi hadosztály mozgalmait kisérve alászállandó s a szükség szerint egyiket vagy másikat támogatandó[3]). Pipin parancsot kapott, hogy augustus végével az Alpokra érkezzék s azonnal Alsó-Pannoniába nyomuljon; a dunaparti hadműködés september első hetére volt határozva.

E közben az avarok sem aludtak; a haladékot, melyet Nagy Károly nekik engedett, arra használták, hogy kijavitsák vagy tökéletesitsék védelmi rendszeröket, e sajátságos rendszert, mely semmi máshoz nem hasonlitott s mely ugy látszik inkább arra volt kigondolva, hogy a rablók, például a bolgárok és szlávok, becsapásait föltartóztassa, mint sem hogy a frankokéhoz hasonló szervezett nagy hadseregek erejével daczoljon. Érdekes jóllehet kissé homályos leirását birjuk ennek a szentgalleni barát elbeszélésében, ki azt, a mint mondja, mesterétől Adalberttől, egy vén katonától vette, ki Gerold grófot és svábjait a hunniai táborozásban kisérte volt.

---

[1]) Ipse cum parte, quam secum retinuit, australem fluminis ripam, Pannoniam petiturus, occupavit. Annales Laurishamenses ad annum 791.

[2]) Partem Theuderico comiti et Megenfrido cubiculario suo committens, eos per aquilonarem ripam agere jussit. Ugyanaz u. o.

[3]) Bajoariis cum commeatibus exercitus, qui navibus devehebantur, per Danubium secunda aqua descendere jussit. Annales Lauresh. e. h.

Képzeljen az ember kilencz kilencz körülbelől kör alaku nagy sánczot vagy keritést, melyek közzül egyik a másikba volt foglalva, ugy hogy az ország, szélétől fogva közepéig, egy középpontú körvidékre volt osztva, ezek voltak az avarok erősségei. E keritések, a földszin nehézségeihez alkalmazva, széles gyepüből állottak, mely következő módon volt alkotva: húsz láb távolságra egymástól két egyenközü sor czölöpöt vertek le, melyek magassága is húsz húsz láb volt[1]), s e sorok közét megtöltötték kemény kővel s mészszel, mely azzal egybeforrva egy tömeggé állt össze; az egészet azután meghordták földdel, beboritották hanttal, s beültették bokrokkal, melyek egymásba fonódva áthathatatlan eleven sövényt képeztek. Két ily kerités közötti téren feküdtek a falvak és tanyák, melyek ugy voltak rendezve, hogy egyiktől a másikig a szó elhallatszott, hogy egymásnak jelt adhassanak[2]). E körfalakon, melyek rendesen a folyók mentében és a hegylánczok hosszában vonultak, helyenként jó távol egymástól kapuk voltak hagyva, hogy a lakosok közlekedhessenek. Ha egy körfalat elfoglaltak, ingóságaikkal és nyájaikkal a másodikba, s ha a másodikat megvivták, a harmadikba vonulhattak vissza. Egyik körfaltól a másikig kürtszóval értesithették egymást, megállapitott szabályok szerint külömböző jeleket adva[3]). Ezen egymást keritő roppant várdák avar neve ismeretlen előttünk; a germánok hringeknek vagy ringeknek azaz gyürüknek hivták. Adalbert azt állitotta

[1]) Stipitibus quercinis, faginis et abiegnis extructus, ut de margine ad marginem XX. pedes tenderetur in latum, et totidem erigeretur in altum. Monachus S. Galli, Vita Caroli Magni II. 2.

[2]) Inter hos aggeres ita vici et villae erant locatae, ut de aliis ad alias vox humana posset audiri. Monachus S. Galli II. 2.

[3]) Ut clangor tubarum posset cujusque rei significativus audiri, Ugyanő u. o.

növendékének, hogy egyik ring a másiktól körülbelől oly távolságra feküdt, mint a zürichi kastély Konstanz városától[1]), mi harmincz negyven német mérföldet tesz. Ezen körök átmérője annál inkább rövidedett, minél közelebb esett a kör a középponthoz, a hol állott a fejedelmi ring, melyet a longobárdok és frankok „tábor"-nak is hivtak, s a hol állott a kincstár Hunnia fejedelmeinek lakával együtt. Ez nem messze esett a Tiszától, azon helyen, hol a hiedelem szerint Attila palotája emelkedett. A nélkül hogy sokat bajlódnánk azon homállyal, mely a szent-galleni barát leirása s különösen mértékei fölött lebeg, észre vehetjük, hogy Nagy Károlynak nem csekély nehézségeket kellett legyőzni, hogy Hunnia szivébe juthasson. Ezen folyók által fedett és hegyektől támogatott keritések, bár nem képeztek is olyan akadályt, mint valami jó kőfal, a berohanó sereget minden lépten nyomon föltartóztatták és bátorságát megtörhették, s a Dunán, mely majd mind egyiket közepett metszette át, védelmezőik egyik partról a másikra könnyen átkelhettek vagy visszavonulhattak.

Ez a háború Attila népével Nagy Károly szemében lényegesen vallásos jellemet öltött, melyben a mult emléke uralkodott s az az eszme vett erőt, hogy meg kell torolni azt, a mit isten ostora vétett. Nagy Károly sanyargatásokkal és könyörgésekkel akarta hadseregét erre előkészitni s ez által szerezni meg annak számára az ég különös oltalmát. Litaniákat zengettek s általános böjtöt tartottak a frank táborban, mely három napon át épen oly képet tüntetett föl mint utóbb a keresztesek tábora Jerusálem vagy Antiochia falai alatt. Károly maga adja ezen kegyes ünnepélyesség leirását egy leve-

[1]) Quantum spatium est de castro Turonico ad Constantiam. Monachus S. Galli II. 2.

lében, melyet az Ens partjáról Fastradehoz intézett, s melynek némely helyét ime közlöm.

„Károly, isten kegyelméből a frankok és longobárdok királya s római patricius kedves és igen szeretet nőnknek Fastrade királynénak.“

„E levelünk által szives üdvözletünket az Urban küldjük számodra s a te ajkad által ugyanazon üdvözletet intézzük kedves leányainkhoz s körötted tartózkodó hiveinkhez. Értesitni kivántunk, hogy a könyörülő isten segélyével jó egészségben vagyunk, s hogy kedves fiunk Pipintől küldöttje által örvendetes tudósitásokat kaptunk, a maga és az apostoli úr egészsége és arra felé fekvő határszéleink nyugodt és biztos állapotja felől[1]) . . . A mi minket illet, mi három nap litaniákat zengedeztünk, september 5-dikén kezdve, mely hétfőre esett, s folytatva kedden és szerdán[2]), hogy esedezzünk a könyörülő istennek, adjon nekünk békét, egészséget, győzedelmet, szerencsés utat s szorongattatásaink közben segélyt, tanácsot és oltalmat. Püspökeink általános böjtöt rendeltek húsban és borban, kivéve azokat a kik ezt gyengélkedésök, élemedett koruk vagy gyenge ifjuságuk miatt ki nem birnák állani; azonban meg lőn határozva, hogy e három napi böjttől a borra nézve kiki megválthatja magát, a gazdagok naponként egy garassal, a többiek tehetségökhöz mért alamizsnával, ha csak egy dénárral is. Mindegyik püspök külön külön tartozott misét mondani, ha csak betegsége nem gátolta; a papoknak a kik a zsol-

[1]) Missus dilecti nostri Pipini nobis nunciavit de ejus sanitate ac domni Apostolici, vel de salvatione confinium nostrorum illis partibus positorum. Epistola Caroli Magni ad Fastradam ann. 791.

[2]) Tribus diebus litaniam fecimus, id est nonis Septembris, quod fuit Lunis die, incipientes, et Martis et Mercoris . . . Ugyanott.

tárokat tudják, ötven ötven zsoltárt kellett énekelni, s a könyörgések alatti körjáratok alkalmával mezitláb tartoztak járni[1]). Ez volt a püspökeink által rendelt, általunk helyben hagyott s isten segitségével végrehajtott szabály. Te is a bőjtöt illetőleg tedd azt, a mit gyengeséged megenged. Egyébiránt meg vagyunk ütközve azon, hogy Regensburgból eljövetelünk óta tőled sem izenetet sem levelet nem kaptunk; intézkedjél azért, hogy jobban legyünk értesitve egészséged felől s mind arról, a mit velünk közölnöd tetszeni fog. Még egyszer üdvözlünk az Urban!"

Nagy Károly átkelt az Ensen s a szomszéd vidéken a nélkül vonult át, hogy ellenségre akadt volna; ez az a szerencsétlen tájék volt, mely fölött a húnok és bajorok oly sokáig versengettek s melyből pusztát csináltak. Az Ips folyó nem gátolta őt utjában, jóllehet a hid, melyet hajdan a rómaiak épitettek, bizonyosan el volt rontva; a lemarei erős állomásnál, a mai Mölknél, senki nem szegült ellene; csak a Comagenus hegylánczhoz közeledve vett észre némi mozgalmat, fegyveres csapatokat s erélyes védelemre mutató mindenféle jeleket. A styriai Álpok egyik ága, mely a Duna felé terjeszkedik, meredek fokai s a folyó közt csak keskeny szorost hagy, mely a dunamelléki háborúk történetében emlékezetes, a Kahlenberg, akkor Mons Cetius, szorosát. Ez fedezi kelet felé Vindobonát, a mai Bécset, ezen egykor csekély várost, mely a római uralom utolsó idejében emelkedett fontosságra, midőn mint felső Pannonia székvárosa a régi Carnuntum helyébe lépett. Elől és nyugotról magát

---

[1]) Et sacerdos unusquisque missam specialem fecisset, nisi infirmitas impediisset, et clerici, qui psalmos sciebant, unusquisque quinquaginta cantasset, et interim quod ipsas litanias fecissent, discalceati ambulassent. Epist. Caroli M. ad Fastrad. anni 791.

e szorost egy hegy fedezi, mely a hozzá férhetést nehezíti, ez a Mons Comagenus, melyről már föntebb szólottunk. E hegy tetején egy erősség állott, ez és egy erősitett sáncz vagy árok zárta el az útat, összekötvén a Dunával a Cetius hegyláncot, melyet sűrű erdők boritottak, s rohanó patakok szaggattak meg. Nagy Károlynak itt meg kellett állapodni, hogy a sánczot és erősséget rendesen ostromolja. A Comagenus hegygyel átellenben, a Duna másik partján, szakad alá Morvaország fönsikjairól a kanyargós és mély Kamp folyó, mely a bal parton omlik a Dunába: a húnok ennek medrét másik sánczukká tették, mely az előbbi folytatását képezte s a völgy elrekesztését befejezte[1]). A Kamp sáncza föltartóztatta Theuderikh gróf hadseregét, mint a Comagenus hegyi föltartóztatta volt a Nagy Károlyét; de amazt hamarább bevették, akár azért mert a természet által kevesbbé volt megerősitve, akár azért, mert kissebb volt az ellenállás, minthogy az avarok főbb haderejöket a jobb partra vonták. A Comagenus hegyi vár és sáncz ellen Nagy Károly számos rohamot kisértett meg, de sikeretlenül; az ostromlottak, kik roppant mennyiségű hajitó géppel voltak ellátva, lövéseikkel nagy veszteségeket okoztak seregében, midőn Theuderik csapatai a Kamp vonalon erőt vévén a bal parton megjelentek, és az épen jókor érkezett hajóhad a folyón jó rendben kibontakozott. Ennek láttára a frankok ismét bátorságot kaptak, a húnokat pedig ijedtség lepte meg. Attól tartván, hogy utjokat el találják vágni, a barbarok nyájaikkal együtt vagy a hegységet boritó sürű erdőbe vagy a legközelebbi

[1]) Dicti Avari habebant munitiones paratas, de australi parte ad Chunberg, de aquilonari vero ripa in illo loco qui dicitur Camp . . . Regino, Chron. ad a. 791. — Quarum (munitionum) una super Cambum fluvium, altera juxta Comagenos civitatem, in monte Cumeoberg, vallo firmissimo structa erat. Annales Reuber. ad a. 791.

keritésbe futottak, a várat s azután Bécs városát a győztesek kezében hagyván[1]). A várat lerombolták, a hadi gépeket összetörték, a keritést fölégették s a földdel egyenlővé tették; Nagy Károly fiát, az ifjú aquitaniai királyt, küldte hirül vinni Fastrade királynénak a kétszeres sikert, melylyel hadjárata oly szerencsésen nyilt meg.

Egy másik kört, mely Bécstől lefelé nem messze feküdt, a frankok csak nagy ütközettel vehettek be, s ezután a Rábáig nem találtak ellenállásra[2]). Ez a folyó és a Fertő mocsárai szolgáltak árkúl a harmadik keritésnek, mely számos toronynyal volt beszegve s melyet a folyó torkolatánál a bregetiumi erősség is védett. Nagy Károly ezt nem mervén szemben megtámadni, átkelt a folyón, a hol át lehetett gázolni, áttört a kéritésen s megkerülte az erősséget, mely közelitésére megadta magát. Ez alatt Theuderik gróf is a Duna másik partján bevett egy sánczot, mely a Vág hosszában vonult s ezen folyót a Kárpátokkal egybe kapcsolta. A két szárazföldi hadtest dicsőségesen teljesitette föladatát; most a hajóhadon volt a sor. A Duna a Vág és Rába torkolatai közt, melyek csaknem szemben esnek egymással, azon iszapolások következtében, melyeket e két folyó szüntelen hord medrébe, több ágra szakad, és hét szigetet képez, me-

---

[1]) Avari cum vidissent utrumque exercitum ripas continentes, et navigia per medium flumen venientes, a Domino terrore concutiuntur derelinquentes loca munita firmitatemque eorum, vel machinationes dimiserunt fuga lapsi. Annales Bertiniani ad a. 791. — Ubicumque aut ad fossas, aut aliquam firmitatem, sive montes, seu ad flumina vel sylvas confugerunt. Annales Franc. eodem anno.

[2]) Habuit conflictum magnum cum Hunnis et vastavit Hunniam plaga magna usque flumeo Rapha. Chronicon Moissiac. ad ann. 791. — Usque Arrabonis fluenta. Annales Laurishamentes.

lyek közzűl a legnagyobb[1]) s a legéjszakibb, nem kevesebb mint húsz mérföld hosszú és hat mérföld széles. Ezek a kákával és rekettyével boritott, közben-közben mocsárokkal és kátyukkal megrakott szigetek, melyeken semmi biztos utat nem lehetett találni, menedékhelyűl szolgáltak a lakosoknak, kik a két partról vagyonaikkal és barmaikkal ide tódultak. A húnok még elég erősen el is sánczolták magokat a legnagyobbik szigeten, melyhez magos partjai miatt nem könnyen lehetett férni: de a hajóhad nélkül számitottak, mely azzal kezdte, hogy bekeritette s azután egész erővel megtámadta őket. Az ostrom három álló nap tartott. A húnok végre sok vérontás után megadták magokat, s keritésökben roppant halmaz gabonát és számtalan lábas jószágot találtak; a lakosokat, férfit, nőt, gyermeket mind rabszolgaságra hurczolták. Ezt az utolsó hadi tettet az egykorú történetiróknál, kik különben is igen röviden irnak, nem olvashatjuk, hanem állandó hagyomány tanuskodik mellette, mely annyira hihető hogy bizvást elfogadhatjuk, s melyet azon módon adtam elő, a mint a XV-dik században beszélték[2]).

A maga részéről Italia ifjú királya sem maradt rest. Hadserege, mely nagyobb részben longobárdokból és friauliakból állott, s melynek tábornokai közt egy püspök is volt, utasitását követve egyenesen Alsó-Pannoniára rontott, hogy Hunniát oldalba fogja és Nagy Károly hadtestéhez csatlakozzék. Augustus 28-dikán az Álpok tetejére érkezvén onnan hihetőleg a Dráva völgyén ereszkedett alá, hogy ezen folyó és a Száva közt az akkor ugy nevezett sirmiumi félszigetbe nyomuljon. Itt a ben-

[1]) A Csallóköz.

[2]) Bonfini, Rerum Hungaricarum Dec. I. cap. 9. — Belius Notitia nova Hung. Tom. I.

sőbb ringek egyikére akadt, melyben annyival több kincs volt összehalmozva, a mennyivel biztosabbnak hitték azt a húnok a megtámadástól. A húnok itt hatalmasan védték magokat, de a ringet megvivták, s a zsákmány, melyet benne találtak, bőven megjutalmazta a katona fáradságát. A hagyomány beszéli, hogy Pipin, a sánez megrohanása alkalmával heve által elragadtatva nyillövést kapott s lefordult lováról[1]); a történetirat erről mit sem szól s erre még abban a levélben sem találunk semmi vonatkozást, melyben az apa, fia diadalán egészen büszkévé válva, Fastradenak arról jelentést tesz. Ebben e szavakra szoritkozik: „Pipin annyi avart ölt meg, hogy ehez fogható mészárlást ember nem látott; a sánczot bevették és kirabolták s ott töltötték az éjt más nap reggeli kilencz óráig[2])."

E szerint Pannoniát minden irányban átjárták a frank hadseregek, s a dunántúli Hunniát a Vág vizéig elfoglalták; csak az a nagy sikság, melyen a Tisza hömpölyög, s a Kárpátok aljában vagy e hegyektől nyugotra a Fekete tengerig terjedő vidékek voltak még hátra. Az idő már előhaladt, s az óvatosság azt tanácsolta Nagy Károlynak, hogy ne vigye csapatait tél kezdetén mocsáros és kősziklás tartományba, hol a szükségtől és árvizektől még többet kellene szenvedniök mint az emberektől. Maga az a dögvész, mely a hadsereg lovait meglepte s azok legnagyobb részét már elragadta[3]), egy

---

[1]) Bonfini Rerum Hung. Dec. I. cap. 9.

[2]) Et multitudinem de ipsis Avaris interfecerunt in tantum, quod in multis diebus major strages de ipsis Avaris facta non fuit. Et exspoliaverunt ipsum vallum, et sederunt ibi ipsa nocte vel in crastina usque hora dici tertia. Epist. Caroli M. ad Fastrad. Bouquetnál Receuil V. köt.

[3]) Tanta equorum lues exorta est, ut vix decima pars etot milli-

magára is elég ok lett volna, hogy tovább ne nyomuljanak. Nagy Károly tehát itt befejezte hadjáratát; az italiai hadsereget visszaküldte a Pó mellékére, saját hadtestét és a Theuderik grófét a hún határszéleken helyezte el, hogy őrködjenek, s fiát Pipint magával vitte, hogy együtt üljék meg a karácsonyi ünnepeket Regensburgban.

---

bus equorum remansisse dicatur. Annales Laurishamenses ad ann. 791.

VI. FEJEZET.

Nagy Károly politikája Hunnia irányában; a konstántinápolyi udvar megdöbbenése. — Nagy Károly csatornával akarja összekötni a Rajnát a Dunával; hozzá fog e vállalathoz, de nem fejezheti be. — A szászok izgatják az avarokat hogy fogjanak ujra fegyvert; béke- és harczpárt a húnok közt; a békepárt győz; a khánt és az ujgurt leölik. — A frankok ujabb hadjárata Hunniában; Herik friauli herczeg beveszi és kirabolja Pannonia egyik belsőbb ringjét; a Tisza partján fekvő királyi ring Pipin hatalmába kerül. — Pipin diadalmi bevonulása Aix-la-Chapellebe. — Nagy Károly az avaroktól nyert zsákmányt a pápa, más fejedelmek, a galliai egyházak és hivei közt szétosztja. — Tudun khán és több nemes avar megkeresztelkedik Aix-la-Chapelleben; az ezen alkalommal adott lakoma; Theodulf püspök verse. — Az aix-i nagy város alapitása; a szomszéd erdőkben való vadászat; a frank királyi udvar képe. — Tudun visszatérése országába; a két Pannonia valamint éjszaki Hunnia a Vágig a frank birodalomba kebeleztetik; a többi a frankoknak hódoló királyságot képez. — Franco-Chorion. — A Pannoniába telepitett bajor és karinthiai gyarmatok. — Lázadás az avarok közt; Tudun khán megtagadja a keresztyénséget. — A bajor határszél megtámadása; Gerold gróf elesése. — A frankok uj hadjárata; Tudun halála; Hunnia teljes meghóditása. — A két Pannonia igazgatási szervezete. — A keresztyénekké lett khánok; Ingo gróf eljárása, hogy a hún nemeseket a keresztyénségnek megnyerje. — Egy galliai katona szájaskodása; a hunniai háború számos következései. — A szlávok és bolgárok megtámadják a húnokat, kik kérik, hogy országukat oda hagyhassák; Nagy Károly a Dunától délre telepiti le őket. — A morva-szlávok hatalma. — II. Eugenius pápa levele a khánhoz és az avar néphez.

792—826.

A hunniai hadjárat alkalmat szolgáltatott Nagy Károlynak, hogy személyesen győződjék meg a húnok gyengeségéről s egyszersmind ezen tartomány szépsége és fontos fekvése felől, mely délre Italia, nyugotra és éj-

szakra a szlávok fölött uralgott s határos volt a keleti római birodalommal. A hóditónak több oka volt arra, hogy ne akarja elveszteni ezen háború gyümölcsét s ugy tekintette Hunniát, mint a melynek egy része őt illeti, hogy a frank területet növelje, másik részére pedig felsőségét kivánta kiterjeszteni; s minthogy ereje kifejtését mindig mérséklettel tudta vegyitni, jónak látta bevárni, míg a khán és az ujgur önkényt az ő elhatározása alá vetik magokat. A mi ezen hadjárat gyors sikerében büszkeségét talán leginkább csiklandoztatta, az volt, hogy a frank zászlót a görög birodalom határszélén üthette föl s elsáppaszthatta azt a fönhéjázó s irigy konstántinápolyi udvart, mely hasztalan hizelgett magának azzal, hogy őt Italiából kikergeti, s melynek rosz akarata most világosan kitünt azon megvető ellenzésben, melyet Nagy Károly legkedvesebb terve, t. i. az ellen mutatott, hogy nyugoti császárrá legyen. Nem volt titok előtte, hogy Thraciát és Macedoniát páni félelem szállotta meg, midőn hadai a Szávához közelgettek, tudta hogy a városok bezárták kapuikat, hogy csapatokat inditottak utnak, s hogy egy szóval levertség uralkodott a byzanti palotában. S nem csak a dunamelléki tartományokban tapasztalták a görögök a szorongás ezen érzelmét; Peloponnesus és az Aegaei tenger szigetei is azt hitték, hogy frank berohanás előestéjén állanak, s mint hasonló esetben szokott történni, a népek csak bámulattal beszéltek azon nagy emberről, ki őket megrémitette. Neve szájról szájra járt keleten. Harun-al-Rasid khalifa követei, kik néhány évvel ezután őt Aix-la-Chapelle-ben meglátogatták, hizelkedés nélkül beszélhették neki, hogy Ázsiában ugy mint Európában, a szigeteken ugy mint a szárazon, a görög birodalom egyik szélétől a másikig, a népek csak tőle félnek s csak tőle reménylenek. Most Nagy Károlyra nézve az utolsó lépés megtételéről volt kérdés, s ugy

gondolkozott s nem is ok nélkül, hogy Hunnia meghóditása azt neki könnyebbé fogja tenni. Midőn a frank birodalom, mely már a Visztula által a Bálti tengerig terjedt, a Kárpát hegylánczot és a Fekete tengert el fogta érni, vissza lesz állitva a régi nyugoti római birodalom szélesebb alapon mint valaha, s csak császárra lesz szüksége. Ezt gondolta magában bizonyosan, midőn a két Pannonián átvonult s gondolatában már Trajanus Daciáját is elfoglalta, mely a túl parton szemei elébe tünt, s szoktatta a világot azon eszméhez, mely mosolyra is inditotta de reszkettette is a görögöket, hogy tudniillik a nyugoti császárok egy frank király személyében ujra föltámadnak.

E gondolatokkal foglalkozva tartózkodott az egész 792-dik év folytán Hunnia szomszédságában, mely ellen minden esetre uj hadjárati terven elmélkedett. Ez a félbarbár sejtett a polgárisultsághoz oly században, mely annak csak romjait ismerte. Drusus csatornája, a Corbulo csatornája, mely egykor a Meuse és Rajna folyókat vágta egybe, s Lucius Vetus vállalata, hogy a Mosellet a Saônnal egybe kösse, azon legnagyobb eszmék egyikét költötték föl benne, melyek valaha kormányférfi fejében megfordultak. A Rajna és Duna helyrajzi viszonya, melyek forrásaik de még inkább mellékfolyóik által egymáshoz szomszédok, azt a gondolatot ébresztette föl benne, hogy e folyókat lehető volna csatornával egybekötni. Ezen tervben kétségen kivül a háború szükségei hatottak leginkább képzelődésére; legelsőbben is elképzelte, hogy a frisiai hajóhad mint szállitja csapatait és élelmi szereit a Rajna partjairól megszakadás nélkül a Tisza partjaira; de belátta mind azt a hasznot is, melyet a kereskedelem vonand e csatornából birodalma dicsőségére és gyarapodására, midőn majd a frank birodalom a frank folyókon leküldendi hajóit a Fekete tengerre,

hogy onnan szállitsa Regensburgba, Mainzba, Kölnbe Golkonda kincseit vagy Persia tündéri csudaműveit. E csapongó gondolatok vagy is inkább a polgárisultság iránti ezen ösztönei által izgatva, Nagy Károly haladéktalanúl munkához fogott. A mai közigazgatási nyelven szólva azt mondhatnók, hogy előhivatta mérnökeit, hogy tőlök e két folyó összekötésére tervet kérjen, s hogy ezek hozzá láttak a terv tanulmányozásához: e szólásmódok tökéletesen kifejeznék, a mi akkor történt. „A kik az efféle dolgokhoz értettek, mint az egykorúak mondják, azt terjesztették elébe, hogy a Rednitzet, mely a Majnába szakad s ez által Mainznál a Rajnával egyesűl, és az Almonát, a mai Altmühlt, mely Regensburg fölött szakad a Dunába, egybe lehet kötni egy hatezer lépés hosszú csatornával, mely nagy hajókat is megbirna[1])." Valóban e két mellékfolyó, melyek közzűl az egyik egyenesen szakad a Dunába, míg a másik közvetve szakad a Rajnába, mind egyik a Steigerwald hegyláncz on eredve, kanyargásaival csupán hatezer lépés távolra közeledik egymáshoz, sik és mocsáros vidéken. Nagy Károly elhatározta, hogy a csatornát háromszáz láb szélesre s oly mélyre ássák, hogy vize elegendő legyen a hajóhad megbirására[2]). Ő maga is ott tartóz-

[1]) Persvasum regi erat, si inter Radantiam et Almonam fluvios fossa navium capax duceretur, posse commode e Danubio in Rhenum navigari, quod alter Danubio, alter Rheno miscetur. Annal. Laurisham. ad ann. 793.

> . . . Inductis ambos dum jungeret amnes
> Gurgitibus, posset puppes et ferre natantes,
> In Rhenum de Danubio celer efficeretur
> Et facilis cursus ratibus . . .
>
> Poeta Saxo ad ann. 793.

[2]) Ducta est fossa inter praedictos fluvios duorum millium passuum longitudine, latitudine trecentorum pedum. Annal. Laurisham. ad ann. 793.

kodott a hely szinén a hadseregből szedett munkásokkal, s a munka megkezdődött. Már harmada készen is volt, midőn a szokottnál erősebb őszi esőzés ezt a külömben is nedves természetű vidéket elárasztotta. Az árok minden éjjel színig telt vizzel s átázott partjai beszakadoztak; minden nap ujra kellett a munkát kezdeni, s a katonák, mindig térdig sárban állva, hallatlan fáradalmakat szenvedtek. Csakhamar betegség is ütött ki közöttök. Ekkor mindenfelől zúgolodás tört ki ezen vállalat ellen, melynek nagyszerűségét nem fogták föl, s Károly meggyőződvén hogy kénytelen engedni a természeti akadályoknak és az emberek zúgolódásának, fölhagyott a vállalattal. Régi hagyomány szerint őt ezen elhatározásra kisértetek és ördögi jelenetek birták, melyek éjjelenként a munkásokat rémitgették s őt magát is megijesztették[1]). Ezek a kisértetek, ezek a lidérczek hihetően a tudatlanság előitéletei voltak, melyeken a lángész sugallatai megtörnek, ha korukat megelőzik. Nagy Károly nem folytatta többé a félbe hagyott csatornát, s megelégedett azzal hogy néhány hajóhidat épittetett mind a Dunára, mind mellékfolyóira, melyeken második hadjárata alkalmával át volt kelendő[2]).

Az avar nemzet levertnek látszott. A hegyek és erdők közt elszéledezve nem is gondolt arra hogy egyesüljön s hogy ujra fegyvert fogjon, midőn a szászok követsége ujra fölizgatta. Ezek fölszólitották az avarokat, hogy egyesüljenek velök egy nagy erőfeszitésre, mely

---

. . . In longum passus duo millia ducta
Fossa fuit, pedibus ter centum lata patebat.
Poeta Saxo ad ann. 793.

[1]) Aventinus, Annales Boici IV. könyv 335. l.

[2]) Instabat princeps navalem condere pontem,
Qui per Danubium bello prodesset agendo.
Poeta Saxo e. h.

a frankok jármát Germaniában megtörve őket a Rajnán túl kergesse. „Már is tönkre tették csapataik, igy szólának, Nagy Károly seregének egyik osztályát a Weser partján; nem sokára egész Germania talpon lesz; lehet-é gyönyörűbb alkalmuk a népeknek arra hogy szabadságukat örökre biztositsák?“ Ez a követség a húnok közt mély izgatottságot gerjesztett. Az utolsó hadjárat szenvedései köztök békepártot teremtettek, a bosszúvágy és remény pedig föntartotta a háborúpártot: vitatkoztak, ökölre kerültek, s a két főnököt, a kik előidézték és vezették az italiai s bavariai hadjáratot, a khánt és az ujgurt, meggyilkolták [1]). A békepárt diadalmaskodott s khánnak bizonyos Tudun nevűt választott, kinek legelső gondja volt Nagy Károlyhoz követséget küldeni, azzal a megbizással, hogy nyilatkoztassa ki, hogy ő és népe a frank király kegyelmére bizza magát, s ő maga részéről a keresztséget önkényt fölveszi [2]). Nagy Károly az ajánlatot és a követeket rosszúl fogadta, akár azért, mert kételkedett az ajánlat őszinteségében, akár azért, mert a mint a dolgok állottak, egyszerre két nagy csapást akart ejteni két pogány népen, melyek egy kézre igyekeztek játszani.

Alig érkezett vissza az elutusitott követség Hunniába s csakhamar hire jött, hogy az italiai sereg friauli és karinthiai hadosztálya, Herik friauli herczeg tapasztalt és bátor tábornok vezérlete alatt, átkelt az Álpokon s beütött Pannoniába, mialatt a szászokat a tulnyomó erő az Elbe és Oder között szorongatta. Nagy Károly hadjárati terve a húnokat illetőleg az volt, hogy mint

[1]) Chagan sive Jugurro intestina clade a suis occisis. Annal. Franc. ad ann. 796.

[2]) Quod idem Tudun cum terra et populo suo se regi dedere vellet, et ejus ordinatione christianam fidem suscipere. Annal. Bertiniani ad ann. 795.

először most is Italia és Bavaria felől támadja meg őket, második hadseregét a Duna bal partján egyenesen a Tiszának inditván, mialatt Herik a jobb parton tűzzel vassal fog pusztitni. A fijatal Pipin királynak, ki mellette volt, kellett átvenni a nyugoti hadsereg vezérletét. Minden ugy történt, mint a hogy kiszámitotta. Herik a 796-dik év tavaszán megrohanta Hunnia egyik belső ringjét, s ott tömérdek zsákmányra talált, mit Aix-la-Chapellebe küldött[1]). Ekkor Pipin királyra került a sor, ki bátran a Tisza mocsáros sikjáig nyomulván abban a dicsőségben részesült, hogy megszállotta és bevette a királyi ringet, a khánok lakhelyét s a nemzeti kincsek raktárát[2]). A megrémült Tudun hijában járult az ifjú királyhoz, hogy őt meginditsa és bocsánatért könyörögjön; Pipin addig meg sem állt, mig be nem tette lábát az avar nemzetiség ezen szentélyébe, s míg az egyház védőjének zászlaja, ki megtiszteltetésül épen az imént kapta a pápától Szent Péter vallomásának kulcsait, nem lengett Isten ostorának egykori laka fölött. A béke a a ring romjain köttetett meg, s Tudun legelőkelőbb főnökeivel kisérte az ifjú győzőt a Rajna partjáig s onnan Aix-la-Chapellebe, hol Pipin atyjával találkozandó volt.

Pipin bevonulása Aix-la-Chapellebe, vagy is helyesebben Aquisgranumba, némileg azon régi római birodalom diadalmeneteinek képét tüntette elő, melynek föléledéséről Nagy Károly oly hévvel ábrándozott. A diadal hőse előtt vonultak el az elfoglalt zászlók, a főnökök győzelmi emlékké halmozott fegyverei, s hosszú sor fedetlen szekérben az avar királyok kincsei: tömérdek

---

[1]) Eginhardi Annales ad ann. 796. — Annales Franc. — Annales Fuldenses. — Regino ad eundem ann.

[2]) Pipinus Hunnis trans Tizam fugatis, eorumque regia, quae Ringus, a Longobardis autem Campus vocatur . . . Eginhardi Annales ad ann. 796.

ezüst és arany pénzzé verve és rudakban, mindennemű drága kövek, aranynyal áttört selyem és bársony szövetek, a palotákból és egyházakból rabolt drága edények, melyeknek gazdagsága és alakja elárúlta, vajon Görögország, Italia vagy Gallia kirablásából kerültek-é[1]). Tudun és az avar főnökök komor s egyszersmind alázatos magatartással követték a kiséretet: azt lehetett volna kérdeni, vajon mint foglyok vagy mint szövetségesek vannak-é jelen? Tudun, Nagy Károly előtt térdre ereszkedve, hűséget esküdt neki a frankok szertartása szerint s kifejezte ohajtását, hogy minél hamarabb kiván megkereszteltekedni[2]). Károly, mint hatalmas és nagylelkü uralkodó nem tartotta meg magának mint zsákmányt a húnok kincseit. Miután kiszemelte, a mit az udvar tudósai kétségen kivül „zsiros falatoknak“ neveztek, hogy ezeket más uralkodóknak és az egyházaknak ajándékozza, a többit valódi királyi pazarlással szétosztotta egyházi és világi hivei, alattvalói és vazalljai közt[3]).

Bőkezűségét a pápán kezdette. Angilbert apát, kit Homerusnak neveztek a Carolina Academiában, s ki miután Berthát, a király egyik leányát, nőül vette, attól annak is megegyezésével elvált, hogy a szent-riquieri apátságban baráttá legyen, volt megbizva azzal, hogy a Herik által elfoglalt kincset Rómába kisérje és a szent apostolok sirjára letegye[4]). Az európai királyok közt, kik e

---

[1]) . . . . . Regni thesauros spoliati
Attulit, exuviasque ducum, vexillaque capta.
Poeta Saxo ad ann. 796.

[2]) Se cum populo suo et patria regi dedens. Annales Franc. Eginhard, Annal. ad ann. 796.

[3]) Reliquam partem optimatibus, clericis vel laicis, caeterisque fidelibus suis largitus est. Eginhardi Annales ad ann. 796.

[4]) Romam ad limina Apostolorum misit per Angilbertum dilectum sui abbatem. Annal. Franc. ad ann. 796.

gazdag ajándekokban részesültek, Mercie királya Offa is szerepelt, kinek Nagy Károly ily tartalmú levelet küldött: „Azon földi kincsek egy részét, melyeket a Jézus Krisztus, bár érdemetlenek voltunk rá, nékünk juttatott, a nagy városoknak és székes egyházaknak küldöztük volt. Neked, kit szeretünk, egy övet, egy hún kardot és két selyem palástot szántunk[1].“ Lehet gondolni, hogy a király bőkezűsége által megtisztelt egyházak sorában azoknak jutott az elsőség, kik Attila által egykor kiraboltatván, az efféle ajándékokat törvényes kárpótlás gyanánt követelhették vissza. A mainzi székes egyház gyanithatólag ezen czim alatt kapta azon roppant értékű kincseket, melyeket püspöke kincstárában még a XVI-dik században is mutogattak. „Volt ott, mondja egy iró, ki e kincseket akkor látta és bámulta, egy Benna nevezetű tömör arany kereszt, mely ezerkétszáz márkát nyomott, s melyre egy latin vers volt irva, mely súlyát kijelelte[2]). Volt két kehely is a legtisztább aranyból, melyek közzül a kissebbik tizennyolcz márkát nyomott, a nagyobbik mozsár alakú s egy ujnyi vastag, két füle pedig oly nagy volt, hogy egészen betöltötte az ember markát, ha föl akarta emelni. Mind a kettő egészen meg volt rakva drága kövekkel[3]).“

---

[1]) Sed et de thesauro humanarum rerum, quem Dominus Jesus nobis gratuita pietate concessit, aliquid per metropolitanas civitates direximus, vestrae quoque dilectioni unum baltheum et unum gladium hunniscum, et duo pallia sericea .... Will. Malmesbury Hist. Reg. Angl. I. könyv.

[2]) Auri sexcentas habet haec crux aurea libras.

[3]) Beatus Rhenanus. — Calix major quot marcas habuerit nescio. Certum autem est, quod spissitudo ejus erat digiti. Habebat autem idem calix duas ansas, quae poterant manus replere levantis, sicut solent habere mortarii, in quibus piperata et salsa praeperantur. Chron. Mogunt. 384. l.

A háborúnak megvolt a maga diadalmenete; a hit is megvárta a magáét. Midőn Tudunt és társait eléggé beavatottaknak itélték a keresztyén hit igazságaiba, hogy a keresztség szentségéhez bocsáthassák, ezen ünnepélyességhez a nép töméntelen tömege előtt nagy fénynyel járultak. Nagy Károly udvarában szokásban volt, hogy az általa téritett megkeresztelendők, mielőtt a keresztelő medenczéhez közeledtek, tetőtől talpig levetkeztek, hogy a legfinomabb vászonból készült öltönyökbe vagy hosszú fejér ingekbe öltözzenek, melyeket osztán megkeresztelkedésök emlékéül nekik szoktak ajándékozni. Ez az ajándék az éjszaki pogányoknál igen keresett czikk volt; bizonysága az a szász katona, ki azzal dicsekedett, hogy húszszor kereszteltette meg magát, hogy vászon ingekből egész raktárt gyüjtsön magának[1]), ha ugyan hihetünk a szentgalleni barátnak, kinek adomái nem mindig érdemelnek hitelt. Ezen, Attila utódjához nem igen illő öltözetben fogadta Tudun a medencze előtt letérdepelve a keresztséget, melyet utána a többi avar nemes is sorjában fölvett. Az aix-i egyház erre a nagy alkalomra legdrágább ékszereit szedte elő, s az aranytól és drága kövektől csillogó püspökök és apátok oly pompával tartották a körmeneteket, hogy Harun khalifa követe igy kiáltott föl: „Eddig csak földből láttam embereket, most aranyból[2]).“ A vers és próza nem hijányzott soha Nagy Károly ünnepélyein, ki előtt udvart tartani annyit tett mint a tudományt szeretni; bőven omlottak ezek ezen ünnepélyre, sőt még a távol lévő tudósok is becsületbeli kötelességöknek tartották, hogy ott képviselve legyenek. Alcuinus, kinek akadémiai neve Albinus volt,

[1]) Jam vicies hic lotus sum, et optimis candidissimisque vestibus indutus. Monachus S. Galli II. 29.

[2]) Prius terreos tantum homines vidimus, nunc autem aureos. U. o. II. 11.

mint Angilberté Homerus, s magáé Nagy Károlyé Dávid, művészileg kidolgozott levélben üdvözölte a királyt, „ki diadalmas pálczája alá hajtotta ezt a hún fajt, mely oly rettenetes volt ősi barbarságában, s a hit járma alá igázta ezeket a büszke nyakakat, és világot gyujtott azok szemei előtt, kik örök sötétségre látszottak kárhoztatva[1]).“

Theodulf orléansi püspök is megküldte hódolati adóját egy költeményben, mely maig is megvan[2]). Ez világosan az Academia Carolina tudós tagjai számára készült, kiket mindig tudákos gúnyneveiken emleget s kikkel sokkal többet foglalkozik mint a húnokkal és megtérésökkel. Az italiai Theodulf, kit Nagy Károly pénzzel és tisztességekkel tartott maga mellett, kit először királyi biztosai (missi dominici) egyikévé azután orléansi püspökké tett, az akkori divat szerinti költő s szerencse fia volt az udvarban, hol a finomság az irodalom mivelése által ujjá születni törekedett, s hol az italiai költőktől könnyed és szabad modorukat, csekély dolgokból nagyot csináló tehetségöket, ellentéteiket, s gyakran kecses válogatásukat az eszmékben és szavakban irigyelték. A hagyományos irodalom mind ezen podgyásza, ezek a mesterfogások, melyek Italiában fönmaradtak s egyebütt feledségbe mentek, álmélkodásra ragadták a szellemeket, kik azon kissé nehezkés formákhoz voltak szokva, melyeket Britannia bölcsész hittudósai tudományukkal együtt hurczoltak át. Kézről kézre adták s mohó kiváncsisággal olvasták azért Theodulf uj verseit, melyek hihetőleg annál inkább általános kedvességben részesültek, mint-

---

[1]) Gentes populosque Hunnorum, antiqua feritate et fortitudine formidabiles, tuis suo honori militantibus subdidit sceptris, praevenienteque gratia, colla diu superbissima sacrae fidei jugo devinxit, et caecis ab antiquo tempore mentibus lumen veritatis infudit. Epistola Alcuini ad Carolum Magnum ann. 796.

[2]) Bouquet, Script. rer. Gall. et Franc. V. köt.

hogy mindenki talált bennök egyegy kedves emlékezést vagy hizelgést. Legelsőben a királyról volt szó, ki „bölcs mint Salamon, erős mint Dávid, szép mint József“, azután jött a szép Luitgarde, kit Károly csak az imént vett nőül rögtön Fastrade halála után; azután a herczegasszonyokra, a király leányaira, került a sor, kiknek lefestésére a költő püspök kimeritette minden hitregei emlékezéseit s a drága kövek és virágok összes névsorát. A király fiai sem voltak kifelejtve, valamint hiveik s az akadémiai tudósok sem, mint Rikulf Damaetas, Rikbode Makarius, Thyrsis komornik és Menalcas a királyi fő asztalnok. Mind ezek után kevés hely maradt az ünnepély tárgyainak, jóllehet a költemény meglehetős hosszú volt. A szerző igen szerencsés ráfogással léptette föl az avarok nyomában a spanyolországi arabokat, kiket a távolban ugy tüntetett föl, mint a kik szintén ohajtoznak a keresztségre és a frankok jármára, s Kordova kincseit, melyeket Nagy Károly udvarában nem vetettek meg, Aix-la-Chapelle szekrényeibe készülnek önteni. „Nagy király, mondá, fogadd örvendező szivvel azokat a mindenféle kincseket, melyeket isten a pannoniai földről kezedbe juttatott; adj hálát érettök a mindenhatónak, s kezed, mint mindig, legyen most is pazar isten egyházai iránt. Ime teljes készséggel járulnak a Krisztus szolgálatára a nemzetek, kiket a te hatalmas kezed feléje hajt; itt van a hún, csombókokba font s hátra eresztett hosszú hajával, oly alázatos a hitben, mint a mily dölyfös volt a hitetlenségben[1]). Ezután következzék az arab; mind két nép egyiránt nagy hajú; az egyik befont hajjal, a másik szétomló hajfürtökkel járuljon a keresztség-

[1]) Pone venit textis ad Christum crinibus Hunnus,
Estque humilis fidei, qui fuit ante ferox.
Theodulphi Carm. Bouquetnál V. köt.

hez[1]). Gazdag Kordova, küldd minél hamarabb e királyhoz, kit minden dicső áldozat megillet, századok olta kincstáradba halmozott kincseidet[2]). A mint az avarok eléje járulnak, járuljatok ti is arabok és numidák; hajtsátok meg térdeiteket és sziveiteket lábai előtt[3]). A kiket itt láttok, szint oly kevélyek és kegyetlenek voltak mint ti; de a ki őket meghóditotta, bizony majd titeket is meg tud hóditani.“

Ez az ünnepély egy épülő félben lévő város rendetlenségei közepett ment véghez; mert Aquisgranum nagy városa, ez a második Róma, mint azon kor költői nevezték[4]), akkor emelkedett ki a földből Nagy Károly szeme előtt s az ő tevékeny ösztönzésére. Elragadtatva e hely bájos fekvésétől, hol a gazdag meleg források hév patakokat alkottak[5]), palotát épittetett ide, mely különösen kedves laka lett, s e palota közelében egymás után keletkeztek a székvárosi közönséges épületek. Itt találta örömét a pihenés ritka perczeiben, melyeket a háborúk részére engedtek. Egy egykorú iró ugy tün-

---

[1]) Huic societur Arabs; populus crinitus uturque est,
Hic textus crines, ille solutus eat.
Theodulphi Carm. Bouquetnál V. köt.

[2]) Corduba prolixo collectas tempore gazas
Mitte celer regi . . .
Ugyanő u. o.

[3]) Ut veniunt Avares; Arabes, Nomadesque venite,
Regis et ante pedes flectite corda, genu.
Ugyanő u. o.

[4]) . . . . . Ubi Roma secunda
Flore novo ingenii magna consurgit ad astra
Mole . . . . . .
Altaque disponens venturae moenia Romae.
Carmen de Carolo M. 94. és köv. vers. Bouquetnál V. k.

[5]) Fons nimio bullentis aquae fervere calore.
Ugyanő u. o. 109. vers.

teti őt föl előttünk, mint a ki a munkát megtekintve szavaival egész sereg kőfaragót, ácsot lelkesit, vagy épen ugy mint a ki a már bevégzett fellegvár ormára állva, mint valami csillagvizsgáló torony tetejéről, jeleli ki, a tervrajzot kezében tartva, az utczák irányát, a forum, az amphitheatrum vagy a basilica helyét[1]). Már föl volt emelve a Ravennából hozott márványoszlopokra azon kápolna arany kupolája, melyben csontjai nyugvandók voltak[2]), s a kutmesterek mindenfelé fölkutatták a forrásokat, hogy azokat mély medenczékbe vezessék, melyekbe fejér márványlépcsők vezettek alá[3]). A polgárositó lángész ezen teremtményei Tudunt és vad bajtársait bizonyosan nem nagyon érdekelték; hanem a frank udvarnak voltak más mulatságai is, melyek az ő értelmöknek és izlésöknek jobban megfeleltek. A vadászat Nagy Károly egyik élénk szenvedélye s a frankok szemében a legnemesebb élvezet volt, melyet oly vendégeknek lehetett ajánlani, kiket illően meg akartak tisztelni. Károly még azokat is vadászattal mulattatta, kik arra nem igen sokat adtak, mint Harun-al-Rasid követeit, kik a mint a bölényt megpillantották, melyet soha azelőtt nem láttak, szörnyen megijedtek[4]). Ennél fogva állit-

---

[1]) Stat pius arce procul Carolus, loca singula signans.
Hic jubet esse forum, statuuntque profunda theatri
Fundamenta, tholis includunt atria celsis.
Carmen de Carolo Magno 98. s köv. v.

[2]) Construere ingenti templum molimine certant;
Scandit ad astra domus . . .
U. o. 112. 113. v.

[3]) Hic alii thermas calidas reperire laborant;
Balnea sponte sua ferventia mole recludunt;
Marmoreis gradibus speciosa sedilia pangunt.
U. o. 107. és köv. v.

[4]) Monachus S. Galli II. 12. Bouquetnál Recueils V. köt. 125. lap.

hatjuk, hogy kivitte vadászni az avarokat is, kik magok is szenvedélyes vadászok voltak s kiknél a vadászat politikai intézmény volt. E fölvételt elfogadva, melyben nincs semmi a mit el ne fogadhatnánk, némi részleteket közlendünk az egykorú irók után, hogy igaz képet adhassunk az aix-la-chapellei udvarról, melybe igen is kirivólag vegyült a húnok legyőzött és megkeresztelt khánja.

Nagy Károly mint valami hadjáratra ugy készült vadászataira azon rengeteg erdőkben, melyek az aix-i halmoktól egy felől az Ardennes hegység rengetegeiig, más felől a rajnaparti erdős dombokig terjeszkedtek. Előre megkészitette a tervet, elintézte a járatokat, elállitotta a leseket; mindenkinek megvolt a maga állomása és a maga szerepe, s az egész világ ott volt vagy mint működő vagy mint néző. Az ifju királyfiak, maga a királyné és a királyleányok nem voltak utolsók megjelenni nap keltével, midőn a kürt fölharsogott, hogy részt vegyenek távolról vagy közelről urok veszedelmes mulatságaiban. „A mint a vadászat napján a hajnal hasadni kezd, mond ezen ünnepélyek leirója, az ifju királyfiak ágyukból kiugorva sebbel lobbal fegyverbe öltöznek, a királyné és mostohaleányai is lassabbacskán ugyan öltözködéshez fognak[1]), a nemesek a palota udvaraiban gyülekeznek; e közben a kürtök fölharsognak, a lovászok kézen tartják a prüsszögő lovakat s a kopók vonyitással felelnek az ostorcsattogásra. A király először misét hallgat[2]), azután aranyczafrangos derék pari-

[1]) Hinc thalamo cunctata diu regina superbo
Procedit . . .

Carmen de Carolo M. 181. v.

[2]) . . . . . Carolus sacra limina templi
Deseruit . . .

U. o. 177. v.

pájára veti magát s jelt ad az indulásra; utána vágtat az egész víg társaság, mely közzül egy fejjel magosabbnak tünik ki[1]). Az ifju vadászok aczélhegyű dárdával vannak fölfegyverkezve; némelyek vadászhálót visznek. Egy sor udvari nép képezi a király kiséretét. Károly szép neje, Luitgarde királyné, tünik föl ezután a királyi család élén. Haja közzé bibor szalag van fonva, mely homlokát köriti; fején drága köves korona ragyog; köntöse kétszer festett bibor, s palástja, melyet nyakán arany kapocs tart össze, bájosan leng vállairól[2]). A legragyogóbb s a legkülönfélébb kövekkel kirakott nyaklánczcsügg alá keblére; büszke lovon ül; udvari nép és lovászok környezik.“

„A királyi örökösök némi távolban követik, mindegyik saját kiséretével. Legelől Károly, a király legidősb fia, ki atyja nevét és vonásait viseli s meg-megugratja szilaj paripáját; azután Pipin, az avarok győzője, kiben nagyatyja dicsősége és neve ujra éled. Homlokán királyi koronát visel. Egy csoport udvari nép, a frankok nemes tanácsa, tolong az ifju herczegek körött; de Lajos az aquitaniai király nincs jelen . . .“

„Ezután a fijatal leányok ezrede jő, tündöklő soraival bontakozva ki szemeink előtt. Rotrude jár legelől tomboló lovával, melyet ügyesen kormányoz, halvány szőke haja amethyst szinű szalaggal van átfonva, melyet karbunkulusok és saphirok boritnak; gyöngyös korona disziti homlokát s köpenyét széles csat tartja össze. Nagy számú s gazdagon ékitett szobaleányok

---

[1]) Rex Carolus cunctas humeris supereminet altis.
U. o. 173. v.

[2]) Aurea fila ligant chlamydem, capitique byrillus
Inseritur; radians claro diadema metallo
Enitet, et vestit biscocto purpura bysso . . .
Carmen de Carolo M. 188. és köv. v.

képezik kiséretét. Azután Bertha jön; magatartása, vonásai, szava, s bátorsága is atyjáé, mert annak élő képmása[1]). Hajfürtei arany szálakkal vannak átfonva; homlokán arany koronát s nyakában czoboly prémet visel; köntöse egészen be van hintve drága kövekkel, s köpenye a rá varrott arany lemezekkel távolról a chrysolith fényével tündöklik. Harmadik Gizela, a szemérmes szűz, ki a kolostor magányát hagyta el, hogy kövesse ide, a világi zajba, atyja nyomdokát, kit szeret. Az apátné szerény köntöse mályvaszinű és aranyos fonalból volt szőve[2]); arczáról és hajáról valami bájos fény látszott sugárzani, s nyaka hófehérét annyi ember tekintete előtt gyöngéd pir futotta át. Keze ezüst, homloka arany, s tekintete oly tiszta mint a napsugár[3]). Egy felől egy csapat fijatal leány környezi, s tajtékzó paripáik az övé mellett tombolnak. Szobaleányai csoportja előtt Rhodhaidis léptet; melle, nyaka, haja a legszebb ékszerek fényétől tündöklik; köpenye selyem, koronája gyöngygyel van kirakva; köntösét arany tő tartja össze, melynek fejébe gyöngy van foglalva, s egy szarvas bőre szolgál nyeregtakarójául[4]). Utána jön Fastrade egyik

---

[1]) Proxima Berta inter, multis sociata puellis,
Voce, virili animo, habitu, vultuque corusco,
Os, mores, oculos, imitantia pectora patris
Fert . . . .

Carmen de Carolo M. 220. és köv. l.

[2]) Tecta melocineo fulgescit foemina amictu . . . — A kérdéses szövetre nézve lásd Du Cange Glossariumát a Melocinium szó alatt.

[3]) Argento stat facta manus, frons aurea fulget,
Et magnum vincunt oculorum lumina Phoebum.

U. o. 230. 231. v.

[4]) Pulchra vehitur equo Rhodhaidis virgo superbo,
Quo latitare solent hirsuto tergore cervi.

U. o. 249. 250. v.

leánya Theodrade, egy piros képű, fejér homlokú, az aranynál sárgább hajú gyermek; jáczintszin köpenye vakondokbőrrel van prémezve s lábaira csizma van húzva[1]). Fejér lovon űl s azt szüntelen sarkalja, hogy minél hamarabb az erdőben legyen; huga Hildrude alig birja követni. Ez az utolsó a királyleányok sorában; igy határozta születésének sorja . . .“

Tudun, a kedveskedések és ünnepélyek daczára, Aix-la-Chapellet elégedetlenűl és keresztyén buzgalmában meglehetősen meghűlve hagyta el. Azt reménylette volt, hogy a győztes könnyü okulása dijában s kikeresztelkedése fejében meghagyja birodalma birtokában, de ezen számításában csalatkozott: Nagy Károlynak szükséges volt biztositni maga részére a katonai állomásokat Hunniában, akár magok az avarok lázadása akár a görög birodalom ellen, melynek rosz kedve fenyegetővé vált, s mely elébb vagy utóbb megkisérhette volna ellene a Duna partján a húnok segitségével azt, a mit egykor a longobárdok által a Pó partján megkisértett volt. Ezen kettős indoknál fogva megtartotta magának a két Pannoniát, melyeket Bavariához csatolva a frank területbe kebelezett. Hasonlóan bánt a Duna bal partjával is a Vág vizéig. A többi mint hún királyság a frank birodalom hűbérének maradt, s Tudun Nagy Károly kezéből kapta annak átruháztatását. Ezen megosztás következtében a pannoniai tartományok királyi kormányzókat kaptak, kik grófi vagy főnöki rangban állottak, s a frank birodalom a görög birodalmat érintette a Szávánál. A dunamelléki vidék ezen részét nevezték osztán a by-

[1]) Interea ingreditur vultu Theodrada corusco,
Fronte venusta nitens, et cedit crinibus aurum,
Pallia permixtis lucent hyacinthina talpis,
Clara Sophocleoque ornatur virgo cothurno.
U. o. 256. és köv. v.

zanti irók Franko-Khorionnak[1]), frank vidéknek. Hogy egyébiránt Nagy Károly biztositsa magát azon hún, szláv és pannoniai népségek engedelmessége felől, melyek ezen vidéket lakták, s megelőzhesse a konstántinápolyi császárok és a khánok titkos incselkedéseit, melyek közöttök az izgalmat táplálhatnák, a Duna hosszában Bavariából szedett német gyarmatokat vagy Karinthiából szedett szlávokat szállitott alá s külömböző pontokon területeket engedett át nekik[2]). Ily gyarmatok lassan lassan nagy számmal telepedtek meg, s igy keletkezett Bécs és a Kahlenberg körül a német népesség magva.

Ez az intézkedés a húnok elégedetlenségét tetőpontra emelte. Dühökben megszegték az alattvalói esküt, melyet Nagy Károlynak tettek, s a kik keresztyénekké lettek, uj hitöket megtagadták. Miután maga Tudun és társai, kik az aix-la-chapellei keresztelő medenczénél a vászon ingben szerepeltek, a keresztyénségtől nyiltan elpártoltak[3]), a nemzet visszatért régi isteneihez s fegyverre kapott. Egy nagy csapat legelsőben is Bavariára ront, melynek határa gyengén volt őrizve; az előőrsöket meglepi s Gerold grófot, ki egy maroknyi néppel a hely szinére rohan, bekeriti és megöli. Gerold, ezen tartomány grófja s a király nevében kormányzója, szintoly kitünő volt kegyességével és vitézségével mint rangjával, mert testvére volt Hildegarde királynénak, kit Nagy Károly valamennyi neje közt legjobban szeretett. Geroldot, miután a pogányoknál gonoszabb hitökhagyott

[1]) Φραγγοχώριον. Nicetas.

[2]) Coeperunt populi sive Sclavi sive Bajoarii inhabitare terram, unde expulsi sunt Hunni, et multiplicari. Auctor Anonymus, Vita S. Virgilii ad ann. 798.

[3]) Gens Avarorum a fide, quam promiserat, defecit. Regino Chr. ad ann. 799. — Tudun in promissa fide manere noluit. Annales Laurishamenses ad ann. 799.

húnok kezétől esett el, ugy tekintették mint vértanút, s testét, melyet a csatatérről szász katonái kiragadtak, a reichenaui apátságba vitték, melynek egyik alapitója volt. Ott nagy pompával eltemették, és sirkövére latin versekben e következő siriratot metszették: „Elesett Pannoniában az egyház igaz békéjéért, kegyetlen kard csapása alatt, september első napján[1]). Gerold visszaadta lelkét az égnek; testét szász hive szedte össze s hozta ide, hol eltemettetett mind azzal a tisztességgel, melyet érdemelt.“

Ez az eset kétszeresen fájdalmas volt Nagy Károlyra nézve, mert gyöngéden szerette Geroldot, s mert ez az első csapás, fölbátoritva egyszerre a húnokat és görögöket, megingathatta hatalmát Hunniában. A paderborni táborban, 799-ben, kevéssel azután vette ez eset hirét, hogy a szerencsétlen III. Leo pápa meglátogatta, kit egy római párt, miután szeme világától meg akarta fosztatni, egy monostorba zárt, s ki hóhéraitól megszökve a frankok királyához menekült. Nagy Károly parancsot adott hogy hadai Bavariában gyüljenek egybe, s maga is Regensburgba ment, hogy fölügyeljen a hadmiveletekre. A háború rettenetes volt s külömböző fordulatokkal a 803-dik évig huzódott; azonban az egykorú irók csak ezen igen rövid de sokat jelentő szavakban tesznek róla emlitést: „Tudun és az avarok hitszegésökért meglakoltak[2]).“ A 803-dik évben Tudun eltünt és utóda Zodán khán sietett a frank uralkodó lábai elé vetni magát, alattvalóit és országát. Most már végkép meg volt hó-

[1]) Pannoniis vera ecclesiae pro pace peremptus,
Oppetiit saevo septrembribus ense calendis.
Bouquet, Recueil V. köt. 400. l.

[2]) Haud multo post perfidiae suae poenas dedit. Eginhardi Annales ad ann. 799.
. . . . Mutans (Tudun) promissa fidemque
Perfidiae tulerat parvo post tempore poenas.
Poeta Saxo ad ann. 799.

ditva az ország s Nagy Károly sietett szervezni benne az igazgatást. Régi irományokban olvassuk, hogy a pannoniai határszélre öt grófot állitott, Gontrámot, Werenhárt vagy Berengert, Albrikot, Gotefridet és egy más Geroldot, és hogy Hunniát a salzburgi püspök egyházi hatósága alá helyezte. Egy 804-dik évi capitulare, mely a kiviteli kereskedésről szól, bizonyos szabályokat alkalmaz Hunniára, melyek a birodalom éjszaknyugoti része számára voltak hozva[1]). Hihető hogy Tudun, hogy magát a frankokkal megkedveltesse, azon eljárást követte mint Tudun s keresztyénne lett, utódjai legalább azok voltak. A khán, ki 805-ben uralkodott, Theodorus nevet viselt, s utána bizonyos Ábrahám khán következett, kit a Fischa nevű folyó mellett[2]), a passaui egyházmegyében, Bécs városától nem messze kereszteltek meg.

A keresztyénség látszott a legszilárdabb kötéleknek, mely az avarokat a frank birodalomhoz csatolja. Azért is az egész világ dolgozott megtéritésökön, a világiak épen ugy mint a papok, a katonai vagy polgári tisztviselők épen ugy mint a püspökök. A legjobb előljáró az volt, a ki legtöbbet téritett. A szentéletirók nagy magasztalással emlegetnek bizonyos Ing vagy Ingo nevezetű alsó pannoniai grófot, ki magát, mint mondják, a néppel annyira megkedveltette s azt maga iránt annyira engedelmessé tette, hogy szóval kiadott parancsa vagy egy darab iratlan de pecsétjével megpecsételt papiros elég volt arra, hogy legterhesebb parancsait habozás nélkül teljesitsék. Ez a mint a kormányt átvette, ily modorban járt el a vallás dolgában. Valahányszor alatt-

---

[1]) Captulare Caroli M. c. IX. ad ann. 804.

[2]) Abraham Chaganus baptizatus super Fiskaha. Chron. Ratisbonense ad annum 805. — Chaganus alter . . . qui baptismo suscepto in loco Fiskaha, Abraham nomen sortitus est. Hansiz, Germania Sacra I. köt. 148. l.

valóit magához ebédre hivatta, az alrendü embereket és szolgákat, kik keresztyének voltak, saját asztalához ültette, kint az ajtó előtt hagyván az urakat és előkelő lakosokat, kik nem voltak keresztyének. Ezeknek, mint valami koldusoknak, kenyeret, hust és egy kevés bort közönséges edényekben adatott, míg bent a szolgák vigan lakoztak s arany kupákból ittak egészségére[1]). „Mi ez, Ingo gróf? kiálták egyszer kivülről némely elégedetlen avar főnökök; miért bánsz igy velünk?[2]). — Azért bánok igy veletek, válaszolt a gróf, mert a milyen tisztátalanok vagytok, nem érdemlitek meg, hogy oly emberek társaságában legyetek, a kik a keresztség szent vizében ujjá születtek: a ti helyetek ott kint van az ajtó előtt, a hol a kutyáknak[3]).“ A régi monda azt veti utána, hogy a nemes húnoknak, kiket ezen szavak fölvilágositottak, semmi sem feküdt annyira szivökön, mint hogy magokat oktattassák és megkereszteltessék.

Igy folyt le ez a hunniai háború, mely a frank területet a Száváig s a frank uralom fensőségét a Fekete tengerig terjesztette. Francziaország ebből dicsősége tetemes gyarapodását nyerte, s Nagy Károly elérte nagyravágyása czélját; mert a régi Pannonia és Dacia igy vissza volt adva a keresztyénségnek és a latin népek törvényeinek, a nyugoti birodalom vissza volt állitva s nagyobb és teljesebb lett, mint valaha Theodosius olta volt. A pápa a régi római világ ezen ujjá születését az-

---

[1]) Eos qui servi dominabantur, infideles, foris sedere fecit, ponendo ante illos panem et carnem, et fusca vasa cum vino, ut sic sumerent victus; servis autem staupis deauratis propinari jussit. De conversione Bajoariorum et arinthiorum, Duchesne-nél II. köt.

[2]) Tunc interrogantes primi de foris dixerunt: Cur facis nobis sic? Ugyanő u. o.

[3]) Non estis digni, non ablutis corporibus, cum sacro fonte renatis communicare, sed foris domum ut canes sumere victus. U. o.

zal szentesitette, hogy a 800-dik évi karácsony napján Nagy Károly fejére tette a császárok koronáját. E háború második eredménye az volt, hogy megrémitette a görög birodalmat, annyira hogy Iréné, ki azelőtt fia részéről a fiatal Rotrude kezét visszautasitotta, most a magáét ajánlotta Nagy Károlynak. Ha ily nagy volt e háború politikai hatása kifelé, bent gyarapitotta Nagy Károly tekintélyét népei fölött s arra birta a szászokat, hogy adják meg magokat. Egy értelemmel ugy tekintették ezt, mint a legnehezebbet mind azon háborúk közt, melyekre Nagy Károly vállalkozott, a szász háborút kivéve. Ezek a fonott hajú pogányok, ezek az isten és a szentek megvetői, Attila ezen népe kincsekben kifogyhatatlan királyi ringjével sokáig szolgáltak csaknem kizárólagos mulattatási tárgyául a nép és katonaság beszélgetéseinek. Kik onnan visszajöttek, nem mulasztották el hihetetlen meséket regélni ezen vad és távol tartományokról, ezen sövénysánczokról, melyeken minden lépten nyomon át kellett törni, s a lakosok szörnyű s kegyetlen erkölcseiről. Egyik a másiknál jobban nagyitotta a támadás veszélyeit s a védelem megátalkodottságát, s divatba jött a húnokat a szászok mellé s minden más barbarok fölé helyezni, a kikkel a frankok harczoltak. A szent-galleni barát, nevelő atyja Adalbert vitéz hitelére, ki Hunniában Gerold gróf kiséretében harczolt volt, elbeszéléseibe egy adomát sző be egy a Dordogne partjáról való vitézről, ki értesitést ad a különféle nemzetek vitézségéről, melyekkel neki baja volt. Ez a vitéz, ki a mai gascon tökéletes példányképe s kinek hadi tettei, ha ugyan elhihetjük, mindig csudálatosok, azt beszélte, hogy a hunniai háborúkban az avarokat mint a szénát ugy vágta nagy kardjával. „De ugy tetszik, vágott közbe hamiskodva ellenszólója, hogy a vendek nektek több gondot adtak.“ — „A vendek, ezek a hit-

vány békák, válaszolá Aquitania fia, ezeket hetével, nyolczával s olykor kilenczével fűztem dárdám nyelére, s bármint rivalkodtak, ugy hurczoltam őket vállamon[1].“ Ebből a bohó hetvenkedésből annyit legalább látunk, milyen különbséget tett a közvélemény az avarok és a szlávok vitézsége közt.

Egy komolyabb iró, Eginhard, Nagy Károly barátja, titoknoka és történetirója, a hunniai háború eredményeit következő szavakba foglalja: „E háború, mond, a legnagyobb ügyességgel s a legnagyobb erélylyel volt folytatva, s még is nyolcz esztendeig tartott. A ma puszta, néptelen Pannonia s a földig rombolt királyi lak, melynek nyoma sem maradt, bizonyságot tesz a vivott csaták számáról és az ott kiontott vér mennyiségéről. A hún nemesség ezen háborúban mind elhullott, dicsőségök elveszett, századok hosszú során fölhalmozott kincseik zsákmányra jutottak. Emberi emlékezet olta nem volt olyan háború, melyben a frankok jobban meggazdagodtak volna; mert azt mondhatná az ember, hogy azelőtt szegények voltak: de a khánok palotájában annyi ezüstöt és aranyat találtak s a csatatéreken oly gazdag zsákmányra tettek szert, hogy igazán állithatja az ember, hogy a frankok teljes joggal visszaszerezték a húnoktól mind azt, a mit ezek a világ többi részeiből igazságtalanúl raboltak volt[2].“

---

[1]) Quid mihi ranunculi illi? Septem, vel octo, vel certe novem de illis hasta mea perforatos, et nescio quid murmurantes, huc illucque portare solebam. Monachus S. Galli II. 20.

[2]) Tota in hoc bello Hunnorum nobilitas periit, tota gloria decidit: omnis pecunia et congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt. Neque ullum bellum contra Francos exortum potest humana memoria recordari, quo illi magis ditati et opibus aucti sint; quippe cum usque in id temporis bene pauperes viderentur, tantum auri et argenti . . . ut merito credi possit: hoc Francos Hunnis juste eripuisse, quod Hunni prius aliis gentibus injuste eripuerunt. Eginhard, Vita Caroli M. 13. fej.

A Nagy Károly hatalmas karja által levert Hunnia vad szomszédaival, a szlávokkal és bolgárokkal, épen ugy járt, mint a vadászaton halálra sebzett vad a kutyákkal, melyek rá rohannak és szétszaggatják. A vendek, szerbek, fehér horvátok, csehek, lengyelek rohantak a konczra a Kárpátok nyugoti szorosain át, mialatt a bolgárok a keleti szorosokon törtek át s a Dunán átkeltek. Az avarok épen azon állapotra jutottak, a melyre kárhoztatták volt oly sokáig szomszédaikat, különösen a szlávokat, sőt nyomorúságuk még sulyosabb volt, minthogy szolgai helyzetökben, melyben őket a frankok tartották, ugy szólván csak kötött kézzel védelmezhették magokat. Hijában helyezték magokat a frank birodalom oltalma alá; hijában fenyegetőzött Nagy Károly, hogy hadsereget küld Szláviába; semmi sem tartóztathatta föl e fegyelmezetlen nemzeteket, melyeket oly rég elfojtott bosszúszomj és rablásvágy hajtott előre. Minden pillanatban vérrel fertőzött rabló csapatok rohantak a falvakra, azokat fölégették, a lakosokat leöldökölték, a nyájakat elhajtották s magokat a föld urainak tartották. Az avarok, hogy békében élhessenek, elszánták magokat, hogy a Duna jobb partjára a frankok állomásai közzé költöznek át; s kegyelem gyanánt kérték Nagy Károlytól, hogy telepitse be őket azon pannoniai tartományokba, melyek csak imént az ő birtokaik voltak. A nemzet nagyobb része volt, mely a khánnal élén elhatározta hogy igy lakást változtat, s Nagy Károly a Carnuntum és Sabaria közt fekvő vidéket engedte át részökre[1]), a Cetius hegy mind két

[1]) Chaganus princeps Hunnorum propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus manere non poterat. Annales Mettenses ad ann. 805.

oldalán; az ezen hegylánczról keletre fekvő táj Avaria, s a Comagenus hegytől az Ensig terjedő vidék Hunnia nevet kapott. Theodorus, ki népének ezen két gyarmatát a húnok frank birtokká vált örökségébe telepitette, a királytól megnyerte, hogy a kháni czimet és rangot viselhesse [1]).

A kiköltözködés, mint mondám, nem volt általános, legalább a történelmi tényekből ez világosan kitűnik; s az avar nép némely részei, melyek a régi Daciában maradtak, ott igen hihetően elsánczolták magokat a könnyen védhető vidékeken, a mocsárok között, vagy a Kárpátok magosan fekvő völgyeiben, hogy ott a szláv törzsek támadásai ellen biztosabb menedéket találjanak. Erdély bizonyosan egyike volt ezen természetes erősségeknek, és ha a hagyomány, mely ezen tartományba helyezi az első húnok maradványát, történelmileg igaz, Baján vitézeinek fiai ott találkozhattak és egybe olvadhattak Attila vitézeinek fiaival. Minthogy Nagy Károlynak esze ágában sem volt, hogy azért hóditotta legyen meg a Duna bal partját, hogy a szlávoknak hagyja, idősebb fiát Károlyt nagy hadsereggel Csehországba és a szomszéd tartományokba küldte, hogy ezen népeket fenyitse meg és tartassa tiszteletben a frankoknak hódoló országot. Ez a háború negyven nap tartott s e negyven nap mind égetés és öldöklés napja volt. Mind ez azonban a szlávok támadásait nem nyomhatta el, s a 811-dik évben három avar küldöttet: Kanit, Zaukit és Tudunt látjuk Aix-la-Chapelleben Károly király megérkezésére várakozva, hogy előtte a szlávok főnökeivel vitatkozva

---

[1]) Theodorus . . . petens sibi honorem antiquum dari, quem Chaganus apud Hunnos habere solebat: cujus precibus imperator assensum praebuit . . . Annales Mettenses ad ann. 805.

határaik megállapitása ügyében nyilatkozzanak[1]). Nagy Károly halála után, Kegyes Lajos és Kopasz Károly alatt, a rendetlenségek a Kárpátoktól délre növekedtek, s a dunántúli avar terület lépésről lépésre el lőn foglalva. Ekkor alakult azon hegycsoportban, honnan a Morva vize ered, egy szláv hatalom, mely uralmát nem csak hogy szinte ezen egész területre kiterjesztette, de a frank birodalom előtt is félelmessé tette magát. Ez volt az a marahán vagy morva fejedelemség, mely egy ideig elég nagy zajjal fénylett keleti Európában, hogy egy az avarokkal rokon és értök bosszút álló nép csapásai alatt megbukjék s helyet csináljon a harmadik hún birodalomnak, a magyar birodalomnak.

Nagy Károly halála után nincs többé szó az avarokról. Azon viszályokon kapva, melyek a frank birodalmat Kegyes Lajos és fia Kopasz Károly alatt zaklatták, megkisértették ugyan hogy megmozduljanak, de legkissebb kilátás nélkül a sikerre; 819-ben részt vettek Alsó-Pannonia kormányzója Liudewit lázadásában, ki a császárnak fölmondta az engedelmességet; legalább ugy látjuk, hogy 822-ben követeket küldenek az aix-la-chapellei országgyülésre, nagy ajándékokkal, hogy Lajos haragját magokról elforditsák[2]). A legutolsó történelmi oklevél, mely e háldokló népről értesit bennünket, II. Eugenius pápa levele, melyet 826-ban a Duna völgyét lakó nemzetekhez és fejedelmeikhez, különösen Tutund khánhoz és Mojmár morva fejedelemhez intézett. Ebből némi részleteket tanulunk az avarok megtérítését illetőleg, mely bajosan és lassan haladt előre: a pápa fölszólitja

---

[1]) Fuere etiam Aquis adventum ejus exspectantes, qui de Pannonia venerunt, Cani, Zauci, principes Avarum, et Tudun, qui . . . Eginhard, Annal. ad ann. 811.

[2]) In Pannonia residentium Avarum legationes cum muneribus ad se missis excepit. Ugyanő u. o. 822.

őket, hogy róvják meg magokat, hogy saját költségökön állitsák vissza azon régi püspökségeket, melyek Pannonia és Dacia tartományaiban a rómaiak és a gepidák uralma alatt fönállottak[1]). „Sátán, mond nekick a pápa, mindig köröttök csavarog, s szükségök van rá, hogy incselkedései ellen magokat megerősitsék. Forditsák azért az általok birt földek egy részét uj püspöki székek adományozására s lelki pásztoraik számának szaporitására, mert meg vagyon irva: Hogyan térjenek meg, ha nincs a ki nekiek az igét hirdesse, s hogyan hirdessék az igét, ha nincsenek kiküldetve?[2])“

„Nézzétek, igy végződik a körlevél, hogy az ördög, e minden gonoszság mestere, kinek uralkodását a keresztség által megtagadtátok, milyen türelmetlenül szenvedi ezen üdvösséges szakadást, mely benneteket az ő járma alól kiszabaditott. Mindig készen állva közzétek a hitetlenség konkolyát hinteni, alkalmat keres kiköszörülni a csorbát, melyet általatok vallott, s szüntelen arra munkál, hogy megtagadtassa veletek Krisztus szent vallását .. Hogy illő oktatást nyerhessetek, arra a közöttetek föllállitott püspökök száma távolról sem elég; mert népetek egy része még a pogányság tévelygéseibe van merülve, minthogy hithirdetőik nem lévén isten igéje hozzájok nem hathatott[3]). Találjatok azért módot benne, hogy segitséggel és pártfogással szolgáljatok főtisztelendő érseketeknek Urolfnak, a ti legfőbb pásztorotoknak, hogy

---

[1]) In his partibus etiam quondam Romanorum quoque, Gepidarumque aetate ... Epistola Eugenii Papae ad Tutundum Avar. Chaganum ann. 826.

[2]) Quomodo credent sine praedicante? aut quomodo praedicabunt, nisi mittantur. Ugyanő e. h.

[3]) Quia plures sunt adhuc gentilitatis errore ibidem detenti, ad quos, propter inopiam praeconum divini verbi, nondum pervenit notitia Christi. Ugyanő u. o.

birtokaitokban a püspököket teljes számmal beállithassa. Az egyházi törvények szerint fölszentelt papok a ti és gyermekeitek javára s isten szent nevének dicsőségére vissza fogják állithatni az egyházakat, melyekről hirből tudjátok, hogy hajdan nálatok léteztek, ha birtokaitok jövedelméből örök időre elegendő összeget ajándékoztok ezen egyházak fölállitására és papjaik fizetésére [1]). Állitsatok püspökségeket mindenütt a hol szükség leend rá s a hol a hely alkalmas volta kivánandja, egy szóval mindenütt a hol még némi nyoma leend székes egyházaknak. Ennek hijányában főpásztorotokra bizzuk hogy ott állitson püspöki székhelyeket, a hol szükségesnek tartandja, s őt rendeljük közöttetek az általunk kezébe adott egyházi tekintély letéteményesének.“

[1]) Si ad restaurationem ecclesiarum . . . de possessionibus vestris, quas reditus dotesque earum, fama divulgente, quondam fuisse noveritis, aeternam sufficientiam vobis comparantes, eisdem ecclesiis ipsi conferatis, idoneis viris ad hoc ministerium electis . . . Epist. Eugenii P. ad Chaganum ann. 826.

BEFEJEZÉS.

A magyarok Európába érkezése. — Lebediában laknak, honnan őket a besenyők kiverik. — Megoszlanak; egy részök visszatér a Kaukáz aljába, a másik rész a Duna partjára telepszik. — A khazarok khánja Árpádot a dunamelléki magyarok fejedelmévé teszi. — Bölcs Leo császár megvásárolja segitségöket a bolgárok ellen. — A magyarok megverik Simeon királyt és földulják Bolgárországot. — Simeon segitségül hivja a besenyőket, kik a magyarok tanyáira ütnek; Árpád az erdélyi hegyek közzé vonul. — A magyarok ujra megerősödnek a khazar földről kiüzött nyolcz törzszsel, melyek közt a magyar törzs szerepel. — A magyar nemzet és nyelv bölcsője. — A dunai tartományok helyzete az avar birodalom romlása után; Nagy Károly utódjainak gyengesége; a morvák uralmának előhaladása. — Szvatopluk morva király összevesz urával Arnulf német királylyal; ezen királyok jelleme; Arnulf a Kárpátokat megnyitja a magyarok előtt. — Árpád hadai berohannak; Szvatopluk bukása és eltünése. — A magyarok háborúi Szvatopluk fiaival; a Tisza sikjainak megháditása; a morva birodalom végromlása. — Arnulf magát Rómában császárrá koronáztatja; a magyarok megtámadják Bavariát és Italiát. — Ezen nép vadsága; az olaszok rémülete; átkozó szidalmak Arnulf ellen. — A magyar nemzet előhaladása a Duna két partján. — **A harmadik hún birodalom megalapitása.**

888—924.

Azon roppant pusztákon, melyek a Közép-Volgától jobbra s balra terülnek, időszámlálásunk első századaiban egy hún eredetü, hihetőleg a fekete húnok vagy finnek és az ugur fajú fejér húnok vegyületéből alakult pusztai nemzet tanyázott, melyet a latin irók hunugarnak, a görögök unugurnak neveztek[1]). A történelem legelső-

[1]) Hunugari, Ungri, Hungari. Ὀνογοῦροι, Ὀνόχαροι, Οὔγγροι.

ben az V-dik században tesz róla említést. A kóborló népek tengerének dagálya, mely Ázsia éjszaki részeit boritotta, akkor e nemzetet a görög birodalom határai felé sodorta, melylyel viszonyba igyekezett lépni[1]); egy apály viszavitte az Ural tövébe.

Az 550-dik év körül, mikor tájban Jornandes irt, e nemzetet a Jajk forrásai körül találjuk nagy csoportokban megtelepedve. A czoblyok vadászata s azok bőreivel való kereskedés képezik fő foglalatosságát[2]); ők látják el árúval a prémvásárokat, melyeket az Ural tövében vagy a Volga hosszában nagy fa szinek alatt tartanak, hol Persia és Romania kereskedői megfordulnak. A VI-dik század végén és a VII-dik alatt még emlékezik róla a történelem; ide s tova hányatva mutatja a népek zürzavarában, melyek a turk berohanás által nyomatva keletről nyugotra vándorolnak[3]). A VIII-dik században elvesztjük szemünk elől, hogy a IX-dikben ujra föltaláljuk a Don fenyérein innen azon roppant lapályon, mely a Donecztől a Dnieperig terjed. Ha nem volt is itt az egész hunugar nemzet, itt voltak legalább legszámosabb törzsei, melyek egy egy vajda parancsnoksága alatt állottak s bizonyos szövetségbe voltak egyesűlve az első vajda kormánya alatt, kit akkor Lebediasnak hivtak; ezen főnök nevétől nyerte ezen telep a Lebedia nevezetet[4]). A hunugarok nem szabadok; alattvalói kötelék csatolja őket azon khazarokhoz, kikről

---

[1]) Priscus, Exc. Legat. 42. 43. l.

[2]) Hunugari hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium. Jornandes, De rebus Get. 2. fej.

[3]) Menander, Exc. Legat. 100. l.

[4]) Prope Chazariam habitabant in loco, cui cognomen Lebedias a primo ipsorum Boëbodo, qui nomine quidem Lebedias appellabatur, dignitate vero, quemadmodum reliqui ejus successores, Boëbodus vocabatur. Constantinus Porphyrogenitus. De administr. imperio 38. fej.

előadásunk folyamában szólottunk és a kik a IX-dik században nagy ázsiai uralmat képeznek a Fekete tenger mellékén. Ők birják Chersonesus Tauricát (Krimet), hol khánjok székel. Ez a khán állitja be a hunugarok fő vajdáit, ő szabályozza ezen nemzet viszonyait szomszédjaival, ő határoz a béke és háború ügyében: azonban a politikai alattvalóság ezen állapotjában is tisztességesen bántak a hunugarokkal uraik, és Lebedias a khazar khán egyik rokonát vette nejül.

Alig volt három esztendeje, hogy a hunugarok ezt a lebediai szállást Ázsia és Európa közt elfoglalták, midőn egy véletlen eset, mely igen gyakran előfordul az ezen kori s ezen vidékeken tanyázó pusztai népek életében, őket onnan elkergette. Egy Szibéria pusztáiról megindult nép, a patzinák vagy pecsenég (besenyő) nép, mely ellenállhatatlan támadásáért Kankar azaz erős melléknevet nyert, érkezett hozzájok, hogy még délebbre vonuljon, s tanyáikra ütött[1]). E támadás ereje olyan volt mint az orkáné, sebessége mint a villámé; Lebedias és bajtársai meglepetve, összetörve, szétszórva, minden felé szét futottak. A törzsek nagyobb része Lebedias vezérlete alatt azt az irányt követte, mely őket éjszak felől dél felé nyomta s a Fekete tenger hosszában vonult alá; a többi azt vette fejébe, hogy visszatér keletre; s minthogy a besenyők most utjokat állották, a szökevény hunugarok a perekopi földszoroson a krimi félszigetbe nyomultak s azon a khazarok engedelméből átkeltek, hogy a Káspi tenger mellékén Persia éjszaki határszélére telepedjenek[2]). E szerint a nemzet egy része visszatért a

[1]) Bello autem inter Turcos (Hungaros) et Patzinacitas tunc temporis Cancar id est robustos dictos exorto, Turcorum exercitus devictus fuit . . . Constantinus Porphyrog. e. h. 40. fej.

[2]) Exercitus in duas partes divisus . . . et earum una quidem orientem versus partem Persidis incoluit. Constantinus Porphyrog. De administrando imperio 40. fej.

Kaukáz felé, mialatt a másik a Kárpátok aljába jutott s mind kettő rendeltetése helyére érkezett. Jóllehet egyik részt a másiktól a Fekete tenger egész szélessége választotta, a hunugarok e két ága nem szünt meg egymást testvérül tekinteni; egybeköttetésöket gyakori követküldésekkel tartották fön, s ez a barátságos viszony félszázad mulva sem szenvedett változást azon esemény után, mely őket egymástól elszakasztotta[1]). Ezeket a részleteket egy tudós görög császár, Biborbanszületett Konstántin, hagyta ránk, ki fia és uralkodó társa Romanus részére oktatásúl egy munkát irt a birodalom legjobb védelmi eszközeiről, s ki tudósitásai forrásait a konstántinápolyi udvari irodából vehette. Konstántin 949-ben irt s a hunugarok a Duna partján 889-ben, azelőtt csak hatvan évvel jelentek meg.

Lebedias és a megfutott törzsek azon nagy térségen ütötték föl sátraikat, melyet a Szereth, a Duna Trajanus hidjának romjaiig, és az erdélyi hegyek keritenek. Ez uj telepet Atel-Kuzu-nak nevezték a rajta keresztül folyó két viz, a Kuzu és Aluta, nevéről[2]). A nyolcz nagy törzsből álló had tekintélyes katonai erőt állitott ki. Egyszer Lebedias Khazaria khánjától meghivást kapott, hogy jelenjék meg nála a krimi félszigeten, székvárosában Khelandiában. A vajda készséggel engedelmeskedett. „Im itt vagyok, mondá a khazar khánnak, mi ügyben hivattál? — Azért hivattalak, válaszolá ez, minthogy te vagy a legelső nemzeted főnökei között, s minthogy tudom, hogy nemes, vitéz és bölcs vagy, az a szándékom, hogy fejedelemmé tegyelek azzal a föltétellel, hogy

---

[1]) Constantinus Porphyrog. De administr. imp. 40. fej.

[2]) Locus autem a fluvio interlabente vocatur Etel et Cusu, in quo . . . antiqua monumenta supersunt, inter quae pons Trajani. Constantinus Porphyr. e. h.

magad és néped alattvalóim maradjatok[1]). — Köszönöm jó akaratodat, felelé Lebedias, de el nem fogadhatom, mert ily nagy hivatalra elégtelen vagyok. De van egy másik vajda utánam Almutz (Álmos) nevezetű, vedd helyettem őt vagy még inkább fiát Árpádot, mert mind ketten nagy becsületben állanak a hunugarok közt; válaszd egyiket vagy másikat s tedd fejedelemmé; az is mint én alattvalód lesz[2])." A khán ezen tanácsot elfogadván biztosokat küldött Atelkuzuba, kik neki jelentést tegyenek Álmosról és fiáról, valamint arról, hogy melyik lenne alkalmatosabb a fővezérségre. Azok Árpádot itélték a legméltóbbnak ritka bölcseségéért, vitézségéért és hideg véréért: azért is a khán őt külömböztette meg, s Árpád paizsra emeltetve a hunugarok fejedelmévé[3]) vagy vezérévé kiáltatott ki, abban az értelemben, a melyet a latin népek a vezér (dux) szónak tulajdonitottak, hogy azzal alsóbb rangú fejedelmet jeleljenek. „Az ő maradékából voltak azóta, mond ugyan csak Konstántin császár, e nép fejedelmei s abból vannak még maig is." Ezen előadás alapját megtaláljuk a magyarok hagyományaiban is, kik Álmost és Árpádot ismerik nemzetök legelső fejeinek Európába való telepedésök után.

---

[1]) Itaque ad Chaganum Chazariae profectus Lebedias interrogavit, quae vocandi ipsius causa esset; cui Chaganus: ideo se eum vocasse, ut, quando quidem nobilis, prudens, strenuus primusque Turcorum esset, gentis suae principem faceret, eo pacto ut sibi subesset. Constantinus Porphyr. e. h. 40. fej.

[2]) At ille respondit: Quando tali principatui non sufficio, parere non possum, sed est alter a me Boebodus, Almutzes nomine, qui et filium habet Arpadem nuncupatum; horum sive Almutzes, sive filius Arpades princeps fiat, tibique subjiciatur. Ugyanő u. o.

[3]) Visum potius fuit Arpadem digniorem tali principatui parem . . . quem Chazarorum more in scuto erectum principem fecerunt. Constantinus Porphyr. e. h. 40. fej.

Nyájaik jövedelme, s különösen a halászat és vadászat a hungaroknak Atel-Kuzuban elégséges élelmet szolgáltatott, de harczhoz szokott karjaik nem voltak arra teremve, hogy tétlenségben zsibbadozzanak. Kalandokat kerestek magok körűl s könnyen találtak is. Szomszédjaik a Duna tulsó partján, a folyó azon szögében, mely keleti és déli határukat képezte, a bolgárok voltak, kiket az avarok bukása, melyre mint dicsekedtek ők is közre működtek, s királyuknak Krumnnak Konstántinápoly ellen intézett kisérletei, melyet rohammal csaknem bevett, fönhéjázókká tett; ez a két körülmény annyira dölyfösökké tette a bolgárokat, hogy királyaik csak ugy beszéltek a római császárokkal, mint a hogy az ember hozzá hasonlóval beszél, ki, ha megszorúl, magát előtte megalázza. Királyuk, ki őket 888-ban kormányozta, s kit Simeonnak hittak, alkalmat kapván panaszra a bolgár kereskedőkre és árúkra vetett bizonyos vámok miatt, szidalmakban tört ki a császár ellen, ki akkor Bölcs Leo volt, s fenyegetésről tettre kerülvén Macedoniára rontott s azt rabolta. Leo föl akarta tartani, de seregét megverték; görögjei szétfutottak s khazar segédhadait csaknem mind leölték vagy elfogták. Simeon valódi barbár módra mind azoknak, kik élve keze közzé kerültek, levágatta orrukat s ily állapotban küldte őket vissza a császárhoz[1]). Leo méltán fölingerűlve a hunugarokat szólitotta segitségűl, kik a Duna tulsó partján tartózkodtak, türelmetlenül nézve ezen küzdelmet[2]); s ezek annyival szivesebben megfeleltek a fölhivásnak, minthogy

---

[1]) Ex Chazaris, qui auxiliares Leoni advenerant, comprehensi naribus praecisis, in contumeliam Romanorum . . . Leo Grammaticus ad 3-um annum Leonis Imp.

[2]) Imperator iratus Turcos Istrum accolentes, qui et Hungari vocantur, muneribus impulit, ut Bulgaros ulciscerentur. Zonaras ad ann. 889. — Leo Grammaticus c. h.

magok is barátjai és vazalljai voltak a khazar nemzetnek, melynek fogságba esett tagjaival Simeon oly kegyetlenül bánt. Azért erejök egy részével átkeltek a folyón s hátba fogták a bolgárokat, mialatt a császár azon csapatokkal, melyeket összeszedhetett, szemben támadta meg őket. Most már Bolgárország szenvedett iszonyú dulást[1]). Simeont megverték, városról városra üldözték; kénytelen volt elbujni, hogy életét megmenthesse. Menedéke rejtekéből a besenyőkhöz folyamodott, s őket pénzzel és könyörgéssel izgatta, hogy siessenek segitségére s rontsanak Atel-Kuzura, mialatt a hunugarok birodalma lerombolásával foglalkoztak. A besenyők megtették s épen ugy bántak az atel-kuzui szállással, mint Árpád bánt Bolgárországgal[2]). Ekkor a bolgárok fölkerekedvén és Simeon rejtekéből előtörvén a Duna partján mindent tűzzel vassal dúltak; s Árpád nem tudva hova lenni, hadseregével s mind azzal a mi a besenyők kezei elől menekülhetett Erdély magosan fekvő völgyeibe vonult, s ott várta be hogy ujabb események álljanak elő, melyek szerencséjét fölemeljék s nemzetének hazát adjanak[3]): nem várt rá sokáig.

A 888-dik évben, épen azon évben, midőn a besenyők a khazar birodalmat területe egy részétől megfosztották, a khazarok kebelében rettentő polgári háború tört ki, mely nyolcz törzs kiveretésével végződött, kik ellen fordult volt a hadi szerencse. Ez a nyolcz törzs

[1]) Totam Bulgariam captivam fecere. Leo Grammaticus ad 3-um annum Leonis Imp.

[2]) Contra eos Patzinacitae cum Simeone profecti, familias ipsorum omnino perdiderunt, hinc misere pulsi, qui ad regionis istius custodiam relicti erant. Constantinus Porphyr. e. h. 40. fej.

[3]) Turci regionem suam desertam vastatamque invenientes, in ea terra, quam ad hodiernum usque diem incolunt, sedes posuerunt, in ea nimirum regione . . . Constant. Porphyrog. e. h. 40. fej.

együttesen kabar nevet viselt, mi talán azt jelentette hogy Kaba vagy Csaba fiai, ki a magyar hagyományokban nevezetes személyiség, hová mint Attila s a római császárleány Honoria fia van becsusztatva[1]). Ezek közt szerepelt a Megyer törzs, melyet a hagyomány Moger (magyer) néven emleget, s melynek neve a mai magyar név eredeti s történelmi alakját tünteti elő. A bujdosók, kiket hihetőleg az európai oldalról üztek el, nem tudhattak okosabbat csinálni, mint hogy igyekezzenek régi vazalljaikhoz a hunugarokhoz csatlakozni a Szereth és Duna közt, s velök barátságosan egyesülni. Leereszkedtek azért a Fekete tenger nyugoti partja mellett; de megtudván mily szerencsétlenül jártak azok a kiket fölkeresni indultak s hogy Árpád vezér az erdélyi hegyek közzé húzódótt, a szlávok által lakott síkságnak vették utjokat s éjszak felől vonultak be Erdélybe. Ott Árpád hadaival, melyek eredetileg hasonlóan nyolcz törzsből állottak, de most megtizedelve s csaknem meg voltak semmisitve, egybe kötötték magokat.

A kabarok csatlakozása mentette meg amazokat; a két nép, a nélkül hogy egybe olvadt volna, testvérileg egyesült, és ha a köz haderő fölötti parancsnokság örökre Árpádot és az ő maradékait illette is, mint a kit magok a khazarok tettek fejedelemmé, a nyolcz uj törzs bizonyos felsőségi jogot nyert, mely őket erejöknél, vitézségöknél s hihetőleg eredetöknél fogva is illette, mint a kik tudniillik a khazar nemzetből származtak. Ezen törzsek egynémelyikének azon dicsőséges kiváltságot engedték, hogy támadáskor legelől, visszavonuláskor legutól járjanak. A megyer törzs akkor vagy később, nem tudni mily különös szolgálatok dijában, még abban a

[1]) Lásd erre nézve a magyar hagyományokról szóló előadásomat. — A magyar nyelvészek a Kabar nevet igen hihetőséggel a kóbor szóról származtatjak.

tisztességben is részesült, hogy a legnemesebbnek tartották, s a magyar szó, mely a közép korban aristocratiai elnevezéssé vált, végtére az egész nemzetet jelentette, épen ugy mint a frank vagy franczia név lassan lassan mind azon nemzetekre elragadt, kik között a frankok eredetileg a nemességet képezték. Hogy fogalmat adjon a tökéletes testvériségről, mely legelejétől fogva a hunugar és khazar törzsek közt fönállott, azt mondja a föntebb idézett görög iró, hogy „amazok megtanulták ezek nyelvét s ezek amazokét"; ugy hogy az ő korában, azaz a X-dik század közepén a két nyelvjárást egyiránt beszélte az egész nemzet. Hozzá tehetjük, hogy e két nyelvjárásnak igen keveset kellett egymástól különbözni, minthogy a khazarok vagy akatzirok mint a hunugarok hún eredetűek voltak s csak a VII-dik század óta tartoztak a turk szövetséghez. Ilyen volt a magyar nemzet és nyelv eredete. A görög irók turk néven emlegetik őket, minthogy közöttök a turk khazarok voltak az előkelők; a nyugoti irók föntartották számukra a hunugar vagy hungar nevet, mely alatt jelentek volt meg Árpád csapatai nyugoton, s ebből származtak azon nevek, melyeket nekiek a latin és germán nemzetek adtak és maig is adnak.

A dunamelléki vidékek helyzete sokat változott Nagy Károly halála és az avar birodalom teljes fölbomlása után. A szláv-marahánok vagy morvák uralkodtak most a fönsíkról, hol hatalmuk székhelye meg volt alapitva, a Dunától éjszakra fekvő síkokon, s tartották sakkban a keleti frank földet. Nagy Károly utódai mind gyenge fejedelmek voltak, kik nem birták császári pálczája terhét elviselni, vagy nagyravágyó gyermekek, kiknek versengései a birodalmat darabokra szagatták; Kövér Károly, azon korban, melylyel foglalkozunk, csak azért állitotta vissza pillanatra a birodalom egységét, hogy lát-

ható legyen, menyire képtelen azt föntartani. Nagy Károly utódjai közt 889-ben a legtehetségesebb tagadhatatlanúl a bajor király Karloman törvénytelen fia Arnulf volt, ki karinthiai herczegi alacsony állásából merészsége és ravaszsága által Németország királyságára emelkedett, hatalma alatt egyesitvén a frankok csaknem minden birtokát a Rajnán túl, s ki e sorssal meg nem elégedve még a császári czimre is áhitozott. Arnulf, ki épen oly kevéssé lelkiismereteskedett az eszközök válogatásában, mint a mily megátalkodott volt szándékaiban, azt tette föl magában, hogy törik szakad elérendi a karolingok családi becsvágyának e legfőbb czélját, s csak ugy tekintette a nagy német királyságot, mint lépcsőt, melyen magosabbra emelkedjék. Ez azonban neki sokba került. Meg kellett érdekeinek nyerni a morva hatalmat, mely elődeinek réme volt; de a morva fejedelem Szvatoplug csak két nevezetes engedmény árán egyezett bele hogy őt szolgálja: Csehországért, melyet Arnulf átadott neki azzal a föltétellel, hogy keresztyénné tegye, és a királyi czímért, melyet a herczegi czím helyet cserében hasonlóan megkapott. Azonban Arnulf uj vazall királya épen oly ravasz, épen oly merész, épen oly nagyravágyó volt mint ura, s mihelyt elég erősnek érezte magát hogy megküzdjön, széttépte a hűbéri köteléket és Bavariára rontott. Arnulf megkisértette őt megalázni, de vereséget vallott; ujra fegyverhez nyult, s ujra vereséget vallott. E váratlan kudarczok mindegyike kétszeresen nyomta lelkét, ugy is mint gyengesége bizonysága, ugy is mint oly megaláztatás, mely őt a császári koronától hátrább vethette.

Szvatoplug, szerencséjében szer fölött fölfuvalkodva, dölyfében csaknem megbolondult, lábbal tapodva, ha szeszélye kerekedett, mindent a mit a világ tisztel, és ha haragja elragadta, a legszentségtelenebb tettektől sem

tartozkodva, jóllehet Csehországban a keresztyénség terjesztője szerepét játszotta volt. Ezt illetőleg azt beszélik, hogy egyszer, a mint vadászni ment, megkérte főpapját Methodius püspököt, hogy a mise mondásával várjon addig míg ő s vadászai megtérnek, mert, mint mondá, mindnyájan ohajtanának a misén jelen lenni. Methodius azt vélve, hogy a vadászat, mely nap keltekor kezdődött, dél előtt illő időben véget érend, megigérte hogy teljesiti a király kivánságát, s hivei között, kiket az engesztelő áldozat bemutatásának ünnepélye vonzott volt az egyházba, türelmesen várakozott. Az idő azonban haladt, egyik óra a másik után telt, de jövetelének hire sem volt, s Methodius látván hogy az idő dél felé jár, attól tartott hogy maga is papi kötelessége ellen talál vétni, ha tovább is halasztja a dolgot[1]). Az oltárhoz lép tehát s a mise megkezdődik. E pillanatban érkezik meg kiséretével és kutyáival Szvatoplug, izzadságtól és portól boritva. Dühbe jövc, hogy parancsát áthágták, az egyház felé nyargal, annak ajtaját kétfelé táratja, a trombitákat megfuvatja, vadászebeit szabadon ereszteti, s maga lóháton, egyik kezében korbácscsal a másikban láncsával, bevágtat[2]). Borzasztó volt látni, a mint a lovak az egyház kövezetén tomboltak, az embereket halomra döntötték és gázolták, a mint a lihegő kutyák, tajtékzó szájjal vonyitottak, s egész a szentélyig szaladgáltak. Szvatoplug az oltár elé nyomult, hol Methodius inkább a bosszankodás mint az ijedtség miatt megnémúlva állt, őt szitkokkal halmozta el s kicsinyben mult hogy meg nem ölte. Ilyen ember volt a morvák királya.

[1]) Exspectavit Methodius ad meridiem usque; tandem negligi rem divinam veritus . . . Aeneas Sylvius, Rerum Bohem. 13. fej.

[2]) Sacram ingressus aedem, multitudinem canum intromisit, tubasque clangere jubet, ad altare progressus . . . Aeneas Sylvius Rerum Bohem. 13. fej. — Has. Acta S. Methodii 9. die Mensis Martii.

Miután Arnulf sokáig tanakodott, mimódon bosszulhassa meg hitszegő barátját és árúló vazalljját, azon a gondolaton állapodott meg, hogy zúditsa rá a magyarokat, kik Erdély fönsíkján tanyáztak[1]). Megbizott embert küldött hozzájok pénzzel és igéretekkel, s a szerződés megkészűlt, mely szerint ezek kötelezték magokat, hogy bizonyos összegért a morvákat éjszak felől megtámadják, mialatt a német király dél felől ront rájok. S csakugyan a kitűzött napon Árpád és bajtársai átkeltek a Kárpátok szorosain, s árviz módjára lezúdúlván a régi Hunnia síkjaira, megtámadták Szvatoplugot, ki már Arnulffal küzdött s bukását befejezték. A morva király e csatában vitézségének csudáit mutatta, azután eltünt a zürzavarban, míg fölbomlott csapatai szerte szét futottak. Hova lett? senki sem tudta: hijában keresték testét a csatatéren, hijában tudakozódtak vajon nem hunyt-é el halálos sebeiben valami távol vidéken, senki sem tudta megmondani, életben van-é vagy elveszett?

A magyar hagyomány azt állitja, hogy Szvatoplug kétségbeesése dühében a Dunába ugrott s oda fuladt. A szláv hagyomány másképen adja elő a dolgot, a mi egyezőbb e különös barbár jellemével és indulatos természetével, mely csak kicsapongó szenvedélyeket és rögtönzött elhatározásokat ismert. E szerint Szvatoplug, látván hogy ügye menthetetlenül elveszett, hirtelen odább állott a csatatérről és sebes nyargalvást a Zobor hegységet boritó rengeteg erdők vadonába tünt el, mely hegy nagyszerű tömegével kelet és dél felől uralg Nyitra vára és városa fölött. Itt egy rejtett völgy mélyében, járhatatlan erdőktől védett sziklák közt lakott három remete, kik azzal töltötték életöket, hogy Istennek egy

[1]) Arnulphus Hagarenos (Hungaros), ubi reclusi erant, dimisit. Hepidanus Monachus, Annal. ad ann. 893.

saját kezökkel épitett kápolnában könyörögtek, s kik egészen kegyes foglalkozásukba merülve csak füvekkel és vad gyümölcsökkel éltek[1]). Ezek az emberek, kik soha városban nem jártak, nem látták soha Szvatoplugot, s épen ez vezette hozzájok a morva királyt. A mint éjjel az erdő legsűrűbbjébe érkezett, leszállott a nyeregből, megölte lovát, s azt királyi palástjával és koronájával együtt egy árokba eltemette, melyet földdel és falevéllel behuzott, azután öltözetét megszaggatva és sárral bekeverve a három remetéhez ment, mint valami koldus, kit a szent lélek megszállott s ki életét mellettök kivánja tölteni. A remeték szivesen fogadták s ott élt közöttök számos esztendeig, ismeretlen maradva társai előtt, imádkozva mint ők, ugy táplálkozva mint ők s meghalva, mint ők, a világ minden emlékeire nézve[2]). Csak élete legutolsó pillanataiban fedezte föl előttök nevét[3]), s a remeték e csudálatos kalandon gyermetegül megdöbbenve sirjára ily föliratot készitettek: „Itt nyugszik Morvaország királya Szvatoplug, országa közepén eltemetve[4])."

A mint a magyarok a kialkudott összeget megkapták, haza vonultak; s Arnulf, ki a morvákat csak megalázni de nem akarta kiirtani, Szvatoplug két fiának hagyta megrenditett királyságukat, a hogy tudják, kor-

---

[1]) Mons vastus et saltuosus . . . cui Solbor vocabulum, quem tres eremitae, vitam aridam duramque viventes, incolebant. Dubravius, Hist. Boh. IV. köt. — Solbor, Zobur, ma Zobor.

[2]) Vitam herbis et pomis quae silva ferebat sustinens, rebus divinis assiduo vacabat. Timon, Imago antiquae Hungariae III. rész 3. lap.

[3]) Nec nisi ante extremum diem, quis esset, se illis prodidit. Dubravius Hist. Boh. IV. köt.

[4]) Regem Moraviae Suatoplugum in medio regni sui sepultum jacere. Ugyanő u. o.

mányozni. Ez a két herczeg, kik közzül az egyiket Mojmirnek, a másikat mint atyját Szvatoplugnak hítták, gyermek korától fogva ellenségeskedett egymással[1]): viszálkodásuk keserűséggel töltötte el az utolsó király életét. Ha igaz, hogy Szvatoplug, hogy minél jobban megértesse velök a szerencsétlenséget, melyet egyenetlenségök az országnak és magoknak okozhat, gondolta ki a hires erkölcsi mesét a vesszőkről, melyeket egyenként könnyen széttörhetni, de a melyek nyalábba kötve a legnagyobb erőnek ellenállanak[2]), fiai e leczkéből keveset okultak, mert alig hogy ő eltünt, még nagyobb elkeseredéssel kezdtek egymással versengeni, mint valaha. A meghasonlás elterjedt az udvarra, azután a népre: fegyverre keltek egymás ellen s Mojmir kiverte öcsését Morvaországból[3]).

Ez alatt a magyarok erdélyi tanyájukból az érdekeltség kiváncsiságával tartották szemmel ezen küzdelem menetelét[4]), s midőn a kedvező pillanatot elérkezettnek hitték, leszállottak a Tisza síkjára, a nélkül hogy ekkor Arnulf hivta volna őket, de a nélkül hogy még is ellenök mert volna szegűlni. Megverték a Mojmir által vezérlett morvákat, s az új húnok, a mint egyszer ezen országban, a régi húnok örökségében, egy darab föld uraivá lettek, uralmokat ott sebesen terjesztették[5]). E

[1]) Inter duos fratres, Moymirum scilicet et Zentobolchum, dissensio exorta est. Continuatio Annalium Fuldensium ad ann. 898.

[2]) Constantinus Porph. De admin. imperio 41. fej.

[3]) Post Sphendoploci mortem, anno uno in pace exacto, orto dissidio et bello civili . . . Constantinus Porphyr. e. h. — Inter eorum populum dissensio oritur, ita etiam ut si uter alterum comprehendere valeret . . . Continuatio Annalium Fuldens. ad ann. 898.

[4]) Hungari interim observato exitu, contemplatique regionem, cordibus malum, quod postmodum in propatulo apparuit, machinabantur. Liutprand I. könyv 5. fej.

[5]) Béla király névtelen jegyzője, ki 1063 táján szerkesztette egybe

területen itt-ott szétszórva akadt egyegy csoport avar népség, melyek nem maradhattak közönyösök egy velök vér- és nyelvrokon nép megérkezésekor. Tudun alattvalóinak e maradékai mi részt vehettek a magyaroknak a szlávok, az ő halálos ellenségeik, ellen vivott szerencsés harczaiban, a történetirás tisztán nem mondja meg, de a hagyomány azt állitja, hogy akár Erdélyben akár egyebütt, ugy működtek velök együtt, mint testvérek, kik testvéreikre találtak, mint elnyomottak, kik szabaditóik mellé állanak[1]). Mialatt a magyarok, nyomról nyomra hóditva Attila és Baján országát, abban egy harmadik hún birodalmat alapitottak, Arnulf, megátalkodott és szeszélyes indulata által elragadtatva, Italiában a legkülönösebb kalandok után futkosott. El lévén határozva, hogy erővel kivivja a császári méltóságot, melyet a pápa neki árúba bocsátott, de az olaszok tőle megtagadtak, Rómát rohammal bevette; s a 896-dik évben Nagy Károly egyik unokájának e fattyú gyermeke a rómaiak kétségbeesési riadásai közt tette fejére azt a

az Árpád korabeli hagyományokat és a nemzeti énekeket, azt mondja, hogy a magyarok Arnulffal való szövetkezésök idejében már urai voltak a Tisza felső völgyének, a Tiszántúlnak, Erdélynek és Felső-Magyarországnak. Itt szomszédságba jöttek a morvákkal, és bár Arnulf terveinek szolgáltak, nem felejtkeztek el arról, hogy a körülményekből saját maguknak hasznot húzzanak. Miután a Garan és Vág folyók közötti földet meghóditották, birtokukba vették Nyitra és Trencsén megyéket. Az Eger völgyéből indulva támadásaikat nem terjesztették ki a Kárpátokon tulra; ők kelet felől működtek, mialatt, Arnulf Bavaria felől inditotta meg hadait, s a morvákat két tűz közzé szoritotta. Ezek a magyar forrásokból kihozható történelmi adatok. (Szabó Károly észrevételei szerint). Nem hisszük, hogy a magyar település e korban már ezen határokig terjedt volna; különben is az ellenkező szövegek sokkal határozottabbak, mint sem félre vethetők volnának.

[1]) Lásd az Attila-mondákban a magyar hagyományokat.

koronát, melyet egy századdal az előtt Nagy Károly áldásaik között fogadott volt tőlök.

A húnok e harmadik hadának Európa szivében való megjelenése, mint az elsőé és másodiké is, borzadással töltötte el a polgárisodott népeket. A magyarok ereje ellenállhatatlannak tetszett, s barbárságuk fölülmult mindent, a mit a történelem és hagyomány elődeikről beszélt. 899-ben meghóditották Pannoniát s kirabolták Karinthiát és Friault; 900-ban tűzzel vassal pusztitva Bavaria szivéig hatoltak és benyomultak Italiába; 910-ben a német királyt, a koronázása után nem sokára meghalt Arnulf utódját, adófizetővé tették. Mind közelebb közelebb terjedő dulásaik nem sokára Franciaországig hatottak; csapataik zaklatták Lothringent, Elsasst és Burgundot[1]). Ezen hadjáratok vad kegyetlenségek kiséretében történtek, melyeket a félelem túlzása mesés szinbe öltöztetett[2]). A magyarok tekintete visszataszitó volt; öltözetök vad állatok bőréből állott; fejöket megnyirták, hogy az ellenségnek ne legyen rajta mit megmarkolni[3]), és ujdon született fiaik arczát tőrhegygyel összehasogatták. Kevélyek, lázongók, de hallgatagok és mogorvák s tettre mindig készebbek voltak mint beszédre. Azt állitják hogy foglyaik vérét megitták[4]) és szivét megették. Az efféle s telhetetlenségökre vonatkozó más vá-

---

[1]) A magyarok franciaországi berohanásairól haszonnal olvashatni Dussieux urnak, a saint-cyri katonai iskolában a történelem tanárának, kitünő munkáját.

[2]) Gens Hungarorum ferocissima et omni bellua crudelior. Annales Mettenses ad ann. 889.

[3]) Hansiz, Germania Sacra I. köt. 177. l.

[4]) Haec gens inculta nimis, crudis carnibus vescebatur, et sangvinem potabat hominum. Dandulus, Chron. — Populos jugulant, et ut magis magisque timeantur, interfectorum sese sangvine potant. Conradus Urspergensis ad ann. 791.

dakkal az egykorúak könyvei telve vannak[1]). Az a vélemény, hogy emberhússal élnek, annyira hitelre talált, hogy a Hongre vagy Ougre nevezet az egész közép koron át emberevő óriást jelentett, ki gyermekhúsra ácsingózik; a tündérmesék ogr-jai, melyekkel bennünket gyermek korunkban altatgattak, a legutolsó viszhangjai őseink nagyon is valódi borzadalmainak.

Európa minden pontján csakugyan átkozódó riadás emelkedett Arnulf király ellen, ki e csapást a Kárpátok aljába vezette volt. Midőn őt 899-ben a tetvek megették, a világ ebben a gyalázatos halálban a mennyei bosszú csápását szemlélte. Egy longobárd iró, Liutprand diaconus, ez alkalomra örömújjongásba tör ki. Kegyetlen gyönyörködéssel festi le a myriad férgeket, melyek a vonagló császár tagjaiban hemzsegtek s őt még ez életben a sír legiszonyúbb borzadalmainak szolgáltatták át. „Lehet-é gondolni, igy kiált föl, hogy ezzel a büntetéssel meglakolt volna gonoszságáért? Isten irgalmassága képes-é neki megbocsátni? az istenen kivül senki sem tudja . . . Óh! folytatja borzalomtól és fájdalomtól duzzadó ékesenszólással, átkozott legyen örökre a nap, melyen egy nyomorult ember alávalósága annyi népre szerencsétlenséget hozott! Az ő vak nagyravágyása hány nőre hozott özvegységet, hány apát tett gyermektelenné, hány szűzet becstelenné![2]). Óh Arnulf, te is csak ember voltál az emberek közt, s bár rangra fölé-

---

[1]) Homines et vetulas matronas penitus occidendo, juvenculas tantum ut jumenta pro libidine exercenda secum trahentes, totam Pannoniam usque internecionem deleverunt. Annales Fuldenses. Supplem.

[2]) O caecam Arnulphi regis regnandi cupiditatem! O infelicem amarumque diem! Unius homuncionis dejectio fit totius Europae contritio! Quid mulieribus viduitatis, patribus orbitatis, virginibus corruptionis, ecclesiis desolationis . . . caeca ambito peperit! Liutprandus, Hist. 5. fej.

jök emelted is magadat, a természet épen olyannak teremtett mint őket, de te alábbvalóvá sülyedtél a leghitványabb állatoknál[1]). Az erdők fenevadjai, a ragadozó madarak, a kigyók, melyeket halálos méreg választ el az emberektől, kiknek ellenségei, még a szörnyetegek is, melyeknek csak tekintetök is veszedelmes, a basiliscusok és a griffek, sem bántják egymást, békében s egyetértésben élnek egymással; nem láthatni, hogy egyik a másikat fölfalná[2]). S te, isten képére teremtett ember, te zúditottad az emberekre az emberi nemzet romlását[3]).“

Ez volt az átok azon hymnusa, mely a harmadik hún birodalmat bölcsőjénél üdvözölte. A magyarok vadsága azonban lassan lassan szelidült, szilajságuk engedett a fegyelem törvényeinek, elméjök megnyilt a törvény, az erkölcstan, a vallás eszméinek, s Árpád bajtársainak fiai beléptek az európai társodalomba. A keresztyénség beavatta őket a polgárisultság elemeibe; s a XI-dik század első éveiben nagy királyuk Szent István oly intézményeket adott nekik, melyek őket a régtől fogva polgárisult népekhez közelitették. Dzsingiz-khán tatárainak berohanása a XIII-dik században megszakasztotta e munkát, mely csak nagy bajjal haladt előre, s Magyarországot visszataszitotta az éjbe. Szent Lajos egyik kisöcsese kiragadta azt ezen éjből és az Anjou házbeli franczia herczegek, kiket Szent István trónjára választás által emeltek, az ország társodalmi miveltségéért ugyanazt tették, a mit az Árpádházbeli uralkodók a vallásért tettek volt. A XV-dik században Magyarország Hu-

---

[1]) Eras inter homines homo . . . Liutprandus, Hist. 5. fej.

[2]) Monstra, basilisci et gryphi, quae et aspectu suo cunctis perniciosa esse videntur, inter se tamen pro originis ipsius affinitatisque consortio . . . innoxia perseverant. Liutprandus, Hist. 5. fej.

[3]) Homo autem, qui te ad imaginem et similitudinem Dei formatum legis . . . Ugyanő u. o.

nyadi Jánosban és Corvinus Mátyásban olyan benszülött uralkodókra talált, kiket tőle a többi Európa irigyelhetett. Ezen idők messze vannak mögöttünk, de áll még ma is egy Magyarország, nyugot nemzeteinek fogadott testvére, melyet az idő megalázott, de a mely nem utolsó bátor lélekre, önmagában való hitére és fajának nemes büszkeségére nézve. Az én munkámnak itt vége van: bármily különös is ezen harmadik hún birodalom történelme, bármily rokonszenves érdeket gerjeszt is bennem a magyar név, azon tervhez kell magamat tartanom, melyet magam elé tüztem. Meg akartam mutatni, hogy a hún fajnak, melyet Balamir Európába vezetett s Attila hatalma tetőpontjára emelt, maig is vannak köztünk képviselői, s hogy e fajjal együtt hóditói legnagyobbikának neve keleti Európában megöröködött: azt hiszem hogy mind azt mind ezt bebizonyitottam.

TARTALOM.

I. KÖTET.

Lap.

A fordító előszava.
Az első kiadás előbeszéde VII
A második kiadás előbeszéde XIV

I. FEJEZET.

A húnok eredete. — Ábrázatuk. — A húnok keleti Európát dúlják. — Hermanarikh góth birodalmának bukása; a visigóthok futása a Duna felé. — E nép politikai meghasonlása és vallásos viszálkodásai. — Ulfilas követsége Valens császárhoz. — A császár a visigóthoknak lakást enged Moesiában, azzal a föltétellel, hogy arianusokká legyenek. — A visigóthok átkelnek a Dunán. — A római tisztviselők gyűlöletes eljárása. — A visigóthok nyomora, fegyverre kelése. — Az adrianopolisi csata; a rómaiak megveretése s Valens halála. — Theodosius bölcs politikája a visigóthok irányában. — Rufinus őket moesiai telepeikből kivonja s nyugotra zúditja 1—34

II. FEJEZET.

A húnok megérkezése a Dunához. — A Duna völgyével szomszéd barbár népek költözködése; egy részök Olaszországra tör, más részök Franciaés Spanyolországot dúlja. — A húnok előnyomulása a Föl-Duna felé. — Érintkezésök a burgundokkal a Harz-hegységben; ezek hogy jobban ellenök állhassanak, keresztyénekké lesznek. — Rof, a húnok fejedelmi törzsének feje, a birodalom segitője lesz; összeköttetése Aetiussal. — Attila és Buda, a húnok uj királyai; a margusi egyesség. — Attila képe. — Attila valamennyi hún főnököt tekintélye alá vet. — Az akatzirok ellen táborozik; e nép királyává teszi idősb fiát Ellákhot. — Attila megöli testvérét Budát. — Mars kardjának fölfedeztetése egy vérző ünő által. — Attila birodalma. — A húnok és rómaiak meghasonlása a margusi püspök miatt. — Attila háborúi Pannoniában, Moesiában és Thraciában. — II. Theodosius császár tőle békét vásárol . . . . . 35—55

Lap.

III. FEJEZET.

Attila követsége Theodosiushoz. — Edek és Orestes. — Chrysaphius herélt Edeket megvesztegeti, hogy Attilát ölje meg. — Theodosius követsége Attilához: Maximinus, Priscus, Vigil. — A hún és római követek együtt indulnak Hunniába. — Thracia és Moesia siralmas állapotja. — A sardicai pihenés; a Maximinus által adott ebéd; a rómaiak és húnok közötti szóvita; Orestes fenyegetőzései. — Naissus romjai. — Attila nagy vadászatra készül Pannoniában; a követségek átkelése a Dunán. — A két követség elválik egymástól. — Attila tábora. — A hún tisztek látogatása Maximinusnál. — Attila kihallgatása; udvarának rajza; Attila haragja Vigil tolmács ellen. — Attila Vigilt visszaküldi Konstántinápolyba. — Megtiltja, hogy a rómaiak semmit Hunniában ne vásároljanak. — Maximinus és Priscus követik Attila táborát. — Attila nejül veszi Eskám leányát. — A rómaiak utazása a Tisza mocsárain keresztül; egy vihar ott éri őket. — Buda egyik neje ad nekik szállást. — Találkozásuk a nyugoti császár által Attilához küldött követséggel. — E követség czélja; a sirmiumi edény. — A két követség Attila lakába érkezik . . . . . 56—82

IV. FEJEZET.

Attila és Réka palotája. — Onegesius fürdője. — Attila bevonulása székvárosába. — Onegesius Attila első ministere. — Priscus beszélgetése egy göröggel, ki húnná lett; a barbár és polgárisult élet összehasonlitása. — Onegesius és Maximinus. — Tisztelgés Réka királynénál. — Attila birói széket ül. — A rómaiak beszélgetése Attila hatalmáról és terveiről. — Attila a római követségeket ebédre hivja. — A lakoma leirása; ünnepélyes szertartás; nemzeti énekek. — Attila fiai. — Zerkón törpe megjelenése. — Ebéd Réka királynénál. — Attila Maximimust elbocsátja. — A hún urak roszlelkűsége; Attila kegyetlenkedése. — Vigil fiával együtt visszatér. — Vigilt Attila elébe viszik s czinkosságát rá bizonyitják. — Bűnét bevallja, hogy fiát megmentse. — Attila Orestest Konstántinápolyba küldi, nyakába akasztva a Vigil által hozott pénzes zacskót. — Attila Chrysaphius fejét követeli. — A keleti és nyugoti császárt fenyegető izenete . . . . 83—110

V. FEJEZET.

Attila a nyugoti birodalomra veti szemeit. — A háborút megelőző jelek. — Servatius tongresi püspök Sz. Péter és Sz. Pál apostolok sirjainál kérdez tanácsot. — A pórlázadások által sanyargatott Gallia helyzete. — A lázadók egyik feje behivja a húnokat. — Attila követeli jegyesét Honoriát a nyugoti birodalom felével. — Szövetkezik Genzerikkel, a vandalok királyával, a rómaiak és a galliai ostrogóthok ellen. — A rajnántuli frankok egyik fejedelme segélyt kér tőle. — Attila a rómaiaknak azt izeni, hogy megszabaditja őket a visigóthoktól, s a visigóthoknak, hogy a római jármot nyakukból kiveti. — III. Valentinianus levele Theodorikhoz; a visigóthok otthonn maradnak. — Attila hadseregének előszámlálása. — A Rajna felé vonulása. — A Neckar mellékén lakó frankok és a thüringiek hozzá csatlakoznak. — A Rajnán két ponton átkel. — Barátságos nyilatkozatai Gallia

Lap.
irányában. — A rajnáninneni burgundok megveretése. — A római őrhadak s a parti és sali frankok a Loire-tól délre visszavonulnak. — Galliát a húnok földulják; a két Germaniát és Belgium Secundumot rabolják. — Trier Metz és Reims pusztulása; Nicasius püspök és húga Eutropia halála. — A püspökök szerepe Attila berohanásakor. — Páris lakói futni akarnak; Genovéva visszatartja őket. — Genovéva családja, gyermeksége, Szent Germanus auxerrei püspök által táplált hivatása a vallásos életre. — Önsanyargatásai, elragadtatásai. — Az egész világon elterjedt jövendölői hirneve. — A párisiak megvetik tanácsát s meg akarják ölni; a nők bezárkoznak vele Szent István egyháza sekrestyéjébe. — Páris meg van mentve. — Attila erejét öszpontositja és Orléans alá kanyarodik. — Sangibán az alánok királya megigéri, hogy a várost kezébe szolgáltatja . . . 111—140

VI. FEJEZET.

Orléans az V. században. — A lakosok a várost védelmi állapotba helyezik. — Arianus püspök fölkeresi Arlesben Aëtius patriciust. — Aëtius megigéri, hogy segiti Orléanst. — Törekvései a visigóthok maga mellé vételére nézve sikeretlenek maradnak. — A gallok, a szövetséges barbarok és a létek zászlai alá sietnek. — Aëtius hadseregének ereje. — Avitus jelleme; a visigóthokkal való egybeköttetése; befolyása Theodorikhra; Avitus ezt rábirja, hogy induljon. — Orléans lakói a végső szükségben bátorságukat vesztik. — Anianus követsége Attilához. — A húnok bevonulnak Orléansba; Aëtius megérkezik; ütközet; a húnok visszavonulnak. — Attila átvonul a Champagne-on. — Lupus troyes-i püspököt Attila elé vezetik. — A frankok és gepidák vérengző csatája Méry-sur-Seine mellett. — Attila tábora Châlons közelében. — Attila megkérdezi jósait az ütközet kimenetele felől. — A húnok jövendölése. — A catalaunumi mező; a húnok és rómaiak csatarendje. — Attila beszéde vitézeihez. — A csata megkezdődik; borzasztó zürzavar; Theodorikh a visigóthok királya elesik. — Attila veszt és visszavonúl táborába. — Theodorikh temetése; fia Thorismund lép trónjára. — Thorismund visszaviszi a góthokat Toulouse-ba. — Attila öröme. — Attila a Rajnához visszavonul. — A visigóthok magoknak tulajdonitják a châlonsi győzedelmet. — A ravennai udvar igazságtalansága Aëtius patricius irányában 141—170

VII. FEJEZET.

Attila uj hadsereget gyüjt, hogy Italiára törjön. — Az Aëtius elleni irigység; azzal vádolják hogy a birodalmat elárulta. — Aëtius a császárt ki akarja vinni Galliába; e tervéről lemond. — Táborozási terve; a római hadsereget a Póvonalán innen öszpontositja. — A húnok átkelnek a Juli Alpokon. — Aquiléja ostroma. — E város ereje, kereskedelmi és tengerészeti fontossága. — Attila haszontalan erőlködik a várost kézre keritni. — A gólyák megjövendölik egy torony ledőlését. — A város Attila hatalmába jut. — Egy fiatal nő hősiessége. — Az aquiléjai ostromra vonatkozó hagyományok. — Aquiléja lakosai Gradoba vonulnak. — Velencze alapitása. — Cassiodorus levele a lagunák tribunusaihoz. — Venetiát és Liguriát a húnok földulják. — Attila Milanóban. — Attila Rómát szándékozik megtámadni; a húnok babonás félelme. — Róma Attila elébe Leo pápát küldi.

Lap.

— Leo pápa jelleme és érdeme. — Találkozása a hún királylyal; ez bele egyezik a békébe. — Attila még egyszer követeli Honoriát, a császárleányt. — A hún sereg visszavonulása Noricumon át. — Egy druida Attilát a Lech révénél föltartóztatja. — Attila a keleti birodalmat fenyegeti. — Jornandes tévedése Attilának második galliai hadjárata iránt . . . . . 171—193

VIII. FEJEZET.

Nagy ünnepélyi készületek a húnoknál; Attila nejül veszi Ildikót. — Lakodalmi vendégség; Attilát halva találják ágyában. — A húnok dühös fájdalma. — Különböző hírek Attila halála felől. — A hún főnökök ugy nyilatkoznak, hogy Attila álmában megeredt orra vérétől fuladt meg. — Attila temetése. — A húnok halotti éneke. — A tor megülése. — Attila koporsói és sirja. — A halálát jósló jelek. — Fiai közt viszály támad. — Vonakodnak elismerni királynak bátyjokat Ellákhot. — Ardarik a gepidák királya föllázad. — Háború Attila kapitányai és fiai közt. — Attila birodalma fölbomlik. — A gepidák elfoglalják Hunniát, az ostrogóthok Pannoniát. — A rúgok és scyrok Róma szolgálatába állanak. — A nyugoti birodalom erkölcsi fölbomlása. — Aëtius dölyfe. — Fiával Gaudentiussal a császár leányát akarja elvétetni. — III. Valentinianus hitetlensége; saját kezével öli meg a patriciust. — Attila kapitányainak szerepe a nyugoti birodalomban . . . . . 194—205

FÜGGELÉK . . . . . 206—214

II. KÖTET. I. RÉSZ.

I. FEJEZET.

Attila fiai: viszályuk a hún birodalom romlása. — A germán vazallok föllázadnak. — A netádi csata. — A gepidák elfoglalják Hunniát. — A Duna folyásának leirása. — Pannonia és Moesia régi népségei. — Az oláhok vagy rumánok. — Pannonia és Moesia virágzó állapotja a római császárság alatt. — Az e tartományokban született császárok és tábornokok. — A Duna vidékének katonai állapotja. — A germánok szétoszlása a netádi győzedelem után. — A húnok elsánczolják magokat Hunnivárban. — Megkisértik ismét jármok alá vetni az ostrogóthokat, de vereséget szenvednek. — Attila fiainak jelleme: Denghizikh, Hernákh, Emnedzár, Uzindur, Gheism. — A húnok ujabb támadása az ostrogóthok ellen. — Attila fiainak szétválása; Denghizikh Hunnivárban marad. — Hernákh és az alán király Kandax Kis-Scythiában, Emnedzár és Uzindur a folyó melléki Dáciában telepednek meg. — Sarmaták, cemandrok és satagarok Moesiában és Pannoniában. — A keleti birodalom politikája Attila fiai irányában . . . . . 1—26

Lap.

II. FEJEZET.

Attila fiai ujra megtámadják az ostrogóthokat s vereséget vallanak. — A római birodalomra ütnek. — Hormidák táborozása Moesiában. — Sardica megszállása. — A római lovassági tábornok árulása. — Hormidák visszavonulása. — Sidonius Apollinaris rajza a húnokról. — Attila fiai Leó császártól kereskedelmi jogot kérnek Moesiában. — A császár ezt megtagadja. — Attila fiai megboszankodnak; közösen tanácsot tartanak; Denghizikh háborút sürget, Hernákh a békét pártolja. — Denghizikh beüt a római területre. — Góth önkénytesek csatlakoznak hozzá. — A haemusi táborozás. — A hún hadsereg egy hegyszorosba szoritva eleséget kér a rómaiaktól. — A hún Khelkhál beszéde a húnok góth segédhadaihoz. — A húnok és góthok egymással megütköznek. — Denghizikh uj hadjárata Moesiában; fogságba jut és megölik; fejét a konstántinápolyi circusban kitüzik. — A szövetséges húnok római szokásokhoz alkalmazkodnak. — A fossaticius és sacro-monticius törzsek. — A húnok közzül került római tábornokok. — Mivé lesznek Attila utódai. — Mundo, Gheism fia, kalandjai. — Elszökik a gepidák területéről és rablóvá lesz. — A tolvaj scamarok királyukká választják. — Hertában ostrom alá veszik; az ostrogóthok megszabaditják. — Theodorikh vazalljává lesz. — Meghódol Justinianusnak. — Konstántinápolyban a circusi lázadás alkalmával Justinianusnak jó szolgálatot tesz. — A császár Illyria parancsnokává nevezi ki. — Salonai hős tettei; fiát Mauriciust elveszti. — Kétségbeesett vége. — A rómaiak szójátéka halálára . . . . . 27—52

III. FEJEZET.

Denghizikh halálának következése; királyságának fölbomlása; új hordák alakulása a Volga és Don mellett. — Utigur és kutrigur húnok. — A szlávok legelső föltünése; antok, vendek, szlovénok. — A szlávok faji jellege és erkölcsei. — A bolgárok eredete; e nép képe, vallása, erkölcsei. — A hún-vend-bolgár szövetség. — A szövetségesek megtámadják a római birodalmat. — A zurtai csata; a rómaiak vereségöket a bolgárok bűvölőinek tulajdonitják. — A gepidák eladják a szlávoknak a Duna révét. — A húnok, bolgárok és szlávok új hadjáratai; e barbárság mindegyikének jelleme. — A római birodalom állapotja a VI-dik század első éveiben; a nestorianismus és eutycheismus megoszlatja a keleti egyházat. — A byzanti császárok theologusokká lesznek; Zénó egyesitési parancsa. — Anastasius Silentiarius császár; theologiai hajlama; csak azután koronázzák meg, miután a chalcedoni zsinat hitalakját aláirta. — Anastasius jó tulajdonai és hibái. — Ujra életbe lépteti Zénó egyesitési parancsát; gnosticus tévelygései; az orthodoxusokat elnyomja. — Lázadás Kontántinápolyban; vallásos háború a birodalom éjszaki részében. — Vitalianus. — A senatus Anastasius nevében megalkuszik; a béke föltételei. — Anastasius a hosszú falat épiti, hogy Konstántinápolyt biztositsa. — A húnok ujabb pusztitásai. — Anastasius halála. — Justinus a Dunát védelmi állapotba helyezi. — Kormánya alatt a birodalom nyugalomban van; társúl veszi maga mellé testvére fiát Justinianust . . . . . 54—85

Lap.

IV. FEJEZET.

Justinianus császár. — Ellenkező itéletek e fejedelemről. — Eredete, neve, családja. — Justinianus neveltetése, általános lángesze, szenvedélyei. — Theodora tánczosnét veszi nőül. — Uralkodásának eleje. — Megkisérti a vandalokat kiverni Afrikából. — A szlávok és húnok ujra megjelennek a Dunánál; Germanus megveri őket. — A szlovénok veresége, Khilbudius halála. — A bolgárok a rómaiakat megverik; Constantiust, Akumot és Godilast hurokra keritik. — A hún-vend-bolgár hadsereg irtóztató dúlása egész Illyriában. — Justinianus ujra hozzá fog a Justinus által megkezdett védmunkákhoz; pazar épitkezései Moesiában és Thraciában. — A gepidák alattomos ellenségeskedései a birodalom ellen, Sirmiumot megrohanják. — Justinianus a longobárdokat Pannoniába hivja s a gepidák ellenébe állítja. E két nép ellenségeskedése. — Egymást bizonyos napra viadalra kihivják. — Mindketten a császár segitségét sürgetik. — Justinianus követeiket kihallgatja. — A longobárdok beszéde. — A gepidák beszéde. — Justinianus a longobárdok részére határozza el magát. — A tetraxit góthok esete. — Követeik a császártól püspököt kérnek. — E nép eredete és erkölcsei. — Követeik fölleplezései a kutrigúr és utigúr húnokat illetőleg; Justinianus követi tanácsaikat. — Követséget küld Sandilkh utigúr királyhoz. — Sandilkh megigéri, hogy megtámadja a kutrigurokat, valahányszor azok az utigúrokat megtámadandják. — A gepidák és longobárdok megjelennek, hogy eligazitsák viszályukat; páni félelem lepi meg őket; seregeik a csata helyéről elfutnak . . . . . 86—113

V. FEJEZET.

A fegyverszünet megszegése a gepidák és longobárdok közt. — Kinialkh egy kutrigur hún sereget vezet a gepidákhoz; ezek azzal szabadulnak tőlök, hogy őket Moesiára fordítják. — Justinianus levele Sandilkhoz. — Az utigur húnok a tetraxit góthok által támogatva megtámadják a kutrigurokat. — Rettentő mészárlás; a római foglyok széttépik lánczaikat s Moesiába menekülnek. — Kinialkh országa védelmére siet. — Kétezer kutrigur földet kap Thraciában. — Sandilkh levele Justinianushoz. — A gepidák és longobárdok párbajának vége; a győztes longobárdok Justinianust azzal vádolják, hogy irányokban hitét megszegte. — Justinianus öregsége; kormánya hanyatlása. — A római hadsereg bomladozása; a tisztviselőség romlottsága. — Dögvész és földrengés pusztitják a birodalmat. — A kutrigúr húnok, szlávok és bolgárok uj háborúja Zabergán vezérlete alatt. — Három hadsereg pusztitja Thessaliát, a thraciai Chersonesust és Konstántinápoly terűletét. — A rómaiak rémülése; a palotai katonaság gyengesége. — Az öreg Belisarius védi Konstántinápolyt egy maroknyi csapattal. — Bölcs hadműködése az ellenséggel szemben. — Zabergánnak vetett csele; a húnok rendetlenül megszaladnak. — A győztes Belisariust Justinianus a parancsnokságból leteszi. — A két másik hún sereg is pórúl jár. — A thraciai Chersonesus szép védelme Germanus által; a hajóhadi ütközet; ezen tábornok halála. — Zabergán visszavonúl a Dunán. — A harcz kutrigur és utigur húnok közt ujra kezdődik; az avarok jövetele, kik meghóditván kibékéltetik őket . . . . . 114—145

Lap.

VI. FEJEZET.

Attila utódai. A várkhúnok kalandjai, kik az avarok alattvalói. — A turkok fogságba hurczolják őket. — Megszöknek. — Fölveszik az avarok nevét. — Követségök Justinianushoz, ki őket zsoldjába fogadja. — Meghóditják az utigurokat és kutrigurokat a rómaiak nevében. — A Duna partjára érkeznek s földet kérnek Moesiában. — A turkok nagy kánja mint szökevény rabszolgáit visszakövetteli őket; csalásuk világosságra jön. — Követeiket Justinianus kijátsza. — Az avarok a szlávokra vetik magokat, kiket a thüringeni erdőig meghódoltatnak. — A frankokkal találkoznak s vereséget vallanak. — Visszatérnek az Al-Duna mellé. — Justinianus halála. — II-dik Justinus jelleme. — Az avar khán Baján jelleme. — Justinus kihallgatja s dölyfösen visszautasitja az avar követeket. — Uj viszálkodások a longobárdok és gepidák közt. — Alboin, Narses által Italiába hivatva, előbb meg akarja semmisitni a gepidák nemzetét. — Szövetkezik Bajánnal. — Az avarok által meghóditott Gepidia visszakapja a Hunnia nevet. — Baján a rómaiaktól Sirmium birtokát követeli; Bonus vezér szilárdsága. — Ezen vezér és Baján találkozása. — A rómaiak szerencsétlensége Pannoniában. — Justinus megőrül és meghal. — Turxanth fenyegetése Valentinus követhez a várkhúnok miatt. — Baján hajóhadat szerez magának. — Hajóhidat ver Sirmium előtt. — A singidunumi római kormányzó ellenszegülése. — Baján megesküszik először a maga istenei, azután a keresztyének istene nevére, hogy nem akarja a várost elfoglalni. — Avar követség Konstántinápolyban. — Szolákh illetlen beszéde. — Baján által fölszólitva százezer szláv ront Moesiára és Thraciára. — Tiberius Sirmiumot az avaroknak engedi . . . . . 146—193

II. RÉSZ.

I. FEJEZET.

A második hún birodalom; az avarok birodalma a Duna mellett. — E nép erkölcsei, politikai szervezete. — Baján kedve a fényüzéshez. — Az austrasiai frankokat az avarok megigézik s legyőzik. — Baján nejei kérelmére Augusta városát megkiméli. — Commentiolus követ oktalan szónoklata; Baján őt vasra vereti. — A szlovénok a hosszú falig berontanak. — Bokolabras bűnös viszonya a khán egyik nejével; római területre szökik; fölfedezéseket tesz Mauritius császárnak. — Baján a Duna jobb partját és a Haemus völgyeit dúlja. — Mutatvány a VI-ik századi pannoniai nyelvből. — Baján ingadozása a driziperai fal előtt. — Mauritius csele által kijátszatva békét köt. — A rómaiak hadjárata a szlávok ellen; Baján ennek ellene akar szegülni; Kokh követ beszéde. — Ardagast szláv királyt Priscus meglepi. — Egy gepida szökevény története. — Musok királyt népével együtt lemészárolják. — Baján és Priscus barátsága. — Theodorus orvos tanácsa a khánnak. — Baján kinyilatkoztatja, hogy a Duna bal partja az ő tartománya. — Uj háború; Baján kegyetlensége; Szent Alexander csont-

Lap.
jainak megszentségtelenitése Driziperában. — A dögvész kiüt seregében; hét fia vesz el benne. — Bajánt a Dunától éjszakra több izben megverik; négy másik fia vesz egy mocsárba. — A rómaiak a Tiszán túl nyomulnak; egy gepida város legyilkolása. — Baján és Mauritius császár halála 197—233

II. FEJEZET.

Heraklius a római trónra jut. — A birodalom kimerültsége Phocas alatt; a hadsereg megromlottsága; polgári háború. — Phocas a zsidókat mind meg akarja kereszteltetni; ezek a perzsákat hivják segitségül. — Heraklius kisérlete, hogy a békét Khosroessel helyre állitsa; a perzsa király fönhéjázása; Galiléa megtámadása. — A zsidók megveszik a keresztyén foglyokat, hogy leöldököljék. — Jerusálemet a perzsák beveszik; a szent keresztet elviszik, melyet elébb Arméniába azután Persia közepébe hurczolnak. — A szent láncsát és a szent szivacsot Konstántinápolyba viszik. — A keresztyének általános gyásza; Heraklius megesküszik, hogy visszaszerzi a szent keresztet Persiából vagy meghal; a nép és a tanács lelkesültsége. — A birodalom helyzete az európai oldalon. — Hunnia ügyeinek áttekintése a 610-dik évig; az avarok Friault dúlják. — Ghisulf herczeg elesik; özvegye Romhilda Forum-Juliit a khánnak átszolgáltatja. — A hún hadsereg a szent mezőn megállapodik; Ghisulf fiai megszöknek; a fiatal Grimoald kalandja; a foglyok lekonczolása; Romhilda büntetése. — A khán látszólag jó indulattal van a birodalom iránt; inditványozza, hogy a császárt Heraklèában meglátogatja. — A khán hitszegése; el akarja rabolni a császárt, ki császári palástját a földön hagyva menekül. — A húnok Konstántinápoly falai alá száguldoznak. — A khán mentegetőzése. — Az alkudozások ujra kezdődnek; a békét megkötik. — A császár magába vonulva s böjtölve készül a persák elleni hadjáratra; a birodalom kormányát távolléte idejére szabályozza; nemes magaviselete az avar khán irányában. — A császári hajóhad utnak indul . . . . . 234—260

III. FEJEZET.

Heraklius hadjárata Persia ellen; kikötése Kolkhisban. — Atropaténé megrohanása. — Heraklius és hadserege hősiessége. — Sacharbarz egyet ért az avar khánnal, hogy Konstántinápolyt szárazon és vizen szállják meg. — Athanasius patriciust, kit a khánhoz küldtek, hogy szándékát tapogassa ki, ez fogságba vetteti. — Heraklius merész terve az ellene alakult szövetkezés kijátszására; a khazarokat akarja magához csatolni. — Találkozása Zihebillel; szövetkezések; negyvenezer khazar lép Heraklius szolgálatába. — Konstántinápoly megszállása a persák és avarok által; Sacharbarz elfoglalja a Bosporus keleti partját; az avar előhad Melanthias alá érkezik. — A khán Athanasiust Konstántinápolyba küldi, hogy azt birja rá, hogy adja meg magát. — A khán a város elé érkezik. — Hadai; ostromszerei; hajóhada. — Konstántinápoly leirása. — A megszállottak derék védelme; egy matróz által föltalált hadi gép. — Persa követek a khán táborában; ez értekezni kiván némely római küldöttekkel; ezen értekezlet különösségei. — Az avar hajóhad át akar kelni a Bosporuson Khelainál; a római gályák szétverik. — A khán bosszúja; a város éjjeli megtámadása szárazon és vi-

Lap.

zen; Bonus patricius bölcs intézkedései. — A rómaiak által megnyert tengeri ütközet. — A khán visszavonulása. — Konstántinápoly menekülését megünnepli. — Heraklius Assyriában. — A ninivei csata. — Khosroes szerencsétlen halála; Siroes lép helyébe; Heraklius tetszése szerint szabja meg a béke föltételeit. — Diadalmi bevonulása Konstántinápolyba. — Követek jőnek üdvözölni őt a frankok királya Dagobert részéről. — Az islamismus beütése a birodalom területére. — Abu-Bekr, Omár és Khaled khalifák hóditásai. — Syria elveszése. — Heraklius a szent keresztet Jérusálemből Konstántinápolyba viszi. — A szerencsétlenség rajta nagy változást visz véghez . . . . . 261—292

IV. FEJEZET.

Heraklius politikája az avarokkal szemben; Hunnia belügyei. — A szlávok lázadása; egy Samo nevü frank kereskedő csatára vezeti őket; a szlávok királyukká választják. — Heraklius szövetkezik vele. — Samo alattvalói egy frank kereskedő karaván t megtámadnak. — Dagobert elégtételt követel; követe Sicharius ostobául viseli magát. — A karinthiai vendek győzedelme a frankokon Vogastiburgnál. — Az avar khán halála, Kubrát bolgár király követelése, hogy ő legyen utódjává; az avarok és bolgárok meghasonlása. — Kubrát szövetkezést sürget a rómaiaknál. — Heraklius szláv gyarmatokat szállit a Dunától délre. — A horvát és szerb királyságok alapitása. — A rómaiakkal szomszéd avarok oda haza túlzó fényüzésbe merülnek. — Krumn bolgár király tanulságos meséje. — A második hún birodalom hanyatlása; utolsó viszonyai a longobárd királyokkal . . . . . 293—311

V. FEJEZET.

Az első keresztyén hittérítések Hunniában. — Poitiersi Szent Emmerám; Szent Rupert. — Laureacum városának és Szent Rupert művének lerombolása. — A húnokat a Comagenus hegy mögé visszaszoritják. — A frank birodalomban forradalom üt ki; uj uralkodó-ház lép a Merovingek helyébe; a frank föld nagysága Nagy Károly alatt. — A frank birodalmat két ellenség fenyegeti: éjszaki Németországban a szászok, Italiában a görögök; az avarok helyzete ezek közt. — Thassilo bajor herczeg és neje Liutberg gyülölete Nagy Károly ellen. — A húnok megjelenése a paderborni országgyülésen. — A frankok megveretése a Suntal hegy mellett; négyezerötszáz szász kivégeztetése. — Witikind meghódol s megkeresztelkedik. — Thassilo az avarokkal alkudozik; a wormsi országgyülésre meghivatva nem jelenik meg. — Frank hadsereg nyomul Bajorország ellen; Thassilo hűségi esküjét megujitja s kezeseket ad. — Thassilo szövetsége a húnokkal. — Emberei elárulván Ingelheimban törvényt tartanak fölötte s halálra itélik; Nagy Károly megkegyelmez életének; Thassilo szerzetbe lép. — A húnok leszállnak Italiába, hogy a görögökhöz csatlakozzanak; a görögök és húnok vereséget vallanak. — A húnok sereget küldenek Bajorországba s megbuknak. — Nagy Károly hadat izen nekik. — Francziaország érzelme e hirre; Nagy Károly hadjárati terve és előkészületei; Fastrade királyné Regensburgba kiséri. — A húnok földének erősségei; mik voltak a hringek vagy ringek. — Nagy Károly imákat tartat; levele Fastradehoz. — Megtámadja a Comagenus hegy melletti sánczot a Duna jobb partján, Theuderikh a

Lap.

Kamp mellettit a bal parton; a frankok kettős győzedelme. — Nagy Károly a Rábáig, Theuderikh a Vágig nyomul; a Duna nagy szigetének megszállása. — Az italiai hadsereg szerencséje Pipin vezérlete alatt; az ifju király a sirmiumi félszigetbe nyomul; egy belföldi ringet bevesz és kirabol. — A frankok lovait dögvész lepi meg. — A hadjárat vége . . . . 312—349

VI. FEJEZET.

Nagy Károly politikája Hunnia irányában; a konstántinápolyi udvar megdöbbenése. — Nagy Károly csatornával akarja összekötni a Rajnát a Dunával; hozzá fog e vállalathoz, de nem fejezheti be. — A szászok izgatják az avarokat hogy fogjanak ujra fegyvert; béke- és harczpárt a húnok közt; a békepárt győz; a khánt és az ujgurt leölik. — A frankok ujabb hadjárata Hunniában; Herik friauli herczeg beveszi és kirabolja Pannonia egyik belsőbb ringjét; a Tisza partján fekvő királyi ring Pipin hatalmába kerül. — Pipin diadalmi bevonulása Aix-la-Chapellebe. — Nagy Károly az avaroktól nyert zsákmányt a pápa, más fejedelmek, a galliai egyházak és hivei közt szétosztja. — Tudun khán és több nemes avar megkeresztelkedik Aix-la-Chapelleben; az ezen alkalommal adott lakoma; Theodulf püspök verse. — Az aix-i nagy város alapitása; a szomszéd erdőkben való vadászat; a frank királyi udvar képe. — Tudun visszatérése országába; a két Pannonia valamint éjszaki Hunnia a Vágig a frank birodalomba kebeleztetik; a többi a frankoknak hódoló királyságot képez. — Franco-Chorion. — A Pannoniába telepitett bajor és karinthiai gyarmatok. — Lázadás az avarok közt; Tudun khán megtagadja a keresztyénséget. — A bajor határszél megtámadása; Gerold gróf elesése. — A frankok uj hadjárata; Tudun halála; Hunnia teljes meghóditása. — A két Pannonia igazgatási szervezete. — A keresztyénekké lett khánok; Ingo gróf eljárása, hogy a hún nemeseket a keresztyénségnek megnyerje. — Egy galliai katona szájaskodása; a hunniai háború számos következései. — A szlávok és bolgárok megtámadják a húnokat, kik kérik, hogy országukat oda hagyhassák; Nagy Károly a Dunától délre telepiti le őket. — A morva-szlávok hatalma. — II. Eugenius pápa levele a khánhoz és az avar néphez . . . . . 350—378

BEFEJEZÉS.

A magyarok Európába érkezése. — Lebediában laknak, honnan őket a besenyők kiverik. — Megoszlanak; egy részök visszatér a Kaukáz aljába, a másik rész a Duna partjára telepszik. — A khazarok khánja Árpádot a dunamelléki magyarok fejedelmévé teszi. — Bölcs Leo császár megvásárolja segitségöket a bolgárok ellen. — A magyarok megverik Simeon királyt és földulják Bolgárországot. — Simeon segitségül hivja a besenyőket, kik a magyarok tanyáira ütnek; Árpád az erdélyi hegyek közzé vonul. — A magyarok ujra megerősödnek a khazar földről kiüzött nyolcz törzszsel, melyek közt a magyar törzs szerepel. — A magyar nemzet és nyelv bölcsője. — A dunai tartományok helyzete az avar birodalom romlása után; Nagy Károly utódjainak gyengesége; a morvák uralmának előhaladása. — Szvatoplug morva király összevesz urával Arnulf német királylyal; ezen királyok jelleme; Arnulf a Kárpátokat megnyitja a magyarok előtt. — Árpád hadai berohannak; Szvatoplug bukása és eltünése. — A magyarok háborúi

Lap.

Szvatoplug fiaival; a Tisza sikjainak meghóditása; a Morva birodalom végromlása. — Arnulf magát Rómában császárrá koronáztatja; a magyarok megtámadják Bavariát és Italiát. — Ezen nép vadsága; az olaszok rémülete; átkozó szidalmak Arnulf ellen. — A magyar nemzet előhaladása a Duna két partján. — A harmadik hún birodalom megalapitása . . . . . 379—397

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.